आ ग्रंथ अगीयार सर्गोथी विभूषित थयेल छे आ काव्यमां ऋषभदेव
ने भरतकुमारनुं वर्णन आपेल छे, वळी लौकिक विवाहविधि वगेरनुं वर्णन
आपीने कविश्वरे (पोताना) समयमां पण चालता लौकिक रीवाजोथी आपणने
वाकेफ करी आपणापर मोटा उपकार करेल छे.

आ ग्रंथ प्रसिद्धमां लाववा माटे पूज्यपाद पंन्यासजी महाराजश्री
दानसागरजी महाराज तथा तेमना शिष्य नेमसागरजी महाराजे सतत्
प्रयत्न करेल छे.

ग्रंथमां प्रेसदोष अथवा बीजी अशुद्धिओ माटे क्षन्तव्य गणी सूचना
करवा नम्र विनंति छे.

ॐ शांतिः शांतिः

संवत् २००० } ली०
वसंत पंचमी. } वाडीभाइ हीरालाल.

[illegible] आनंदपुस्तकालय तरफथी मळवो तेमनो उपकार
[illegible]

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
३०	१७	दारिद्र	दारिद्य
३२	७	गहोज	गहार्जः
,,	१०	छलात्	च्छलात्
३३	१५	स्वस्रादेङ्डीः	स्वस्रादेर्ङीः
,,	२२	र. सः	रः सः
३५	१७	ह. सू. ङ	ह. सू. ङः
३७	२१	भुभार	भूभार
३८	१३	च	च-३-२-१११
,,	१४	त्वतल्	त्वतल् ३-१-५५
३९	७	पष्टीन्द्रे	पष्टीन्द्र
,,	१७	ते ते	ते तैः
,,	२०	या	यो
४०	१४	याद्वेद	यावद्वेद
,,	२१	अपुठं तु	अपुष्टं तु
४१	१५	ध्यैघातो	ध्यैंघातो
४२	१८	७७ ॥१॥	७७ ॥ १ ॥ सूरिश्री श्लोकः-
,,	२०	संभव	संभवमहाकाव्ये
,,	,,	रो उपाध्याय	रोमहोपाध्याय
४३	६	रिन्द्रिस्य	रिन्द्रस्य
,,	१५	च्छलेन	छलेन
,,	२२	मि.	मृ.इ.६-३-१६०
४४	६	स्यादेः	स्यादेः२-१-११४
,,	२०	ग्रम्यति	अस्यति
४५	१	धेनुजं	धेनुजं(
४६	५	यशा	यशो
४७	६	मयोगे	संयोगे
४८	१	निर्देशः	निर्देशः
,,	११	समुदय	समुदाय
,,	१५	स्वार्थे	स्वार्थे

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
४९	७	लक्षणाः	लक्षणः
५०	७	च ।	च ३-१-२२
५१	१	हृस्वः	हृस्वः४-१-३९
,,	३	औः	औः(४-२-१२०
५२	५	अज्जन	अञ्जन
५४	४	आह्वयत्	आह्वयत्
,,	१६	अणेजेयेकण्	अणेजेयेकण् (२-४-२०)
५५	७	वारीणि	वारि
,,	१८	श्रमत्य	श्रमस्य
,,	२०	पुंसीति	पुसीति (४-३-९४)
५६	२	रतामां	स्तासां
,,	१३	सित्यनव्यय	खित्यनव्यय (३-१-१११)
५७	१	पकारः	यकारः
,,	५	परोक्षा	परोक्षा ४-१-१
५८	९	धनः	घनः
५९	३	घन	घनः
५९	१३	किं	किं
६०	११	तैं	तैः
,,	२३	य-म	यन्म
६२	२	यद्रोपधि	यद्रोपधी
,,	,,	रद्रितं	रर्दितं
,,	७	देङी	देर्ङीः
,,	१२	द्वया	द्वया
,,	१७	मरुचकारं	मन्धकारं
६३	२	उर्यादि	ऊर्यादि-
,,	२१	अणेभेये	अणेजेये२४२०
६४	१०	म्यादिभ्यो	म्यादिभ्यो

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
,,	२०	यसू	यमू
,,	२३	स्याप	स्या
६५	३	मृत्य	नृत्य
,,	११	जातीय	जातीयं
,,	१६	गुजा	गुञ्जा
६६	१०	महृद्रौ च	सद्रौ च ५-१-१३६
,,	१२	नगराषु	नगरीषु
,,	१३	मन	मन्न
६७	९	मन्दरा	मन्दारा
६७	९	नूवन्	स्रवत्
,,	,,	मधुर्म	मधुम
,,	१४	कि	कि०
,,	२०	छंग्र	छंद्र
,,	२१	कि	कि०
६९	१	रिद्रः	रिन्द्रः
,,	१०	स्मस्त	समस्त
,,	२४	धाष्ट्र्यं	धाष्ट्यं
७०	३	पारग	पारग
,,	१२	कौकत्	कौःकत्
,,	१६	मन	मनः
,,	२१	श्रादि	श्रादि
७१	९	धीड्	धौड्
,,	१४	इ. स.	इ. सू.
,,	२०	हेनाय	हे नाथ
७२	१८	घारयति	धारयति
७२	१०	सुत्रणां	सूत्रणां
,,	२२	सूत्रणा	,,
,,	२३	भावे	भवे
७३	२	कूर्चेता	कुर्वता

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
७३	५	चेष्यतु	चेष्यति
,,	१३	मघे	भवे
,,	१८	पुष्य	पुष्प
,,	२३	धात	धाक्
७४	१	जननाय	जननाप
,,	९	धैयं	धैर्यं
,,	१४	स्त्रयः	स्त्रियः
,,	,,	तेषां	स्तेषां
,,	१७	कोटकुटने	कोट्टकुट्टं
७५	१	प्रोद्यानि	प्रोद्यानि
,,	५	दृदितं	दृदितुं
,,	७	लिलतं	ललितं
,,	२०	जनेष्टः	जनेष्टं
,,	२१	हलधूम	धूम
७६	२	तल	तल्
,,	,,	ताहनः	नह
,,	२२	प्रीक	प्री
७७	१९	ठनता	ऊन
७८	१४	प्रत्ययः	प्रत
,,	१५	द्रिदितुः	दी
,,	१८	पाप	
७९	२१	शचीशाच	
,,	,,	संपद्	
,,	२३	ज्ञानां	
८०	४	यतः	
८०	११	संविद	
,,	१६	धान्तो	
,,	१९	धना	
८१	३	लक्षणा	
,,	,,	निर	

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१४२	२३	यासा	यासां
१४३	२२	किं किं	किं
,,	,,	रूडो	रूढो
१४४	९	मरक्	मरक्
,,	१०	,,	,,
,,	१५	अभूत्पु	अभूत्पु
,,	१९	तपो	तयो
,,	२२	श्रवण	श्रवणं
,,	२५	हस्तरतं	हस्तस्तं
१४५	४	तडिछना	तडिछता
,,	११	शुमघ्ये	शुमशुघ्ये
,,	१३	तेश	तेषां
१४६	११	पुञः	पुञ्जः
,,	२१	पुरी	पुरो-
१४७	४	अमूमुहत्	अमूमुहत्
,,	६	प्रसिद्धः	प्रसिद्ध
,,	१६	गमद्	गमृद्
१४८	६	पट्पद्रा	पट्पद्रा
,,	७	कल्यास्य	कल्याणस्य
,,	१८	वश्यम्	वश्यधर्म्यम्
,,	१९	जवर्णे	अवर्णे
१४९	३	४-२-८	४-२-४८
,,	६	तनूमन्तः	तनूमन्तः
,,	१८	देव्णिति	देर्व्णिति
,,	,,	आवि	आदि
१५०	६	संहवा	संहतो
,,	१२	क्षुब्धः	क्षुब्ध
,,	,,	फाण्ट	फाण्ट
,,	,,	वढं	वृढं
,,	२२	निट:	निट्
१५०	१५	गर्जितो	गर्जितोर्जितो
,,	२२	यद्	यद्
१५१	४	वर्हि	वर्हि
,,	६	५-२-४	५-२-३
,,	९	सन्यदस्य	सन्यदश्च
,,	२०	मान	मानः
,,	२१	मुम्वितं	मुषितं
,,	२२	आप	d
,,	२४	तिस्वे	तिसाद्दवे
१५२	३	मुवितं	मुषितं
,,	१६	लक्षया	लक्षणया
,,	२५	निघेदि	निघेहि
१५४	१६	युंगं	युगं
१५५	१६	विनचि	व्यनजिम
,,	१७	तय।	तया
,,	१९	२५।	५।
,,	२१	च्युतं	च्युतं
१५६	४	पूर्वापरा इत्यारभ्य पुरआदेश इत्यन्तं	d
,,	१२	च्छ्वासत्	च्छ्वसत्
,,	२२	इन्छया	इच्छया
१५७	६	विहिगाग्रहः	विहिताग्रहः
१५८	६	च	तया
,,	९	भर्त्तुर्वि	भर्तृ वि
,,	२०	संघौ	सन्धौ
,,	२२	पात्र	पात्रं
१५९	७	टयण्	व्यण्
,,	१०	जैनी	जैनीं
,,	१४	टितम्	टिताम्
,,	१६	७-१-१११	७-१-

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१८३	१८	इन्द्र:	इन्द्र:
,,	१	वाश्यपतिः	वाश्पतिः
,,	६	दुष्प्रापा	दुष्प्रापा
,,	९	,,	,,
,,	११	दाग्वृशस्	दावृशस्
,,	१४	मिह	मिह
१८४	२	यम	यंम
,,	६	वधूयं	वधूय
१८५	२	नेद्रि	नेद्रि
,,	४	तृनीथा	तृतीया
१८५	१८	गणाग	गणय
१८६	१	दोपात्	दोपान्
,,	११	पालु	वालु
,,	१२	हेम्य	हेम्य
१८७	१३	प्रथम	प्रथम
१८८	१०	टीरत्वात	टिरत्वात्
,,	१२	दाम	दामं
,,	१५	मता	सतां
,,	१९	सुभ्रुथा	सुभ्रुवा
,,	२३	मग्न	मग्न
१८९	१८	भुङ्क्ते	भुङ्क्ते
,,	२२	प्राक्	प्राक्
१९०	५	मे	मेव
,,	१४	धातोर्य	धातोर्ह
,,	१६	कष्टं	कष्ट
,,	१७	मांहि	मांहि
१९१	१५	हया	हयां
,,	२१	वुद्धि	बुद्धि
१९२	१२	तुप्यति	तुष्यति
,,	१९	स्रोण	स्रोण
१९२	२२	स्रोण	स्रोणं
,,	,,	स्रोणं	स्रोणं
१९३	२	मतथा	भवत्या
१९४	९	रक्षितस्य	रक्षिते
,,	१०	काव्य	काव्ये
		पंचमः सर्गः ।	
१९६	५	घातो	धातो
१९७	११	मतोमो	मतोर्मा
१९८	२	स्वस्रादेटी-	स्वस्रादेर्डी
,,	८	वाद	याद
,,	१२	घवल	धवल
,,	१८	सनि	सनि
१९९	२	रतैः	रतैः
२००	२	विम्बं	विम्बं
,,	१४	चान्द्रा	चान्द्र
२०१	७	लक्ष्मणाक्षि	लक्ष्मणाक्षि
,,	९	पाम्रितं	पार्पितं
२०२	११	मोगि	भोगि
२०३	७	राम	रामां
२०४	२४	मगवान्	भगवान्
,,	२५	नर्भणः	नर्मणः
२०५	१७	मतिबुद्धि	मतिबुद्धि
,,	२३	कंदर्प	कंदर्पः
२०६	७	जत	अत
,,	८	वासि	निवासि
,,	९	न	d
,,	१२	तस्य	तस्याः
,,	१७	काभ	काम
२०८	२	ङः	ङः
,,	२७	प्रत्ययः	प्रत्ययः

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२८२	८	काश्चितं	काश्चित्
,,	१२	सुगृहारण्याः	सुगृहागयाः
२८३	६	प्ररूट	प्ररूढ
,,	११	मह्नीत्वं	महिषित्वं
,,	१९	प्रकर्ष	प्रकर्षं
२८४	१०	द्वधू	दधू
,,	१२	,,	,,
,,	१३	त्विया	त्विषा
,,	१४	परोऽन्य	परोन्यः
२८५	२४	चिरंतना	चिरन्तना
२८६	४	दोपभुत्रा	दोषधीभुवा
,,	१५	उदया	उदयो
,,	१७	मपलं	मण्डलं
,,	२१	प्रभुत्वं	प्रभुत्वं च
,,	२३	घृति	धृति
२८७	५	प्रभु	प्रभुः
,,	५	समर्थ	समर्थः
,,	६	समधि	समाधि
,,	१०	गगं	रागं
,,	११	रत्	रत्
,,	१४	भूय	भूर्वं
,,	२४	वाम्छयते	वाम्छयते
२८८	१५	तना	तनो
,,	१९	कृतंः	कृतैः
,,	२०	तदर्घं	तदर्धं
,,	,,	गग	राग
,,	२३	रव	स्तं
,,	,,	तदर्व	तदर्धं
,,	२५	तम	तम्
२८९	४	संमार	संसार

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२८९	१९	विलाक	विलोक
२९०	१	हदि	हरि
,,	८	क्रन	क्रत
,,	,,	दवाति	दधाति
,,	१२	जड	जड
,,	१५	अक्षतः	अक्षनः
,,	,,	दन्त	दन्तः
,,	२४	भूधातोः	भूधातो-
२९१	१	सृवातोः	सृधातोः
,,	२	महान	महान्
,,	५	यत्थे	यत्थे
,,	१०	महोक्षो	महोक्षो
,,	२१	जनेने	जनेन
,,	२२	लक्षवि	लक्षयि
२९२	१	स्रतः	णतः
,,	४	वनो	यनी
,,	७	ध्वेन	ध्येन
,,	१९	सह	सहा
,,	२०	पशु	पशू
२९३	३	यदिवि	यदि-इति
,,	६	उत्पत्ति	उत्पत्तिः
,,	८	परि	विपरि
,,	,,	विशेपणो	विशेषणे
,,	९	अभीष्टा	अभीष्टाः
,,	१२	गज	राज
,,	२३	चण्द्र	चन्द्र
२९४	१०	सुरमे	सुरमे
,,	१६	सुग	सुर
,,	१७	भु	भुवः
,,	२०	नोऽस्माम्	नोऽस्मान्

॥ श्रीमदर्हद्भ्यो नमः ॥

॥ अनन्तलब्धिनिधानेभ्यः श्रीगौतमगणधरेभ्यो नमः ॥

॥ विविधश्रुतरत्नाकरे श्रीमदार्यरक्षितसूरिभ्यो नमः ॥

श्रीअंचलगच्छे श्रीमन्महेन्द्रप्रभसूरिपट्टालंकारेण [illegible] श्रीमानतुङ्गकोटनृप-

[illegible]

[illegible] सूरिणा भाग्यवन्तेन प्रबोध-

चिन्तामणि, उपदेशचिन्तामणि, धम्मिलकुमार [illegible]-

प्रणेत्रा प्रातःस्मरणीयनामधेयेन कृपापात्रशिष्यगणपरिवृतेन

परमगुरुवर्येण श्रीमज्जयशेखरसूरिणा विरचितं–

श्री

जैनकुमारसम्भवाख्यंमहाकाव्यम्

तदन्तेवासिश्रीधर्म्मशेखरोपाध्यायप्रणीत–
टीकासमलंकृतम् ॥

इह खलु तत्र भवन्तः सकलकविशिरोमणयः श्रीजयशेखरसूरयः 'काव्यं यशसेऽर्थकृते' इत्यादिआलंकारिकवचनप्रामाण्यात् काव्यस्यानेकश्रेयःसाधनताम् 'काव्यालापांश्च वर्जयेत्' इत्यस्य निषेधस्यासत्काव्यविषयतां च पश्यन्तो जैनकुमारसंभवाख्यं महाकाव्यं चिकीर्षवश्चिकीर्षितप्रबन्धनिर्विघ्नसमाप्तये वस्तुनिर्देशात्मकं मङ्गलं शिष्यशिक्षार्थमाचरन्ति । अस्युत्तरस्येति ॥

ध्यात्वा श्रीशारदांदेवीं, नत्वा श्रीमद्गुरूनपि ।
कुमारसंभवस्येयं, विवृतिर्लिख्यते मया ॥ १ ॥

यस्मै काव्ययुगप्रदा च वरदा श्रीशारदा देवता,
श्रीमज्जैनकुमारसंभवमहाकाव्यादिकर्ता कलौ ।
सिद्धान्तोदधिचन्द्रमाः सहृदयश्रेणीशिरःशेखरः
सोऽयं श्रीजयशेखराख्यसुगुरुर्जीयाज्जगन्मङ्गलम् ॥ २ ॥

लौकिककाव्यानुसारेण अस्त्युत्तरस्यां दिशीति पद्यद्वयमपि वर्तते इति न ज्ञातव्यं किन्तु श्रीस्तम्भतीर्थे श्रीमदञ्चलगच्छगगनप्रभाकरेण सकलविद्वज्जनचित्त-चकोरनिशाकरेण यमनियमासनप्राणायामाद्यष्टांगयोगविशिष्टेन समाधिध्यानोप-विष्टेन निजमतिजितसुरसूरिणा परमगुरुणा श्रीजयशेखरसूरिणा चन्द्रमंडलसमुज्ज्वल-राजहंसस्कंधोपितया चंचच्चलकुण्डलाद्याभरणविभूषितया भगवत्या श्रीभारत्या वत्स त्वं कविचक्रवर्त्तित्वं प्राप्य निश्चिन्त इवासीनः किं करोषीति प्रोच्य—

अस्त्युत्तरस्यां दिशि कोशलेति, पुरी परीता परमर्द्धिलोकैः ।
निवेशयामास पुरः प्रियायाः, स्वस्यात्रयस्यामिव यां धनेशः ॥१॥

संपन्नकामा नयनाभिरामाः, सदैव जीवत्प्रसवा अवामाः ।
यत्रोज्झितान्यप्रमदावलोका, अदृष्टशोकान्यविशन्त लोकाः ॥२॥

एतदाद्यं काव्ययुग्मं दत्वा विहितसुरासुरसेचनश्रीयुगादिदेवसत्कजन्मबाल-केलियौवन महेन्द्रस्तवन सुनन्दा सुमङ्गलापाणिग्रहणचतुर्दशस्वप्नदर्शनभरतसंभव-प्रातर्वर्णनपुरस्सरं श्रीजैनकुमारसंभवं महाकाव्यं कारितं तथा लौकिककुमारसंभवे कुमारः कार्तिकेयः तस्य संभवस्तथात्र कुमारो भरतस्तस्य संभवो ज्ञेयः । पुत्राश्च सर्वे कुमारा उच्यन्ते अतः **कुमारसंभव** इति नाम्ना महाकाव्यमत्रापि ज्ञायते ।

[illegible] । [illegible] सुरेऽमी नगर्यां [illegible] । ननु इदं [illegible] [illegible] महाकाव्यम् ।
तत्र आदौ मङ्गलाभिधानमन्तरेण न श्रोतुः प्रवृत्तिनिमित्तं भवति, नैवम् ।
अस्य महाकाव्यस्य तत्र नगरीवर्णने श्रीऋषभदेवनामसंकीर्तनस्य सर्वस्यापि
मङ्गलमयत्वात् मङ्गलस्यापि मङ्गलान्तरकरणे अनवस्थादोषस्य दुर्निवारत्वात् ।
नहिप्रकाशमयः प्रदीपः स्वप्रकाशे प्रदीपान्तरमपेक्षते ? किं च–'यत्राध्यासितम-
र्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते' इतिवचनात् बहुभिस्तीर्थकृद्भिरध्यासितायाः कोशलाया-
स्तीर्थरूपतैव । शास्त्रारंभे च तन्नामग्रहणात् कर्तुः श्रोतुश्च निश्चिन्तो मङ्गलाभ्यु-
दयोभवति इति सर्वं सुस्थम् ॥ १ ॥

संपन्नकामा नयनाभिरामाः,
सदैव जीवत्प्रसवा अवामाः ।
यत्रोज्झितान्यप्रमदावलोका,
अदृष्टशोका न्यविशन्त लोकाः ॥ २ ॥

संपन्नकामा इति यत्र यस्यां नगर्यां एवंविधा लोका न्यविशन्त धातूनाम-
नेकार्थत्वात् वसन्ति स्म । निविश इति सूत्रेणात्मनेपदम् । यत्र किं लक्षणा
लोकाः ? संपन्नकामाः संपन्नाःकामा अभिलाषामनोरथा येषां ते संपन्नकामाः
('रदाऽमूर्च्छमदःक्तयोर्दस्य च' ॥ ४–२–६९ इति सूत्रेणोक्तस्य नत्वं तद्योगे
धातोर्दस्य च नत्वम् ॥) तत्कालमेव प्राप्तमनोवाञ्छितसर्वसुखसंपत्तित्वात् । पुनः
किं ल० नयनाभिरामाः नयनानां लोचनानां अभिरामाः मनोज्ञाः सर्वांगसुन्दर
सौभाग्यसुन्दरत्वात् । पुनः किं ल० सदैव जीवत्प्रसवाः सर्वकालं जीविताबधि
जीवन्तः प्रसवाः अपत्यानि येषां ते जीवत्प्रसवाः पुनः किं ल० अवामाः न
परस्परं प्रतिकूलामिथः सौहार्दपरत्वात् । पुनः किं ल० उज्झितान्यप्रमदावलोकाः

उज्झितस्तयक्तोऽन्यप्रमदानां परस्त्रीणामवलोको दर्शनं यैस्ते उज्झितान्य परस्त्रीपराङ्मुखत्वेन परनारीसहोदरेति लब्धविरुदत्वात् । पुनः किं ल० अदृष्टशोकाः न दृष्टः शोको यैस्ते अदृष्टशोकाः इष्टवस्त्वादेरवियोगात् ॥ २ ॥

चन्द्राश्मचञ्चत्कपिशीर्षशाली, सुवर्णशालः श्रवणोचितश्रीः ।
यत्राभितो मौक्तिकदत्तवेष्ट–ताटंकलीलामवहत् पृथिव्याः ॥ ३ ॥

(व्या०) चन्द्राश्मेति यत्र यस्यां नगर्यां सुवर्णशालः स्वर्णप्राकारः अभितः समंततः पृथिव्याः वसुधायाः मौक्तिकदत्तवेष्टताटंकलीलां मौक्तिकैर्दत्तो वेष्टो यस्मिन् एवंविधो यः ताटंकः कर्णाभरणं तस्य लीला मवहत् । किः ल० सुवर्णप्राकारः अभितः (पर्यभेः सर्वो भये । ७ । २ । ८३ । इ. सू. अभेस्तसुप्रत्ययः) समन्ततः चन्द्राश्मचंचत्कपिशीर्षशाली चन्द्रकान्तसत्कानि चंचन्ति प्रसरन्ति कपिशीर्षाणि तैः शाली शोभमानः । पुनः किं ल० श्रवणोचितश्रीः श्रवणायोचिता योग्या श्रीःशोभा यस्य स श्रवणो । ताटंकपक्षे श्रवणोचितश्रीः कर्णस्य योग्या श्रीर्लक्ष्मी र्यस्य सः ॥ ३ ॥

नदद्भिरर्हद्भवनेषु नाट्य–क्षणे गभीरध्वनिभि र्मृदंगैः ।
यत्राऽफलत्केलिकलापिपंक्ते, र्विनाऽपि वर्षा घनगर्जिताशा ॥ ४ ॥

(व्या०) नदद्भिरिति । यत्र यस्यां नगर्यां केलिकलापिपंक्तेः–क्रीडामयूराणां श्रेणेः वर्षाकालं (विना ते तृतीया च । २ । २ । ११५ इ. सू. विनायोगे वर्षाः इत्यत्र द्वितीया) विनापि घनगर्जिताशा मेघगर्जारवस्याशा अफलत् । वर्षा शब्दो बहुवचनान्तो ज्ञेयः । यथा प्राणदार प्रमुखाः । कै र्मृदंगैः । किं कुर्वद्भिः । अर्हद्भवनेषु सर्वज्ञप्रासादेषु नाट्यक्षणे नाटकावसरे । नदद्भिः (शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ । ५ । २ । २० इ. सू. परस्मैपदात् धातोः वर्तमाने शतृप्रत्ययो ज्ञेयः तेन नदद्भिरिति सिद्धम्) शब्दायमानैः । किं विशिष्टैर्मृदंगैः गभीरध्वनिभिः गभीरो ध्वनिर्निनादो येषां ते गभीरध्वनयस्तैः ॥ ४ ॥

हर्षादिवाधःस्थितनायकानां, प्राप्य स्थितिं मौलिषु मन्दिराणाम् ।
यस्यां क्वणत्किंकिणिकानुयायि, नित्यं पताकाभिरकारि नृत्यम् ॥५॥

(व्या०) हर्षादिति यस्यां नगर्यां पताकाभिः नित्यं निरंतरं नृत्यमकारि ।
(भाव कर्मणोः । ३ । ४ । ६८ इ. सू. सर्वधातोरद्यतन्यामते पंञ भाव-कर्मणोर्ञिच्प्रत्ययात्र तस्य लुक्) उपेत्यो हर्षादिव । किं कृत्वा मन्दिराणामावासानां मौलिशृंगेषु स्थिति प्राप्य किं विशिष्टानां मन्दिराणां अधःस्थितनायकानां अधः स्थिता नायकाः स्वामिनो येषु तेषामत एव हेतोः पताकानामुपरि स्थितत्वहर्षोन्नृत्यमिति भावः ॥ किं कुर्वाणं नृत्यं क्वणत्किंकिणिकानुयायि शब्दायमान-क्षुद्रघंटिकां घर्घरिकामनुगच्छत् ॥ ५ ॥

तमिस्रपक्षेऽपि तमिस्रराशे, रुद्धेऽवकाशे किरणैर्मणीनाम् ।
यस्यामभूवन्निशि लक्ष्मणानां, श्रेयोर्थमेवावसथेषु दीपाः ॥ ६ ॥

(व्या०) तमिस्रेति यस्यां पुर्यां लक्ष्मणानां लक्ष्मीवतां आवसथेष्वावासेषु (लक्ष्म्या अनः । ७ । २ । ३२ इति सू. लक्ष्मी शब्दादनप्रत्ययोज्ञेयः) निशि रात्रौ दीपाः प्रदीपाः श्रेयोर्थमेव मंगलार्थमेवाभूवन् । निशि इत्यत्र 'मास-निशासनस्य शसादौ लुग् वा' इति सूत्रेणाकारलोपः । कस्मिन् सति तमिस्रपक्षेऽपि अंधकारपक्षेऽपि तमिस्रराशेरंधकारसमूहस्य अवकाशे मणीनां किरणे रुद्धे सति अत एव दीपानां श्रेयोऽर्थत्वमेव तमसो मणिकिरणैरेव रुद्धत्वादिति भावः ॥६॥

रत्नौकसां रुग्निकरेण राकी-कृतासु सर्वास्वपि शर्वरीषु ।
सिद्धिं न मन्त्रा इव दुःप्रयुक्ता, यत्राभिलाषा ययुरित्वरीणाम् ॥ ७ ॥

(व्या०) रत्नौकसामिति । यत्र यस्यां नगर्यामित्वरीणा (सृजीणूनशाट्व-रप् । ५ । २ ७७ । इ. सू. इण् धातोष्ट्वरप्प्रत्ययः च ह्रस्वस्य तः पित्कृति । ४ । ४ । ११३ । इ. सू. त् च अणञेयेकण्नञ्स्नञ्टिताम् । २ । ४ । २० । इ. सू. टित्वात् ङीप्रत्यये इत्वरी शब्दसिद्धिः) मसतीनां अभिलाषाः मनोरथाः सिद्धिं न ययुः न गताः । के इव दुःप्रयुक्तामन्त्रा इव मारणादिकर्म-व्यापारिता मन्त्रा इव सिद्धिं नयान्ति । कासु सतीषु रत्नौकसां रत्नमयावासानां रुग्निकरेण कान्तिसमूहेन सर्वास्वपि निखिलास्वपि शर्वरीषु रजनीषु राकीकृतासु राका पूर्णिमा तत्सदृशासु कृतासु सतीषु । कुलटाचौराणामभिलाषसाधकं तम एवास्ति तच्च तत्र नास्तीतिभावः ॥ ७ ॥

यद्वेश्मवातायनवर्तिवामा,-जने विनोदेन बहिःकृतास्ये ।
व्योमाम्बुजोदाहरणं प्रमाण,-विदां भिदामापदभावसिद्ध्यै ॥ ८ ॥

(व्या०) यद्वेश्मेति प्रमाणविदां तार्किकाणां व्योमाम्बुजोदाहरणं व्योम आकाशं तस्याम्बुजं कमलं तस्योदाहरणमाकाशकमलदृष्टान्तः । अभावसिद्ध्यै अभावस्य सिद्धिस्तस्यै अभावसिद्ध्यर्थं प्रयुक्तं सत् भिदामापत् (लृदित् द्युतादि पुष्यादेः परस्मै । ३ । ४–६४ इ. सू. आपूधातोरद्यतन्यां लृदित्वादङ् भेदं प्राप । असद्वस्तु–प्रमाणेन स्थाप्यते सा अभावसिद्धिः कथ्यते यथा महीतले घटो नास्ति आकाशे कमलमिव । कस्मिन् सति यद्वेश्मवातायनवर्त्तिवामाजने यस्या नगर्या वेश्मानि गृहाणि तेषां वातायनानि गवाक्षाः तेषु वर्तते इत्येवंशीलो वामा स्त्री इति जनः तस्मिन् विनोदेन यस्या नगर्यां धवलगृहे गवाक्षवर्तिनि स्त्रीजने सति जातविकचवदनं । विनोदेन बहिःकृतास्ये सति कौतुकेन गवाक्षद्वारात् बहिःकृत-मुखे इत्यर्थः । स्त्रीणां मुखान्येव आकाशे कमलानि सत्यानि । अतएवाकाशक-मलानामसत्कल्पनावादिना व्यर्थमजनीति भावः ॥ ८ ॥

युक्तं जनानां हृदि यत्र चित्रं, वितेनिरे वेश्मसु चित्रशालाः ।
यत्तत्र मुक्ता अपि बन्धमापु, र्गुणै र्वितानेषु तदद्भुताय ॥ ९ ॥

(व्या०) युक्तमिति यत्र यस्यां पुर्यां वेश्मसु आवासेषु चित्रशालाः जनानां लोकानां हृदि (दन्तपादनासिकाहृदय–वा २ । १ । १११ इ. सू. हृदयस्य हृदादेशः) चित्रं युक्तं वितेनिरे विस्तारयामासुः चित्रशब्देन चित्रकर्म आश्चर्यं वा । चित्रशालाश्चित्रं कुर्वन्ति एतद्युक्तं । यस्य यद्वस्तु स्यात् स तदन्येभ्योऽपि दत्ते युक्तमेवैतत् । तत्र तासु चित्रशालासु मुक्ता अपि गुणै र्वितानेषु बंधमापुः प्राप्ताः तदद्भुताय आश्चर्याय जातं किमिति चेत् ये मुक्ताः सिद्धाः स्युः ते गुणैः सत्त्वरजस्तमोलक्षणै र्बंधं कथमाप्नुवन्ति । अथवा वितानेषु शून्यप्रदेशेषु मुक्ताः स्थापिताः स्युः ते गुणैर्विनयादिभिर्बन्धं कथमापुः प्राप्ताः । अथवा ये मुक्ताश्चौ-रादयः स्युस्ते गुणैरज्जुभिश्च कथं बन्धमापुः इत्थं विरोधः । अथ विरोधपरिहारमाह। मुक्ताशब्देन मौक्तिकानि वितानेषु चन्द्रोद्योतेषु गुणैस्तंतुभिर्बन्धमापुरितितत्त्वम्

सू. कर्मणि चानश् परोक्षे च भावे । ४ । ४ । ११४ इ. सू. आनशि अकारस्य
आत्मने मः) मानमन्येन भ्रियमाणाः किं लिङ्गाभिः इन्द्रनीलमणिमयाभिः दृशो-
दृक्कान्तिभिः दृशा उदरस्य अलस्य भान्तिगोमिनः ॥ १४ ॥

ययाचिषौ यत्र जने यथेच्छं, कल्पद्रुमाः कल्पितदानवीराः ।
निवारयन्तिस्म मरुद्विलोल,-प्रवालहस्तैः प्रणयस्य दैन्यम् ॥ १५ ॥

(व्या०) **ययाचिषाविति** यत्र यस्यां पुर्यां कल्पद्रुमाः कल्पवृक्षा मरु-द्विलोलप्रवालहस्तैः मरुता वायुना विलोलाः चंचलाः प्रवालाः किशलयानि एव हस्ताः करास्तैः जने लोके 'तृणं लघु तृणात्तूलं तूलादपि हि याचकः' इति न्यायात् प्रणयस्य याञ्चाया दैन्यं (वर्णदृढादिभ्यष्ट्यण् च वा ७ । १ । ५९ । इ. सू. दीनात् भावे टयण्) दीनस्य भावस्तत् निवारयन्ति स्म । किं विशिष्टे जने यथेच्छं (योग्यतावीप्सार्थानतिवृत्तिसादृश्ये । ३ । १ । ४० । इ. सू. अर्थानतिवृत्तौ अव्ययीभावः समासः) इच्छामनतिक्रम्य यथेच्छया ययाचिषौ (सन् भिक्षाशंसेरुः । ५ । २ । ३३ इ. सू. शीलादिसदर्थे सन्नन्तादुप्रत्ययः) गृहभूषणादीनि ययाचिषौ याचितु मिच्छौ किं लक्षणाः कल्पद्रुमाः कल्पित-दानवीराः कल्पितस्य वाञ्छितस्य दाने वीराः समर्थाः ॥ १५ ॥

पूषेव पूर्वाचलमूर्ध्नि घूक-कुलेन घोरं ध्वनतापि यत्र ।
नाखंडि पाखंडिजनेन पुण्य-भावः सतां चेतसि भासमानः ॥ १६ ॥

(व्या०) **पूषेवेति** यत्र यस्यां नगर्यां पाखंडिजनेन कुटिलजनेन सतां सत्पुरुषाणां चेतसि मनसि भासमानो दीप्यमानः पुण्यभावः नाखंडि न खंडया-मासे । किं लक्षणेन पाखंडिजनेन घोरं रौद्रं ध्वनतापि प्रलपतापि क इव पूषा इव (इन् हन् पूषार्यम्णः शिस्योः । १ । ४ । ८७ । इ. सू. सौपरे दीर्घः) सूर्य इव यथा पूषा सूर्यो घोरं ध्वनतापि घूककुलेन कौशिककुलेन न खंड्यते सूर्यः किं लक्षणः पूर्वाचलमूर्ध्नि (ईङौ वा । १ । २ । १०९ । इ. सू. ङिपरे अनोऽस्यलुग्) पूर्वाचलस्य उदयाचलस्य मूर्ध्नि मस्तके भासमानः प्रकाशमानः ॥ १६ ॥ इति पुरीवर्णनम् ॥

ईक्ष्वाकुभूरित्यभिधामधाद् यदा निवेशात् प्रथमं पुरोऽस्याः ।
नाभेस्तदा युग्मिपतेः प्रपेदे, तनुजभूयं प्रभुरादिदेवः ॥ १७ ॥

(व्या०) ईक्ष्वाकुरिति यदा यस्मिन्नवसरे अस्याः पुरो नगर्याः निवेशाद् रचनायाः प्रथमं पूर्वं भू र्भूमिरीक्ष्वाकुभूरित्यभिधां नाम अधात् (पिबैति दाभूस्थः सिचो लुप् परस्मै न चेट् । ४ । ३ । ६६ । इ. सू. परस्मैपदे सिचोलुप् न च इट्) धरतिस्म । तदा तस्मिन्नवसरे आदिदेवः श्रीऋषभप्रभुर्युग्मिपतेर्नाभे र्युगलस्वामिनो नाभिनृपस्य तनुजभूयं पुत्रभावं प्रपेदे प्रपन्न इत्यर्थः तनुजभूय-मित्यत्र ' हत्याभूयं भावे ' इति सूत्रेण भवतेर्नपुंसकभावे क्यबन्तो भूय इति निपातः ॥ १७ ॥

योगर्भगोऽपि व्यमुचन्न दिव्यं, ज्ञानत्रयं केवलसंविदिच्छुः ।
विशेषलाभं स्पृहयन्न मूलं, स्वं संकटेऽप्युज्झति धीरबुद्धिः ॥ १८ ॥

(व्या०) य इति । यो भगवान् गर्भगोऽपि गर्भस्थोऽपि दिव्यं देवलोक-संबंधि ज्ञानत्रयं ज्ञानानां मतिश्रुतावधीनां त्रयं न व्यमुचत् (ऌदित् द्युतादिपुष्यादेः परस्मै । ३ । ४ । ६४ । इ. सू. ऌदित्वात् मुचेरद्यतन्यां अङ् प्रत्ययः) न मुक्तवान् । किं विशिष्टो भगवान् केवलसंविदिच्छुः (विन्दु इच्छुः । ५ । २ । ३४ इ. सू. उप्रत्ययान्तो निपातः) केवलज्ञानप्राप्तुकामः । अत्र दृष्टान्तमाह धीरबुद्धिः धीराबुद्धि र्यस्य सः पुमान् विशेषस्याधिकस्य लाभः प्राप्तिस्तं स्पृहयतीति स्पृहयन् इच्छन् संकटेऽपि आपद्यपि मूलं स्वं मूलधनं नोज्झति न त्यजति ॥ १८ ॥

यत्रोदरस्थे मरुदेव्यदीव्यत्, पुण्येति साध्वीति न कस्य चित्ते ।
श्रीधाम्नि सन्मौलिनिवासयोग्ये, महामणौ रत्नखनिः क्षमेव ॥ १९ ॥

(व्या०) यत्रेति यत्र यस्मिन् भगवति उदरस्थे (स्थापास्नात्रः कः । ५ । १ । १४२ इ. सू. स्थाधातोः क प्रत्ययः) सति मरुदेवी पुण्या पवित्रा इति निष्पापत्वात् साध्वी (स्वराद्दुतो गुणादखरोः । २ । ४ । ३५ । इ. सू. गुण-वाचिसाधुशब्दात् ङीप्रत्ययः) सती इति शीलनिर्मलत्वात् कस्य चित्ते मनसि न

[illegible]

[illegible]

[illegible] । किं विशिष्टे भगवति [illegible]

[illegible] । पुनः किं विशिष्टे भगवति [illegible]

[illegible]

[illegible] । पुनः किं० [illegible] इति १९

मध्येऽनिशं निर्भरदुःखपूर्णा–स्ते नारका अप्यदधुः सुखायाम् ।
यत्रोदिते शस्तमहोनिरस्त–तमस्ततौ तिग्मरुचीव कोकाः ॥ २० ॥

(व्या०) मध्य इति । यत्र यस्मिन् भगवति उदिते जाते सति नारका अपि सुखायाम् सुखानुभवं अदधुः (वाद्विपातोऽनः पुस् । ४ । २ । ९१ इ. सू. शितोऽनः पुस्) धरन्ति स्म सुखायामित्यत्र 'सुखादेरनुभवे' इति सूत्रेण सिद्धिः । किं लक्षणा नारकाः मध्ये चित्ते अनिशं निरंतरं निर्भरदुःखपूर्णाः (रदादऽमूर्च्छमदःक्तयोर्दस्य च । ४ । २ । ६९ इ. सू. पूरे धातोः परस्य क्तस्य तोनः) क्षेत्रजान्योन्यकृत परमाधार्म्मिक कृताभिः त्रिविधवेदनाभिरत्यन्तं दुखिताः इत्यर्थः । के इव कोकाश्चक्रवाका इव यथा कोकाश्चक्रवाका स्तिग्मरुचि तिग्मा रुक् कान्ति र्यस्यतस्मिन् भास्करे उदिते सति सुखायां सुखानुभवं दधति । किं लक्षणाः कोकाः मध्येनिशं (पारे मध्येऽग्रेऽन्तः षष्ठ्या वा । ३ । १ । ३० । इ. सू. मध्ये निशमित्यत्र अव्ययीभावः) निशाया रजन्या मध्ये रात्रावित्यर्थः । निर्भरेण दुःखेन पूर्णाः पूरिताः किं विशिष्टे भगवति शस्तमहोनिरस्ततमस्ततौ शस्तेन प्रशस्तेन महसा तेजसा निरस्ता निराकृता तमसां पापानां ततिः श्रेणिर्येन तस्मिन् । सूर्यपक्षे प्रशस्ततेजसा प्रकाशेन निरस्ता तमसामन्धकाराणां ततिः पंक्तिर्येनतस्मिन् तमोऽन्धकारे पापे च प्रवर्तते ॥ २० ॥

निवेश्य यं मूर्धनि मंदरस्था–चलेशितुः स्वर्णरुचि सुरेन्द्राः ।
प्रापेऽभिषेकावसरे किरीट–मिवानुवन्मानमरत्नरूपम् ॥ २१ ॥

(व्या०) निवेश्येति । सुरेन्द्राः सुराणां देवानामिन्द्राः स्वामिनः अभिषेकस्य अवसरे समये (यद्भावोभाव लक्षणम् । २ । २ । १०६ । इ. सू. भावलक्षणा सप्तमी) जन्माभिषेक समये प्राप्ते सति यं—भगवन्तं अनुवन् स्तुवन्ति स्म । किं कृत्वा अचलानां गिरीणामीशिता स्वामी तस्य पर्वतेश्वरस्य मन्दरस्य मेरो मूर्द्धनि (सप्तम्यधिकरणे । २ । २ । ९५ । इ. सू. वैषयिकाधारे सप्तमी) मस्तके किरीटमिव मुकुटमिव स्वर्णवत् रुचिः कान्ति र्यस्य तं सुवर्णकान्तिं यं स्वामिनं निवेश्य उपविश्य कथंभूतं भगवन्तं मानवरत्नरूपं मानवेषु मनुष्येषु रत्नरूपं रत्नप्रायं । अन्यस्यापि अचलेशितुः अचला पृथ्वी तस्या ईशितुः पृथ्वीपते मूर्धनि मस्तके मुकुटो निवेश्यते अर्थवशाद् विभक्तिविपरिणामः कीदृशो मुकुटः स्वर्णरुचिः पुनश्च मानवरत्नरूपः माया लक्ष्म्या नवो नूतनो रत्नरूपश्चयः समानः ॥ २१ ॥

सुपर्वसु स्वानुचरेषु तोषा,—दिवेक्षुदंडेऽस्य सुपर्वणीन्द्रः ।
शिशोर्विदित्वा रुचि माशु वंश,—मीक्ष्वाकुनामांकितमातनिष्ट ॥२२॥

(व्या०) सुपर्वसु इति ॥ इन्द्रो मघवा आशु शीघ्रं इक्ष्वाकुनामांकितं इक्ष्वाकुनामा नृपस्तस्य नाम्ना अभिधानेन अंकितं वंशमन्वय मातनिष्ट विस्तारयामास । कस्मादिव उत्प्रेक्षते स्वस्यात्मनः अनुचराः सेवकास्तेषु निजसेवकेषु सुपर्वसु देवेषु तोषादिव हर्षादिव किं कृत्वा अस्य स्वामिनः शिशोर्बालस्य इक्षुदंडे रुचिमभिलाषं विदित्वा (प्राक् काले । ५ । ४ । ४७ । इ. सू. विद् धातोःक्त्वा) ज्ञात्वा किं विशिष्टे इक्षुदंडे सुपर्वणि शोभनानि पर्वाणि ग्रन्थयो यस्य तस्मिन् शोभनपर्वणि । सुपर्वशब्देन देवा अपि उच्यन्ते ग्रन्थयश्च इक्षुदंडोऽपि शोभनपर्वत्वात् इक्षुदंडेऽपि रुचिर्जातेति भावः । देवेष्वपि तोष इति भावः कोऽर्थः अतीतवर्तमानैष्यतामायार्हतां वंशस्थापनादि कार्यं शक्रस्याधीनमिति कृत्वा प्रभोर्वंश स्थापने प्रस्तुते इक्षुयष्टिहस्त आगतः अर्हद्दृष्टि मिक्षौ इक्षुविषये स्वामिनो रुचिं दृष्ट्वोचे प्रभो किं इक्षु—मकु भक्षयसि अकू भक्षणे इति । तदनन्तर मर्हन् स्वकरं प्रासारयत् । अतो हेतोर्हरिः शक्र इक्ष्वाकुवंशमस्थापयत् । तदाऽन्येऽपि क्षत्रिया

[illegible]

निश्चयश्चापकं न विज्ञायते । कार्यं घटः कारणमृत्पिण्डानुमानेन घटः स्यात् । अत्र कारणं भगवान् यशस्तु कार्यम् । भगवान् पाक्षिके माति यशस्तु लोकत्रयेऽपि न माति अत एव कार्यकारणयोः सादृश्ये मृषात्वमिति भावः ॥२३॥

आशाम्बरः शान्तविकल्पवीचि,-मना विना लक्ष्य मचञ्चलाक्षः ।
बालोऽपि योगस्थितिभूरवश्यः, स्वस्यायतौ यः कमनेन मेने ॥२४

(व्या०) आशाम्बर इति । यो भगवान् कमनेन (रम्यादिभ्यः कर्तरि ५ । ३ । १२६ । इ. सू. कर्तरि अनट्) कंदर्पेण आयतौ उत्तरकाले स्वस्य आत्मनः अवश्यो(दण्डादे र्यः । ६ । ४ । १७८ । इ. सू. अर्हत्यर्थे यः)ऽनधी मेने मन्यतेस्म । कथंभूतो भगवान् बालोऽपि शिशुरपि योगस्तस्य योगि मर्यादानां भूः स्थानमित्यर्थः पुनः कथंभूतः आशाः दिशः एव अम्बराणि वस्त्राणि यस्य सः दिगम्बर इत्यर्थः । पुनश्च कथंभूतः शान्तविकल्पवीचिमन (अम्वादेरत्वसः सौ । १ । ४ । ९० । इ. सू. सौपरे दीर्घः) शांताः प्रशान्त विकल्पा एव वीचयः कल्लोलाः यस्मिन् तत् एवंविधं मनः चेतो यस्य सः पुनश्च कथंभूतः लक्ष्यं विलोकनीयं वस्तु विनापि न चञ्चले अचञ्चले निश्चले

अक्षिणी नेत्रे यस्य स निश्चललोचनः यो भगवान् पूर्वदिशो विचले अतः कम-
नस्य कान्तस्य हृदये भगवति अकैतवदर्शनता जातेति भावः ॥ २४ ॥

अस्तन्यपायीति विनिश्चितोऽपि, काऽम्बु पयोऽपीप्यदिति स्वमातुः ।
चिराय चेतश्चकितं चकार, स्मितेन धौताधरपल्लवो यः ॥ २५ ॥

(व्या०) अस्तन्यपायीति ॥ यो भगवान् अस्तन्यपायी स्तन्यं (दिगादि देहांशाद्यः । ६ । ३ । १२४ । इ. सू. भवार्थे यः) दुग्धं पिबति इत्येवंशीलः स्तन्यपायी (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ इ. सू. शीलेऽर्थे णिन्) स न भवतीति अस्तन्यपायी इति विनिश्चितोऽपि इति निर्णीतोऽपि स्वस्य आत्मनो माता जननी तस्याः आत्मीयजनन्याश्चेतोमनश्चिराय चिरकालं इत्यमुनाप्रकारेण चकितं चकार इतीति किं का मां अम्बु बालं पयो दुग्धं अपीप्यत् (णौ पिबः पीप्य् । ४ । १ । ३३ । इ. सू. ञि परे अद्यतन्यां पिबः पीप्य्) पाययति स्म । अथ पयःपानशंकायां हेतुमाह किं विशिष्टो भगवान् स्मितेन हास्येन धौताधरपल्लवः धौतः अधर एव पल्लवो यस्य सः प्रक्षालितोष्ठपल्लवः सर्वेऽपि तीर्थकृतो बाल्ये मातुः स्तन्यपानं न कुर्वन्ति इति भावः ॥ २५ ॥

अथौघदंभाद्बहिरुद्गतेन, माता नमाता हृदि संमदेन ।
परिप्लुताक्षी तनुजं स्वजन्ती, यं तापदृष्टेरपि नो बिभाय ॥ २६ ॥

(व्या०) अथौघेति ॥ माता मरुदेवी यं तनुजं पुत्रं स्वजन्ती (स्वञ्जः शवः । २ । १ । ११६ । इ. सू. शवात् अनुस्वारादेशः) आलिंगनं कुर्वती सती तापदृष्टे(पंचम्यपादाने । २ । २ । ६९ । इ. सू. भययोगे पंचमी)रपि संताप-दृशोऽपि नो बिभाय न बिभेति स्म । माता किं विशिष्टा संमदेन हर्षेण परि प्लुताक्षी परिप्लुते आर्द्रे अक्षिणी लोचने यस्याः सा प्लावितलोचना । किं विशिष्टेन संमदेन हृदि मनसि न माता मातीति मान् तेन माता पुनः किं विशिष्टेन अथौघदंभात् (प्रभृत्यन्यार्थ दिक् शब्द बहि रारादितरैः । २ । २ । ७५ । इ. सू. बहिर्योगे पंचमी) अश्रुप्रभावमिषात् बहिरुद्गतेन बहिर्निःसृतेन ॥२६॥

अव्यक्त मुक्तं स्खलदंघ्रियानं, निःकारणं हास्य मवरागमङ्गम् ।
जनस्य यद्दोपतयाभिधेयं, तच्छैशवे यस्य बभूव भूपा ॥ २७ ॥

(व्या०) अव्यक्तमिति । जनस्य लोकस्येति पदं सर्वत्र संबध्यते । जनस्य लोकस्य यत् अव्यक्तं उक्तं मन्मनत्वेन भाषणं स्खलदंघ्रियानं स्खलच्चरणाभ्यां यानं गमनं निष्कारणं कारणं विना हास्यं (ऋवर्णव्यञ्जनात् घ्यण् । ५ । १ । १७ । इ. सू. घ्यण् भावे ज्ञेयः) अवलं बलरहितं अंगं शरीरं दोषतया अभिधेयं दूषणत्वेन वाच्यं स्यात् तत् यस्य भगवतः शैशवे (इउऋ वर्णात् लघ्वादेः । ७ । १ । ६९ । इ. सू. भावेऽर्थे अण्) बाल्ये भूषा आभरणं बभूव जातमित्यर्थः २७

दूरात् समाहूय हृदोपपीडं, माद्यन्मुदा मीलितनेत्रपत्रः ।
अथांगजं स्नेह विमोहितात्मा, यं ताततातेति जगाद नाभिः ॥२८॥

(व्या०) दूरादिति । नाभि यं भगवन्तं दूरात् समाहूय (यजादि वचेः किति । ४ । १ । ७९ । इ. सू. य्वृत् दीर्घमवोऽन्त्यम् । ४ । १ । १०३ इ. सू. अन्त्यं य्वृत् दीर्घम्) आकार्य हृदोपपीडं (उपपीडरुधकर्षस्तत्सप्तम्याः । ५ । ४ । ७५ । इ. सू. णम्) हृदा हृदयेन उपपीड्य तात तातइति जगाद उवाच । कीदृशं भगवन्तं अंगजं पुत्रमपि नाभिः कीदृक् स्नेहविमोहितात्मा स्नेहेन प्रेम्णा विमोहित आत्मा यस्य सः पुनः कीदृग्नाभिः माद्यन्मुदा हर्षेण मीलितनेत्रपत्रः मीलिते नेत्रे एव पत्रे यस्य सः ॥ २८ ॥

भारेण मे भूमरणाभियोगि, भुग्नं शिरो मा भुजगप्रभोर्भूत् ।
इतीव ताते ह्वयति द्रुतं यो, मन्दांघ्रिविन्यासपदं चचाल ॥ २९ ॥

(व्या०) भारेणेति । यो भगवान् ताते पितरि नाभौ ह्वयति आकारयति सति द्रुतं शीघ्रं मन्दांघ्रिविन्यासपदं (पाठान्तरे रसं) मन्दं चरणन्यासपदं यथा भवति तथा चचाल । तत् उत्प्रेक्षतेइतीव इतिकारणादिव मे मम भारेण भुजगप्रभोः भुजं कुटिलं गच्छन्ति भुजगाः सर्पास्तेषां प्रभुः स्वामी तस्य शेषनागाधिराजस्य भूभरणे अभियोगि उद्यमकारि शिरो मस्तकं भुग्नं वक्रं मा भूत्

(अड् धातोरादि र्हस्तन्यां चामाङा । ४ । ४ । २९ । इ. सू. ह्यस्तन्यां भयतन्यां क्रियातिपत्तौ धातोरादिरडागमः न तु माङ्योगे तेन अत्र माङ् योगे न जातः) मा भवतु ॥ २९ ॥

यः खेलनाद्धूलिषु धूसरोऽपि, कृताप्लवेभ्योधिकमुद्दिदीपे ।
तारैः स्तनैः प्रभयानुभानुः, रभ्रानुलिप्तोऽप्यपरीक्रियेत ॥ ३० ॥

(व्या०) य इति । धूलिषु खेलनात् क्रीडनात् धूसरोऽपि यो भगवान् कृताप्लवेभ्यः कृतमाप्लवं स्नानं यैस्ते तेभ्यः कृतस्नानेभ्योऽप्यधिकं उद्दिदीपे दीप्य-तेस्म । अत्र दृष्टान्तः अभ्रानुलिप्तः अभ्रैर्मेघैरनुलिप्त आच्छादितोऽपि भानुः सूर्यः अनभ्रैरभ्ररहितैः तारैः प्रभया तेजसा किमपरीक्रियेत तिरस्क्रियेत अपि तु नैव न क्रियेत ॥ ३० ॥

उद्भूतबालोचितचापलोऽपि, लुलोप यो न प्रमदं जनानाम् ।
कस्याप्रियः स्यात् पवनेन पारि,-प्लवोऽपि मन्दारतरोः प्रवालः ॥३१॥

(व्या०) उद्भूत इति उद्भूतं प्रकटीभूतं बालस्य शिशोः उचितं योग्यं चपलस्य भावश्चापलं (युवादे रण् । ७ । १ । ६७ । इ. सूत्रेणभावेऽर्थे अण्) यस्य सः प्रकटीभूतबालोचित चपलभावोऽपि यो भगवान् जनानां लोकानां प्रमदं (संमद प्रमदो हर्षे । ५ । ३ । ३३ । इ. सू. हर्षेऽर्थे अलन्तः प्रमदो ज्ञेयः ।) हर्षं न लुलोप न लुप्तवान् मन्दारतरोः कल्पवृक्षस्य प्रवालः किशलयः पवनेन वायुना पारिप्लवोऽपि चपलोऽपि सन् कस्य पुंसः अप्रियः स्यात् । अपितु न कस्यापीति ॥ ३१ ॥

लसद्विशेषाकृतिवर्णवेषा, लेखाः परेषामसुलंभमर्भम् ।
यं बालहारा इव खेलनौघैः, कटीतटस्थं रमयांबभूवुः ॥ ३२ ॥

(व्या०) लसदिति ॥ लेखा देवा यं भगवन्तं अर्भं बालरूपं कटीतटस्थं (स्थापास्नात्रः कः । ५ । १ । १४२ । इ. सू. स्थः कः ।) कटी एव तटस्त-स्मिन् तिष्ठति तं रमयांबभूवुः (धातोरनेकस्वरादाम् परोक्षायाः कृभ्वस्ति चानु-तदन्तम् । ३ । ४ । ४६ । इ. सू. अनेकस्वरेभ्यो धातुभ्यः परोक्षायाः स्थाने

त्वसांमुख्यं नीत्वा प्राप्य अकाले अप्रस्तावे कैः कारणभूतैः कलहंसकेकि कोकादि-कणैः कलहंसाश्च केकिनश्च मयूराः कोकाश्च चक्रवाकाः ते आदयो येषां तेषां पक्षिणां केभ्यः शब्दाग्नामां कणैः विशानैः । किं विशिष्टं यं परार्थदृष्टिं परस्मिन् अर्थे घटपटादिपदार्थे दृष्टिः इति बालस्वभावात् वस्तुतस्तु परोपकारे दृष्टिः यस्य सः तं परार्थदृष्टिं विभुमस्य एतदेवफलं यत् मुखेनैव सर्वकार्यसाधनमिति भावः ३४

क्रोडीकृतः काञ्चनरुग् जनन्या, प्रियंगुकान्त्या घननीलचूलः ।
यः सप्तवर्षोपगतः सुमेरोः, श्रियं ललौ नन्दनवेष्टितस्य ॥ ३५ ॥

(व्या०) क्रोडीकृत इति । यो भगवान् सप्तवर्षोपगतः सप्तवर्षसंयुक्तस्सन् सुमेरुपर्वतस्य श्रियं शोभां ललौ (आतो णव औः । ४ । २ । १२० । इ. सू. आकारान्तधातोः णव औः स्यात् तेन ललौ रूपं सिद्धम्) लाति स्म गृहीतवानिति यावत् । किं लक्षणस्य मेरोः नन्दनवेष्टितस्य नन्दनेन उद्यानेन परितो वेष्टितस्येत्यर्थः कीदृशो भगवांश्च प्रियंगुवत् कान्ति यस्याः सा तया नीलकान्त्या जनन्या मात्रा मरुदेव्या क्रोडीकृतः (कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः । ७ । २ । १२६ । इ. सू. च्वौ कृते ईश्च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य । ४ । ३ । १११ । इ. सू. अस्य ई वर्णे ऊर्याद्यनुकरणच्विडाचश्च गतिः । ३ । १ । २ इ. सू. गतिसंज्ञा गतिकन्यस्तत्पुरुषः । ३ । १ । ४२ । इ. सू. गतितत्पुरुषः अप्रयोगीत् । १ । १ । ३७ । इ. सू. च्विलोपः) उत्संगे उपवेशितः पुनश्च कीदृक् काञ्चनरुक् काञ्चनस्य रुक् इव रुक् यस्य सः काञ्चनवर्णः । मेरुपक्षे कांचनरुक्कांचनमयः सप्तवर्षोपगतः सप्तभिः वर्षैः क्षेत्रैः भरतायैरुपगतः तद्यथा 'भरहं १ हेमवयंति २ हरिवासंति ३ महाविदेहं ४ । रम्मय ५ मेरण्णवयं ६ एरवयं ७ चेव नामाइं ॥' ॥१॥ एतैः सप्तक्षेत्रैर्युक्त इत्यर्थः ॥ ३५ ॥

पुरा परारोहपरा भवस्या,-वश्याः कशाकष्टमदृष्टवन्तः ।
ववंधिरेऽनेन बलात्कुरंगा, इवोच्छलन्तः शिशुना तुरङ्गाः ॥ ३६ ॥

(व्या०) पुरेति शिशुना बालेन अनेन भगवता तुरंगाः (नाम्नो गमः [illegible]

नियतनयगयाऽश्वगोमेभ्यो हृगम्यः । ५ । १ । १११ । इ. सू. खिति परे सोऽन्तः) तुरो वेगेन गच्छन्तीति तुरंगा अश्वाः तस्मात् तस्मात् सर्वेऽपि वल्गन्ते स्म । किं लक्षणास्तुरंगाः पुरा पूर्वं परागेऽपि पराभवस्य प्रेरणा मन्ये आरोहकादिनं स एव पराभवस्तस्य न वश्याः अवश्याः अनधीनाः पुनश्च किं कृतवन्तः कुरंगा मृगा इव कशायाः कांटं तर्जनकस्य कांटं कदापि अज्ञातवन्तः (क्तक्तवतू । ५ । १ । १७४ । इ. सू. भूते कर्तरि क्तवतु प्रत्ययः) न ज्ञातवन्तः पुनश्च किं कुर्वन्तः कुरंगा इव उल्ललन्तः हरिणा इव ऊर्ध्वमापतन्तः ॥ ३६ ॥

करे करेणुः स्वकरेण मत्तो, वने चरन् येन धृतो बलेन ।
रोपारुणं चक्षुरिहादधानो, गात्रं धुनानोऽपि न मोक्षमाप ॥ ३७ ॥

(व्या०) करे इति ॥ करेणुर्हस्ती गात्रं धुनानोऽपि मोक्षं न आप किं विशिष्टः करेणुर्वनेचरन् पुनश्च कीदृक् येन भवता करे शुंडादंडे स्वकरेण स्वस्यात्मनः करोहस्तस्तेन निजहस्तेन बलेन धृतः । किं कुर्वाणः इह भगवति रोपारूणं (तृतीया तत्कृतैः । ३ । १ । ६५ । इ. सू. तृतीया तत्पुरुषः) रोपेण कोपेनारुणं रक्तं चक्षुर्नेत्रं आदधानो निवेशयन् । अत्र वृत्ते करे इति पदं द्विः लिख्यते करे करे अणुः करो राजदेयभागस्तत्र करे करे अणुः सूक्ष्मः आदायकत्वात् योगी स्वकरेण आत्मीयतेजसा मत्तो मानी वनेचरन् योगिनां प्रायो वनचारित्वात् पुनश्च कीदृक् बलेन सामर्थ्येन या लक्ष्मी स्तस्या ईनः स्वामी कृष्णस्तेन धृत आदृतवैष्णवत्वात् केषांचियोगिनां किं कुर्वाण इह भगवति रोपारुणं चक्षुरादधानो जैनानिष्टत्वात् पुनश्च किं कुर्वाणः अश्वकर्म गजकर्म नौलीकर्म पूरकरेचककुंभकादिभिर्गात्रं शरीरं धुनानोऽपि चापलयन्नपि अत एव कारणान्मोक्षं मुक्तिं न आप—प्राप प्रायः सम्यग्दर्शनं विना न मोक्ष—इति जिनवचनात् ३७

चापल्यकृद्बाल्य मपास्य सोऽथ, स्वे यौवनं वासयति स्म देहे ।
साध्वौचितीं द्युम्नविशेषदानाद् , प्रकाशयामास तदप्यमुष्य ॥३८॥

(व्या०) चापल्यकृदिति ॥ अथ अनन्तरं स भगवान् देहे स्वशरीरे यौवनं यूनो भावो यौवनं (युवादेरण् । ७ । १ । ६७ । इ. सू. अत्र भावेऽर्थे

अण् ज्ञेयः) वासयति स्म किं कृत्वा चान्यं बालभावं—अपास्य परित्यज्य किं लक्षणं चान्यं (वर्णदृढादिभ्यष्टचण् च वा । ७ । १ । ५९ । इ. सू. चान्य चापल्य शब्दसिद्धिः) चापल्यकृत् (क्विप् । ५ । १ । १४८ । इ. सू. नाम्नः परात् धातोः क्विप् प्रत्ययः ह्रस्वस्य तः पित्कृति । ४ । ४ । ११३ । इ. सू. ह्रस्व धातोः पित्कृति तः अप्रयोगीत् । १ । १ । ३७ । इ. सू. क्विपः इत्संज्ञा तेन चापल्यकृत सिद्धम्) चपलस्य भावं करोतीति चापल्यकृत् । तदपि यौवनमपि अमुष्य भगवतो धर्म्यं श्रव्यं बलं वा तस्य विशेषदानात् साधोः सत्पुरुषस्य औचिती औचित्यगुणं प्रकाशयामास । उपकारकारके प्रत्युपकारः क्रियते इति सतां लक्षण मिति भावः ॥ ३८ ॥

अथ भगवतो रूपवर्णननमाह । 'मानवा मौलिनो वर्ण्या, देवा श्चरणतः पुनः' इति न्याये सत्यपि भगवतो मानवत्वेऽपि तीर्थकराणां देवत्वमेव कथ्यते ॥

तस्याननेन्दावुपरि स्थितेऽपि, पादाब्जयोः श्रीरभवन्न हीना ।
धत्तां स एव प्रभुता मुदीते, द्रुह्यन्ति यस्मिन्न मिथोऽरयोऽपि ॥३९॥

(व्या०) तस्येति ॥ तस्य भगवत आननेन्दौ आननं मुखमेव इन्दुश्चन्द्रस्तस्मिन् मुखचन्द्रे उपरि स्थितेऽपि पादाब्जयोः पादावेव—अब्जे कमले तयोः चरणकमलयोः श्रीर्लक्ष्मीः हीना न्यूना न अभवत् । स एव पुमान् प्रभुतां (भावे त्वतल् । ७ । १ । ५५ । इ. सू. भावेऽर्थे तल् प्रत्ययः ।) स्वामित्वं धत्तां यस्मिन् पुरुषे उदीते सति मिथः परस्परं अरयोऽपि वैरिणोऽपि न द्रुह्यन्ति द्रोहं न कुर्वन्तीत्यर्थः मुखचन्द्रश्चरणकमले एषां यो विरोधः स भगवता भग्न इति भावः ॥ ३९ ॥

दत्तैर्नमद्भिः ककुभामधीशैः, श्चान्द्रैः किरीटैः निजराजचिन्हैः ।
पद्भ्यां प्रभोरङ्गुलयो दशापि, कान्ता अभूष्यन्त मिषान्नखानाम् ॥४०॥

(व्या०) दत्तैरिति ॥ प्रभोः श्रीऋषभदेवस्य पद्भ्यां (दन्तपाद नासिका । २ । १ । १०१ । इ. सू. पादस्यपाद्) चरणाभ्यां दशापि अङ्गुलयः

कान्ता मनोज्ञाः नखानां मिषात् चान्द्रैः (तेन निर्वृते च । ६ । २ । ७१ । इ. सू. निर्वृतेऽर्थे अण् प्रत्ययोऽत्र ज्ञेयः) चन्द्रकान्तरत्ननिर्मितैः किरीटैर्मणिमयमुकुटै रभूष्यन्त अलंकृताः । किं विशिष्टैः किरीटैः नमद्भिः नमस्कारं कुर्वद्भिः ककुभां दिशामधीशै स्वामिभिः दिक्पालैर्दत्तैः (दत् । ४ । ४ । १० । इ. सू. धावर्जे दासंज्ञकस्य तादौ किति दत् आदेशः) पुनः किं विशिष्टै निजराजचिन्हैः निजस्यात्मनः राजचिन्हभूतैः अन्योऽपि यो महान्तं राजानं सेवते स निजराजचिन्हानि पुरो ढौकयते ॥ ४० ॥

अन्तः ससारेण मृदुत्वभाजा, पादाब्जयोरूर्ध्वमवस्थितेन ।
विलोमताऽधायि तदीयजंघा,-नालद्वयेनालमनालमेतत् ॥ ४१ ॥

(व्या०) अन्तरिति तदीयजंघानालद्वयेन तस्य भगवत इमे तदीये (तस्येदम् । ६ । ३ । १६० । इ. सू. ईय प्रत्ययः) चते जंघे एव नाले तयोर्द्वयेन (द्वि त्रिभ्यामयट् वा । ७ । १ । १५१ । इ. सू. अयट्) द्विकेन अलमत्यर्थं विलोमता लोमरहितत्वं अन्यनालेभ्यो विसदृशत्वं वैपरीत्यं वा अधायि धार्यते स्म एतत्-अनालं सम्यग् किं लक्षणेन तदीयजंघानालद्वयेन अन्तः ससारेण मध्येसारसहितेन पुनश्च किं० मृदुत्वभाजा (भावेत्वतल् । ७ । १ । ५५ । इ. सू. भावेऽर्थेत्व प्रत्ययः च भजो ञ्विण् । ५ । १ । १४६ । इ. सू. नाम्न परात् भज् धातोर्ञ्विण् प्रत्ययः । अप्रयोगीत् । १ । १ । ३७ । इ. सू. ञ्विण् लोपः) मृदुनः सुकुमारस्य भावं भजति तेन सौकुमार्यं सेवमानेन पादाब्जयोः पादौ चरणावेव अब्जे कमले तयोः चरणकमलयोः ऊर्ध्वमुपरि अवस्थितेन अनेनैतेनान्यकमलनालेभ्योऽत्र वैपरीत्यमिति भावः ॥ ४१ ॥

धीरांगनाधैर्यभिदः पृषत्काः, पञ्चेषुवीरस्य परेऽपि सन्ति ।
तदूरुतूणीरयुगं विशाल,-वृत्तं विलोक्येति बुधैरतर्कि ॥ ४२ ॥

(व्या०) धीरांगनेति । बुधैर्विद्वद्भिः तदूरुतूणीरयुगं तस्य भगवतः ऊरू सक्थिनी तावेव तूणीरौ निषंगौ तयोः युगं युगलं विलोक्य (अनञः क्त्वो यप् । ३ । २ । १५४ । इ. सू. क्त्वो यप्) इति वक्ष्यमाण प्रकारेण अतर्कि

विचार्यते स्म । कथंभूतं तदूरुतूणीरयुगं विशालं च तत् वृत्तं च तत् । इतीति किं धीरांगनाधैर्यभिदे धीराश्चता अङ्गनाश्च स्त्रियस्तासां धैर्यस्य भिदे शीले निश्चल-चित्तानां स्त्रीणां धैर्यभेदनार्थं पञ्चेषुवीरस्य पञ्च उन्मदेन १ मदन २ मोदन ३ तपन ४ शोषण ५ रूपा इषवो वाणा यस्य स पंचेषुः स चासौ वीरश्च तस्य परेऽपि अन्येऽपि पृषत्का वाणाः सन्तीति वहून् वाणान् विना तूणीरयुग्मं न स्यादिति वितर्के ॥ ४२ ॥

कटीतटीमप्यतिलंघ्य धावँ,-ल्लावण्यपूरः प्रससार तस्य ।
तथा यथा नाऽनिमिषेन्द्रदृष्टि,-द्रोण्योऽप्यलं पारमवाप्तुमस्य ॥४३॥

(व्या०) कटीतटीमिति ॥ तस्य भगवतो लावण्यस्य पूरस्तदा प्रससार किं कुर्वन् लावण्यपूरः कटीतटीं कटी एव तटी तामपि अतिलंघ्यातिक्रम्य धावन् धावतीति धावन् 'ल्लौ' इति सूत्रेण नकारस्य लत्वं जातम् । यथा अनि-मिषेन्द्रदृष्टिद्रोण्यः अनिमिषाणां देवानां इन्द्राः स्वामिनो देवेन्द्रास्तेषां दृष्टयो दृश एव द्रोण्यो वेडा नौका इति यावत् अथवा अनिमिषाः—तेषु इन्द्राः समर्थाः महान्तो मत्स्यास्तेषु दृष्टि र्येषां ते अनिमिषेन्द्रदृष्टयोधीवरास्तेषां द्रोण्यो वेडा अपि अस्य लावण्यपूरस्य पारमन्त मवाप्तुं (क्त्वा तुमम् भावे । ५ । १ । १३ । इ. सू. भावे तुम्) प्राप्तुं नालं न समर्था अभूवन् । प्रायः प्रचुरे पयः पूरे वेडानामसमर्थत्वमिति युक्तम् ॥ ४३ ॥

सनाभितामञ्चति नाभिरेकः, कूपस्य तस्योदरदेशमध्ये ।
प्रभाम्बु नेत्राञ्जलिभिः पिपासुः, कथं वितृष्णा जनतास्तु तत्र ॥४४॥

(व्या०) सनाभितामिति तस्य भगवतः उदरदेशमध्ये उदरस्य यः प्रदेशस्तस्य मध्ये एको नाभिः कूपस्य सनाभितां सादृश्य मञ्चति प्राप्नोति तत्र नाभौ जनानां समूहो जनता (ग्राम जन वन्धु गज सहायात् तल् । ६ । २ । २८ । इ. सू. समूहेऽर्थे तल्) जनसमूहः कथं वितृष्णा विगततृष्णा यस्याः सा तृष्णारहिता अस्तु भवतु अपि तु नैव भवतु किं कर्तुकामा जनता नेत्राणि

शंसेरुः । ५ । २ । ३३ । इ. सू. उ) पातुमिच्छतीति पिपासतीति पिपासुः पातुमिच्छु रित्यर्थः ॥ ४४ ॥

उपर्युरः प्रौढ मधः कटी च, व्यूढान्तराभूत्तलिनं विलग्नम् ।
किं चिन्मयेऽस्मिन्ननु योजकानां, त्रिलोकसंस्थाननिदर्शनाय ॥४५॥

(व्या०) उपरीति ॥ अस्मिन् भगवति इति पदं सर्वत्र योज्यते उपरि उरो वक्षः स्थलं प्रौढं अन्यत् अधः कटी च व्यूढा विस्तीर्णा । अन्तराअव्ययः शब्दः मध्ये विलग्नमुदरं तलिनं कृशमभूत् । किमर्थं चिन्मये ज्ञानमयेऽस्मिन् भगवति अनुयोजकानां (णक तृचौ । ५ । १ । ४८ । इ. सू. कर्तरि सर्वस्मात् धातोर्णकः) पृच्छकानां त्रिलोकसंस्थाननिदर्शनाय त्रिलोकस्य संस्थानमाकारस्तस्यनिदर्शनाय कोऽर्थः ज्ञानमयो भगवान् सर्वलक्षणोपेतत्वात् जडानां लोकानां वेत्रासमोधस्तादित्यादि त्रैलोक्यसंस्थानमदर्शयत् तथापि ते लोका न ज्ञातवन्तः पश्चात्तेषां स्वीयमेव रूपं दर्शयामास भगवानिति तात्पर्यार्थः ॥४५॥

व्यूढेऽस्य वक्षस्यवसत्सदा श्री-वत्सः किमु छद्मधिया प्रवेष्टुम् ।
रुद्धः परं बोधिभटेन मध्य, मध्यूषुपासीद्बहिरङ्ग एव ॥ ४६ ॥

(व्या) व्यूढ इति ॥ श्रीवत्सो लाञ्छनं कंदर्पो वा अस्य भगवतो व्यूढे विशाले वक्षसि हृदये किमु छद्मधिया कपटबुद्ध्या प्रवेष्टुं सदाजस्र मवसत् । परं केवलं बोधिभटेन सम्यक् तत्वपरिज्ञानरूपसुभटेन रुद्धः सन् बहिरङ्ग एवासीत् । किं कृतवता बोधिभटेन मध्यमन्तरा अध्यूषुषा उषितेन 'वसं' निवासे, अधिपूर्वो वस् अध्युवास इति अध्युषिवान् तेन अध्यूषुषा तत्र क्वसुकानौ तद्वदिति सूत्रेण क्वसुप्रत्यये ततो द्वित्वे वस्य संप्रसारणे उत्वेऽधिना सह यत्वे इडागमे पत्वे अध्यूषिवस् इति जातं ततस्तृतीयैकवचने टाप्रत्यये 'क्वस उस्' इति सूत्रेण वस्य उषिकृते अध्यूषुषा इति सिद्धम् ॥ ४६ ॥

यत्र त्रिलोकी निहितात्मभारा, शेते सुखं पत्रिणि पत्रिणीव ।
सोऽस्मन्मते नद्भुज एव शेषः, कोऽन्यो जगज्जिह्मगतेर्विशेषः ॥४७॥

(व्या०) यत्रेति ॥ यत्र भुजे त्रिलोकी (संख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्न्ययम् । ३ । १ । ९९ । इ. सू. असंज्ञायां द्विगुः द्विगोः समाहारात् । २ । ४ । २२ । इ. सू. स्त्रियांङी) त्रयाणां लोकानां समाहारः निहितात्मभारा निहितः स्थापितः आत्मनः भारो यया सा न्यस्तात्मीयभारा सुखं शेते स्वपिति का इव यथा पत्रिणी पक्षिणी पत्रिणि (अतोऽनेकस्वरात् । ७ । २ । ६ । इ. सू. मत्वर्थे इन् प्रत्ययः) वृक्षे सुखं शेते तद्वत् । स तद्भुज एव अस्मन्मते अस्माकं मतं तस्मिन् शेषः अस्मदीयमते जिनशासने तस्य भगवत एव भुजरूप शेषनागाधिराजोऽस्तु जराजिह्मगतेः (प्रभृत्यन्यार्थदिक्-तरैः । २ । २ । ७५ । इ. सू. अन्य योगे पञ्चमी) जरया वृद्धत्वेन जिह्मा गति र्यस्य तस्मात् अन्यो विशेषः कः शेषः न कोऽपि ॥ ४७ ॥

पाणे स्तलं कल्पपुलाकि पत्रं, तस्यांगुलीः कामदुघास्तनांश्च ।
चिन्तामणींस्तस्य नखानमंस्त, दानावदानावसरेऽर्थिसार्थः ॥४८॥

(व्या०) पाणेरिति ॥ अर्थिसार्थः अर्थिनां सार्थः याचक समूह स्तस्य भगवतो दानावदानावसरे दानमेव अवदानं सत्कर्म तस्य अवसरे एतत् पदं सर्वत्र योज्यते अर्थिसार्थः दानावदानावसरे तस्य भगवतः पाणे र्हस्तस्य तलं कल्पपुलाकिपत्रं कल्पवृक्षसत्कं पत्र—ममंस्त मन्यते स्म च तस्य भगवतः अंगुलीः कामदुघास्तनान् कामान् दोग्धि सा कामदुघा (दुहे र्डुघः । ५ । १ । १४५ । इ. सू. डुघः । आत् । २ । ४ । १८ । इ. सू. स्त्रियामाप्) कामधेनुः तस्याः स्तनान् अमंस्त च तस्य नखान् चिन्तामणीन् अमंस्त ॥ ४८ ॥

येन त्रिलोकीगतगायनौघं, जिगाय धीरध्वनिरस्य कंठः ।
क्रमेण तेनैव किमेष रेखा—त्रयं कृतं साक्षिजनैर्बभार ॥ ४९ ॥

(व्या०) येनेति ॥ अस्य भगवतः कंठो येन क्रमेण त्रिलोकीगतगायनौघं त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी तां गतानि च तानि गायनानि च

तेषा मोघस्तं त्रिभुवनस्थानां गायनानां समूहं जिगाय (द्विर्धातुः परोक्षाङे प्राक् स्वरे स्वरविधेः । ४ । १ । १ । इ. सू. द्विर्भावः जेर्गिः सन्परोक्षयोः । ४ । १ । ३५ । इ. सू. पूर्वात्परस्य जेर्गिः नामिनोऽकलिहलेः ४ । ३ । ५१ । इ. सू. वृद्धिः एदैतोऽयाय् । १ । २ । २३ । इ. सू. आयादेशः) जितवान्। कीदृशः कंठः धीरध्वनिः धीरोगंभीरो ध्वनि र्यस्य सः एषः तेनैव क्रमेण किं रेखात्रयं बभार । किं विशिष्टं रेखात्रयं साक्षिजनैः कृतं कोऽर्थः त्रिभुवने एतावति स्वामिसदृक् धीरध्वनि र्नास्ति इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

यज्जातिवैरं स्मरता तदास्यां–भोजन्मनाऽभञ्जि जगत्समक्षम् ।
निशारुचिस्तत्किमपत्रपिष्णुः, सोऽयं दिवाभूद्विधुरप्रकाशः ॥ ५० ॥

(व्या०) यज्जातिवैरमिति ॥ यत् यस्मात कारणात् तदास्यांभोजन्मना तस्य भगवतः आस्यं तदेवांभोजन्म तेन तदीयमुखकमलेन अयं विधुश्चन्द्रो जगतः समक्षं (सङ्कटाभ्याम् । ७ । ३ । ८६ । इ. सू. संपूर्वक अक्षि शब्दात् अत् समासान्तः) सङ्गतमक्ष्णासमीपमक्ष्णोर्वा विश्वसमक्षं अभञ्जि जीयते स्मेत्यर्थः किं कुर्वता जातिवैरं जातेर्वैरं जातिवैरं तत् स्मरतीति स्मरत् तेन सोऽयं विधुश्चन्द्रस्तत् तस्मात्कारणात् दिवा दिवसे अप्रकाशः (उष्ट्र मुखादयः । ३ । १ । २३ । इ. सू. नञ् पूर्व मस्त्यर्थं पदं समस्यते नञ्त् । ३ । २ । १२५ । इ. सू. उत्तरपदे नञ् अकारः) न विद्यते प्रकाशो (भावाऽकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. भावे घञ्) यस्य सः निस्तेजाः अप्रकटो वा अभूत् किं लक्षणो विधुः अपत्रपिष्णुः भ्राज्यलंकृग् निराकृग् भूसहि–इष्णुः । ५ । २ । २८ । इ. सू. शीलादिसदर्थे इष्णुः) लज्जाशीलः पुनश्च कीदृशो निशारुचिः निशायां रुचिः—कान्ति र्यस्य सः । अन्योऽप्यत्र जिष्णु र्दिवा अप्रकाशः स्यात् तस्य वहि निशायां रुचिर्गमनापः स्यात् ॥ ५० ॥

ओष्ठद्वयं वाक्समयेऽवदात–दन्तद्युतिप्लावितमेतदीयम् ।
बभूव दुग्धोदधिवीचिधौत–प्रवालवल्लिप्रतिमल्लितश्रि ॥ ५१ ॥

(व्या०) ओष्ठद्वयमिति । एतदीयं (तस्येदम् । ६ । ३ । १६० । इ. सू. ईय प्रत्ययः) एतस्येदं ओष्ठद्वयं ओष्ठयो र्द्वयं दुग्धोदधिवीचिनीतप्रवाल-वल्लिप्रतिमल्लितश्रि दुग्धानां उदधिः (व्याप्यादाधारे । ५ । ३ । ८८ । इ. सू. धा धातोः किः उदकस्योदः पेषंधिवासवाहने । ३ । २ । १०४ । इ. सू. उदक उदः) क्षीरसागरः तस्य वीचयः कल्लोलाः तैः नीतानि प्रवालानि तेषां वल्लिः तस्याः प्रतिमल्लिता प्रतिमल्लीकृता श्रीः शोभा येन तत् बभूव । किंलक्षणं ओष्ठद्वयं वाक्समये वाचः समयोऽवसरस्तस्मिन् वचनावसरे अवदात-दन्तद्युतिस्नपितं अवदाताश्च ते दन्ताश्च तेषां द्युतयः ताभिः स्नपितं उज्ज्वलदन्त-सत्किरणैः स्नपितं ओष्ठद्वयं प्रवालवल्लीसदृशं दन्तद्युतयश्च क्षीरसमुद्रकल्लोल-सदृशा इति भावः ॥ ५१ ॥

व्यक्तं द्विपंक्तिभवनादजस्रं, श्रीरक्षणे यामिकतां प्रपन्नाः ।
द्विजा द्विजेशस्य तदाननस्य, लक्ष्मीसमूहं प्रभुदत्तमूहुः ॥ ५२ ॥

(व्या०) व्यक्तमिति ॥ तदाननस्य तस्य भगवतः आननं मुखं तदाननं तदीयमुखं तदेव द्विजेशस्य चन्द्रस्य द्विजाः दन्ताः लक्ष्मीसमूहं शोभासमूहं मूहुः वहन्ति स्म किं विशिष्टं प्रभुदत्तं प्रभुणा मुखेनदत्तस्तं मुखे एव स्थिता दन्ताः शोभां भजन्ते इति किं लक्षणा द्विजाः (क्वचित् । ५ । १ । १७१ । इ. सू जनेर्डः ।) व्यक्तं प्रकटं द्विपंक्ति भवनात् अजस्रं (स्म्यजस हिंसदीपकम्पकमन-मोरः । ५ । २ । ७९ । इ. सू. नञ् पूर्वक जसु धातो रः प्रत्ययः) निरंतरं श्रीरक्षणे शोभा रक्षणे यामिकता मारक्षकतां प्रपन्नाः (रदादऽमूर्च्छमदः क्तयो र्दस्य च । ४ । २ । ६९ । इ. सू. क्तस्य नत्वं तद्योगे धातोर्दस्य च नत्वम्) दन्तैरेव मुखस्य शोभा स्यात् । अथ पक्षे द्विजानां ब्राह्मणाना मीशः स्वामी द्विजेशः तस्य द्विजा ब्राह्मणाः स्वामिना दत्तं लक्ष्मीसमूहं वहन्ति स्म । व्यक्तं द्विपंक्तिभवनादित्यादि अत्रापि योज्यम् ॥ ५२ ॥

अदान्मृदुर्मार्दवमुक्तियुक्त्या, युक्तं तदीया जनतासु जिह्वा ।
लोला स्वयं स्थैर्यगुणं तु सभ्या,-नभ्यासयन्ती कुतुकाय किं न ॥५३॥

(व्या०) अदादिति ॥ तदीया तस्य भगवतः इयं तदीया जिह्वा । जनतासु (ग्रामजनबन्धुगजसहायात्तल् । ६ । २ । २८ । इ. सू. समूहेऽर्थे तल्) जनानां समूहास्तासु जनसमूहेषु । उक्तियुक्त्या उक्तीनां वचनानां युक्ति श्चातुर्यं तया वचनचातुर्येण मार्दवं (ऋवर्णाल्लघ्वादेः । ७ । १ । ६९ । इ. सू. भावेऽर्थे अण्) सौकुमार्यं मदात् किं लक्षणा जिह्वा मृदुः कोमला अत एव हेतो मार्दव मदात तु पुनः स्वयं लोला चपला सती सभ्यान् (तत्र साधौ । ७ । १ । १५ । इ सू. साध्वर्थेय प्रत्ययः) सभायां साधवस्तान् सभाजनान् स्थैर्यगुणं (वर्ण दृढादिभ्यष्ट्यण् च वा । ७ । १ । ५९ । इ. सू. भावेऽर्थे ट्यण्) स्थैर्यमेव गुणस्तं अभ्यासयन्ती अभ्यासं कारयन्ती कुतुकाय आश्चर्याय किं न स्यात् अपितु स्यात् । कोऽर्थः स्वामिनो जिह्वया सर्वेषां स्वान्ते स्थैर्यभाव उत्पद्यते इत्यर्थः ॥ ५३ ॥

घ्राणं जगज्जीवनहेतुभूतं, नासा यदौन्नत्यपदं दधाति ।
कर्मारिमाराय तदग्रवीक्षा–दीक्षादिनात्तेन ततो विधाता ॥ ५४ ॥

(व्या०) घ्राणमिति ॥ यत् यस्मात् कारणात् नासा नासिका सा कथं भूता औन्नत्यपदं (वर्णदृढादिभ्यष्ट्यण् च वा । ७ । १ । ५९ । इ. सू. भावेऽर्थे ट्यण्) उच्चतायाः स्थानं । जगज्जीवनहेतुभूतं जगतोविश्वस्य जीवनाय हेतु-भूतं घ्राणं दधाति धारयति । तत् तस्मात् कारणात् तेन भगवता । कर्मारिमाराय कर्माणि एव अरयः शत्रवस्तेषां माराय विनाशाय । आदीक्षादिनात् दीक्षायाः प्रव्रज्यायाः दिनमहः तस्मात् आ दीक्षादिनात् दीक्षादिन मारभ्य । तदग्रवीक्षा तस्या नासिकाया अग्रवीक्षा (क्तेटो गुरोर्व्यञ्जनात् । ५ । ३ । १०६ । इ सू. भावे अः आत् । २ । ४ । १८ । इ. सू. स्त्रियामाप्) अग्रनिरीक्षणं

विधाता विधास्यते । कोऽर्थः स्वामी दीक्षानन्तरं नासाग्रवत् तादृक् कर्मशत्रून् हनिष्यतीति भावः । लोकेऽपि यो बलवान् स्यात् तस्यैव दीक्षा शत्रुहननावसरे क्रियते ॥ ५४ ॥

श्रेयस्करावुल्लसदंशुराशी, पार्श्वद्वयासीनजनेषु तस्य ।
कलौ कपोलावकरप्रयत्न–हैमात्मदर्शत्वमशिश्रियाताम् ॥ ५५ ॥

(व्या०) श्रेयस्कराविति ॥ तस्य भगवतः कलौ मनोज्ञौ कपोलौ पार्श्वद्वयासीनजनेषु पार्श्वयोः द्वयं तस्मिन् आसीनाश्चते (आसीनः । ४ । ४ । ११५ इ. सू. आसीन निपातः) जनाश्च तेषु उभयोः पार्श्वयोः उपविष्टलोकेषु । अकरप्रयत्नहैमात्मदर्शत्वं हस्तोपक्रमरहितस्वर्णमयदर्पणत्वं अशिश्रियाता (णिश्री-द्रुसुकमः कर्तरिङः । ३ । ४ । ५८ । इ. सू. कर्तरिङः । द्वि र्धातुः परोक्षाङे प्राक्तु स्वरे स्वरविधेः । ४ । १ । ४ । इ. सू. द्विर्भावः । संयोगात् । २ । १ । ५२ । इ. सू. इयादेशः) माश्रितवन्तौ किं विशिष्टौ कपोलौ श्रेयस्करौ (हेतुतच्छीलानुकूले–पदात् । ५ । १ । १०३ । इ. सू. टः । ङस्युक्तं कृता । ३ । १ । ४९ । इ. सू. तत्पुरुषः) अतः कृकमि–यस्य । २ । ३ । ५ । इ. सू. रस्य सः) पुनश्च किं विशिष्टौ उल्लसदंशुराशी उल्लसन्तः अंशूनां राशयः समूहा ययोस्तौ उद्गच्छत्किरणसमूहौ ॥ ५५ ॥

वितेनुषी श्मश्रुवने विहारं, दोलारसाय श्रितकर्णपालिः ।
स्फुरत्प्रभावारि चिरं चिखेल, तदाननांभोजनिवासिनी श्रीः ॥५६॥

(व्या०) वितेनुषी इति ॥ तदाननांभोजनिवासिनी (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. शीलेऽर्थे णिन् स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादे र्ङीः । २ । ४ । १ । इ. सू. ङीः) तस्य भगवतः आननं मुखं तदेव अंभोजं कमलं तस्मिन् निवसति इत्येवं शीला तन्मुखकमलनिवासिनी श्रीर्लक्ष्मीः । स्फुरत् प्रभावारि स्फुरत् चलत् प्रभा कान्तिरेववाश्चजलं तस्मिन् प्रसरत्प्रभारूपजले

चिरं चिरकालं । चिखेल क्रीडां चकार । वार् शब्दो व्यंजनान्तोऽत्र ज्ञेयः । किं विशिष्टा श्रीः श्मश्रुवने कूर्चरूपोद्याने विहारं विचरणं वितेनुषी (तत्र क्वसुकानौ तद्वत् । ५ । २ । २ । इ. सू. परोक्षायां क्वसुः क्वस उप् मतौ च । २ । १ । १०५ । इ. सू. अघुटिपरे क्वस उप् अधातूदृदितः । २ । ४ । २ । इ. सू. ङीः) कृतवती पुनश्च कीदृशी दोलारसाय दोलायाः रसस्तस्मै आन्दोलनरसकृते । श्रितकर्णपालिः श्रिता कर्णपालि र्यया सा ॥ ५६ ॥

पद्मानि जित्वा विहितास्य दृग्भ्यां, सदा स्वदासी ननु पद्मवासा ।
किमन्यथा सावसथानि याति, तत्प्रेरिता प्रेमजुपामखेदम् ॥ ५७ ॥

(व्या०) पद्मानीति ॥ अस्य भगवतो दृग्भ्यां नेत्राभ्यां पद्मवासा (उष्ट्रमुखादयः । ३ । १ । २३ । इ. सू. व्यधिकरणबहुव्रीहिः) पद्मेकमले वासो निवासो यस्याः सा पद्मवासा कमलनिवासिनी लक्ष्मीः ननु निश्चितं सदा (सदाधुनेदानींतदानीमेतर्हि । ७ । २ । ९६ । इ. सू. सर्वशब्दात् दा प्रत्ययः सर्व शब्दस्य स भावः कालेऽर्थे) निरन्तरं स्वदासी स्वस्यात्मनो दासी किंकरी विहिता किं कृत्वा पद्मानि कमलानि जित्वा । अन्यथा किं कथं सा पद्मवासा लक्ष्मीः तत्प्रेरिता ताभ्यां दृग्भ्यां नेत्राभ्यां प्रेरिता । प्रेमजुषां स्नेहवतां आवसथानि गृहाणि अखेदं खेदरहितं यथा भवति तथा याति । कोऽर्थः स्वामिदृग्भ्यां भक्तजनानां दारिद्र्यदौर्भाग्यादयो दोपा नश्यन्ति पदे पदे संपदश्च विजृंभन्त इति भावः ॥ ५७ ॥

कृष्णाभ्ररेखाभ्रमतो निभाल्य, तद्भ्रूयुगं यौवनवल्लितश्रैः ।
अकारि नृत्यं प्रमदोन्मदिष्णु-मनोमयूरै र्विलसत्कलापैः ॥ ५८ ॥

(व्या०) कृष्णाभ्रेति ॥ प्रमदोन्मदिष्णु (उदःपचिपतिपदिमदेः । ५ । २ । २९ । इ. सू. इष्णुः तृतीयस्यपञ्चमे । १ । ३ । १ । इ. सू. उदो दस्य नो वा) मनोमयूरैः प्रमदानां स्त्रीणां उन्मदिष्णूनि उन्मदशीलानि

यानि मनांसि तान्येव मयूरास्तैः । पक्षे प्रमदेन हर्षेण उन्मदिष्णवो ये मनसो मयूरास्तैः । नृत्यं नाट्य मकारि (कृधातोः कर्मणि अद्यतनी) क्रियते स्म । किं कृत्वा तद्भूयुगं तस्य भगवतो भ्रुवो र्युगं युगलं कृष्णाभ्ररेखाभ्रमतः कृष्णा श्यामा या अभ्राणां मेघानां रेखा पंक्ति स्तस्याः यो भ्रमो विभ्रमस्तस्मात् कृष्णाः दृष्ट्वा । किं विशिष्टैर्मयूरैः यौवनवह्नितप्तै यूनो भावो यौवनं तदेव वह्निस्तेन तप्तास्तैः यौवनरूपवैश्वानरसंतप्तैः पुनः किंविशिष्टैः विलसत्कलापैः विलसन् कलानामापः प्राप्तिर्येषु ते तैः पक्षे विलसन् कलापः पिच्छसमूहो येषु ते तैः । दावानलसंभवे च वह्नितप्तत्वं मयूराणामपि स्यात् ॥ ५८ ॥

भ्रान्त्वाखिलेऽङ्गेऽस्य दृशो वशानां, प्रभापयोऽक्षिप्रपयोर्निपीय ।
छायां चिरं भ्रूलतयोरुपास्य, भालस्थले संदधुरध्वगत्वम् ॥ ५९ ॥

(व्या०) भ्रान्त्वेति । वशानां नारीणां दृशो दृष्टयः अस्य भगवतः अखिलेसमस्ते अङ्गे शरीरे भ्रान्त्वा । (अहन् पञ्चमस्य क्वि विङति । ४ । १ । १०७ । इ. सू. दीर्घः । म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते । १ । ३ । ३९ । इ. सू. परस्वः) ततः परं अक्षिप्रपयोः अक्षिणी नेत्रे एवप्रपे तयोः लोचनरूपप्रपयोः प्रभा कान्तिरेव पयोजलं प्रभारूपं जलं निपीय पीत्वा । भ्रूलतयोः भ्रुवो एव लते वल्ली तयो र्भ्रूवल्ल्योः छायां चिरं चिरकाल मुपास्य सेवित्वा । भालस्थले भालं ललाटमेव स्थलं तस्मिन् अध्वगत्वं (नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः । ५ । १ । १३१ । इ. सू. डः । डित्यन्त्यस्वरादेः । २ । १ । १५४ । इ. सू. अन्त्यस्वरादे र्लोपः । नाम्नोनोऽन ह्नः । २ । १ । ९१ । इ. सू. अध्वनो नलोपः भावेत्वतल् । ७ । १ । ५५ । इ. सू. त्व) पथिकत्वं संदधुः संदधते स्म । अन्या अपि पथिकाः अंगनाम्निदेशे भ्रान्त्वा प्रपासु पयः पीत्वा लतयोः सर्ववल्ल्योः छाया मुपास्य स्थलमार्गे गमनं कुर्वन्ति ॥ ५९ ॥

अर्धं च पूर्णं च विधुं ललाट–मुखच्छलाद्वीक्ष्य तदंगभूतौ ।
न के गरिष्ठां जगुरष्टमीं च, राकां च तन्नाथतया तिथीषु ॥ ६० ॥

(व्या०) अर्धमिति ॥ के विज्ञाः बुधाः पुरुषाः अष्टमीं च अन्यत् राका-पूर्णिमां च तन्नाथतया तौ अर्धपूर्णौविधू चन्द्रौ नाथौ स्वामिनौ ययोस्ते तन्नाथे तयोर्भावः तन्नाथता तया तन्नाथतया तिथिषु पंचदशस्वपि गरिष्ठां (गुणाङ्गा-द्वेष्ठेयसू । ७ । ३ । ९ । इ. सू. इष्ट प्रत्ययः प्रकृष्टेऽर्थे प्रियस्थिर स्फिरो-वृन्दम् । ७ । ४ । ३८ । इ. सू. गुरोःगरादेशः ।) ज्येष्ठां न जगुः (आत् सन्ध्यक्षरस्य । ४ । २ । १ । इ. सू. आः द्विर्धातुः परो-धेः । ४ । १ । १ । इ. सू. द्विर्भाव ह्रस्वः । ४ । १ । ३९ । इ. सू. पूर्व ह्रस्वः गहोजः । ४ । १ । ४० । इ. सु. पूर्व गस्य जः इडेत् पुंसि चातो लुक् । ४ । ३ । ९४ । इ. सू. आकारस्य लुक् गैं धातोः कर्तरि परोक्षा) न कथयामासुः अपि तु जगुरेव । किं कृत्वा अर्धं विधुं च अन्यत् पूर्णं विधुं चन्द्रं ललाटमुखच्छलात् तदंगभूतौ तस्य भगवतः अंगभूतौ अंगतांगतौ वीक्ष्य दृष्ट्वा । कोऽर्थः स्वामिभाल मर्धचन्द्रसदृशं मुखं संपूर्णचन्द्रमंडलसदृशं चाभूत् तेन अष्टमीपौर्णमास्यौ सर्व-तिथिमध्ये गरिष्ठे जाते इति कथ्यते ॥ ६० ॥

द्विष्टोऽपि लोकैरमुना स्वमूर्ध्नि, निवेशितः केशकलापरूपः ।
वर्णोऽवरः श्रीभरमापनाथ, प्रसादसाध्येह्युदये कुलं किम् ॥ ६१ ॥

(व्या०) द्विष्ट इति ॥ अवरो वर्णः अप्रशस्यः श्यामवर्णः नीचवर्णो वा श्रीभरं श्रियाः शोभायाः भरः समूहस्तमाप प्राप । कीदृशो वर्णः लोकैर्जनै द्विष्टोऽपि पुनश्च कीदृशः अमुना भगवता । स्वमूर्ध्नि (ईङौ वा । २ । १ । १०९ । इ. सू. अनोऽस्य लुग् वा) आत्मीयमस्तके निवेशितः आरोपितः । पुनः कीदृशः केशकलापरूपः केशानां कलापः समूहः स एव रूपं यस्य सः हि निश्चितम् । नाथप्रसादसाध्ये (ऋवर्ण व्यञ्जनात् घ्यण् । ५ । १ । १७ । इ. सू. माध् धातो र्घ्यण्) नाथस्य स्वामिनः प्रसादोऽनुग्रहः तेन साध्यस्तस्मिन् एतादृशि उदये सति कुलं किं वीक्ष्यते । कोऽर्थः नृपो यस्य पुंसः प्रसादाभि-

आश्रयति स्म । टुवेपृङ् केपृङ् गेपृङ् कपुङ् चल्ने इति धातोर्णिनि प्रत्यये वेपिन् इति स्यात् अतः कारणात अवेपियच्छायलवे न वेपते इत्येवं शील अवेपी तस्मिन् यस्य भगवतः छायलवे कान्तिलेशेऽपि लब्धे प्राप्ते सति हेम सुवर्णं लोके लोकमध्ये । सुवर्णश्रुतिं (श्रवादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ । इ. सू. स्त्रियांक्तिः) शोभनोवर्णः यस्य सः सुवर्णः सुवर्ण इति श्रुतिः ख्यातिः तामाप । भगवान् सुवर्णवर्णशरीरो वर्तते इति भावः ॥ ६३ ॥

द्युम्नं जगद्भृत्युपयोगि गुप्तं, यच्छैशवेऽभूत् परमार्थदृष्टेः ।
तद्यौवनेनोत्सववत् प्रकाश, मकारि माद्यत्प्रमदेन तस्य ॥ ६४ ॥

(व्या०) द्युम्नमिति ॥ यत् द्युम्नं बलं पक्षे धनं तस्य भगवतः शैशवे-बाल्ये गुप्तमभूत् । किं विशिष्टस्य तस्य परमार्थदृष्टेः परमार्थे मोक्षे दृष्टिर्दर्शनं यस्य तस्य पक्षे परमार्थे प्रकृष्टार्थे द्रव्ये दृष्टि र्यस्य तस्य किं लक्षणं द्युम्नं जगद्भृत्युपयोगि जगतो विश्वस्य भृतिः पोषणं तस्मिन् उपयोगि । धनवान् जगतः पोषणं कर्तुं समर्थः । भगवान् मेरुदंडं पृथ्वीछत्रं कर्तुं समर्थोऽस्ति । तद् द्युम्नं यौवनेन प्रकाशं प्रकटमकारिक्रियते स्म । किं वत उत्सववत् (स्यादेरिवे । ७ । १ । ५२ । इ. सू. सादृश्येऽर्थे वत प्रत्ययः) यथा उत्सवेन द्युम्नं धनं प्रकाशी-क्रियते किं लक्षणेन यौवनेन माद्यत्प्रमदेन माद्यन्त्यः प्रमदाः येन तत् माद्यत्प्र-मदंतेन उत्सवेन किं लक्षणेन पक्षे माद्यन्तः प्रमदा हर्षादयो येनतेन ॥ ६४ ॥

यूनोऽपि तस्याजनि वश्यमश्व,-वारस्य वाजीव सदैव चेतः ।
सशंकमेवोरसिलोऽप्यनङ्ग, स्तदंगजन्मा तदुपाचरत्तम् ॥ ६५ ॥

(व्या०) यून इति । तस्य भगवतो यूनोऽपि (श्वन् युवन् मघोनो ङी स्याद्युट् स्वरे व उः । २ । १ । १०६ इ. सू. व उः । समानानां तेन दीर्घः । १ । २ । १ । इ. सू. दीर्घः ।) यौवनारूढस्यापि चेतश्चित्तं सदैव वश्यमधीनमजनि जातं कस्येव अश्ववारस्येव (कर्मणो अण् । ५ । १ । ७२ । इ. सू. अण् । अश्वं वारयतीति अश्ववारः) यथा अश्ववारस्य वाजी (अतोऽनेक-

स्वरात् । ७ । २ । ६ । इ. सू. इन् ।) तुरगो वश्यो भवति । तत् तस्मात् कारणात् उरसिलोऽपि (लोमपिच्छादेः शेलम् । ७ । २ । २८ । इ. सू. उरस् शब्दात् इल प्रत्ययः) बलवानपि अनङ्गः नास्ति अंगं शरीरं यस्य सः कंदर्पः तं भगवन्तं सशंकमेव यथा भवति तथा उपाचरत् सेवते स्म । किं लक्षणोऽनंगः तदंगजन्मा तस्य चित्तस्य अंगजन्मा पुत्रः । कोऽर्थः यदि पितावश्योभवति तदा पुत्रस्तु अवश्यमेव वश्यो भवेदिति भावः ॥ ६५ ॥

पश्चादमुष्यामरवृन्दमुख्याः, पट्टाभिषेकं प्रथयांचभूवुः, ।
प्रागेव पृथ्व्यां प्रससार दुष्ट,-चेष्टोरगीवज्रमुखः प्रतापः ॥ ६६ ॥

(व्या०) पश्चादिति ॥ अमरवृन्दमुख्याः अमराणां देवानां वृन्दाः समूहाः तेषु मुख्याः सुरेन्द्राः अमुष्य स्वामिनः पट्टाभिषेकं (भावाऽकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. भावे घञ् । लघोरुपान्त्यस्य । ४ । ३ । ४ । इ. सू. गुणः । केऽनिटश्चजोः कगौ घिति इ. सू. चस्य कः । ४ । १ । १११ ।) राज्याभिषेकं पश्चात् प्रथयांबभूवुः विस्तारयामासुः । अमुष्य भगवतः प्रतापः (भावाऽकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. भावे घञ् ।) पृथिव्यां प्रागेव प्रथममेव प्रससार प्रसरति स्म । किं लक्षणः प्रतापः दुष्टचेष्टोरगीवज्रमुखः दुष्टाना मन्याय• कारिणां चेष्टा सैव उरगी (नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः । ५ । १ १३१ । इ. सू. ड पृषोदरादित्वात् सलोपः । धवाद्योगादपालकान्तात् । २ । ४ । ५९ । इ. सू. ङीः अस्य ङ्यां लुक् । २ । ४ । ८६ । इ. सू. अस्य लोपः) सर्पिणी तस्याः वज्रमुखो गरुडसमानः ॥ ६६ ॥

आनर्चुरिन्द्रा मकरन्दबिन्दु-संदोहवृत्तस्नपनाव्ययत्नम् ।
मन्दारमाल्यै मुकुटाग्रभाग-भ्रष्टैर्नमन्तोऽनुदिनं यदंघ्री ॥ ६७ ॥

(व्या०) आनर्चुरिति ॥ इन्द्राः यदंघ्री यस्य स्वामिनः अंघ्री यदंघ्री तौ यदीयपादौ । मन्दारमाल्यैः मन्दारस्य माल्यानि तैः मन्दारकुसुममालाभिः ।

अयत्नं (यजिस्वपिरक्षियतिप्रच्छो नः । ५ । ३ । ८५ । इ. सू. भावे नः) उपक्रमं विनैव आनर्चुः (अनातोनश्चान्तऋदाद्यशौ संयोगस्य । ४ । १ । ६९ । इ. सू. अर्चधातोर्द्वित्वे पूर्वस्यान्ते नागमश्च) पूजयामासुः किं लक्षणौ गंतारौ मकरंदबिन्दुसंदोहकृतस्नपनौ मकरन्दस्य बिन्दवः तेषां संदोहः समूहस्तेन कृतं [illegible] स्नपनं स्नानं ययोस्तौ तौ मकरन्द बिन्दु समूह जातस्नानौ । किं लक्षणै [illegible] मुकुटाग्रभागस्थैः मुकुटानां किरीटानामग्राणि तेभ्यो भ्रष्टानि [illegible] तैः । किं कुर्वन्त सुराः अनुदिनं (योग्यता वीप्सार्थानतिवृत्ति सादृश्ये । ३ । १ । ४० । इ. सू. वीप्सायां अव्ययीभावः) निरन्तरं नमन्तः [illegible] आत्मानौ स्यात् पूजा न स्यात् अनोऽयत्नमित्युक्तमिति ॥६७॥

[illegible]तिरेकेऽभ्युदिते पृथिव्याम् ।
[illegible]राणि, संजातलज्जा इव कल्पवृक्षाः ॥ ६८ ॥

७ । २ । ६ । इ. सू. मत्वर्थे इन्) स्वर्गिणां देवानां पतिः स्वर्गिपतिस्तस्य इन्द्रस्य सभायां तदीये तस्य स्वामिसत्के कीर्त्यमृते कीर्ति (सातिहेतियूति जूतिज्ञप्तिकीर्तिः । ५ । ३ । ९० । इ. सू. कीर्ति शब्दो निपात्यते) रेव अमृतं कीर्त्यमृतं तस्मिन् आविष्कृते प्रकटीकृते सति पुनश्च तत्पानतः तस्य कीर्त्यमृतस्य पानतः पानात् नाकि (नकं अकं नविद्यते अकं यस्मिन् स नाकः उष्ट्र मुखाद्यः । इ. सू. समासः नखाद्यः । ३ । २ । १२९ । इ. सू. नञोऽकाराभावः नाकोऽग्ति एषा मिति नाकिनः अतोऽनेकस्वरात् इति इन्) लोके देवलोके तृष्यति तृप्तिं प्राप्नुवति सति ॥ ६९ ॥

मेरौ नमेरुद्रुतले तदीयं, यशो हयास्यैरुपवीण्यमानम् ।
श्रोतुं विशालापि सुरैः समेतैः, संकीर्णतां नन्दनभूरलंभि ॥ ७० ॥

(व्या०) मेराविति ॥ सुरैर्देवैः विशालापि विस्तीर्णापि नन्दनभूः नन्दनस्य नन्दनवनस्य भूः भूमिः संकीर्णतां (क्तक्तवतू । ५ । १ । १७४ । इ. सू. क्तः । ऋल्वादेरेषांतो नोऽप्रः । ४ । २ । ६८ । इ. सू. क्तस्य नः । ऋतांक्लिति इर् । ४ । ४ । ११६ । इ. सू. इर् रपृवर्णान्नोण—रे । २ । ३ । ६३ । इ. सू. नस्य णः । भावे त्वतल् इ. सू. भावे तल्) अलंभि संकीर्णत्वं प्रापिता । किं लक्षणैः सुरैः । तदीयं तस्येदं भगवतो यशः श्रोतुमाकर्णयितुं समेतैर्मीलितैः । कथंभूतं यशः मेरौ मेरुपर्वते । नमेरुद्रुतले नमेरुवृक्षस्य तलेऽधस्तात् । हयास्यैः हयस्य अश्वस्य आस्यं मुखमिव आस्यं येषां ते तैर्गन्धर्वैः किंनरै रुपवीण्यमानं वीणया गीयमानम् ॥ ७० ॥

यशोऽमृतं तस्य निपीय नागां—गनास्यकुंडोद्भवमद्भुतेन ।
शिरो धुनानस्य भुजङ्गभर्तु, र्भुभार एवाभवदंतरायः ॥ ७१ ॥

(व्या०) यश इति । भुजङ्गभर्तुः (नाम्नो गमः खड्डौ च । विहायसस्तु विहः । ५ । ३ । १३१ । इ. सू. खड् प्रत्ययः । खित्यनव्ययाऽरुषोमोंऽन्तो

ह्रस्वश्च । ३ । २ । १११ । इ. सू. मोऽन्तः । षष्ठ्ययत्नाच्छेषे । ३ । १ । ७६ । इ. सू. षष्ठी तत्पुरुषः भृधातोः णक तृचौ । इ. सू. कर्तरि तृच् नामिनो-गुणोऽक्ङिति । ४ । ३ । १ । इ. सू. गुणः) भुजं कुटिलं गच्छन्तीति भुजङ्गाः सर्पाः तेषां भर्ता स्वामी तस्य शेषनागाधिराजस्य । अद्भुतेन आश्चर्येण शिरः शीर्षं धुनानस्य धुनतः सतः । भूभारः भुवः भारः पृथ्वीभार एव अन्तरायो विघ्नरूपो-ऽभवत् । किं कृत्वा तस्य स्वामिनो यश एव अमृतं तत् निपीय पित्वा । कीदृशं यशः । नागांगनास्यकुंडोद्भवं नागानां सर्पाणामंगना भार्यास्तासामास्यानि मुखानि तान्येव कुंडाः तेभ्य उद्भवो यस्य तत् पातालकन्यामुखरूपकुंडोत्पन्नं न च कुंडेष्वमृतं वर्तते इति वचनात् ॥ ७१ ॥

धत्तां यशोऽस्याखिललोलगर्व–सर्वस्वसर्वंकषताभिमानम् ।
गुणैर्दृढव्यूढघनैर्निबद्ध, मपि त्रिलोकाटनलंपटं यत् ॥ ७२ ॥

(व्या०) धत्तामिति । अस्य भगवतो यशः अखिलल्लोलगर्वसर्वस्व सर्वंक-षताभिमानं (सर्वात् सहश्च । ५ । १ । १११ । इ. सू. खः खित्यनव्य–च इ. सू. मोऽन्तः भावे त्वतल् इ. सू. तल्) अखिलाश्चते लोलाश्च अखिललोलाः समस्तचपलपदार्थाः तेषां यो गर्वस्तस्य यत् सर्वस्वं तस्य सर्वंकषता सर्वङ्कषतीति सर्वंकषस्तस्य भावः सर्वंकषता अखिलल्लोलगर्वस्य सर्वस्वसर्वंकषता तस्या अभि-मानः अहंकार स्तम् । धत्तां बिभर्तु । कोऽर्थः भगवतो हि यशस्त्रिभुवने सर्व चपलपदार्थेभ्योऽप्यतिचपलत्वेन विश्वं व्याप्नोति यद् यशो गुणैरौदार्य धैर्य गांभीर्य चातुर्य माधुर्यादिभिर्दवरकैः वा निबद्धं बद्धमपि त्रिलोकाटनलंपटं त्रिलोके अटनं तस्मिन् लंपटं विश्वभ्रमणरसिकं वर्तते । किं लक्षणै र्गुणैः दृढा (बलि स्थूले दृढः । ४ । ४ । ६९ । इ. सू. निपातः) निश्चलाः व्यूढा (वह धातोः क्तक्तवतू इ. सू. क्तः यजादि वचेः किति । ४ । १ । ७९ इ. सू. य्वृत् । हो धुट् पदान्ते । २ । १ । ८२ । इ. सू. हस्य ढः अधश्चतुर्थात्तथोर्धः । २ । १ । ७९ । इ. सू. तस्य धः । तवर्गस्य श्चवर्गष्टवर्गाभ्यां योगे चटवर्गौ ।

१ । २ । ६० । इ. सू. घञ् हः । द्वन्द्वे । १ । ३ । ४२ । इ. सू. द्वन्द्व दीर्घश्च) विद्यालाः घनाश्च निचिताः तैः ॥ ७२ ॥

स एव देवः स गुरुः स तीर्थं, स मङ्गलं सैष सखा स तातः ।
स प्राणितं स प्रभुरित्युपासा,-मासे जनैस्तद्गतसर्वकृत्यैः ॥ ७३ ॥

(व्या०) स इति । जनैर्लोकैः स एव भगवान् इति अमुना प्रकारेण उपासामासे सेव्यते स्म । उपासामासे इति क्रियापदं अष्टसु स्थानकेषु संयोज्यते । स एव भगवान् देव इति चतुःषष्टीन्द्र सुरासुरनरप्रभृतिलोकैः सेव्यपादारविन्दत्वात् स एव भगवान् गुरुरिति लोकानामाचार व्यवहार विद्या शिल्प विज्ञानादि प्रकाशकत्वात् । स एव जिनस्तीर्थमिति । 'अगाधे विमले शुद्धे सत्यशीलसमेऽद्भुते, स्नातव्यं जंगमतीर्थे ज्ञानार्जवदयापरैः' इत्यादि तीर्थलक्षणाश्रितत्वात् । स स्वामी मंगलमिति सर्वपापच्छेदकरत्वात् । स एष जिनः सखा मित्रमाश्रितजनानां श्लाघ्यकर्मोद्यकारकत्वात् । स जिनः प्रभुः स्वामी तातः पिता इति भव्याना-मन्तरंगशत्रुभ्योरक्षकत्वात् । स भगवान् प्राणितं (क्लीबे क्तः । ५ । ३ । १२३ । इ. सू. प्रपूर्वक अन् धातोर्भावे क्तः) जीवितमिति पुण्यभाजां पुण्यरूपजीवितदायकत्वात् । स जिनः प्रभुः स्वामी इति सकलरीतिनीतिस्थितिभिः प्रजानां पालकत्वात् । कैर्जनैः तद्गत सर्वकृत्यैः तस्मिन् भगवति गतानि स्थितानि सर्वाणि कृत्यानि येषां ते ते तद्गतसर्वकृत्यैः ॥ ७३ ॥

योगीश्वरोऽभिनवमन्यतनुप्रवेश,-मभ्यस्तवानुदरकंदरगः स्वमातुः ।
बालो युवाप्यनपहाय तनुं स याव-द्वेदं विवेश हृदयानि यदीक्षकाणाम् ॥

(व्या०) योगीश्वर इति यो भगवान् योगीश्वरः (युजभुजभज-हनः । ५ । २ । ५ । इ. सू. युज् धातोः शीलादि सदर्थे घिनण् । क्तेऽनिटश्चजोः कगौ घिति । ४ । १ । १११ । इ. सू. जस्य गः स्थेशभासपिसकसो वरः । ५ । २ । ८१ । इ. सू. ईश धातोः शीलादिसदर्थे वरः प्रत्ययः । योगिना-

५ । ३ । ११५ । इ. सू. दृश् धातोः क्विप्) इह जगति कराद्यवयवा इव दिव्य भूषां (भीषिभूषिचिन्ति–भ्यः । ५ । ३ । १०९ । इ. सू. भूष् धातोः भावेऽङ् । आत् इ. सू. स्त्रियां आप्) दध्युः । कोऽर्थः कराद्यवयवा हस्तशीर्षाद्यंगानि भगवतो वपुषा संपृच्य सेवाकरणेन दिव्यभूषां कंकणमुद्रा मुकुटादिकां दधति न तथा दृशः उपासकदृशो दधति संपृच्य सेवाकरणाभावादिति ॥७५॥

हृदि ध्याते जातः कुसुमशरजन्मा ज्वरभरः ।
श्रुते चान्यश्लाघा वचनविरुचित्वं श्रवणयोः ॥
दृशोर्दृष्टे स्पष्टेतरविषयगत्या मलसता ।
तथापीह स्नेहं दधुरमरवध्वो निरवधिम् ॥ ७६ ॥

(व्या०) हृदीति ॥ इह भगवति हृदि (दन्तपाद नासिका हृदय–वा । २ । १ । १०१ । इ. सू. हृदयस्य हृत् ।) ध्याते (क्तक्तवतू । इ. सू. ध्यै धातोर्क्तः आत्संध्यक्षरस्य । ४ । २ । १ । इ. सू. ध्यैधातोरात्वं । व्यञ्जनान्तस्थातोऽख्याध्यः । ४ । २ । ७१ । इ. सू. ध्यावर्जनात् नत्वाभावः) सति कुसुमशरजन्मा कुसुमशरः कामः तस्मात् जन्म (मन् वन् क्वनिप् विच् क्वचित् । ५ । १ । १४७ । इ. सू. जन् धातोः मन्) यस्य स ज्वरभरः कामज्वरसमूहो जातः । च अन्यत् इह स्वामिनि श्रुते सति श्रवणयोः कर्णयोः अन्यश्लाघा (क्तेटो गुरो र्व्यञ्जनात् । ५ । ३ । १०५ । इ. सू. श्लाघ् धातोरङ् प्रत्ययः आत् इ. सू. आप् स्त्रियाम्) वचनविरुचित्वं अन्येषां श्लाघा वचनानि प्रशंसावचनानि तेषु विरुचित्वं जातं तेषु अरुचिरुत्पन्ना । इह भगवति दृष्टे सति दृशोर्लोचनयोः इतरविषयगत्यां इतरे च ते विषयाश्च तेषु गतिर्गमनं तस्यां अन्यत्रावलोकने अलसता स्पष्टा जाता आलस्यं प्रकटं जातं । तथापि अमरवध्वः अमराणां देवानां वध्वो भार्याः देव्यः इह भगवति निरवधिं अवधिरहितं स्नेहं दधुर्धरन्ति स्म । यस्मिन् ध्याते ज्वरः श्रुतेऽरुचिः दृष्टे आलस्यं जायते तत्र स्नेहः कथं ध्रियते इति विरोधः ॥ ७६ ॥

नारीणां नयनेषु चापलपरीवादं विनिघ्नन् वपुः ।
सौन्दर्येण विशेषितेन वयसा बाल्यात्पुरोवर्तिना ॥

तानि तेषामोघः समूहः। पार्षदनिर्जरैः पर्षदि सभायां भवाः पार्षदाः पार्षदाश्चते निर्जराश्चतैः ४ पर्षदोण्यणौ । ७ । १ । १८ । इ. सू. पर्षद् शब्दात् अण् विशेषणं विशेष्येण । इ. सू. कर्मधारयः मुदश्रुदंभतः मुदः अश्रूणि तेषां दंभतः हर्षाश्रुनिपात् । दृगध्वना दृक् एव अध्वा तेन दृष्टिमार्गेण अवामि वम्यते स्म । किं कुर्वन् यशोऽमृतोघः श्रवःकूपकतल्लसरःसु श्रवसी कर्णाविव कूपको च हृत् एव सरश्च तेषु कर्णरूपकूपहृदयरूपसरोवरेषु अमान् न मातीति अमान् मातुं न शक्तः

ध्रुवं दृशोश्च श्रवसोश्च संगतं, प्रवाहवर्त्मान्तरमस्ति देहिनाम् ।
श्रुतिं गतो गीतरसो दृशोदभूत्, मुदश्रुदंभाद् द्युसदां किमन्यथा ॥

(व्या०) ध्रुवमिति । देहिनां मनुष्याणां । दृशोः नेत्रयोः च श्रवसो कर्णयोः प्रवाहस्यवर्त्म प्रवाहवर्त्म पवनस्यमार्गः तत कीदृशं आन्तरं अन्तर्भवं तत संगतं मीलितमस्ति । ध्रुवमिति निश्चये । अन्यथा संगताभावे द्युसदां (क्विप् इ. सू. सद्धातोः क्विप् । उः पदान्तेऽनूत् । २ । १ । ११८ । इ. सू. दिवस्य उः) दिवि सीदन्तीति तेषां देवानां श्रुतिं (श्र्वादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ इ. सू. श्रुधातोः स्त्रियां क्तिः) गतः कर्णगतः गीतस्य रसः गीतरसः मुदश्रुदंभात् हर्षाश्रुनिपात् । दृशा नेत्रद्वारा किं कथं उदभूत् बहिर्निसृतोऽस्ति ॥ ७

कथामृतं पीतवतां विभोरभू–द्यथा ऋभूणां श्रवसो भृशं सुखम् ।
तथा दृशोरर्तिरदोदिदृक्षया, न जन्तुरेकान्तसुखी कचिद्भवे ॥ ८ ॥

(व्या०) कथामृतमिति ॥ विभोः श्रीऋषभदेवस्य कथामृतं कथारूपममृ पीतवतां (क्तक्तवतू । ५ । १ । १७४ । इ. सू. पाधातोः कर्तरि क्तवतुः ईर्व्यञ्जनेऽयपि । ४ । ३ । ९७ । इ. सू. ईः) ऋभूणां देवानां श्रवसोः कर्णयं भृशमत्यन्तं सुखं यथाऽभूत् । तथा दृशोर्नेत्रयोरर्तिः पीडा आसीत् । यथा ऋभूण मित्यत्र 'ऋल्रति ह्रस्वो वा' इति सूत्रेण ह्रस्वाभावो विकल्पेन ज्ञेयः । कथं नेत्रयं पीडाभूत् इति प्रश्ने अदोदिदृक्षया द्रष्टुमिच्छादिदृक्षा (तुमर्हादिच्छायां सन-

तानि तेषामेतः समूहः । [illegible]
निर्जराश्रतैः ४ [illegible] । ७ । २ । १ [illegible] । [illegible]
विशेषणं विशेष्येण । इ. सू. [illegible] तेषां संगतः
हर्षाश्रुनिपात् । [illegible]
किं कुर्वन् यशाऽमृतानि [illegible] कर्णौ न [illegible]
मरश्च तेषु कर्णरूपकूपकदम्बस्य [illegible] मातुं न शक्तः

ध्रुवं दृशोश्च श्रवसोश्च संगतं, प्रवाहवर्त्मान्तरमस्ति देहिनाम् ।
श्रुतिं गतो गीतरसो दृशोदभूत्, मुदश्रुदंभाद् द्युसदां किमन्यथा ॥

(व्या०) ध्रुवमिति । देहिनां मनुष्याणां । दृशोः नेत्रयोः च श्रवसोः कर्णयोः प्रवाहस्यवर्त्म प्रवाहवर्त्म पवनस्यमार्गः तत कीदृशं आन्तरं अन्तर्भवं तत संगतं मीलितमस्ति । ध्रुवमिति निश्चये । अन्यथा संगताभावे द्युसदां (क्विप् इ. सू. सद्धातोः क्विप् । उः पदान्तेऽनूत् । २ । १ । ११८ । इ. सू. दिवो वस्य उः) दिवि सीदन्तीति तेषां देवानां श्रुतिं (श्रुवादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ । इ. सू. श्रुधातोः स्त्रियां क्तिः) गतः कर्णगतः गीतस्य रसः गीतरसः मुदश्रुदंभात् हर्षाश्रुमिपात् । दृशा नेत्रद्वारा किं कथं उदभूत् बहिर्निसृतोऽस्ति ॥ ७ ॥

कथामृतं पीतवतां विभोरभू-द्यथा ऋभूणां श्रवसो भृशं सुखम् ।
तथा दृशोरर्तिरदोदिदृक्षया, न जन्तुरेकान्तसुखी क्वचिद्भवे ॥ ८ ॥

(व्या०) कथामृतमिति ॥ विभोः श्रीऋषभदेवस्य कथामृतं कथारूपममृतं पीतवतां (क्तक्तवतू । ५ । १ । १७४ । इ. सू. पाधातोः कर्तरि क्तवतुः । ईर्व्यञ्जनेऽयपि । ४ । ३ । ९७ । इ. सू. ईः) ऋभूणां देवानां श्रवसोः कर्णयोः भृशमत्यन्तं सुखं यथाऽभूत् । तथा दृशोर्नेत्रयोरार्तिः पीडा आसीत् । यथा ऋभूणा मित्यत्र 'ऋल्रति ह्रस्वो वा' इति सूत्रेण ह्रस्वाभावो विकल्पेन ज्ञेयः । कथं नेत्रयोः पीडाभूत् इति प्रश्ने अदोदिदृक्षया द्रष्टुमिच्छादिदृक्षा (तुमर्हादिच्छायां सन-

नासतः । ३ । ४ । २१ । इ. सू. इतु भावेः सन् । सन्यङोः । ४ । १ । ३ । इ. सू. द्वित्वम् । सन्यस्य । ४ । १ । ५९ । इ. सू. पूर्वाकारस्य इः गज-सृजभृजगमनमाजञ्जनत्वपरिणामः धः पः । २ । १ । ८७ । इति सू. ध पः । पदोः कर्मि । २ । १ । ६२ । इ. सू. पस्य कः । गान्धन्स्याकर्यान्त पत्रान्तःकृतस्य गतोरन्तान्तेऽपि । २ । ३ । १५ । इ. सू. सस्य ष त्वं सर्वेग सः । शेति प्रत्यय । ५ । ३ । १०५ । इ. सू. नियामः । आन् । २ । ४ । १८ । इ. सू. आप् ।) अनुप विरूक्षा अनो विरूक्षा तया । जन्तुः प्राणी भवे संसारे वर्तमान कुत्रापि एकान्तसुखी नियमेन गुण वान् न भवेत ॥ ८ ॥

प्रकृत्य कृत्यान्तरशून्यतां मद-स्वदस्यगीतेन तदा दिवौकसाम् ।
ध्वनेः स्वजन्मत्वमसूचितं, यदुद्भवो यः स तदाभचेष्टितः ॥ ९ ॥

(व्या०) प्रकृत्येति । सदसि सभायां अदस्य गीतेन अमुयोः तुंबरुनारदयो रिदमदस्ये । अदस्यं च तत् गीतं च तेन तदा तस्मिन्नवसरे दिवौकसां देवानां कृत्यान्तर शून्यतां अन्यत् कृत्यं कृञुषिमृजिशंसिगुहिदुहिजपो वा । ५ । १ । ४२ । इ. सू. कृधातोर्वा क्यप् । ह्रस्वस्य तः पित्कृति । ४ । ४ । ११३ । इ. सू. त ।) कृत्यान्तरं कार्यान्तरं तस्मिन् शून्यतां अचेतनत्वं प्रकृत्य प्रारभ्य ध्वनेः शब्दस्य स्वजन्यत्वं सूचितं सुष्ठु ज्ञापितं यथा भवति तथा अनूचि कथितं वैशेषिकाः शब्दं आकाशस्य गुणं कथयन्ति । यो यदुद्भवः यो यस्मादुत्पद्यते स तदाभचेष्टितः (तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य इतः । ७ । १ । १३८ । इ. सू. चेष्टाशब्दात् इत प्रत्ययः । अवर्णेवर्णस्य । ७ । ४ । ६८ । इ. सू. आलोपः) स तत्सदृशचेष्टावान् भवति । यदि आकाशं शून्यं कथ्यते तदा तदुद्भवः शब्दोऽपि शून्यताकारी स्यादिति युक्तमेवास्ति ॥ ९ ॥

तदीयगीताहितहृत्तया समं, समुज्झिताशेषशरीरचेष्टितैः ।
स्वभावनिःस्पन्दनिरीक्षणैः क्षणं, न तत्र चित्रप्रतिमायितं न तैः ॥

(व्या०) त्रिलोकेति ॥ अथोअनन्तरं सुरेश्वरः सुराणां देवानामीश्वरः इन्द्रः प्रास्थित चचाल स्था धातुः प्रपूर्वकः 'संविप्रावात्' इति सूत्रेणात्मनेपदम्। 'अद्यतनीत अड्धातो' रितिसूत्रेण अडागमः। 'इश्चस्थादइतिसूत्रेण आकार-स्थाने इकारे कृते सिजद्यतन्यामि सू. सिच् धुट्ह्स्वाल्लुगनिटस्तथोः इ. सू. तं परे सिचो लुक् प्रास्थित इति रूपं सिद्धम्। किं लक्षण इन्द्रः वैक्रियाङ्ग भृत् देवेन्द्रा भवधारणीयदेहेनैव लोकान्त भ्रमन्ति। परं मानुष्यलोक मागच्छन्तोहि उत्तरवैक्रियरूपं कुर्वन्तीति वैक्रियाङ्गधारी इन्द्रः इत्यर्थः। किं लक्षणाः परमार्हतः महाजैनः। पुनः किं कुर्वन् त्रिलोकभर्तुः त्रयः अवयवा यस्य सः त्र्यवयवः स चासौ लोकश्चेति त्रिलोकः मध्यमपदलोपी कर्मधारयः तस्य भर्ता स्वामी तस्य जिनेन्द्रस्य विवाहावसरं विवाहस्य अवसरः समयस्तं विदन् जानन्। किं कृत्वा सभ्यान् सदस्यान् विसृज्य त्यक्त्वा। पुनः किं विशिष्टः उपसर्जनीकृतापरक्रियः (कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्त्वे च्विः। ७। २। १२६। इ. सू. उपसर्जनशब्दात् अभूत तद्भावे च्विः ईश्चाववर्णस्याऽनव्ययस्य। ४। ३। १११। इ. सू. च्वौपरे अस्य ईः।) उपसर्जनीकृताः गौणीकृताः निरादरीकृताः इति यावत् अपराः अन्याः क्रियाः कर्तव्यानि येन सः ॥ १२ ॥

स्वयंप्रयाणे वद किं प्रयोजनं, समादिशेष्टं तत्र कर्म कुर्महे।
इमाः सुराणामनुगामिनां गिरो, यियासतस्तस्य ययुर्न विघ्नताम् ॥१३

(व्या०) स्वयमिति। अनुगामिनां (अजातेः शीले। ५। १। १५४। इ. सू. अनुपूर्वक गम् धातोः णिन् प्रत्ययः। ञ्णिति। ४। ३। ५०। इ. सू. उपान्त्यस्याकारस्य वृद्धिः) अनुपश्चाद् गच्छन्तीति अनुगामिन स्तेषां सुराणां देवानां इमा गिरः वाचः यियासतः याधातोः सनिकृते शतृ प्रत्ययः।) यातु मिच्छतीति यियासति यियासतीति यियासन् तस्य गन्तुमिच्छतः तस्य इन्द्रस्य विघ्नतामन्तरायतां न ययुः न गच्छन्ति स्म। इमाः काः हे स्वामिन् वद स्वयं प्रयाणे किं प्रयोजनं (अनट। ५। ३। १२४। इ. सू. प्रपूर्वक युज धातो

चयोत्पतिष्णुभिः तटेषु ये अचलाः पर्वताः तेषु स्खलन्त्यः आस्फालन्त्यः याः वीचयः कल्लोलास्तासां चयात् समूहात् उत्पतिष्णवः उत्पतनशीलास्तैः । कोऽर्थः इन्द्रस्य सार्द्धराजप्रमाणं मार्गमतिक्रम्यागच्छतः सतः यः श्रमो जातः स शीतलैः क्षीरसमुद्रजलकणैः स्फेटितः इति भावः ॥ २४ ॥

प्रभूतभौमोष्मभयंकरः स्फुर-न्महाबलेनाञ्जनभञ्जनच्छविः ।
निजानुजाभेदधियामुना घनः, पयोधिमध्यान्निरयन्निरैक्ष्यत ॥२५॥

(व्या०) प्रभूतेति ॥ अमुना इन्द्रेण घनो (मूर्तिनिचिताऽभ्रेघनः । ५ । ३ । ३७ । इ. सू. हन् धातोः अभ्रेऽर्थे अल् प्रत्ययः घनादेशश्च निपात्यते) मेघः निजानुजाभेदधिया निजस्य स्वीयस्य अनुजस्य लघुभ्रातुः नारायणस्य अभेदधिया ऐक्यबुद्ध्या पयोधिमध्यात् समुद्रमध्यात् निरयन् निर्गच्छन् निरैक्ष्यत निरूपूर्वक ईक्ष धातोः कर्मणि ह्यस्तनी दृष्टः किं लक्षणो मेघः प्रभूतभौमोष्मभयंकरः प्रभूतस्य भूमिसत्कबाष्पस्य भयंकरः (मेवर्त्तिभयाभयात् खः । ५ । १ । १०६ । इ. सू. भयपूर्वक कृग् धातोः खः । खित्यनव्ययं इति मोन्तः) पुनः किं विशिष्टः महाबलेन वायुना स्फुरन् पुनः किं विशिष्टः अञ्जनभञ्जनच्छविः कृष्णकान्तिः । नारायणः किं लक्षणः प्रभवः स्वामिनः तेषु उतः प्रसिद्धो यो भौमो भौमासुरस्तस्य ऊष्मा गर्वस्तस्य भयंकरः उच्छेदकरः बलेन शरीरसामर्थ्येन बलदेवेन वा स्फुरन्महाः प्रसरत्तेजाः शेषं स्पष्टमेव विशेषणैः जलदनारायणयोरैक्यं यद्यपि जैने मते समुद्रे नारायणः स्वपिति इति वक्तुं न युक्तं परमत्रापि कविरूढि-रेवं ज्ञेया । यथा श्रीकल्पे लक्ष्मीवर्णनं दिग्गजाभिषेकवर्णनमिति ज्ञेयम् ॥ २५ ॥

दिवस्पते द्यौरहमस्मि सांप्रतं, न सांप्रतं मोक्तुमुपेत्य मां तव ।
इति स्ववर्णाम्बुदगर्जितेन सा, द्रुतं व्रजन्तं किमु तं न्यजिज्ञपत् ॥२६॥

(व्या०) दिवः इति ॥ सा द्यौः (दिव औः सौ । २ । १ । ११७ । इ.

इ. सू. पकारः) गकाशं स्ववर्णाम्बुदगर्जितेन स्वस्यवर्णः श्यामतालक्षणः जाति-विशेषो वा यस्य सः स्ववर्णः एवं विधो योऽम्बुदो मेघः तस्य गर्जितेन गर्जारव-च्छलेन तमिन्द्रं द्रुतं शीघ्रं व्रजन्तं गच्छन्तं सन्तं किमु इति व्यजिज्ञपत् (णिश्रि-द्रुस्रुकमः कर्तरि ङः । ३ । ४ । ५८ । इ. सू. ज्ञप् धातोः कर्तरि अद्यतन्यां ङः द्विर्धातुः परोक्षा इ. सू. द्विर्भावः । असमानलोपे सन्वल्लघुनिङे । ४ । १ । ६३ । इ. सू. ङपरे णौ सनवद्भावः ।) विज्ञपयति स्म । विज्ञप्तिरपि । स्वजनेन कार्यते इति व्यङ्गम् । इति इति किं हे दिवस्पते (वाचस्पतिवास्तोष्पति दिवस्पतिदिवोदासम् । ३ । २ । ३६ । इ. सू. दिवस्पतिः षष्ठ्यलुपि सत्वं च निपात्यते) अहं द्यौरस्मि तव सांप्रतमधुना मामुपेत्य ममसमीपमागत्य मोक्तुं न सांप्रतं न युक्तम् । कोऽर्थः द्यो शब्दः स्त्रीलिङ्गः स्वर्गाकाशवाची अतो भंग्याह । त्वं दिवस्पतिः अहं तु द्यौः एतावता त्वं स्वामी अहं च भार्या अतः कारणात् मम समीपमागत्य तव इत्थमेवोपेत्य गन्तुं न युक्तमिति भावः ॥ २६ ॥

पथि प्रथीयस्यपि लंघिते जवा–दवाप स द्वीपमथादिमं हरिः ।
विभाति यो द्वीपसरस्वदुत्करैः, परैः परीतः परिवेषिचन्द्रवत् ॥२७॥

(व्या०) पथीति ॥ अथानन्तरं स हरिः इन्द्रः जवात् वेगात् प्रथीय-स्यपि (गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू । ७ । ३ । ९ । इ. सू. पृथु शब्दात् ईयसुः । पृथु-मृदुभृशकृशदृढपरिवृढस्य ऋतो रः । ७ । ४ । ३९ । इ. सू. रः त्र्यन्त-स्वरादेः । ७ । ४ । ४३ । इ. सू. अन्त्यस्योकारस्य लोपः) प्रचुरेऽपि पथि मार्गे लंघिते सति आदिमं द्वीपं द्व्यन्तरनवर्णोपसर्गादप ईप् । ३ । २ । १०९ इ. सू. द्विशब्दात् उत्तरस्य अप् शब्दस्य ईप्) जम्बूद्वीपं अवाप प्राप यो द्वीपः परैरन्यैः द्वीपसरस्वदुत्करैः द्वीपानां सरस्वतां समुद्राणामुत्करैः समूहैः परीतो वेष्टितः सन् परिवेषिचन्द्रवत् (स्यादेरिवे । ७ । १ । ५२ । इ. सू. साद-श्यार्थे वत्) परिधियुक्त चन्द्रवत् विभाति शोभते इति द्वीपशब्दः पुंनपुंसक-लिङ्गोऽयः ॥ २७ ॥

इहापि वर्षं गगनात्स्य भारतं, बभार तं हर्षभरं पुरन्दरः ।
घनोदयोऽलं घनवर्त्मलंघनं, श्रमं शमं प्रापयति स्म सोऽद्भुतम् २८

(व्या०) इहापीति । पुरन्दरः (पुरन्दर भगन्दरौ । ५ । १ । ११४ । इ. सू. पुरन्दर निपात ।) पुरः दारयतीति पुरन्दरः इन्द्रः इहापि जम्बूद्वीपमध्येऽपि भारतं वर्षं भरतक्षेत्रं गगनात् प्राप्य तं हर्षभरं प्रमोदसमूहं बभार धरति स्म । अद्भुतमाश्चर्यमस्ति यो हर्षभरः अलमत्यर्थं घनवर्त्मलंघनश्रमं घनानां मेघानां वर्त्म मार्गः घनवर्त्म आकाशं तस्य लंघनं तः श्रमः तं शमं शान्तिं प्रापयतिस्म । (स्मे च वर्तमाना । ५ । २ । १६ । इ. सू. स्म योगे भूते वर्तमाना) किं विशिष्टो हर्षभरः घनोदयः घनः (मूर्तिनिचिताभ्रे घनः । ५ । ३ । ३७ । इ. सू. मूर्त्यर्थे घनः) प्रचुरः उदयः उत्पत्तिर्यस्य सः । कोऽर्थः अन्यो भारः श्रममुत्पादयति अयं हर्षभरस्तु श्रमं शमयति स्म इत्याश्चर्यम् ॥ २८ ॥

विनीलरोमालियुजो वलीघनो, गभीरनाभेर्बहुनिम्नपल्वलः ।
बभूव शच्या अपि मध्यदेशतो ऽस्य मध्यदेशः स्फुटमीक्षितोमुदे ॥२९

(व्या०) विनीलेति ॥ यत्र जिनचक्री अर्द्धचक्रीमुख्यानां जन्म स्यात् स भरतक्षेत्रसत्को मध्यदेशः शच्या मध्यदेशतोऽपि इन्द्राण्या उदरप्रदेशादपि अधिकमस्य इन्द्रस्य मुदे (क्रुत्संपदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ । इ. सू. स्त्रियां भावे क्विप्) हर्षाय बभूव (द्विर्धातुः परोक्षाङे । ४ । १ । १ । इ. सू. भूधातोर्द्वित्वं द्वितीय तृतीययोः पूर्वौ । ४ । १ । ४२ । इ. सू. भूस्थाने बुः भूस्वपोरदुतौ । ४ । १ । ७० । इ. सू. पूर्व बुस्थाने अकार बः नामिनोऽकलिहलेः । ४ । ३ । ५१ । इ. सू. णवि परे भूधातोरुकारस्य वृद्धौ बभौ अ इति ओदौतो अव् आव् । १ । २ । २४ । इ. सू. आवादेशे बभाव अ सुबोवः परोक्षाद्यतन्योः । ४ । २ । ४३ । इ. सू. उपान्त्यस्य ऊकार बभूव इति) । हेतुमाह किं विशिष्टो मध्यदेशः स्फुटं प्रकटमीक्षितो दृष्टः । शचीमध्यदेशस्तु नैवमीक्षितोऽस्ति अतो हर्षे विशेषः । किं लक्षणात् शच्यामध्य

देशतः विनीलरोमालियुजः विनीलाश्चताः रोम्णां आलयश्च ताभिर्युज्यते तस्मात् कृष्णरोमराजियुक्तात् । किं लक्षणो मध्यदेशः वनीघनः महद्वनं वनी तयाघनो (मूर्तिनिचिताऽभ्रे घन । ५ । ३ । ३७ । इ. सू. मूर्त्यर्थे घनः ।) वहुलः । पुनः किं विशिष्टात् शरीरमध्यदेशात् गभीरनाभेः गभीरा नाभिर्यस्मिन् सः तस्मात् । किं वि० मध्यदेशः बहुनिम्नपल्वलः बहूनि निम्नानि गंभीराणि पल्वलानि अखातसरांसि यस्मिन् सः । यद्यपि देवानां शरीरे नखरोमादीनि न स्युः तथाप्युत्तर वैक्रियशरीरे घटन्ते इति विनीलरोमालियुजोन चर्य मिति ॥ २९ ॥

ददर्श दूरादथ दीर्घदन्तकं, घनालिमाद्यत्कटकान्तमुन्नतम् ।
प्रलम्बकक्षायितनीरनिर्झरं, सुरेश्वरोऽष्टापदमद्रिकुञ्जरम् ॥ ३० ॥

(व्या०) ददर्शेति ॥ अथानन्तरं सुरेश्वरः (सुराणां ईश्वरः स्थेशभास पिसकसो वरः । ५ । २ । ८१ । इ. सू. ईश् धातोर्वरः प्रत्ययः) इन्द्रः अष्टापदं पर्वतं अद्रिकुञ्जरं पर्वतश्रेष्ठं कुञ्जरं हस्तिनं वा दूरात् ददर्श (दृश् धातोः कर्तरि परोक्षा) दृष्टवान् किं लक्षणमष्टापदं दीर्घदन्तकं दीर्घाः दन्तकाः बहिर्निर्गताः प्रदेशाः यस्य तं कुञ्जरपक्षे दीर्घौ दन्तौ यस्य स दीर्घदन्तस्तं स्वार्थेक प्रत्ययः ॥ पुनः किं लक्षणं अष्टापदं घनालिमाद्यत्कटकान्तं घनानां मेघानां आलयः पंक्तयः घनालयः घनालिभिः माद्यन्तः स्थूलीभवन्तः कटकानां पर्वतमध्यभागानां अन्ताः यस्य स तं कुञ्जरपक्षे घना बहवोऽलयो भ्रमरा ययोस्ते घनालिनी माद्यती मदं किरन्ती कटे कपोलौ ताभ्यां कान्तं उन्नतं उच्चैस्तरं प्रलम्बकक्षायितनीरनिर्झरं प्रलम्बकक्षा वरत्रा तद्वदाचरितानि नीरस्य निर्झराणि यस्मिन् स तम् ॥ ३० ॥

शिरो ममार्हत्प्रतिमानविंशति-श्चतुर्युताध्यास्यवतंसयिष्यति ।
इति प्रमोदानुगुणं तृणध्वज-व्रजस्य दंभात्पुलकं बभार यः ॥ ३१ ॥

(व्या०) शिर इति ॥ योऽष्टापदः तृणध्वजानां वंशानां व्रजः समूहस्तस्य दंभात् मिषात् पुलकं रोमाञ्चं बभार । (भृधातोः कर्तरि परोक्षा) किं

[illegible] इति [illegible] ।
५ । ३ । १ : । इ. सू. [illegible]) [illegible]
[illegible] (सनद् । ५ ।
३ । १२२ । इ. सू. [illegible] प्रायः)
बिम्बानि तेषां [illegible]
आश्रित्य वतंसयिष्यन्ति ([illegible] । ३ । २ । १५६ । इ.
सू. नन् धातौ परे अव उपसर्गस्य वः) [illegible] मुकुटसंयुक्तं करिष्यति ३१

यदुच्चशृङ्गाग्रजुषोऽपि खेचरी-गृहीतशिम्बाफलपुष्पपल्लवाः ।
न सेहिरे स्वानुपभोगदुर्यशो, द्रुमा मरुत्प्रेरितमौलिधूननैः ॥ ३२ ॥

(व्या०) यदुच्चेति ॥ द्रुमाः वृक्षाः मरुता वायुना प्रेरिताश्चते मौलयश्च शिरांसि तेषां धूननानि तैः पवनप्रेरित शिरः कम्पन मिषेण स्वानुपभोगदुर्यशः स्वस्यात्मनोऽनुपभोगः उपभोगाभावः तस्य दुर्यशः अपकीर्तिः तत् न सेहिरे सहधातोः कर्तरि परोक्षा न सोढवन्तः । किं लक्षणाः द्रुमाः यदुच्चशृंगाग्रजुषोऽपि (क्विप् । ५ । १ । १४८ । इ. सू. जुष् धातोः कर्तरि क्विप् ।) यस्य गिरेः उच्चशृङ्गाणि उन्नतशिखराणि तेषामग्रं जुषन्ते सेवन्ते एवंविधा अपि पुनः किं० खेचरीगृहीतशिम्बाफलपुष्पपल्लवाः खेचरीभिः (चरेष्टः । ५ । १ । १३८ इ. सू. चरेष्टः खेचरन्तीति खेचर्यः अद्व्यञ्जनात्सप्तम्या बहुलम् । ३ । २ । १८ इ. सू. सप्तम्या अलुप् । अणञेयेकण् नञ् स्नञ् टिताम् । २ । ४ । २० । इ. सू. टित्वात् स्त्रियांङीः विद्याधरीभिः गृहीताः शिम्बाश्च फलिकाः फलानि च पुष्पाणि च पल्लवाश्च येषां ते ॥ ३२ ॥

निवासभूमीमनवाप्य कन्दरे-ष्वपि स्फुटस्फाटिकभित्तिभानुषु ।
तले तमस्तिष्ठति यन्महीरुहां, शितिच्छविच्छायनिभान्निशात्यये ३३

(व्या०) निवासेति ॥ तमः अन्धकारं निशात्यये प्रभाते यन्महीरुह

(क्विप् । ५ । १ । १४८ । इ. सू. रुह् धातोः कर्तरि क्विप्) यस्य पर्वतस्य महीरुहो वृक्षाः तेषां तले शितिच्छविच्छायानिभात् शितिः कृष्णा च्छविः कान्तिर्यस्याः सा एवं विधायाच्छाया तस्याः निभात् मिषात तिष्ठति । (स्थाधातोः कर्तरि वर्तमाना) किं कृत्वा कन्दरेष्वपि गुहास्वपि निवासभूमीं (व्यञ्जनाद् घञ् ५ । ३ । १३२ । इ. सू. निपूर्वक वस् धातोराधारे घञ् निवसति अस्मिन् इति निवासः) वासस्थानं अनवाप्य अप्राप्य किं विशिष्टेपु कन्दरेपु स्फुटाः प्रकटाः स्फाटिकभित्तीनां (स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ९१ । इ. सू. स्त्रियां क्तिः) भानवः किरणाः येपु तानि तेपु । कोऽर्थः यत्र पर्वते मणिसत्कोद्योताग्रे प्रवेशं न लभते पश्चात् छायामिपेण वृक्षाणां तलेस्थितमिति भावः ॥ यथा छायाशब्द-स्तथा छायशब्दोऽपि वर्तते ॥ ३३ ॥

प्रतिक्षिपं चन्द्रमरीचिरेचिता-मृतांशुकान्तामृतपूरजीवना ।
वनावली यत्र न जातु शीतगोः, पिधानमैच्छन्मलिनच्छविंघनम् ॥

(व्या०) प्रतिक्षिपमिति ॥ यत्र यस्मिन् पर्वते वनानामावली वनपंक्ति जातु कदाचित् अपि मलिनच्छविं (मलादीमसश्च । ७ । २ । १४ । इ. सू. मलशब्दात् मत्वर्थे इन प्रत्ययः मलोऽस्ति अस्या इति मलिना) मलिना कृष्णा-च्छविः कान्तिर्यस्य स तं घनं मेघं ऐच्छत् इप् धातोः कर्तरि ह्यस्तनी न वाञ्छति स्म । किं लक्षणं घनं शीतगो श्चन्द्रस्य पिधानमाच्छादनं (वावाप्योस्तनिक्री-धाग्नहोर्वपी । ३ । २ । १५६ । इ. सू. अपेः पिः ।) पक्षे शीता शीतला गोर्वाणी यस्य स शीतगुः (एकार्थंचानेकं च । ३ । १ । २२ । इ. सू. बहुव्रीहिः समासः गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंसि समासे यो बहुव्रीहौ । २ । ४ । ९६ । इ. सू. गोशब्दस्य ह्रस्वः ।) तस्य पिधानमपहवकरणात् य एवं विधो मलिन-च्छविश्च स्यात् स सर्वस्याप्यनिष्ट एव स्यादिति । अथ मेघं विना वनावली कथं जीविष्यतीत्याह वनावली प्रतिक्षिपं (योग्यतावीप्सार्थानति वृत्ति सादृश्ये । ३ । १ । ४० । इ. सू. वीप्सायामव्ययीभावः ।) क्षिपां क्षिपां प्रतिरात्रिं चन्द्रस्य

सानुषु शिखरेषु पतन्ति । तैरेव करैः चापलात् (युवादेरण् । ७ । १ । ६७ । इ. सू. चपलशब्दात् भावेऽर्थे अण् ।) चपलभावात विसृत्य (प्राक् काले । ५ । ४ । ४७ । इ. सू. विपूर्वक सृधातोः प्राक् काले क्त्वा ऊर्यादि अनुकरण च्विडाचश्च गतिः । ३ । १ । २ । इ. सू. वेर्गतिसंज्ञा गतिक्न्यस्तत्पुरुषः । ३ । १ । ४२ । इ. सू. तत्पुरुषः ।) विस्तारं प्राप्य अखिला समस्ता इला पृथ्वी गैरिकरंगिणी गैरिकरंगभाक् किं न क्रियते अपितु क्रियते एव । कोऽर्थः बालः प्रायः क्रीडासक्त इति स्थिरभावं त्यक्त्वा बालार्ककिरणैः समस्तापि पृथ्वी रक्ताकृतेति भावः ॥ ३६ ॥

यदीयगारुत्मतभित्तिजन्मभिः, करैरवंच्यन्त तथा हरित्प्रभैः ।
न चिक्षिपु र्मुग्धमृगा मुखं क्वचि-द्यथाऽनलीकेषु तृणांकुरेष्वपि ३७

(व्या०) यदीयेति ॥ मुग्धमृगाः सरलहरिणाः यदीयगारुत्मतभित्तिजन्मभिः (तस्येदम् । ६ । ३ १६० । यच्छब्दात् इदमर्थे ईय प्रत्ययः) गारुत्मतरत्नानां भित्तेः (स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ९१ । इ. सू. स्त्रियां भावेक्तिः ।) यस्य पर्वतस्य (द्विर्धातुरिति क्षिप् धातोर्द्वित्वं व्यञ्जनस्यानादेर्लुक् । ४ । १ । ४४ । इ. सू. आद्विर्जव्यञ्जनयोर्लुक् कङश्चञ् । ४ । १ । ४६ । इ. सू. कस्य चः कर्तरि परोक्षा) चिक्षिपुः न वाहयन्ति स्म ॥ ३७ ॥

शरन्निशोन्मुद्रितसान्द्रकौमुदी-समुन्मदिष्णुस्फटिकांशुडंबरे ।
निविश्य यन्मूर्द्धनि साधकैरसा-वधिकैर्महोऽतर्बहिरप्यदृश्यत ॥ ३८ ॥

(व्या०) शरन् इति ॥ शरदः शरत्कालस्य निशाः रजन्यः तासु उन्मुद्रिता या सान्द्रा कौमुदी (तस्येदम् । ६ । ३ । १६० । इ. सू. कुमुदशब्दात् अण् । अणेञेये इ. सू. ङीः) चन्द्रज्योत्स्ना तया समुन्मदिष्णवः (उदः पचिपतिपदिमदेः । ५ । २ । २९ । इ. सू. उतपूर्वकमदधातोः इष्णु प्रत्ययः) वर्धनशीला ये स्फटिकमणीनामंशवः किरणास्तेषामाडंबरो यस्मिन् तस्मिन् ।

[illegible]
[illegible] ॥ ३८ ॥

तरुक्षरत्प्रसूनमृदूत्तरच्छदा, व्यधत्त यत्तारशिला विलासिनाम् ।
रतिक्षणालम्बितरोषमानिनी,–स्मयग्रहग्रन्थिभिदे सहायताम् ॥ ३९ ॥

व्याख्या—तरुक्षरदिति ॥ यत्तारशिला यस्य गिरेः तारशिला रौप्यशिला विलासिनां (वेर्विचकत्थस्रम्भ कषकसलसहनः । ५–२–५९ । इ. सू. विपूर्वक लसधातोः शीलादिसदर्थे घिनण् प्रत्ययः विलसन्तीत्येवं शीला विलासिनः) भोगिनां रतेः संभोगस्य क्षणोऽवसरः भोगावसरः तस्मिन् आलम्बितः रोषो याभि-स्ताः ताश्चता मानिन्यश्च तासां मानिनीनां स्मयग्रहोऽहंकारग्रहः स एव ग्रन्थिः तस्याः भिदे (स्यादिभ्यो वा । ५–३–११५ । इ, सू. भावे स्त्रियां क्विपूभिद् धातोः) संभोगसमयकृतक्रोधस्त्रीजनाहंकारग्रहरूपग्रंथिभेदजां सहायतां साहाय्यं व्यधत्त अकरोत् । कीदृशी तारशिला तरोर्वृक्षात् क्षरन्ति यानि सूनानि पुष्पाणि तैर्मृदुः श्लिष्टः उत्तरच्छदः उत्तरपटो यस्यां सा । कोऽर्थः पुष्पशय्यातुल्यां शिलां दृष्ट्वा वनितानामभिमानः स्वयमेव विलीनः अतः शिलया पत्युः साहाय्यं कृत-मेवेति भावः ॥ ३९ ॥

यदुच्चवृक्षाग्रनिवासिनीं फला–वलीमविन्दन्नुपलैः पुलिन्द्रकः ।
कपीनदःस्थानभिघृष्य तान् सुखं, समश्नुते तैः प्रतिशस्त्रितांरुपा ॥

(व्या०) यदुच्चेति । पुलिन्द्रकः भिल्लः यदुच्चवृक्षाग्रनिवासिनीं यस्य गिरेः उच्चाश्चते वृक्षाश्च तेषां अग्रे शिखरे निवासिनी (व्यञ्जनाद् घञ् । ५ । ३ । १३२ । इ. सू. निपूर्वक वस् धातोराधारे घञ् अतोऽनेक स्वरात् । ७ । २ । ६ । इ. सू. मत्वर्थे इन् स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादे रिति सू. ङीः विपूर्वक धा धातोः आत्मने पदे कर्तरि ह्यस्तनी) तां फलानामावलीं फलश्रेणी मविन्दन् अलभमानः अपि सुखं समश्नुते प्राप्नोति किं कृत्वा अदःस्थान् (स्थापणास्त्रात्रः

कः । ५ । १ । १४२ । इ. सू. ष्ठाधातोः कः । इत्येत् (पुंसिज्ञाता लुक् । ४ । ३ । ९४ । इ. सू. आतो लुक्) अमीषु वृक्षेषु स्थितान् कपीन् वानरान् उपलैः पाषाणैः अभिमृष्य सन्मुखमाहत्य । किं लक्षणां तैः कपिभिः रुषा रोषेण प्रतिशङ्खितां प्रतिशङ्खीकृतामिति ॥ ४० ॥

इमाः सुवर्णैस्तुलिता इति क्षिपा–मुखे रविःस्वं प्रवसन् वसुन्यधात् ।
तदीयगुंजासु किमन्यथा हिम–व्यथां हरीणां सहिता हरन्ति ताः ॥

(व्या०) इमा इति ॥ रविः सूर्यः क्षिपायाः (भिदादयः । ५ । ३ । १०८ । इ. सू. क्षिपा इति अङ् प्रत्ययान्तो निपातः) निशायाः मुखं प्रारंभः तस्मिन् प्रवसन् परद्वीपं गच्छन् स्वंवसु आत्मीयं तेजोद्रव्यं वा इति वक्ष्यमाण-कारणात् तदीयगुंजासु न्यधात् । सर्वोजनः उत्तमस्यैव हस्ते निजद्रव्यं समर्पयति अत आह इतीति किम् । इमा गुंजाः सुवर्णैः (तुल्यार्थैस्तृतीयाषष्ठ्यौ । २ । २ ११६ । इ. सू. सुवर्णैरित्यत्र तुल्यार्थयोगे वा तृतीया) काञ्चनैरुत्तमजातीयैर्वा तुलिताः सदृशीकृता वा । अथ रवितेजोनिवेशफलमाह । अन्यथा (प्रकारे था । ७ । २ । १०२ । इ. सू. अन्यशब्दात् था प्रत्ययः) ता गुंजाः सहिता मिलिताः सत्यः हरीणां वानराणां हिमस्य व्यथा (षितोऽङ् । ५ । ३ । १०७ इ. सू. व्यथिष् धातोः षित्वात् स्त्रियामङ्) पीडा तां किं हरन्ति कथं हरन्ति । कोऽर्थः सूर्येण संध्यासमये स्वीयं तेजो गुंजासु क्षिप्तं तेन हेतुना वानरा एकत्र संभूय गुंजाभिस्तापयन्ति तेषां चेत्थं शीतं यात्येवेति भावः ॥ ४१ ॥

जिनेशितुर्जन्मभुवः समीपगं, नगं तमाधाय मुदादृगध्वगम् ।
स गोत्रपक्षक्षतिजातपातकै, र्विमुक्तमात्मानममंस्त वासवः ॥ ४२ ॥

(व्या०) जिनेशितुरिति ॥ स इन्द्रः गोत्रपक्षक्षति स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ९१ । इ. सू. क्षण् धातोः स्त्रियां भावेक्तिः यमिरमिनमिगमि–ति । ४ । २ । ५५ । इ. सू. लोपे अनय लुक्) जातपातकैः गोत्राणां पर्वतानां पक्षा-

स्तेषां क्षतिः छेदनं तेन जातानि समुत्पन्नानि यानि पातकानि पापानि तैः आत्मानं निजं विमुक्तं रहितममंस्त मन्यते स्म । किं कृत्वा जिनेशितुः श्रीऋषभदेवस्य जन्मनो भूस्तस्याः इक्ष्वाकुभूमेः समीपगं (नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः । ५ । १ । १३१ । इ. सू. गम् धातोर्डः ।) समीपस्थितं पूर्ववर्णितं नगं (नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः । ५ । १ । १३१ । इ. सू. संज्ञायां गम् धातोर्ड प्रत्यये । नञ् । ३ । १ । ५१ । इ. सू. नञ् तत्पुरुषे नगोऽप्राणिनि वा । ३ । २ । १२७ । इ. सू. नगो वा निपात्यते) अष्टापदपर्वतं मुदा (कुत् सम्पदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ । इ. सू. मुद्धातोः स्त्रियां क्विप्) हर्षेण दृग (भ्यादिभ्यो वा । ५ । ३ । ११५ । इ. सू. स्त्रियां वा क्विप्) ध्वगं (नाम्नो गमः खड्डौ च । इ. सू. गम् धातोर्डः) दृष्टिमार्गगोचरं आध्याय कृत्वा । कोऽर्थः पुरा पर्वताः पक्षाभ्यामुत्पत्य उत्पत्य एव ग्रामनगरासूपरि पतन्त आसन् । इतश्चेन्द्रेण वज्रेण पर्वतपक्षाः छिन्नाः इति लोकरूढिः । इन्द्रो जिनस्य जन्मभूमि प्रत्यासनमष्टापदपर्वतं दृष्ट्वा पर्वतपक्षच्छेदनपातकात् छुटितः । अन्योऽपि महातीर्थं दृष्ट्वा स्वगोत्राणां गोत्रिणां पक्षक्षतिर्वंशोच्छेदः तज्जातपातकैः विमुक्तः स्यात् यथा पांडवादयः शत्रुञ्जयतीर्थे सिद्धाः इति भावः ॥ ४२ ॥

अथ प्रभोर्जन्मभुवं पुरन्दरो, ऽसरच्छरच्चन्द्रिकयेव दृष्टया ।
यया चिरादुत्कलिकाभिराकुलं, प्रसादमासादयदस्य हृत्सरः ॥ ४३ ॥

(व्या०) अथेति ॥ अथानन्तरं पुरन्दरः (पुरन्दर भगन्दरौ । ५ । १ । ११४ । इ. सू. निपात) इन्द्रः प्रभोर्जिनस्य जन्मभुवं (भ्यादिभ्यो वा । ५ । ३ । ११५ । इ. सू. भूधातोः स्त्रियां वा क्विप्) जन्मनो भूस्तां असरत् अगमत् । यया जन्मभुवा दृष्टया अस्य इन्द्रस्य हृदेवसरः हृत्सरः प्रसादं हृदयरूपमेवसरं प्रसादं (भावाकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. सद् धातोर्घञ्) निर्मलतां आसादयत् प्राप्नोति स्म । कया इव शरच्चन्द्रिकया यथा शरज्ज्योत्स्नया

सरः सरोवरं प्रसादमासादयति । किं लक्षणं हृत्सरः चिरात् चिरकालात् उत्कलि-
काभिरुत्कंठाभिः पक्षे लहरीभिराकुलं व्याप्तम् ॥ ४३ ॥

स तत्र मन्दारमणीचकस्रवन्-मधुच्छटासौरभभाजने वने ।
अमुक्तपूर्वाचलहेलिलीलया, निविष्टमष्टापदसिंहविष्टरे ॥ ४४ ॥

दृशोरशेषामृतसत्रमंगिना, मनङ्गनाट्योचितमाश्रितं वयः ।
वयस्यतापन्नसुपर्वसंगतं, रसंगतं तत्कृतनर्मकर्मसु ॥ ४५ ॥

शिरःस्फुरच्छत्रमखंडमंडन-द्युमद्वधूधूनितचारुचामरम् ।
विशारदैर्वन्दितपादमादरा-दरातिरद्रेर्जगदीशमैक्षत ॥ ४६ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

(व्या०) स तत्रेति ॥ स अद्रेरातिः पर्वतस्यारिः इन्द्रस्तत्रवने जगदीशं श्रीयुगादिनाथमैक्षत पश्यति स्म । किं लक्षणे वने मन्दारमणीचकस्रवन्मधुच्छटा-सौरभभाजने मन्दराणां मणीचकानि पुष्पाणि तेभ्यः स्रवत् मधुर्मकरन्दरसः तस्य छटाभिर्यत्सौरभं सौगन्ध्यं तस्य भाजनं स्थानं तस्मिन् अन्यानि सर्वाणि विशेषणानि जगदीशसत्कानि किं विशिष्टं जगदीशं अंगिनां (अतोऽनेकस्वरात् । ७ । २ । ६ इ. सू. अङ्गशब्दात् मत्वर्थे इन् प्रत्ययः ।) प्राणिनां दृशोः नेत्रयोः अशेषामृत-सत्रं शेषरहितामृतसत्रागारं अनंगनाट्योचितं अनंगस्य कामस्य नाट्यं तत्र उचितं योग्यं कंदर्पसत्कनाटकयोग्यं यौवनमाश्रितं पुनः किं वयस्यतापन्नसुपर्वसंगतं वयस्यतां मित्रत्वमापन्नाः प्राप्ता ये सुपर्वाणो देवास्तैः सह संगतो मिलितस्तं तत्कृतनर्मकर्मसु तैः सुरैः कृतानि चतानि नर्मणां कर्माणि तेषु रसं गतं रसं प्राप्तं अमुक्तः पूर्वाचलो येन स चासौ हेलिश्च सूर्यः तस्य लीलया अष्टापदसिंहविष्टरे (युवर्णवृदृवशरणगमृद्ग्रहः । ५ । ३ । २८ । इ. सू. विपूर्वक स्तृधातो रल् प्रत्ययः । वेः स्त्रः । २ । ३ । २३ । इ. सू. षत्वं) सुवर्णसिंहासने निवि ष्टमुपविष्टं पुनः किं शिरसि स्फुरत् छत्रं यस्य सः तं शीर्षप्रसरत्श्वेतातपत्रं पुनः किं अखंडानि मंडनानि मुकुटकुंडलहारार्धहारकेयूराद्याभरणानि यासां

ताः ताश्चता द्युसदां (क्विप् । ५ । १ । १४८ । इ. सू. सद्धातोः क्विप् । उः पदान्तेऽनूत् । २ । १ । ११८ । इ. सू. दिवोवकारस्य उः दिविसीदन्तीति द्युसदः) वध्वश्च ताभिर्धूनितानि चारूणि मनोहराणि चामराणि यस्य सः तं तथा विशारदैश्चतुरैः आदरात (पुंनाम्नि घः । ५ । ३ । १३० । इ. सू. आङ् पूर्वक दधातोर्घः नामिनो गुणोऽक्ङिति । ४ । ३ । १ । इ. सू. गुणः ।) वन्दितौ पादौ यस्य सः तं नमस्कृतचरणम् ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥ ४४–४५–४६ ॥

कनीनिकादंभमधुव्रतस्पृशां, दृशां शतैर्बिभ्रदिवाम्बुजस्रजम् ।
ततस्त्रिलोकीपतिमेनमर्चितु–रयादुपातिष्ठत निर्जरेश्वरः ॥ ४७ ॥

(व्या०) कनीनिकेति ॥ ततोऽनन्तरं निर्जराणां (प्रात्यवपरिनिरादयो गतक्रान्तक्रुष्टग्लानक्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः । ३ । १ । ४७ । इ. सू. क्रान्ताद्यर्थे पञ्चमीतत्पुरुषः जरायाः निष्क्रान्ताः निर्जराः) देवानामीश्वरः (स्थेशभासपिसकसोवरः । ५ । २ । ८१ । इ. सू. ईश् धातोर्वर प्रत्ययः) स्वामी सुरेश्वरः एनं त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी त्रिलोक्याः पतिस्तं श्रीयुगादीश मर्चितुं पूजयितुं रयात् वेगात् उपातिष्ठत (वा लीप्सायाम् । ३ । ३ । ६१ । इ. सू. उपपूर्वक स्थाधातोः कर्तरि आत्मनेपदम्) आगच्छत । किं लक्षणः इन्द्रः कनीनिकादंभमधुव्रतस्पृशां कनीनिकानां ताराणां दंभः मिषस्तेन मधुव्रतान् मधुव्रतयन्तीति मधुव्रताः (कर्मणोऽण् । ५ । १ । ७२ । इ. सू. व्रतधातोः अण् प्रत्ययः ङस्युक्तं कृता । ३ । १ । ४९ । इ. सू. तत्पुरुषः ।) भ्रमरान् स्पृशन्तीति तासां दृशां नेत्राणां शतैरम्बुजानां कमलानां स्रजं मालां बिभ्रदिव धरन्निव । नयनानां कमलोपमा दीयते अतः सहस्रलोचनत्वात् मूर्तिमतीं कमलमालां बिभ्राणो भगवन्तं पूजयितुमिव हरिः समेत इति भावः ॥ ४७ ॥

शिरः स्फुरन्मिन्दिरयन् विनम्य तत्–पदाब्जयुग्मे लसदंगुलीदले ।
इति स्फुरद्भक्तिरसोर्मिनिर्मलं, शचीपतिः स्तोत्रवचः प्रचक्रमे ॥४८॥

(व्या०) शिर इति ॥ शचीपतिः शच्याः पति रिंद्रः इत्यमुना प्रकारेण स्फुरंश्चासौ भक्तिरसश्च (स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ९१ । इ. सू. भज्धातो स्त्रियां भावे क्तिः ।) तस्योर्मयः कल्लोलास्तै र्निर्मलं स्तोत्रस्य (नीदांव् शस् युयुजस्तु तुद सिसि च मिहपतपानहत्रट् । ५ । २ । ८८ । इ. सू. स्तुधातोः करणेत्रट् ।) वचः तत् स्तुतिवचः प्रचक्रमे प्रारेभे । किं कुर्वन् लसदंगुलीदले लसन्तिअंगुलय एव दलानि यस्मिन् तत् तस्मिन् तत्पदाब्जयुगे तस्य भगवतः पदाब्जयोश्चरणकमलयोर्युग्मे विनम्य नत्वा स्वं शिरं मस्तकं इन्दिदिरयन् भ्रमर-वत् कुर्वन् ॥ ४८ ॥

अथस्तोत्रवचः प्राह—

महामुनीनामपि गीरगोचरा–खिलस्वरूपास्तसमस्तदूषण ।
जयादिदेव त्वमसत्तमस्तम–प्रभाप्रभावालिपतभानुवैभव ॥ ४९ ॥

(व्या०) महामुनीनामिति ॥ मन्यते त्रिकालावस्थामिति मुनयः महान्तश्चते मुनयश्च (विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च । ३ । १ । ९६ । इ. सू. विशेषण पूर्व पद कर्मधारयः ।) तेषा मपि गिरां वाणीनां अगोचरं अखिलं समस्तं स्वरूपं यस्य तस्य संबोधनं । हे अस्तसमस्तदूषण अस्तानि अपाकृतानि समस्तानि सर्वाणि दूषणानि येन स तस्य संबोधने । हे आदिदेव । असदविद्यमानं तमः पापं यस्याः सा असत्तमाः प्रकृष्टा अतिशयेन असत्तमाः असत्तमस्तमा अतीव निष्पापा चासौ प्रभा च (उपसर्गा दातः । ५ । ३ । ११० । इ. सू. प्रपूर्वक भाधातोः स्त्रियामङ् आत् इ. सू. आप् ।) तस्याः प्रभावेण (भावाऽकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. प्रपूर्वक भूधातोर्भावे घञ् ।) अलिपतमल्पीकृतं भानोः रवेः वैभवं प्रभुत्वं येन स तस्य संबोधने एवं विधस्त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । जयः परैरनभिभूयमानता प्रतापदष्टिश्चेत्यर्थः ॥ ४९ ॥

गुणास्तवांकोदधिपारवर्तिनो, मतिःपुनस्तच्छफरीव मामकी ।
अहो महाधाष्टर्यमियं यदीहते, जडाशया तत् क्रमणं कदाशया ॥५०

(व्या०) गुणा इति ॥ हे नाथ तव गुणाः [illegible] अंकसमुद्रः तस्य पारवर्तिनः पारेवर्तन्त इत्येवंशीलाः (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. शीलेऽर्थेणिन) पारगामिनः वर्तन्ते । पुनः मामकी मम इयं मति तस्य शफरी इव अंकोदधेः मत्सीवत् वर्तते । 'त्वा युष्मदस्मदोऽपीनञो युष्माकास्माकं चास्यैकत्वे तु तवकममकम्' इति सूत्रेण ममकादेशो अहो इत्याश्चर्ये महत् न तत् धृष्टस्य भावो धार्ष्ट्यं (पतिराजान्त गुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७ । १ । ६० । इ. सू. ट्यण्) न महाधार्ष्ट्यं (जातीयैकार्थेऽच्वेः । ३ । २ । ७० । इ. सू. महत् शब्दात् डाः ङित्यन्त्यस्वरादेः । २ । १ । ११४ । इ. सू. अत् लुप् ।) यत् यस्मात् कारणात् इयं मतिः जडः आशयो यस्याः सा मूर्खाभिप्राया सती तेषां गुणानां क्रमणं तत् कदाशया कुत्सिता आशा (गति-क्न्यस्तत्पुरुषः । ३ । १ । ४२ । इ. सू. तत्पुरुषः कोः कत्तत्पुरुषे । ३ । २ । १३० । इ. सू. को कत्) कदाशा तया ईहते वाञ्छति । यदि जल-स्थिता मत्सी जलबहिर्गतं वस्तु ग्रहीतु मिच्छति तदा सा मूर्खैवेति भावः ॥५०

मनोऽणु धर्तुं न गुणांस्तवाखिला, न तद्धृतान्वक्तु मलं वचोऽपिमे ।
स्तुतेर्वरं मौन मतो न मन्यते, परं रसज्ञैव गुणामृतार्थिनी ॥ ५१ ॥

(व्या०) मन इति ॥ हे नाथ मे मम मन तव अखिलान् समस्तान् गुणान् धर्तुं (शक धृषज्ञा रभ लभ सहार्हग्ला घटास्ति समर्थार्थे च तुम् । ५ । ४ । ९० । इ. सू. समर्थार्थे अलमुपपदे धृग् धातोस्तुम् अस्मिन् श्लोके वक्तु मित्यत्रापि अलमुपपदे तुम्) नालं न समर्थम् । किं लक्षणं मनः अणु सूक्ष्मं तद्धृतान् तेन मनसा धृतान् गुणान् वक्तुं मे मम वचोऽपि नालं न शक्तम् । अतः कारणात् स्तुते (श्वादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ । इ. सू. स्तु धातोः स्त्रियां भावेक्तिः ।) मौनं (य्वृवर्णाल्लघ्वादेः । ७ । १ । ६९ । इ. सू. मुनिशब्दात् भावेऽण् अवर्णे वर्णस्य । ७ । ४ । ६८ । इ. सू. इकारस्य लोपः वृद्धिः स्वरेष्वादे रिति सूत्रेण आदि स्वरवृद्धिः मुनेर्भावो मौनं) वरं भव्यम् । परं रसं जानाति इति रसज्ञा (आतो डोऽह्वावामः । ५ । १ । ७६ । इ. सू. ज्ञाधा-

गोर्डः । इङेत् पुसि चातो लुक् । इ. सू. आलोपः) एव जिह्वा एव न मन्यते । कें लक्षणा रसज्ञा गुणामृतार्थिनी गुणा औदार्यज्ञानादय एव अमृत मर्थयतीति वाञ्छतीति गुणा० ॥ ५१ ॥

सुरद्रुमाद्यामुपमां स्मरन्ति यां, जनाः स्तुतौ ते भुवनातिशायिनः ।
अवैमि तां न्यक्कृतिमेव वस्तुत, स्तथापि भक्तिर्मुखरीकरोति माम् ५२

(व्या०) सुरद्रुमेति ॥ हे नाथ जनालोकाः ते तव स्तुतौ सुरद्रुमाद्यां सुराणां देवानां द्रुमा वृक्षाः कल्पवृक्षाः ते आद्या यस्यां सा तामुपमां स्मरन्ति कथयन्ति । किं विशिष्टस्य ते भुवनातिशायिनः भुवनानि अतिशेते इति भुवनातिशायी (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. अति पूर्वक शीङ्धातोर्णिन्) तस्य त्रिभुवनाधिकस्य । अहं तां स्तुतिः वस्तुतः परमार्थतः न्यक्कृतिं निन्दामेव अवैमि जानामि । तथापि भक्तिर्मां मुखरीकरोति वाचालं कुरुते न मुखरः अमुखरः अमुखरं मुखरं करोतीति ॥ (कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्वे च्विः । ७ । २ । १२६ । इ. सू. मुखर शब्दात् च्विः । ईश्चात्र वर्णस्याऽन व्ययस्य । ४ । ३ । १११ । इ. स. मुखर शब्दस्य अवर्णस्य ईः) ॥ ५२ ॥

अनङ्गरूपोऽप्यखिलाङ्गसुन्दरो, रवेरदभ्रांशुभरोऽपि तारकः ।
अपि क्षमाभृन्न सकूटतां वह-स्यपारिजातोऽपि सुरद्रुमायसे ॥ ५३ ॥

(व्या०) अनङ्गेति ॥ हे नाथ त्वं अनङ्गरूपोऽपि अखिलांगसुन्दरः सर्वाङ्ग सुन्दरो वर्तसे योऽनंगरूपः स्यात स अखिलांगसुन्दरः कथं स्यात् । अत्र विरोध-परिहारमाह अनङ्गरूपः कंदर्परूपः कंदर्पवत् रूपं यस्य सः अखिलांग सुन्दरः अखिलानि च तानि अंगानि च समस्तांगानि तेषु सुन्दरः । हे नाथ त्वं रवेः अदभ्रांशुभरोऽपि सूर्याद्धिकतेजः पटलोऽपि तारकोऽसि यो रवेः अदभ्रांशुभरः स्यात् स तारकः कथं स्यात् अत्र विरोधपरिहारमाह अदभ्रोऽधिकः अंशूनां किरणानां भरः समूहो यस्य सः तारकः (णक तृचौ । ५ । १ । ४८ । इ.

तप एव धनं येषां ते तपोधनास्तेभ्यः (चतुर्थी । २ । २ । ५३ । इ. सू. तपो धनेभ्यः इत्यत्र चतुर्थी ।) यतिभ्यो यदाज्यं घृत मदीयत दीयतेस्म । किं कुर्वता भवता धनीयता (अमाव्ययात् क्यन् च । ३ । ४ । २३ । इ. सू. धनशब्दात् इच्छायां क्यन् क्यनि । ४ । ३ । ११२ । इ. सू. क्यनिपरे अस्यईः शत्रान शावेष्यतितु सस्यौ । ५-२-२० । इ. सू. धनीय नामधातोः सदर्थे कर्तरि शतृ प्रत्ययः) धनमिच्छता । अनेन आज्येन हे वृषध्वज वृषः वृषभो लाञ्छनं यस्य स तस्य संबोधने हे वृषध्वज कौतुकमाश्चर्यं तवैव वृषः वृषभः पुण्यं वा शिश्राय (श्रिधातोः कर्तरिपरोक्षा) ववृधे । कोऽर्थः पात्रे दत्तेन दानेन धनसार्थवाहेन महत्पु-ण्यमर्जितम् । उक्तंच 'दानेन धन्यो धनसार्थवाहः कर्मोत्तमं तीर्थकरत्वनाम, चबंध कर्म्मक्षयहेतुभूतं दानं हि कल्याणकरं नराणाम् ॥ ५५ ॥

भवे द्वितीये भुवनेश युग्मितां, कुरुष्ववाप्ते त्वयि किंकरायितम् ।
मनीषितार्थक्रियया सुरद्रुमैर्, जितैरिव प्राग् जननापवर्जनैः ॥ ५६ ॥

(व्या०) भवे इति ॥ 'मत्तंगयाय १ भिंगा २ तुडियंगा ३ दीव ४ जोइ ५ चित्तंगा ६ चित्तरसा ७ मुणियंगा ८ गेहागारा ९ अणियणाय १० ॥१॥ सरसमद्य १ मणिभाजन २ वाद्य ३ रत्नप्रदीप ४ तेजोमंडल ५ चित्रकारिसु-रभिपुष्प ६ विचित्रखाद्यभोज्य ७ मणिभूषण ८ निश्रेणिसोपानकलितविविध धवलगृहादि ९ प्रधानवस्त्राणि १० एतैः पूर्णाये दशविधकल्पवृक्षाः तैः सुरद्रुमैः मनीषितार्थक्रियया मनीषिताश्चते अर्थाश्च तेषां क्रियया वाञ्छितार्थकरणेन हे भुव-नेश द्वितीये (द्वेस्तीयः । ७ । १ । १६५ । इ. सू. द्विशब्दात् तीय प्रत्ययः) भवे (युवर्ण वृदृवशरण गमृद् ग्रहः । ५ । ३ । २८ । इ. सू. भावे अल् । नामिनो गुणोऽक्ङिति । ४ । ३ । १ । इ. सू. गुणः । ओदौतोऽवाव् । १ । २ । २४ । इ. सू. अवादेशः) कुरुषु उत्तरकुरुषु युग्मितां युगलित्व मवाप्ते प्राप्ते सति त्वयि विषये किं करायितं (क्यङ् । ३ । ४ । २६ । इ. सू. आचारेऽर्थे किंकरशब्दात् क्यङ् क्लीबे क्तः । ५ । ३ । १२३ । इ. सू. भावे नपुंसकेक्तः ।) किंकरवदाच-

रितम्। किंलक्षणैः सुरद्रुमैः उत्प्रेक्ष्यते प्राग्जननायवर्जनैः पूर्वजन्मदानैः जितैरिव॥

सधर्म सौधर्मसुपर्वतां ततो,-ऽधिगत्यनित्यं स्थितिशालिनस्तव।
सुरांगना कोटिकटाक्षलक्ष्यता,-जुषोऽपि नो धैर्यतनुत्रमत्रुटत् ॥५७॥

(व्या०) सधर्म इति ॥ सधर्म सह धर्मेण वर्तते इति सधर्मस्तत्संबोधने ततः सौधर्म्मसुपर्वतां सौधर्मदेवत्वमधिगत्य (प्राक् काले। ५। ४। ४७। इ. सू. अधिपूर्वक गम् धातोः क्त्वा प्रत्ययः। अनञः क्त्वो यप्। ३।२। १५४। इ. सू. क्त्वो यबादेशः। यपि। ४। २। ५६। इ. सू. गमो मस्य लुक् ह्रस्वस्य तः पित्कृति। ४। ४। ११३। इ. सू. तोऽन्तः।) प्राप्य तव धैर्यतनुत्रं (आतो डोऽह्वावामः। ५। १। ७६। इ. सू. तनुपूर्वक त्राधातोर्ड प्रत्ययः। डित्यन्त्यस्वरादेः। इ. सू. त्राधातो राकार लोपः।) धैर्यमेवकवचं न अत्रुटत् न त्रुटति स्म। किं विशिष्टस्य तव नित्यं निरंतरं स्थितिर्मर्यादा तया शालते इति स्थितिशाली (अजातेः शीले। ५। १। १५४। इ. सू. शीलेऽर्थे शाल् धातोः णिन् प्रत्ययः।) तस्य मर्यादाशोभमानस्य सुराणां देवाना मंगना स्त्रयः तासां कोटयः तासां कटाक्षा तेषां लक्ष्यतां वेध्यतां जुषते इति तस्य सेवमानस्यापि ॥ ५७ ॥

महाबलक्ष्मापभवे यथार्थकीं, चकर्थ बोधैकबलान्निजाभिधाम्।
अखर्व चार्वाकवचांसि चूर्णय-न्नयोघनानक्षरकोटकुट्टने ॥ ५८ ॥

(व्या०) महाबल इति ॥ हे नाथ त्वं महाबलक्ष्मापभवे (क्ष्मा पाति क्ष्मापः आतो डोऽह्वावामः। ५। १। ७६। इ. सू. क्ष्मापूर्वक पाधातो प्रत्ययः। डित्यन्त्यस्वरादेः इ. सू. पाधातोराकारलोपः) महाबलाख्यनृपस्य भवे बोधैकबलान् बोधस्य प्रबोधस्य एकबलं तस्मात् निजाभिधां निजस्य अभिधान (उपसर्गादातः। ५। ३। ११०। इ. सू. अभिपूर्वक धाधातोः भावे स्त्रियामङ् आत्। २। ४। १८। इ. सू. स्त्रियामाप्।) आत्मीयंनाम यथार्थकीं सत्यार्थ

चकर्थ कृतवान् किं कुर्वन् अखर्वाणि प्रौढानि चतानि चार्वाकस्य वचांसि तानि चूर्णयन् अक्षरकोट्टकुट्टने मोक्ष दुर्गकुट्टने अयोघनात् व्ययो घ्रो: करणे । ५ । २ । ३८ । इ. सू. अयः परात् हन्तेः करणे अल् घनादेशश्च ।) लोह मुद्गरान् ॥

द्वितीय कल्पे ललितांगतां त्वया, गतेन वध्वा विरहे व्यलापि यत् ।
दरिद्रपुत्र्यै ददितं तपः फलं, तदन्यदर्था हि सतां क्रियाखिला ॥५९॥

(व्या०) द्वितीय इति ॥ हे नाथ त्वया द्वितीये कल्पे ईशानदेवलोके ललितं सुन्दरं अंगं यस्य स ललितांगस्तस्य भावः तां ललितांगाख्यदेवत्वं गतेन प्राप्तेन वध्वा विरहे यत् व्यलापि विलापः कृतः । तत् दरिद्रस्य पुत्री दरिद्रपुत्री तस्यै निर्नामिकायै तपसः फलं तपः फलं तत् ददितुं दातुं ज्ञेयम् । हि यस्मात् कारणात् सतां साधूनां अखिला समस्ता क्रिया (कृगः शच वा । ५ । ३ । १०० । इ. सू. कृग् धातोः स्त्रियां भावेः शः । रिः शक्या शीर्ये । ४ । ३ । ११० । इ. सू. शेपरं कृधातोः रिः संयोगात् । २ । १ । ५२ । इ. सू. इयादेशे आत् । २ । ४ । १८ । इ. सू. स्त्रियामापि क्रिया इति) अन्यदर्था अन्येषा मुपकारहेतुर्वर्तते । अत्र 'अपष्ठीतृतीयादन्यादो अर्थे' इति सूत्रेण अन्यदर्था इति सिद्धम् ॥ ५९ ॥

स वज्रजंघो नृपति र्भवन् भवा,-नवाप हालाहलधूमपायिताम् ॥
यदंगजादंगजतस्ततस्तवा-धुनापि विश्वासबहिर्मुखं मनः ॥ ६० ॥

(व्या०) स इति । हे भगवन् हे नाथ स भवान् वज्रजंघोनृपतिर्भवन् सन् यत् अंगजात् (अजातेः पञ्चम्याः । ५ । १ । १७० । इ. सू. अङ्ग पुर्वकजने डः । डित्यन्त्यस्वरादेः इ. सू. जनधातो रन्त्यस्वरादि लोपः) पुत्रात् हालाहलधूमपायितां धूमं पिबतीति धूमपायी तस्य भावो हलधूमपायिता (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. धूमात् परात् पिबतेः धातोः शीलेऽर्थेणिन् प्रत्ययः । आत ऐः कृञ्ञौ । ४ । ३ । ५३ । इ. सू. ऐ: एदैतोऽयाय् । १ ।

गृह्नः कः । ५ । १ । ५४ । इ. सू. विपूर्वक बुध् धातोः कर्तरि कः ।) देवाः विद्वांसो वा अभिधा (उपसर्गादातः । ५ । ३ । ११० । इ. सू. अभिपूर्वक धाधातोः स्त्रियां अङ् । आत् । २ । ४ । १८ । इ. सू. स्त्रियामाप् ।) नाम तस्या गुणेषु लयं विश्रामं न लभन्ते । यत् यस्मात् कारणात् ते विबुधाः परमार्थे तत्त्वार्थे दृष्टि र्येषां ते दीर्घदर्शिनो वर्तन्ते । कोऽर्थः न विद्यते च्युतं च्यवनं यस्मिन् तत् नाकिधाम स्वर्गं गतः स कथमत्रावतीर्णः । पर मिन्द्रगोपवत् तन्नाममात्रमेवेतित्वं त्यक्तवानिति भावः ॥ ६२ ॥

निरीक्ष्यतां तीर्थकृतः पितुः श्रियं, न चक्रिसंपद्यपि तोपमीयुषा ।
तदर्थ मेव प्रयतं ततस्त्वया, त्रपा हि तातोनतया सुसूनुषु ॥ ६३ ॥

(व्या०) निरीक्षेति ॥ हे नाथ ततोऽनंतरं त्वया तदर्थमेव तीर्थंकर श्रीनिमित्तमेव प्रयत मुपक्रान्तं किं विशिष्टेन त्वया तीर्थकृतः (तीर्थंकरोतीति तीर्थकृत् । क्विप् । ५ । १ । १४८ । इ. सू. तीर्थपूर्वक कृग् धातोः क्विप् । ह्रस्वस्य तः पित्कृति । इ. सू. तोऽन्तः) तीर्थंकरस्य पितुः तां श्रियं लक्ष्मीं निरीक्ष्य दृष्ट्वा चक्रिणः (अतोऽनेक स्वरात् । ७ । २ । ६ । इ. सू. चक्र शब्दात् मत्वर्थे इन्) संपद् (कृत्सम्पदादिभ्यः । ५ । ३ । ११४ । इ. सू. संपूर्वकपद् धातोः स्त्रियां भावे क्विप् ।) चक्रिसंपद् तस्यां चक्रवर्तिलक्ष्म्यामपि तोषं (भावाकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. तुष् धातोर्भावे घञ् । लघोरुपान्त्यस्य । ४ । ३ । ४ । इ. सू. उपान्त्यगुणः) हर्षं न ईयुषा न प्राप्तवता । हि निश्चितं सुसूनुषु सत्पुत्रेषु तातात् ऊनता हीनता तया तातहीनतया त्रपा लज्जा (पितोऽङ् ५ । ३ । १०७ । इ. सू. त्रपूष् धातोः स्त्रियामङ् । आत् इ. सू. आप्) वर्तते ॥ कोऽर्थः वज्रसेनस्य तीर्थंकरस्य वज्रनाभः पुत्रश्चक्रीजातः तेन चक्रित्वं विहाय संयमं गृहीत्वा विंशतिस्थानकैस्तीर्थंकरनामकर्म उपार्जितम् । अतश्चक्रिलक्ष्म्यास्तीर्थंकरलक्ष्मीरधिकेति भावः ॥ ६३ ॥

ससीमसर्वार्थ विमान वासिनः, शिवश्रियः संगममिच्छतोऽपि ते ।
अभूद्विलंबस्तदसंस्तुते जने, रिरंसयाकोनदधाति मन्दताम् ॥ ६४ ॥

(व्या०) स इति ॥ हे नाथ ते तत्र ससीमासन्नं च तत् सर्वार्थविमानं च तस्मिन् वसति इति ससीमसर्वार्थ विमानवासी । (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. वस् धातोः शीलेऽर्थे णिन् ।) तस्य सतः शिवस्य श्रीः तस्याः मोक्षलक्ष्म्याः संगमं मीलन मिच्छतोऽपि यद्विलंबोऽभूत् । तत् असंस्तुते अपरिचिते जने रिंरसिया (शंसि प्रत्ययात् । ५ । ३ । १०५ । इ. सू. रिंरंस धातोः स्त्रियामः । आत् । इ. सू. स्त्रियामाप्) रन्तुमिच्छया मन्दतां जडतां को न दधाति अपि तु सर्वकोऽपि दधात्येव ॥ ६४ ॥

ध्रुवं शिवश्रीस्त्वयि रागिणी यत–स्तटस्थितस्यापि भविष्यदीशितुः ।
असंस्पृशन्मारविकारजंरजः, स्वसौख्यसर्वस्वमदत्त ते चिरम् ॥ ६५ ॥

(व्या०) ध्रुवमिति ॥ हे नाथ ध्रुवं निश्चितं शिवस्य श्रीः शिवश्रीः मोक्षलक्ष्मीः त्वयि रागिणी रागवती वर्तते । यतो यस्मात् कारणात् ते तव तट-स्थितस्यापि आसन्नस्थितस्यापि चिरं चिरकालं स्वसौख्यसर्वस्व मात्मीय सुखसर्वस्व मदत्त । किं लक्षणस्य ते भविष्य (शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ । ५ । २ । २० । इ. सू. भूधातोः भविष्यदर्थे स्य सहित शतृ प्रत्ययः विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च । ३ । १ । ९६ । इ. सू. विशेषण कर्मधारयसमासः) दिशितुः (तृन् शीलधर्म साधुषु । ५ । २ । २७ । इ. सू. शीलादि सदर्थे ईश् धातोः तृन् ।) भाविभर्तुः किं कुर्वत् स्वसौख्यसर्वस्वं मारस्य कामस्य विकारः तस्मात् जातं तत् विषयविकारजं रजः पाप धूलिं वा असंस्पृशत् नसंस्पृशतीति ॥६५॥

अवाप्य सर्वार्थविमानमंतिकी–भवत्परत्रक्षपदस्त्वदध्वगः ।
यदागमस्त्वं पुनरत्र तद् ध्रुवं, हितेच्छया भारतवर्षदेहिनाम् ॥६६॥

(व्या०) अवाप्येति ॥ हे नाथ त्वं सर्वार्थविमानमवाप्य प्राप्य यत्पुन-रत्रागमः अत्रागतः किं विशिष्टस्त्वं अंतिकीभवत् (कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्वे च्विः । ७ । २ । १२६ । इ. सू. अन्तिक शब्दात् च्विः । ईश्चाव

वर्णस्याऽनव्ययस्य । ४ । ३ । १११ । इ. सू. च्वौपरे अन्तशब्दस्य अकारस्य । ई:) समीपीभवत् परब्रह्मणः पदं यस्य स समीपीभवन्मोक्षपदः तदध्वगः (नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः । ५ । १ । १३९ । इ. सू. गम् धातोर्डः ।) तस्य मोक्षस्य अध्वानं गच्छतीति मोक्षपथिकः ततः ध्रुवं निश्चितं भारतवर्षस्य भरतक्षेत्रस्य देहिनः प्राणिनस्तेषां भरतक्षेत्रदेहिनां हितस्येच्छा तया भुक्तिमुक्तिदानार्थं मित्यर्थः त्वं सर्वार्थविमानादेव आसन्नत्वेऽपि मुक्तिं न गतः किन्तु लोकहितेच्छया एव अत्रावतीर्णः इति भावः ॥ ६६ ॥

तदेव भूयात् प्रमदाकुलं कुलं, मही महीनत्व मुपासिपीष्ट ताम् ।
क्रियाज्जनं स्वस्तुतिवादिनं दिनं, तदेव देवाऽजनि यत्र ते जनिः ॥

(व्या०) तदेवेति । हे नाथ तदेव कुलं प्रमदेन (संमदप्रमदौ हर्षे । ५ । ३ । ३३ । इ. सू. हर्षेऽर्थे प्रमद शब्दोऽलन्तो निपात्यते ।) हर्षेणाकुलं व्याप्तं भूयात् हीनस्य भावो हीनत्वं न हीनत्व महीनत्वं संपूर्णत्वं कर्तृपदं तां महीं पृथ्वीमुपासिपीष्ट सेविपीष्ट तदेव दिनं जनं लोकं स्वस्तुतिवादिनं स्वस्य निजस्य स्तुतिः श्लाघा तां वदतीति तं स्वकीयश्लाघाकर्तारं क्रियात् (रिः शक्याशीर्ये । ४ । ३ । ११० । इ. सू. कृग् धातोः ऋकारस्य आशीर्येपरे रिः ।) तद्दिनस्य महामहोत्सवमयत्वात् । हे देव हे स्वामिन् यत्र कुले यत्र मह्यां यत्र दिने तव जनिर्जन्म अजनि (जन् धातोः कर्तरि अद्यतनी । दीप जनबुधिपूरितायिप्यायो वा । ३ । ४ । ६७ । इ. सू. जन् धातो ञिच् वा तल्लुक् च ।) जातम् ॥ ६७ ॥

अमी धृताः किं पविचक्रवारिजा-सयः शये लक्षणकोश दक्षिणे ।
शचीशचक्र्यच्युतभूपसंपदु, स्त्वया निजोपासकसाच्चिकीर्पता ॥६८॥

(व्या०) अमीति । हे लक्षणकोश लक्षणानां प्रासादपर्वत शुकांकुश पद्माभिषेक यव दर्पण चामराणीत्यादि अष्टोत्तरसहस्रानां लक्षणानां कोशः तत्सं-

इ. सू. [illegible]) [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
तेन [illegible]
[illegible] ॥ ७२ ॥

इति स्तुतिभिरंतरं विनयमानयन् वैबुधे,
प्रतीतिविषयं गणेऽनणुधियां धुरीणो हरिः ।
प्रसन्ननयनेक्षणैर्भगवता सुधासोदरैः,
रसिच्यत सुधाशनैरपि च साधुवादोर्मिभिः ॥ ७३ ॥

सूरिः श्रीजयशेखरः कविघटाकोटीरहीरच्छविः ।
धर्म्मिल्लादिमहाकवित्वकलनाकल्लोलिनीसानुमान् ॥
वाणीदत्तवरश्चिरं विजयते तेन स्वयं निर्मिते ।
सर्गो जैनकुमारसंभवमहाकाव्येऽयमाद्योऽभवत् ॥ १ ॥

(व्या०) इतीति ॥ हरिरिन्द्रः भगवता श्रीऋषभस्वामिना प्रसन्ननयनेक्षणैः सप्रसादलोचनावलोकनैरसिच्यत सिक्तः । सुधाया अमृतस्य सोदराणि तैरमृतसदृशैः । च अन्यत् सुधा अमृतमशनं येषां तैः देवैरपि साधुवादोर्मिभिः श्लाघारूपकल्लोलैरसिच्यत सिक्तः । किंकुर्वन् हरिः इति पूर्वोक्तमुनीनामपि गीरगोचरत्वादि चतुर्विंशतिकाव्यरूपस्तुतिभि—(श्रवादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ । इ. सू. स्तुधातोः करणे क्तिः स्तूयते आभिरिति स्तुतयः ।) रांतरमंतरंगं विनयं वैबुधे गणे देवसमूहे प्रतीतिविषयं आनयन्—प्रत्ययगोचरं प्रापयन् पुनः किं० अनणुः गुर्वी धीर्येषां तेषां गुरुबुद्धीनां धुरीणः (वामाद्यादेरीनः । ७ । १ । ४ । इ. सू. वामादिपूर्वात् धुरशब्दात् ईन प्रत्य यो भवति अन्ये केवलादपीच्छन्ति तेनात्र केवलधुर शब्दात् ईन प्रत्य यो ज्ञेयः) धुर्यः ॥ ७३ ॥

इतिश्रीमदञ्चलगच्छे कविचक्रवर्त्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचित श्रीजैनकुमारसंभवमहाकाव्ये तच्छिष्य श्रीधर्मशेखर महोउपाध्यायविरचितायां टीकायां श्रीमाणिक्यसुन्दरशोधितायां द्वितीयसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ २ ॥
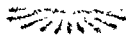
भया भयात् खः' इति सूत्रेण खप्रत्यये 'खित्यनव्ययारुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' इति सूत्रेण म आगमेकृते मेघंकर इति सिद्धम । किं करिष्यतो घनस्य कालस्य वर्ष तस्मात् उदेष्यतीति उदेष्यन् (शतान शावेश्यति तु सस्यौ । ५ । २ । २० । इ. सू. उद्पूर्वकइ धातोर्भविष्यदर्थेस्यमहितः शतृ प्रत्ययः) तस्य उदयं प्राप्स्यतः ॥

साधारणस्ते जगतां प्रसादः स्वहेतु मूहे तमहं तु हन्त ।
हृद्यो न कस्येन्दुकलाकलापः, स्वात्मार्थमभ्यूहति तं चकोरः ॥ ३ ॥

(व्या०) साधारण इति ॥ हे नाथ ते तव प्रसादः जगतां विश्वानां साधारणः सदृशोवर्त्तते । तु पुनः अहं हन्त इति वितर्के त्वत्प्रसादः स्वहेतुमात्मनिमित्त मूहे विचारयामि । अत्र दृष्टान्तमाह—इन्दोश्चन्द्रोश्चन्द्रस्य कलास्तासां कलापः समूहः कस्य न हृद्यः (हृद्य पद्य तुल्य मूल्य वश्य पथ्य वयस्य—र्य्यम् । ७ । १ । ११ । इ. सू. हृदयशब्दात् यः प्रत्ययः हृदयस्य हृल्लासलेखाण्ये । ३ । २ । ९४ । इ. सू. हृदयस्य हृदादेशः ।) नाभीष्टः अपितु सर्वस्याभीष्टस्तथापि चकोरस्तमिन्दुकलाकलापं स्वात्मार्थमभ्यूहति विचारयति ॥ ३ ॥

भवन्तु मुग्धा अपि भक्तिदिग्धा, वाचो विदग्धाग्र्य भवन्मुदे मे ।
अश्मापि विस्मापयते जनं किं, न स्वर्णसंवर्मित सर्वकायः ॥ ४ ॥

(व्या०) भवन्तु ॥ हे विदग्धाग्र्य विदग्धेषु अग्र्यः तत्संबोधने हे विद्वन्मुख्य मे मम वाच मुग्धा अपि भवन्मुदे तव हर्षाय भवन्तु । किंलक्षणा वाचः भक्त्या दिग्धा (क्तक्तवतू । ५ । १ । १७४ । इ. सू. दिह् धातोः कर्मणि क्तः । भ्वादे र्दादेर्घः । २ । १ । ८३ । इ. सू. हस्य घः । अधश्चतुर्थात् तथो र्धः २ । १ । ७९ । इ. सू. तस्य धकारः । तृतीय स्तृतीय चतुर्थे । १ । ३ । ४९ । इ. सू. पूर्व घस्य गः) लिप्ताः भक्तिदिग्धाः । अश्मापि पाषाणोऽपि स्वर्णसंवर्मि तसर्वकायः स्वर्णेन संवर्मितः वेष्टितः सर्वकायो यस्य सः सन् जनं लोकं किं न विस्मापयते सविस्मयं किं नकरोति अपितु करोत्येव ॥ ४ ॥

जडाशया गा इव गोचरेषु, प्रजानिजाचारपरम्परासु ।
प्रवर्तयन्नक्षतदंडशाली, भविष्यसि त्वं स्वयमेव गोपः ॥ ५ ॥

(व्या०) जडाशया इति ॥ हे नाथ त्वं गोपो (आतोडोऽह्वावामः । ५ । १ । ७६ । इ. सू. गोपूर्वकपाधातोर्ड । डित्यन्त्यस्वरादे इ. सू. आकारस्य लोपः ।) राजा गोपालो वा स्वयमेव भविष्यसि । किं कुर्वन् प्रजा लोकान् निजस्य स्वस्याचारास्तेषां परम्परास्तासु प्रवर्तयन् । का इव गा इव यथा गोपो धेनूः गोचरेषु (गावः चरन्ति अस्मिन् इति गोचर गोचर संचर वह व्रज—कपम् । ५ । ३ । १३१ । इ. सू. घान्तो निपातः ।) प्रवर्तयति । किं लक्षणाः प्रजाः जडः आशयः अभिप्रायोयासांताः मूर्खाभिप्रयोगाः किं लक्षणो गोपः अक्षतदंड-शाली अक्षतश्चासौ दंडश्च सैन्यं पक्षे लकुटो वा तेन शालते इत्येवं शीलः अक्षत दण्डशाली (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. अक्षत दण्डशब्दात् शाल् धातोः शीलेऽर्थे णिन् ।) ॥ ५ ॥

कलाः समं शिल्पकुलेन देव, त्वदेव लब्धप्रभवा जगत्याम् ।
क्वनो भविष्यन्त्युपकारशीलाः, शैलात्सरत्ना इव निर्झरिण्यः ॥ ६ ॥

(व्या०) कलाः इति ॥ हे स्वामिन् कलाः गीतनृत्यवादित्राह्वया द्वासप्तति संख्याः कुंभकार १ लोहकार २ चित्रकार ३ वानकार ४ नापित ५ शिल्पानां पञ्चानामपि पृथक् पृथक् विंशति विंशतिभेदाः स्युरेवं शिल्पशतं स्यात् ईदृक् शिल्पकुलेन समं जगत्यां पृथिव्यां क्वं कस्मिन् स्थाने उपकारशीलाः उपकारः शीलं स्वभावो यासां ताः उपकारस्वभावाः न भविष्यन्ति अपि तु सर्वत्र भविष्यन्ति । किं विशिष्टाः कलाः त्वदेव तव सकाशादेव लब्धः प्रभवः उत्पत्ति र्याभिस्ताः । का इव सरत्ना रत्नैः सह वर्तन्ते इति निर्झरिण्यः नद्य (अतोऽनेक-स्वरात् । ७ । २ । ६ । इ. सू. निर्झरशब्दात मत्वर्थे इन् प्रत्ययः । स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः । इ. सू. ङी प्रत्ययः ।) इव यथा शैलात् पर्वतात् लब्धप्रभवाः सरत्नाः नद्यः क्व उपकारशीला न भवन्ति अर्थात् सर्वत्र भवन्त्येव ॥ ६ ॥

त्वदागमांभोनिधितः स्वशक्त्या, त्वदुपदेशाम्बून्यादाय यतीश ।
घना विधास्यन्त्यवनीवनीस्थान्, निर्ग्रन्थानभिवृष्य साधून् ॥ ७ ॥

(व्या०) त्वदागमेति ॥ यथा आकाशे मेघा [illegible] त्वदागमांभो-निधितः (उपसर्गादः किः । ५ । ३ । ८७ । इ. सू. निपूर्वक धाधातोः किः । इडेत् पुसि चातो लुक् । ४ । ३ । ९४ । इ. सू. धाधातो राकारलोपः । अहीयरुहोऽपादाने । ७ । २ । ८८ । इ. सू. पञ्चम्यर्थे तस् प्रत्ययः । अथ तस्वाद्याः शसः । १ । १ । ३२ । इ. सू. अव्ययसंज्ञा । नाम्नः प्रथमेक द्विबहु । २ । २ । ३१ । इ. सू. स्यादिः । अव्ययस्य । ३ । २ । ७ । इ. सू. अव्ययात् स्यादेर्लुप्) त्वदीयागमसमुद्रात् उपदेश एव अम्बुजलानि तानि स्वशक्त्या स्वस्य शक्तिस्तया स्वसामर्थ्येन आदाय गृहीत्वा विनेयाः शिष्या एव वृक्षास्तरव-स्तान् अभिवृष्य सिक्त्वा साधून् निर्ग्रन्थान् मनोज्ञान् वा करिष्यन्ति । किं लक्ष-णान् अवनीवनीस्थान् अवनी पृथ्वी एव वनी महावनं तस्यां तिष्ठन्तीति तान् । मेघाः समुद्रात् जलं गृह्णन्ति इति लोकरूढिः ॥ ७ ॥

भवद्वयेऽप्यक्षयसौख्यदाने, यो धर्मचिन्तामणिरस्त्यजिह्मः ।
प्रमादपाटच्चरलुंट्यमानं, त्वमेव तं रक्षितु मीशितासे ॥ ८ ॥

(व्या०) भवद्वय इति । हे नाथ यो धर्मचिन्तामणिः धर्म एव चिन्ता-मणिः चिन्तारत्नं भवद्वये भवयोर्जन्मनोर्द्वयं (द्वित्रिभ्या मयट् वा । ७ । १ । १५२ । इ. सू. त्रिशब्दात् वा अयट् ।) तस्मिन् जन्मद्वयेऽपि अक्षयसौख्यदाने नास्ति क्षयो यस्य तत् तत् च तत् सौख्यं च तस्य दानं तस्मिन् अविनश्वर सुखप्रदाने अजिह्मः सोद्यमोऽस्ति । प्रमाद (भावाऽकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. प्रपूर्वक मद् धातोर्घञ् ञ्णिति । ४ । ३ । ५० । इ. सू. उपान्त्य वृद्धिः) एव पाटच्चर (पाटयन् चरतीति पाटच्चरः पृषोदरादित्वात् सिद्धः) श्चौरस्तेन लुंट्यमानं तं धर्मचिन्तामणिं रक्षितुं पालयितुं त्वमेव ईशितासे समर्थो भविष्यसि ॥

तद्गेहिधर्मद्रुमदोहदस्य, पाणिग्रहस्यापि भवत्वमादिः ।
न युग्मिभावे तमसीव मग्नां, महीमुपेक्षस्व जगत्प्रदीप ॥ ९ ॥

(व्या०) तदिति ॥ हे नाथ तत् तस्मात् कारणात् त्वं पाणिग्रहस्यापि (व्यञ्जनाद्घञ् । ५-३-१३२ । इ. सू. पाणिपूर्वकग्रहधातोर्घञ् पाणिर्गृह्यते अस्मिन् इति ।) विवाहस्यापि आदिः प्रथमो भव । किं विशिष्टस्य पाणिग्रहस्य गेहिधर्मद्रुमदोहदस्य गेहिनः गृहस्थस्य धर्मः स एव द्रुमः वृक्षः तस्य दोहदं तस्य पूजा यथा दाडिमकुल्याः धूमपानादिदोहदेन पूरितेन सश्रीकाः सफलाः स्युः तथा अत्रापि ज्ञेयम् । हे जगत्प्रदीप (अच् । ५-१-४९ । इ. सू. सर्वकर्तोपपदातोऽच्) तमसीव अन्धकारे इव युग्मिभावे युगलिधर्मे मग्नां बुडितां महीं पृथ्वीं न उपेक्षस्व मा उपेक्षां कुरु ॥ ९ ॥

वितन्वता केलिकुतूहलानि, त्वया कृतार्थीकृतमेव बाल्यम् ।
विना विवाहेन कृपामपश्य-त्तवाद्य न ग्लायति यौवनं किम् ॥११॥

(व्या०) वितन्वतेति ॥ हे नाथ केलिकुतूहलानि केलिश्च जलक्रीडा कुतूहलानि च गीतनृत्यनाटकादीनि कुर्वता त्वया बाल्यं (पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७-१-६० । इ. सू. बालशब्दात् भावेऽर्थे ट्यण्) बाल्यं कृतार्थीकृतमेव सफलीकृतमित्यर्थः । अद्य संप्रति यौवनं (युवादेरण् । ७-१-६७ इ. सू. युवन् शब्दात् भावेऽर्थेऽण्) यूनो भावः यौवनं किं न ग्लायति न दूयते अपि तु ग्लायत्येव किं कुर्वत् यौवनं विवाहेन विना तव कृपामपश्यत् ॥१०॥

दृष्ट्वा जगत्प्राणहतोऽपि सर्व-सहे स्वहेतीस्त्वयि नाथ मोघाः ।
अनंगतां कामभटोऽस्य मुख्यः, सखा विषादानुगुणां दधाति ॥११॥

(व्या०) दृष्ट्वेति ॥ हे नाथ कामभटोऽपि कंदर्पयोधोऽपि विषादानुगुणां विषादस्य अनुगुणां योग्यां अनंगतां अंगरहितत्वं दधाति किं विशिष्टः कामभटः अस्य यौवनस्य मुख्यः अग्रणीः सखा मित्रं किं कृत्वा सर्वसहे सर्वंसहते (सर्वात्

मस्य । ५-२-११ । इ. सू. [illegible] । [illegible]
णेर्नोऽन्तोऽहस्य । ३-२-११ । इ. सू. [illegible] ।) [illegible]
([illegible] । ५-३-९९ । इ. सू. [illegible] ।)
[illegible] मोघाः निष्फला [illegible] । किं [illegible]
जीविता हन्तीति वा ॥ ११ ॥

मधुर्वयस्यो मदनस्य मूर्च्छां, मत्वा ममत्वाद्विषमां विषण्णः ।
तनोत्यपाचीपवनानखंड-श्रीखंडखंडप्लवनाप्तशैत्यान ॥ १२ ॥

(व्या०) मधुरिति ॥ वयस्यो (वयसातुल्यो वयस्यः । नावपवतुल्यमूल्य-वश्यपथ्यवयस्य धेनुष्यागार्हपत्यजन्यधर्म्यम् । ७-१-११ । इ. सू. यप्रत्यया-न्तो वयस्यो निपात्यते) मित्रं मधुर्वसन्तः मदनस्य (नन्द्यादिभ्योऽनः । ५-१-५२ । इ. सू. मद्धातोः अनः मदयतीति मदनः) कामस्य विषमां मूर्च्छां मत्वा ज्ञात्वा ममत्वात् मोहात् अपाच्याः दक्षिणदिशः पवनान् तनोति विस्तारयति। किं लक्षणो मधुः विषण्णः (गत्यर्थाऽकर्मक पिबभुजेः ५-१-११ । इ. सू. विपूर्वकसद्धातोः कर्तरिक्तः । सदोऽप्रतेः परोक्षायां त्वादेः । २-३-४४ । इ. सू. वेः परस्य सद्धातोः सस्य षः रदाऽमूर्च्छमदःक्तयोर्दस्य च । ४-२-६९ । इ. सू. तस्य दस्य च नकारः । रष्वर्णान्नोण एकपदेऽनन्त्य-स्यालचटतवर्गशसान्तरे । २-३-६३ । इ. सू. नस्य णः । तवर्गस्यश्चवर्गष्ट-वर्गाभ्यां योगे चटवर्गौ । १-३-६० इ. सू. द्वितीयनस्य णः ।) ग्लानः । कीदृशान्-पवनान् अखंडश्रीखंडखंडप्लवनाप्तशैत्यान् अखंडानि अविच्छिन्नानि च तानि श्रीखंडानां चन्दनानां खंडानि वनानि च तेषु प्लवनं गमनं तेन आप्तं शैत्यं यैस्ते तान् ॥ १२ ॥

मत्वा मधो मित्रशुचा प्रियस्या-मनस्समाक्रन्दत यद्वनश्रीः ।
तदत्र किं कज्जलविज्जुलाश्रु-कणाः स्फुरन्त्युल्ललिवालिदंभात ॥१३॥

(व्या०) मधेति ॥ मधुनश्रीः यस्य वनं वदनं तस्यश्रीः लक्ष्मीः आक्रन्दित तारस्वरेण विलपाप । किं कृत्वा प्रियस्य वल्लभस्य मधोर्वसन्तस्य मित्रस्य शुक् (कुसम्पदादिभ्यः क्विप् । ६–३–११४ इ. सू. स्त्रियां भावे क्विप्) शोकः तया आपतन्तं दुःखं मत्वा ज्ञात्वा तत् तस्मात् कारणात अत्र अस्यां लोचनश्रियां उल्लसिताश्रवं अन्यच्च भ्रमरान्तेषां दृशां मिषात्तस्मात् उन्नतकमलगर्भपात किं कज्जलेन अञ्जनेन विच्छुरितानि कलुषितानि ननानि अश्रूणि न तेषां कणाः बिन्दवः स्फुरन्ति प्रसरन्ति ॥ १३ ॥

ये सेवकाश्चास्य पिकाः स्वभर्तु–र्दुःखाग्निनातेऽप्यलभन्तदाहम् ।
किमन्यथा पल्लवितेऽपि कक्षे, तदंगमंगारसमत्वमेति ॥ १४ ॥

(व्या०) ये इति ॥ च अन्यत् अस्य मधोर्वसन्तस्य सेवका (णकतृचौ । ५–१–४८ । इ. सू. सेव् धातोः कर्त्तरिणकः ।) ये पिकाः कोकिलावर्तन्ते । तेऽपि स्वभर्तुः वसन्तस्य दुःखाग्निना दाह (भावाऽकर्त्रोः । ५–३–१८ । इ. सू. दह् धातोर्भावे घञ्) मलभन्तप्राप्नुवन्तः । अन्यथा (प्रकारे था । ७–२–१०२ । इ. सू. अन्यशब्दात् प्रकारेथा । अन्येन प्रकारेण इति अन्यथा) पल्लवितेऽपि कक्षे वने तेषां कोकिलानां अंगं शरीरं अंगारस्य समत्वं तत् अंगारसादृश्यं किं कथमेति इण्धातोः कर्तरिवर्तमाना प्राप्नोति ॥ १४ ॥

तनोपि तत्तेषु न किं प्रसादं, न सांयुगीनायदमीत्वयीश ।
स्याद्यत्र शक्तेरवकाशनाशः, श्रीयेत शूरैरपि तत्र साम ॥ १५ ॥

(व्या०) तनोषि इति ॥ हे ईश तत् तस्मात कारणात् त्वं तेषु यौवनादिषु प्रसादं किं न तनोषि न करोषि । यत् यस्मात्कारणात् अमी यौवनादयस्त्वयि सांयुगीनाः (संयुगे साधवः सांयुगीनाः प्रतिजनादेरीनञ् ७–१–२० । इ. सू. संयुगशब्दात् साधौ अर्थे ईनञ्) रणे साधवो न वर्तन्ते । यत्र शक्तेः सामर्थ्यस्य अवकाशस्य नाशः तत्र शूरैः सुभटैरपि साम साम्यगुणः श्रीयेत आश्रीयेत ॥ १५ ॥

शठौ समेतौ दृढसख्यमेतौ, तारुण्यमारौ कृतलोकमारौ ।
भेत्तुं यतेतां मम जातु चित्त-दुर्गं महात्मन्निति मास्म मंस्थाः ॥१६॥

(व्या०) शठाविति ॥ हे महात्मन् त्वमिति मास्म मंस्था मा जानीहि इतीति किं एतौ तारुण्यमारौ तारुण्यं (पति राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७-१-६० । इ. सू. तरुणशब्दात् भावे कर्मणि च ट्यण् तरुणस्य भावस्तारुण्यम् ।) च मारश्च यौवनकंदर्पौ जातु कदाचिदपि मम चित्तमेवदुर्ग- (सुगदुर्गमाधारे । ५-१-१३२ । इ. सू. दुर्पूर्वकगम् धातो राधारे डः । डित्यन्त्यस्वरादेः इ. सू. टिलोपः दुःखेन गम्यते अस्मिन् इति दुर्गः ।) स्तं भेत्तुं यतेतामुपक्रामतः । किं लक्षणौ तारुण्यमारौ शठौ धूर्तौ दृढसख्यं (सखिवणिग् दूताद्यः । ७-१-६३ । इ. सू. सखिशब्दात् भावे कर्मणि च यः अवर्णेवर्ण- स्य । ७-४-६८ । इ. सू. सखिशब्दस्येकारस्य लोपः) गाढमैत्र्यं यथा भवति तथा समेतौ मीलितौ कृतलोकमारौ कृतः लोकानां मारः संसारभ्रमणरूपः याभ्यां तौ ॥ १६ ॥

हत्वा विवेकांबकबोधमंधी-भूतं जगत्पातयदाविगर्ते ।
तावत्तव ज्ञानविभाकरस्य, तन्वीत तारुण्यतमो न मोहम् ॥ १७ ॥

(व्या०) हत्वेति ॥ हे नाथ तावत् तारुण्यतमः तारुण्यं यौवनमेव तमः अंधकारः यौवनांधकारः तव ज्ञानमेव विभाकरः (संख्याऽहर्दिवा विभानिशाप्रभा- भाश्चित्र-टः । ५-१-१०२ । इ. सू. विभापूर्वककृधातोष्टः विभां करोतीति विभाकरः) सूर्यः तस्य ज्ञानरूपसूर्यस्य मोहं (भावाऽकर्त्रोः । ५-३-१८ । इ. सू. मुह्धातोः घञ् मोहनं मोहः ।) न तन्वीत न कुर्वीत । किं कुर्वत् तारु- ण्यतमः विवेकांबकबोधं विवेक एव अंबकं नेत्रं तस्य बोधं ज्ञानं विवेकलोचनज्ञानं हत्वा अंधीभूतं जगद्विश्वं आधेः (उपसर्गादः किः । ५-३-८७ । इ. सू. आङ्पूर्वकधाधातोः किः प्रत्ययः इडेत् पुसि चातो लुक् । ४-३-९४ । इ. सू. धातोराकारलोपः ।) असमाधेः गर्ते [illegible] पातयत् यथा गर्ताशब्दः तथा गर्तशब्दोऽपि [illegible] ॥ १७ ॥

इ. सू. आप् अस्या यत्तत् क्षिपकादीनाम् । २-४-१११ । इ. सू. अस्य इः ।) तस्याः मुक्तिस्त्रियाः विरागतां नीरागत्वं किं शंकसे । प्रभुः स्वामी प्रभुतेऽपि प्रचुरेऽपि अवरोधने अन्तःपुरे आगसामपराधानां पदं स्थानं अपराधस्थानं न भवति चेत् यदि क्रमं न लुम्पति । सांप्रतं पाणिग्रहणं कुरु क्रमेण पश्चात्तामपि भजेरिति भावः ॥ २१ ॥

अद्यापि नाथः किमसौ कुमारो, निष्कन्यकं किं वरिवर्त्यवन्याम् ।
भृत्योऽतरंगोऽस्य हरिर्विचेता, यायावरं वेत्ति न यौवनं यः ॥ २२ ॥
इत्थं मिथः पार्षदनिर्जराणां, कथाप्रथाः कर्णकटूर्निपीय ।
तेषां प्रदाने प्रबलोत्तरस्य, दरिद्रितोऽहं त्वयि नायकेऽपि ॥ २३ ॥
युग्मम् ॥

(व्या०) अद्यापीति । हे नाथ अहं त्वयि नायकेऽपि अधिपतौ सति तेषां सभ्यदेवानां प्रबलोत्तरस्य प्रदाने दरिद्रितः दरिद्रो जातः किं कृत्वा इत्थं अमुना प्रकारेण पार्षदाश्चते (पर्षदि साधवः पार्षदाः पर्षदोण्यणौ । ७-१-१८ । इ. सू. साधौ अण् वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते । ७-४-१ । इ. सू. आदिस्वरवृद्धिः ।) निर्जराश्च (प्रात्यवपरिनिरादयो गतक्रान्तक्रुष्टग्लानकान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः । ३-१-४७ । इ. सू. समासः जरायाः निष्क्रान्ताः निर्जराः । पार्षदाश्चते निर्जराश्च विशेषणं विशेष्यणैकार्थं कर्मधारयश्च । ३-१-९६ । इ. सू. समासः कर्मधारयः) तेषां पार्षदनिर्जराणां सभ्यदेवानां मिथः परस्परं कर्णयोः श्रोत्रयोः कटवस्ताः कर्णकट्वः कथानां (भीषिभूषिचिन्तिपूजिकथिलुम्बिचर्चिस्पृहितोलिदोलिभ्यः । ५-३-१०९ । इ. सू. कथिधातोः अप्रत्ययः आत् इ. सू. आप्) प्रथाः (षितोऽङ् । ५-३-१०७ । इ. सू. प्रथधातोः अङ् आत् इ. सू. आप्) कथाप्रथास्ताः निपीय पीत्वा इत्थमिति किं अद्यापि असौ नाथः स्वामी किं कुमारः अपरिणीतः किमवन्यां पृथिव्यां निष्कन्यकं कन्यकानामभावो वरिवर्ति । (व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशाभीक्ष्ण्ये यङ् वा । ३-४-९ । इ. सू. वृत्धातोर्यङ्प्रत्ययः सन्यङश्च । ४-१-३ । इ. सू. द्वित्वं बहुलं लुप् ।

३-४-१४ । इ. सू. यङो लुप् । रिरौ च लुपि । ४-१-५६ । इ. सू. पूर्वस्य रिः लघोरुपान्त्यस्य । ४-३-४ । इ. सू. उपान्त्यगुणे वरिवर्त्ति इति धुटो धुटिस्वे वा १-३-४८ इ. सू. तलोपे वरिवर्ति इति जातम्) अस्य भगवतः अन्तरंगः भृत्यः (भृगोऽसंज्ञायाम् । ५-१-४५ । इ. सू. भृगधातोः क्यप् । ह्रस्वस्य तः पित्कृति इ. सू. तोन्तः ।) सेवकः हरिरिन्द्रः किं विचेताः अचेतनो वर्तते यो हरिरस्य स्वामिनो यायावरं गत्वरं यौवनं न वेत्ति न जानाति यायावरः । यातेर्यङन्तात् शीलादिसदर्थवरप्रत्ययः इति सूत्रेण ॥ यायावरमिति निपातः ॥ २२ ॥ २३ ॥ युग्मम् ॥

वयस्यनंगस्य वयस्य भूते, भूतेश रूपेऽनुपमस्वरूपे ।
पदींदिरायां कृतमंदिरायां, को नाम कामे विमनास्त्वदन्यः ॥२४॥

(व्या०) वयसीति ॥ नाम इति कोमलामंत्रणे हे भूतेश भूतानां प्राणिनां इशः भूतेशः तस्य संबोधने हे भूतेश त्वदन्यः त्वत्तः परः कः पुमान् कामे कंदर्प्पे विमनाः विमुखो वर्तते । क सति वयसि यौवने अनंगस्य कामस्य वयस्य (हृद्यपद्यतुल्यमूल्यवश्य । ७-१-११ । इ. सू. यान्तो निपातः) भूते मित्रसदृशे सति पुनः रूपे अनुपमं स्वरूपं यस्य तत् तस्मिन् सर्वोत्तमस्वरूपे सति पुनः इंदिरायां लक्ष्म्यां पदि चरणे कृतं मन्दिरं स्थानं यया सा तस्यां सत्यां त्वच्चरणयोर्लक्ष्मीः वसतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

जाने न किं योगसमाधिलीन, विषायते वैषयिकं सुखं ते ।
तथापि संप्रत्यनुपक्तलोक, लोकस्थितिं पालय लोकनाथ ॥ २५ ॥

(व्या०) जाने इति ॥ हे योगसमाधिलीन अहं एवं किं न जाने अपि तु जाने । ते तव वैषयिकं विषयनिमित्तं सुखं विषायते (क्यङ् । ३-४-२६ । इ. सू. विषशब्दात् आचारे क्यङ् । ङितः कर्तरि । ३-३-२२ । इ. सू. क्यङो ङित्वात् आत्मनेपदम्) विषवदाचरति । तथापि संप्रति अधुना हे अनुपक्तः लोक अनुपक्तः आश्रितः लोको जनो येन सः तस्य संबोधने लोको विश्वं

तस्य नाथस्तस्य संबोधनं हे लोकनाथ लोकानां जनानां स्थितिः पाणिग्रहणादिरूपा लोकस्थितिः (स्था वाः। ५–३–९६ । इ. सू. स्थाःधातोः क्तिः दोषोमास्थ इः ४–४–११ । इ. सू. स्थाधातोः इः ।) तां मर्यादां पालय ॥ २५ ॥

त्वयैव याऽभूत्सहभूरभूमि–स्तमोविलासस्य सुमंगलेति ।
राकेव सा केवलभास्वरस्य, कलाभृतस्ते भजतां प्रियात्वम् ॥ २६ ॥

(व्या०) त्वयेति ॥ हे नाथ या सुमङ्गला त्वयैव सहभूः (सह भवतीति सहभूः क्विप् । ५–१–१४८ । इ. सू. भूधातोः क्विप्) सहजन्मा अभूत् किं विशिष्टा सुमङ्गला तमसः पापस्य विलासो (भावाऽकर्त्रोः । ५–३–१८ । इ. सू. विपूर्वकलसधातोर्भावे घञ्) विस्तारस्तस्य पापविस्तारस्य अभूमिरस्थानं निष्पापेत्यर्थः । सा सुमङ्गला ते तव प्रियात्वं कलत्रत्वं भजताम् । किं विशिष्टस्य ते केवलभास्वरस्य (स्थेशभासपिसकसो वरः । ५–२–८१ । इ. सू. भासधातोः वरप्रत्ययः) सकलजगदुद्योतकस्य । का इव राका इव पूर्णिमा इव यथा राका पूर्णिमा कलाभृतः (कलाः बिभर्तीति कलाभृत् क्विप् । ५–१–१४८ । इ. सू. क्विप्) चन्द्रस्य प्रियात्वं भजते सोऽपि भास्वरोभवेत् राकापि तमोविलासस्य अभूमिर्भवति ॥ २६ ॥

अवीवृधद्यां दधदंकमध्ये, नाभिः सनाभिर्जलधेर्महिम्ना ।
प्रिया सुनन्दापि तवास्तु सा श्री–र्हरेरिवारिष्टनिषूदनस्य ॥ २७ ॥

(व्या०) अवीवृधदिति ॥ हे नाथ नाभिर्या सुनन्दां अंकस्य मध्यं तस्मिन् अंकमध्ये उत्संगोपरि अवीवृधत् वर्धयति स्म । किं लक्षणो नाभिः महतो भावो महिमा तेन महिम्ना (पृथ्वादेरिमन् वा ३–१–५८ । इ. सू. महत् शब्दात् इमन् प्रत्ययः त्र्यन्तस्वरादेः । ७–४–४३ । इ. सू. इमनि परे महत् शब्दस्य अत् अंशस्य लोपः) विस्तारेण जलधेः (व्याप्यादाधारे । ५–३–८८ । इ. सू. जलपूर्वकधाधातोः किः इडेत् पुसिचातो लुक् । इ. सू. धाधातोराकारस्य लोपः ।) समुद्रस्य सनाभिः सदृशः । सा सुनन्दा तव प्रिया अस्तु । कस्येव हरेर्नारायणस्येव यथा हरेः श्रीः लक्ष्मीः प्रिया स्यात् । किं विशिष्टस्य तव हरेश्च

(व्या०) संदर्शित इति ॥ यद्भूः यस्य मंडपस्य भूः यद्भूः स्फटिक भित्तयः तासां भासः ताभिः स्फटिकमणिसत्कभित्तिप्रभाभिः करणभूताभि स्वर्गं जहास हसितवती। किं विशिष्टा यद्भूः संदर्शितस्वस्तिकवास्तु रदावलिः (पद्पठिपचिस्थलिहलिकलिवलिवलिभ्यः । ६०७ । इ. उ. आपूर्वक वल्धातोः इ प्रत्ययः आवलतीति आवलिः) स्वस्तिकाः वास्तु (अत्र वास्तु पुंक्लीबलिङ्गः वसेर्णिद्वा । ७७४ । इ. उणादि सू. वस्धातो प्रत्ययः स णित् वा) स्थानं यासां ताः स्वस्तिकवास्तवः ताश्चताः मुक्ता रदाः तेषामावलिः संदर्शिता स्वस्तिकवास्तुमुक्तारदावलिः यया सा दन्त [illegible] हास्यं जायते । पुनः अदूरप्रभुपादपाता अदूर आसन्नः प्रभोः [illegible] पादपातः पादन्यासः पादयोश्चरणयोः न्यासः यस्यां सा पुनः किं [illegible] तेन भगवता [illegible] चिरकालान्मुक्तां अत एव हेतोः दिवं प्रति [illegible] इति भावः ॥ ४४ ॥

[illegible] नीतिं यदौपाधिकपुष्पपुंजात् ।

[illegible] ॥ ४५ ॥

(व्या०) जगज्जन इति ॥ येन स्मेरपुष्पव्रजेन स्मरस्य कामस्य इषवो इष्यति गच्छति इति इषुः पृकाहृपिशृपीषिकुहि–किन् । ७२९ । इ. उ. सू. इषन् धातोः किन् उः ।) बाणाः तेषां व्रजः समूहस्तेन पुरापूर्वं अखिलोऽपि समस्तोऽपि जगज्जनः जगतो जनः (गच्छति इत्येवंशीलं जगत् । दियुद्ददज्जगत्-जुहूवाक्प्राट्धी–क्विप् । ५ । २ । ८३ । इ. सू. शीलार्थे क्विप् निपात्यते) जगज्जनः व्यजेपि क्षतः । एष जगज्जनस्तं स्मेरपुष्पव्रजं यत्र मंडपे अन्तर्मध्ये विकीर्णे (क्तक्तवतू । ५–१–१३४ । इ. सू. विपूर्वक कृधातोः भूते क्तः ऋल्वादेरेषां तो नोऽप्रः । ४–२–६८ । इ. सू. तो नः क्ताक्तिनोर् । ४ । ४ । ११६ । इ. सू. ऋकारस्येर् । भ्वादेर्नामिनो दीर्घोर्वोर्व्यञ्जने । २ । १ । ६३ । इ. सू. इकारस्य दीर्घत्वं । रषृवर्णान्नोण एकपदेऽनन्त्यस्याल्चटतवर्गशसान्तरे । २ । ३ । ६३ । इ. सू. नस्य णत्वम्) सन्तं पदैर्युक्तं ममर्द । किं लक्षणं स्मेरपुष्पव्रजं पुष्पप्रकरापदेशं पुष्पाणां प्रकरः समूहः अपदेशो मिषं यस्य तं कामस्य बाणा पुष्पाणीति प्रसिद्धिः ॥ ४६ ॥

यत्रादृतस्तंभशिरोविभागा, बभासिरे काञ्चनशालभंज्यः ।
प्रागेव संन्यस्तभुवो भविष्य–ज्जनौघसंमर्दभियेव देव्यः ॥ ४७ ॥

(व्या०) यत्रेति ॥ यत्रमंडपे काञ्चनस्य सुवर्णस्य शालभंज्यः पुत्तलिकाः काञ्चनशालभंज्यः सुवर्णपुत्रिकाः बभासिरे शोभिताः किं लक्षणाः शालभंज्यः आदृतस्तंभशिरोविभागाः आदृतः स्तंभस्य शिरोऽग्रं तस्य विभागः याभिस्ताः स्तंभोपरिस्थिता उत्प्रेक्ष्यन्ते भविष्यज्जनौघसंमर्दभिया भविष्यन् यः जनानामोघः समूहस्तस्य संमर्द (संमृद्नन्ति अस्मिन् इति सम्मर्दः । व्यञ्जनाद् घञ् । ५ । ३ १३२ । इ. सू. संपूर्वकमृद्धातोः घञ् ।) तस्माद् (भ्यादिभ्यो वा । ५ । ३ ११५ । इ. सू. भीधातोः स्त्रियां क्विप् ।) भीस्तया भाविजनसमूहसंमर्दभयेन प्रागेव पूर्वमेव संन्यस्तभुवः त्यक्तभुवः देव्यः देवांगना इव भुवि संमर्दो भविष्यति अतः पूर्वमेव स्तंभशिरः स्थिताः इति भावः ॥ ४७ ॥

सुचारुगारुत्मततोरणानि, द्वाराणि चत्वारि बभुर्यदग्रे ।
देवीपुरुद्वाग्रपथासु रोषाद्, भ्रूभंगभाञ्जीव दिशां मुखानि ॥ ४८ ॥

(व्या०) सुचारु इति ॥ यदग्रे यस्य मंडपस्य अग्रे चत्वारि द्वाराणि बभुः शोभितानि । किं लक्षणानि द्वाराणि सुचारुगारुत्मततोरणानि सुचारुणि मनोज्ञानि गारुत्मतरत्नां तोरणानि येषु तानि । उत्प्रेक्ष्यते देवीपु रुद्वाग्रपथासु (ऋक्पूः पथ्यपोऽत् । ७ । ३ । ७६ । इ. सू. पथिन् शब्दात् अत् समासान्तः नोऽपदस्य तद्धिते । ७ । ४ । ६१ । इ. सू. इन् लोपः) रुद्वाग्रमार्गासु सतीपु रोषात् भ्रूभंगभाञ्जिभ्रूवो: (भ्राम्यताती भ्रूः स्त्रीलिङ्गः भ्रमिगमितनिभ्योडित् । ८४३ । इ. उ. सू. भ्रमूच्धातोः डित् उप्रत्ययः डित्यन्त्यस्वरादेः इ. सू. अन्त्यस्वरादिलोपः) भंगस्तं भजन्ति उत्पादितभ्रकुटिसंयुक्तानि दिशां मुखानि इव ॥ ४८ ॥

अलंभि यस्योपरि शातकुंभ-कुंभैरनुद्भिन्नसरोरुहाभा ।
नभःसरस्यां चपलैर्ध्वजौघैर्विसारिवैसारिणचारिमा च ॥ ४९ ॥

(व्या०) अलंभीति । यस्य मंडपस्य उपरि शातकुंभकुंभैः शातकुंभस्य सुवर्णस्य कुंभास्तैः कलशैः नभःसरस्यां नभः एव सरसी तस्यां आकाशसरोवरे अनुद्भिन्नसरोरुहाभा सरसि रोहन्तीति सरोरुहाणि अनुद्भिनानि च तानि सरोरुहाणि च तेषामाभा अविकस्वरकमलशोभा अलंभि प्राप्ता । कमलकोशानां कलशानां च सादृश्यं स्यात् । च अन्यत् चपलैः ध्वजौघैः ध्वजानामोघास्तैः विसारिवैसारिणचारिमा विसरन्तीति विसारिणः (विपरिप्रात्सर्तेः । ५ । २ । ५५ । इ. सू. विपूर्वकात्सर्तेः । शीलादिसदर्थे घिनण् ।) विसारिणश्च ते वैसारिणाश्च (विसारिणो मत्स्ये । ७ । ३ । ५९ । इ. सू. मत्स्यार्थात् विसारिशब्दात् स्वार्थेऽण् । विसरन्ति इत्येवंशीलाः विसारिणः विसारिण एव वैसारिणाः) तेषां चारिमा (पृथ्वादेरिमन् वा । ७ । १ । ५८ । इ. सू. चारुशब्दात् भावे इमन् । त्र्यन्तस्वरादेः । ७ । २ । ४३ । इ. सू. चारुशब्दे उकारस्य लोपः) मनोज्ञता प्रसरणशीलमत्स्यमनोज्ञता अलंभि प्राप्ता ॥ ४९ ॥

तथा कथाः पप्रथिरे सुरेभ्यस्त्रिविष्टपे तत्कमनीयतायाः ।
यथा यथार्थत्वमभाजि शोभाभिमानभंगादखिलैर्विमानैः ॥ ५० ॥

(व्या०) तथेति ॥ त्रिविष्टपे त्रिभुवने सुरेभ्यः देवेभ्यः तत्कमनीयतायाः तस्य कमनीयता तस्याः मंडपमनोज्ञत्वस्य तथा कथाः (भीषिभूषिचिन्तिपूजिकथिकुम्बि-म्यः । ५-३-१०९ । इ. सू. कथिधातोर्भावे अङ् आत् इ. सू. आप्) पप्रथिरे विस्तृताः । यथा अखिलैः समस्तैर्विमानैः शोभाभिमानभंगात् शोभायाः (भिदादयः । ५-३-१०८ । इ. सू. शुभिधातोः संज्ञायां अङ्प्रत्ययः गुणश्च ।) अभिमानस्य भंगः तस्मात् यथार्थत्वं सत्यार्थत्वमभाजि (भञ्जेर्भावा । ४-२-४८ । इ. सू. भञ्ज्धातोरुपान्त्यनस्य ञो लोपः ।) सेव्यते स्म कोऽर्थः यस्य मंडपस्य शोभया विमानानि निरभिमानानि जातानीति भावः ॥ ५० ॥

श्रीदेवताहैमवतं वितन्द्रा, शच्याज्ञया चन्दनमानिनाय ।
निनिन्द स स्वं मलयाचलस्तु, द्विजिह्वबन्दीकृतचन्द्रनद्रुः ॥ ५१ ॥

(व्या) श्रीदेवतेति ॥ श्रीनाम्नादेवता वितन्द्रा विगता तन्द्रा यस्याः सा वितन्द्रा आलस्यरहिता सती हैमवतं (हिमवत इदं हैमवतं तस्येदम् ९-३-१६० । इ. सू. इदमर्थेऽण् ।) हिमवत्संबंधिनं शच्याज्ञया शच्यादेशेन चन्दनमानिनाय । तु पुनः सः सर्वप्रसिद्धो मलयाचलः स्वमात्मानं निनिन्द निन्दितवान् । किं लक्षणो मलयाचलः द्विजिह्वबंदीकृतचन्दनद्रुः द्वे जिह्वे येषां ते द्वि जिह्वाः सर्पा दुर्जना वा तैः बन्दीकृताः चन्दनद्रवः चन्दनवृक्षाः यस्य सः द्विजि० दुर्जनहस्तगतं वस्तु पुण्यावसरे व्ययितुं न शक्यते इति भावः ॥५१॥

उपाहरन्नन्दनपादपानां, पुष्पोत्करं तत्र दिशां कुमार्यः ।
शिरस्सपुष्पप्रकरस्य शेषै-र्वृक्षैर्वृथा वैबधिकी बभूवे ॥ ५२ ॥

(व्या०) उपाहरन्निति ॥ तत्र मंडपे दिशां कुमार्यः नन्दनपादपानां (पादैः पिबन्ति इति पादपाः स्थापास्नात्रः कः । ५-१-१४२ । इ. सू.

पादपूर्वचरणधातोः कः । इहेत पुसि इत्यालोपः ।) नन्दनवनवृक्षाणां पुष्पोत्कर पुष्पाणामुत्करः समूहस्तमुपाहरन् आनयन्ति स्म । शेषैः चंपकाशोकपुन्नागप्रियंगु पाटलाप्रभृतिभिर्वृक्षैः शिरस्य पुष्पप्रकरस्य मस्तकसंबंधिपुष्पसमूहस्य वृथा वैव धिकीबभूवे (हस्त्युसञ्ज्ञादेः । ६-४-२३ इ. सू. हरत्यर्थे विवधशब्दादिकण् विविधं हरन्तीतिवैवधिका कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्त्वे च्विः । ७ । २ । १२६ । इ. सू. वैवधिकशब्दात् च्विः । ईश्चावर्णस्याऽनव्ययस्य । ४ । ३ । १११ । इ. सू. ईः ।) निरर्थकं भारवाहकैर्जातम् । अत्र भावे उक्तिर्ज्ञेया ॥५२॥

वध्वोरलंकारसहं सहर्षा, मणीगणं पूरयति स्म लक्ष्मीः ।
वारांनिधेस्तद्धनिनश्चिरत्नो, रत्नोच्चयः फल्गुरभूच्चितोऽपि ॥ ५३ ॥

(व्या०) वध्वोरिति ॥ लक्ष्मीः सहर्षा हर्षेण सह वर्तते इति सहर्षा सति मणीगणं रत्नपुरं पूरयति स्म रत्नसमूहं पूरयति स्म । किं लक्षणं मणीगणं वध्वोः सुमंगलासुनन्दयोः अलंकारस्य सहं अलंकारसमर्थं । तद्धनिनः कृपणस्य वारांनिधेः समुद्रस्य चिरत्नः (चिरपरुत्परारे त्नः । ६-३-८५ । इ. सू. चिरशब्दात् त्नः चिरम्भवः चिरत्नः ।) चिरकाली निश्चितोऽपि संचितोऽपि रत्नोच्चयः रत्नसमूहः फल्गुः निष्फलोऽभूत ॥ ५३ ॥

मंदाकिनी रोधसिरूढपूर्वा, दूर्वा वरार्थाय समानिनाय ।
पराभिराभिर्नवरं जिजीवे, वालेयदंतक्रकचार्तिहेतोः ॥ ५४ ॥

(व्या०) मंदाकिनी इति ॥ मंदाकिनी गंगानदी वरार्थाय वरस्य अर्थकृते दूर्वाः समानिनाय । किं लक्षणाः दूर्वाः रोधसि तटे रूढपूर्वाः पूर्वं रूढाः रूढपूर्वाः अग्रेप्युद्गताः । पराभिराभिः अन्याभिर्दूर्वाभिः न वरं केवलं वालेयदंत-क्रकचार्तिहेतोः वालेयानां रासभानां दन्ताः एव क्रकचं करपत्रं तस्य अर्तिः पीडा तस्याः हेतोः तत्पीडानिमित्तं जिजीवे ॥ ५४ ॥

कश्मीरवासा भगवत्यदत्त, काश्मीरमालेप्यमनाकुलैव ।
यत्रापि तत्रापि भवाम्र हीदं, मद्देशनाम त्यजतीतिबुद्धया ॥ ५५ ॥

(व्या०) कश्मीरवासा इति ॥ कश्मीरं वासः यस्याः सा कश्मीरवासा भगवती सरस्वती आलेप्यमालेपनयोग्यं काश्मीरं कुंकुमं इति बुद्ध्या अनाकुला एव अदत्त ददौ । इतीति किं हि निश्चितं इदं काश्मीरं कुंकुमं यत्रापि तत्रापि भवत् विद्यमानं सत् ममदेशस्यनाम तत् मद्देशनाम न त्यजति यत् तत् कुंकुमं काश्मीरमेवोच्यते ॥ ५५ ॥

करोपि तन्वंगि किमंगभंगं, त्वमर्धनिद्राभरबोधितेव ।
न सांप्रतं संप्रति तेऽलसत्वं, कल्याणि कार्पण्यमिवोत्सवान्तः ॥५६॥
आलम्बितस्तंभमवस्थितासि, बाले जरार्तेव किमेवमेव ।
अलक्ष्यमन्विष्यसि किं सलक्ष्ये, साधोः समाधिस्तिमितेव दृष्टिः ॥५७॥
मनोरमे मुञ्चसि किं न लीलामग्राप्यविद्यामिव साधुसंगे ।
इतस्ततः पश्यसि किं चलाक्षि, निध्यातयूनी पुरि पामरीव ॥५८॥
भूषां वधव्यां द्रुतमानयध्वं, धृत्वा वरार्थं धवलान् ददध्वम् ।
शच्येरितानामिति निर्जरीणां, कोलाहलस्तत्र बभूव भूयान् ॥५९॥

चतुर्भिः कलापकम्

(व्या०) करोपीति । तत्र तस्मिन् मंडपे निर्जरीणां देवीनां भूयान् बहुः कोलाहलो कोलं वराहं आवहतीति त्रासयतीति कोलाहलः बभूव । किं विशिष्टानां निर्जरीणां शच्या इन्द्राण्या इति अमुना प्रकारेण ईरितानां प्रेरितानां इतीति किं हे तन्वंगि अंगभंगं किं करोपि केव अर्द्धनिद्राभरबोधितेव अर्द्धं निद्रायाः अर्द्धनिद्रा तस्या भरेण बोधिता जागरिता अंगभंगमालस्यं करोति हे कल्याणि ते तव अधुना अलसत्वं न सांप्रतं (सम्प्रति युज्यते इति साम्प्रतं । क्वचित् । ६ । २ १४५ । इ. सू. अण् ।) युक्तं किमिव कार्पण्यमिव यथा उत्सवान्तः उत्सवमध्ये कार्पण्यं (कृपणस्य भावः कार्पण्यं पतिराजान्त गुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७–१–६० । इ. सू. कृपणशब्दात् भावे ध्यण् ।) न सांप्रतं युक्तम् ॥५६॥ हे बाले त्वं आलम्बितश्चासौ स्तंभश्च आलम्बितस्तंभः तं एवमेव किमवस्थितासि

उभे प्रभौ स्नेहरसानुविद्धे, स्नेहैः समभ्यज्य च संस्नपय्य ।
लावण्यपूण्ये अपि भक्तिनस्ता, न स्वश्रमेऽमंसत पौनरुक्त्यम् ॥६१॥

(व्या०) उभे इति ॥ ताः सख्यः भक्तितः स्वश्रमे स्वस्य श्रमस्तस्मिन् आत्मीयप्रयासे पौनरुक्त्यं (पतिराजान्तगुणाद्य न । ७ । १ । ६० । इ. सू. पुनरुक्तः भावे ट्यण्) पुनरुक्तदोषं नामंसत न मन्यन्ते स्म । किं कृत्वा उभे कन्ये स्नेहैस्तैलैः समभ्यज्य अभ्यंग्य च अन्यत् संस्नपय्य स्नानं कारयित्वा । किं विशिष्टे कन्ये प्रभौ श्रीऋषभदेवे स्नेहरसानुविद्धे स्नेहस्य रसस्तेन अनुविद्धे प्रेमरसव्याप्ते ते पुनः लावण्यपुण्ये (वर्णदृढादिभ्यष्ट्यण् च वा । ७ । १ । ५९ इ. सू. लवणशब्दात् ट्यण्) अपि लावण्येन पुण्ये लावण्यपुण्ये ते लावण्यपवित्रे अपि । कोऽर्थः ते कन्ये पूर्वमेव स्नेहरसेन प्रभौ प्रेमरसेन तैलेन चानुविद्धे लावण्येन च पवित्रे वर्तेते पुनरपि तत्करणेन पुनरुक्तत्वं स्यात् परं भक्तिभावात् तत्जातमिति भावः ॥ ६१ ॥

तृषातुरेणेव पटेन चान्त-स्नानीयपानीयलवे जवेन ।
स्फुरन्मयूखे निभृते क्षणं ते, सुवर्णपुत्र्योः श्रियमन्वभूताम् ॥ ६२ ॥

(व्या०) तृषातुरेणेति ॥ ते कन्ये सुमंगलासुनन्दे क्षणं एकं क्षणं सुवर्णपुत्र्योः सुवर्णस्य पुत्र्यौ सुवर्णपुत्र्यौ तयोः सुवर्णपुत्रिकयोः श्रियं शोभां अन्वभूताम् । किं विशिष्टे जवेन वेगेन तृषया आतुरस्तेन तृषातुरेणेव पटेन वस्त्रेण चान्तस्नानीयपानीयलवे चान्तः ग्रस्तः स्नानीयस्य (स्नातुं योग्यं स्नानीयं तव्यानीयौ । ५-१-२७ इ. सू. स्नाधातोरनीयः ।) पानीयस्य (पातुं योग्यं पानीयं तव्यानीयौ । ५ । १ । २७ । इ. सू. पिबतेरनीयः) लवः ययोस्ते पुनः किं० निभृते निश्चले पुनः स्फुरन्मयूखे स्फुरन्तो देदीप्यमानाः मयूखाः किरणाः ययोस्ते ॥ ६२ ॥

सगोत्रयोर्मूर्ध्नि तयोरुदीय, नितम्बचुम्बी चिकुरौघमेघः ।
वर्षन् गलन्नीरमिषान्मुखाब्जा-न्यस्मेरयच्चित्रमवेक्षकाणाम् ॥ ६३ ॥

[illegible] ॥ ६७ ॥

तनूस्तदीयाद् दृशोऽमरीभिः, संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा ।
परिस्फुटस्फाटिककोशवासा, हैमीकृपाणीव मनोभवस्य ॥ ६८ ॥

(व्या०) तनूरिति ॥ अमरीभिर्देवाङ्गनाभिः तदीया तयोरियं तदीया तनूः शरीरं ददृशे (दृशधातोः कर्मणि परोक्षा) दृष्टा । तनूशब्दो देहवाचकः स्त्रीलिङ्गो ज्ञेयः । कन्याद्वये सत्यपि तनूरित्यत्र जातावेकवचनं ज्ञेयम् । किं विशिष्टा तनूः संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा संवीतानि परिहितानि शुभ्राणि उज्ज्वलानि अमलानि निर्मलानि मञ्जूनि मनोज्ञानि वासांसि वस्त्राणि यया सा संवीत० । उत्प्रेक्ष्यते परिस्फुटस्फाटिककोशवासा परिस्फुटो यो स्फाटिककोशः तस्मिन् वासो यस्याः सा प्रकटस्फाटिकमणिमयप्रत्याकारकृतवासा मनोभवस्य कामस्य हेम्नोविकारो हैमी (हेमादिभ्योऽञ् । ६ । २ । ४५ । इ. सू. हेमन् शब्दात् विकारे अञ् प्रत्ययः ।) सुवर्णमयो कृपाणीव क्षुरिकेव ॥ ६८ ॥

द्वारेण वां चेतसि भर्तुरेष, संश्लेषमाप्स्यामि मुमुक्षितोऽपि ।
इतीव लाक्षारसरूपधारी, रागस्तयोरंह्नितलं सिषेवे ॥ ६९ ॥

(व्या०) द्वारेणेति ॥ लाक्षारसरूपधारी लाक्षायाः रसः तस्य रूपं धरतीति अलक्तरसरूपधारी (अजातेः शीले । ५-१-१५४ । इ. सू. धृधातोः शीलेऽर्थे णिन्) रागः (भावाऽकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. रञ्जधातोर्भावे घञ्) तयोः कन्ययोः अंह्नितलं चरणतलं सिषेवे सेवते स्म । उत्प्रेक्ष्यते इतीव एषोऽहं वां युवयोर्द्वारेण भर्तुः श्रीऋषभदेवस्य चेतसि हृदये संश्लेषं संबंधं आप्स्यामि प्राप्स्यामि । किं विशिष्टोऽहं मुमुक्षितोऽपि मोक्तुमिष्टोऽपि ॥ ६९ ॥

मन्दारमालामकरन्दविन्दु-सन्दोहरोहत्प्रमदाश्रुपूरा ।
दूरागता शैत्यमृदुत्वसारा, सखीव शिश्लेष तदीयकंठम् ॥ ७० ॥

(व्या०) मन्दोरेति ॥ मन्दारमाला मन्दारपुष्पाणां माला दूरागता दूरादागता सखीव तदीयकंठं तयोः सुमंगलासुनन्दयोः अयं तदीयः स चासौ कंठश्च तदीयकंठस्तं शिश्लेष आलिंगति स्म । किं लक्षणा मन्दारमाला मकरन्दविन्दु-सन्दोहरोहत्प्रमदाश्रुधारा मकरन्दानां बिन्दवः तेषां सन्दोहः समूहः स एव रोहन् प्रवर्द्धमानः प्रमदाश्रूणां पूरः हर्षाश्रुपूरो यस्याः सा मकरन्द० शैत्यमृदुत्वसारा शैत्यं (शीतस्य भावः शैत्यं पतिराजान्त गुणाद्राजादिभ्यः कर्मणि च । ७ । १ । ६० । इ. सू. गुणवाचकशीतशब्दात् भावे अण्) च मृदुत्वं च शैत्यमृदुत्वे ताभ्यां सारा मनोज्ञा ॥ ७० ॥

न्यस्तानि वध्वोर्वदनेऽमरीभि-राभाभरं भेजुरभंगरंगम् ।
उद्वेगयोगेऽपि भुजङ्गवल्ली-दलानि सुस्थानगुणः स कोऽपि ॥ ७१ ॥

(व्या०) न्यस्तानीति ॥ भुजङ्गवल्लेर्नागवल्ल्याः दलानि पत्राणि उद्वेगयोगेऽपि उद्वेगः संतापः पक्षे पूगीफलं तस्य योगस्तस्मिन्नपि आभाभरं आभानां भरस्तं शोभासमूहं भेजुः (तृत्रपफलभजाम् । ४ । १ । २५ । इ. सू. भज्धातोः उसि परे एत्वम् न च द्विर्भावः) भजन्ते स्म । किं विशिष्टमाभाभरं अभंगरंगं अभंगो रंगश्चूर्णो रंग एव वा यस्मिन् तं । स कोऽपि सुस्थानगुणो ज्ञेयः । किं विशिष्टानि दलानि अमरीभिर्देवांगनाभिः वध्वोः कन्ययोर्वदने न्यस्तानि क्षिप्तानि । एकं भुजंगवल्लेर्दलानि द्वितीयमुद्वेगयोगः परमीदृशेऽपि सति यद् रंगो जातः स तयोः कन्ययोर्वदनस्थानकगुणो ज्ञेय इति भावः ॥ ७१ ॥

मास्म स्मरान्धं त्वरया पुरान्तः, संचारिचेतः पतदत्र यूनाम् ।
इतीव काप्युत्पलकर्णपूरै-स्तत्कर्णकूपौ त्वरितं व्यधत्त ॥ ७२ ॥

(व्या०) मास्मेति ॥ कापि देवांगना उत्पलकर्णपूरैः उत्पलानि एव कर्णपूरास्तैः कमलरूपकर्णाभूषणैः तत्कर्णकूपौ तयोः सुमंगलासुनन्दयोः कर्णौ

चकार । किं विशिष्टं मौलिं मणीनां किरणैर्जटालं (काला जटाघाटात् क्षेपे । ७ । २ । २३ । इ. सू. जटाशब्दात् मत्वर्थे लः ।) व्याप्तम् । अत्रापि लक्षणा ज्ञेया ॥

पारे शिरोजतमसामुदियाय भाले, लक्ष्म्या घनावसथतां गमिते तदीये ।
विक्षिप्तनागजरजोव्रजसांध्यराग–संकीर्णसिम्नि तरणिस्तिलकच्छलेन ॥

(व्या०) पारे इति ॥ तरणिः सूर्यः तदीये तयोः कन्ययो इदं तदीयं तस्मिन् भाले शिरोजतमसां शिरसिजाताः शिरोजाः (सप्तम्याः । ५–१–१६९ इ. सू. शिरसि उपपदे जनेर्डः । डित्यन्त्यस्वरादेः इ. सू. अन्त्यस्वरादेर्लोपः ।) केशाः ते एव तमांसि तेषां केशरूपांधकाराणां पारे उदियाय उदयं प्राप्तः । किं विशिष्टे भाले लक्ष्म्याः श्रियः शोभाया वा घनावसथतां दृढस्थानकतां पक्षे धनावसथतामाकाशतां गमिते प्रापिते विक्षिप्तनागजरजोव्रजसांध्यरागसंकीर्णसीम्नि विक्षिप्तं विस्तारितं च तत् नागजरजश्च तस्य व्रजः समूहः स एव सांध्यरागः तेन संकीर्णा सीमा पर्यन्तदेशो यस्य तस्मिन् तरणिः केन उदियाय तिलकच्छलेन तिलकस्यछलं तेन ॥ ७६ ॥

यच्चाक्रिकभ्रमिदिनाधिपतापवन्हि–सेवापयोवहनमुख्यमसोढ कष्टम् ।
पुण्येन तेन तदुरोरुहतामवाप्य, कुंभो बभाज मणिहारमयोपहारम् ॥७७॥

(व्या०) यत् इति ॥ यत् यस्मात् कारणात् चाक्रिकः कुलालः तस्य चक्रोपरिभ्रमः चाक्रिकभ्रमः दिनाधिपतापः दिनाधिपस्य (अधिकं पातीति अधिपः उपसर्गादातो डोऽश्यः । ५ । १ । ५६ । इ. सू. अधिपूर्वक पाधातोर्डः ।) सूर्यस्य तापः सूर्यकिरणतापः वह्निसेवा वह्नेः सेवा पावकावस्थाभवा पयोवहनं जलहरणं चाक्रिक[श्च] भ्रमिश्च दिनाधिपतापश्च वह्निसेवा च पयोवहनं च तानि मुख्यानि यस्मिन् तत् एवं विधं कष्टमसोढ वहते स्म तेन पुण्येन तदुरोरुहतां तयोः कन्ययोः उरोरोहता तां तत्स्तनत्वं प्राप्य मणिहारमयोपहारं मणिहारमयमुपहारं पूजां बभाज भजति स्म । 'देहे दुःखं महाफल'मित्यागमः । अत्र वृत्ते अनुमानालंकारो ज्ञेयः । कुंभेन किमपि पुण्यं कृतं तेन हारादिपूजा प्राप्तेति भावः ।

ये तयोरशुभतां करणमूले, काममोहभटयोः कटके ते ।
अङ्गुलीषु सुपमामददुर्या, ऊर्मिका ननु भवाम्बुनिधेस्ताः ॥ ७८ ॥

(व्या०) ये इति ॥ ये कटके तयोः कन्ययोः करमूले अशुभतां शोभिते ते काममोहभट्योः कटके सैन्ये ज्ञेये । याः ऊर्मिकाः मुद्रिकाः तयोः कन्ययोः अंगुलीषु सुपमां शोभामददुः ददति स्म ननु निश्चितं ताः भवाम्बुनिधेः भवः संसारः एव अंबुनिधिः (उपसर्गाद्दः किः । ५ । ३ । ८७ । इ. सू. निपूर्वक धाधातोः कि । इडेत् पुसीति सूत्रेण आकारलोपः ।) समुद्रस्तस्य संसारसमुद्रस्योर्मिका लहर्यो ज्ञेयाः ॥ ७८ ॥

त्रिभुवनविजिगीषोर्मारभूपस्य वाह्या-
ऽवनिरजनि विशाला तन्नितम्बस्थलीयम् ।
व्यरचि यदिह काञ्ची किंकिणीभिः प्रवल्ग,
चतुरतुरगभूषा घर्घरीघोपशंका ॥ ७९ ॥

(व्या०) व्यरचीति [त्रिभुवनेति] ॥ इयं तन्नितम्बस्थली तयोः कन्ययोः नितम्बस्थली कटीतटस्थली मारभूपस्य मारः कामः एव भूपो नृपस्तस्य कामराजस्य वाह्यावनिः अश्ववाहनिका भूमिः अजनि जाता । तत्र हेतुमाह—यत् यस्मात् इह कारणात् नितम्बस्थल्यां काञ्ची मेखला तस्याः किंकिण्यः क्षुद्रघंटिकाः ताभिः प्रवल्गचतुरतुरगभूषाघर्घरीघोपशंका प्रवल्गन्तः उच्छलन्तः चतुराः ये तुरगाः (नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः । ५–१–१३१ । इ. सू. तुरशब्द-पूर्वक गमधातोः ड प्रत्ययः डित्यन्तस्वरादेरिति सूत्रेण अम् लोपः) तेषां भूषा (भीषिभूषिचिन्तिपूजि–भ्यः इ. सू. अङ् आत् इ. सू. आप्) घर्घरीणां घोप-शंका व्यरचि कृता । यत्र अश्वाः वाह्यन्ते तत्र घर्घरीघोपः स्यादेवेति भावः । किं विशिष्टस्य मारभूपस्य त्रिभुवनविजिगीषोः त्रयाणां भुवनानां समाहारस्त्रिभुवनं (संख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्न्ययम् । ३ । १ । ९९ । इ. सू. समासः) विजेतुमिच्छतीति विजिगीषति विजिगीषतीति विजिगीषुः त्रिभुवनस्य विजिगीषुः तस्य त्रिभुवनजेतुमिच्छोः ॥ ७९ ॥

अथ चतुर्थसर्गः प्रारभ्यते ।

अथात्र पाणिग्रहणक्षणे प्रति-क्षणं समेते सुरमंडलेऽखिले ।
इलातलस्यातिथितामिवागता-ममंस्त सौधर्मदिवं दिवःपतिः ॥ १ ॥

(व्या०) अथेति ॥ अथानन्तरं दिवःपतिः इन्द्रः सौधर्मदिवं इलातलस्य इलायाः तलं तस्य पृथ्वीतलस्य अतिथितां प्राघूर्णतामिवागताममंस्त मन्यते स्म । क सति अत्र अस्मिन् पाणिग्रहणक्षणे पाणिग्रहणस्य क्षणः तस्मिन् विवाहावसरे अखिले समग्रे सुरमंडले सुराणां मंडलं तस्मिन् देवसमूहे क्षणं क्षणं प्रति (योग्यता वीप्सार्थानतिवृत्तिसादृश्ये । ३-१-४० । इ. सू. वीप्सायां समासः । क्षणं क्षणं इति प्रतिक्षणम् ।) समेते समागते सति ॥ १ ॥

नवापि वैमानिकनाकिनायका, अधस्त्यलोकाधिभुवश्च विंशिनः ।
शशी रविर्व्यन्तरवासिवासवा, द्विकाधिकात्रिंशदुपागमन्निह ॥ २ ॥

(व्या०) नवापि । एकस्य पूर्वमागतत्वात् शेषे नवापि वैमानिकनाकिनायकाः वैमानिकानां (चरति । ६ । ४ । ११ । इ. सू. विमानशब्दात् चरति अर्थे इकण् प्रत्ययः विमानैः चरन्ति इति वैमानिकाः ।) नाकिनां देवानां नायकाः (णक तृचौ । ५ । १ । ४८ । इ. सू. नीधातोः कर्तरि णकः नामिनोऽकलिहलेः । ४ । ३ । ५१ । इ. सू. ईकारस्य वृद्धिः एदैतोऽयाय् १-२-२३ । इ. सू. आयादेशे नयन्तीति नायकाः) इन्द्राः च अन्यत् विंशिनः विंशतिर्मानमेषामिति विंशिनः डिन् इति सूत्रेण डिन् प्रत्ययः इनश्च विंशतेस्ते-र्डिनि इति सूत्रेण तिलोपः डित्यन्तस्वरादेरन्त्यस्वरलोपे विंशिन इति विंशतिसंख्य अधस्त्यलोकाधिभुवः अधो भवा अधस्त्याः ते च ते लोकाश्च अधस्त्यलोकाः तेषा-मधिभुवः स्वामिनः पाताललोकस्वामिनः शशी चन्द्रः रविः सूर्यः व्यन्तरवासिनां वासवाः व्यंतरवासिवासवाः व्यन्तरेन्द्राः द्विकाधिका द्विकेन अधिका त्रिंशत् द्वात्रिंशत् इह मंडपे उपागमन् आगताः ॥ २ ॥

।। ह्रदालोडनशाखिदोलन-प्रियामुखालोकमुखोमखांशिनाम् ।
ः प्रयाणस्य रसेन हस्तिनः, पदेन पादान्तरवद्व्यलुप्यत ॥ ३ ॥

(व्या०) तदेति ॥ तदा तस्मिन्नवसरे मखांशिनां देवानां ह्रदे जलाशये लोडनमवगाहनं ह्रदालोडनं ह्रदावगाहनं शाखिनो वृक्षास्तेषु दोलनं प्रेङ्खणं खिदोलनं प्रियाया मुखं तस्य आलोकः प्रियामुखालोकः एते प्रमुखाः मुखं नं यस्य स रसः प्रयाणस्य रसेन व्यलुप्यत लुप्तः । किं यत् पादान्तरवत् । हस्तिनः पदेन द्विपदचतुष्पदादीनां पादान्तरं लुप्यते 'सर्वेपदा हस्तिपदे ताः' इति न्यायात् ॥ ३ ॥

निर्यतां स्वस्वदिवो दिवौकसां, स कोऽपि घोषः सुहृदादिहूतिभूः ।
भूद्विहायस्यपि यत्र गोव्रजं, विमिश्रितं कः प्रविभक्तुमीश्वरः ॥४॥

(व्या०) विनिर्यतामिति ॥ स्वस्वदिवः स्वस्य स्वस्य स्वर्गात् विनिर्यतां गच्छतां दिवौकसां द्यौरोको येषां ते दिवौकसो देवास्तेषां सुहृदादीनां (शोभनं यं येषां ते सुहृदो मित्राणि सुहृद् दुर्हृन् मित्रामित्रे । ७ । ३ । १५७ । इ. मित्रेऽर्थेनुपूर्वक हृदयस्य हृदादेशो निपात्यते सुहृदः आदौ येषां ते सुहृदा- स्तेषां एकार्थं चानेकं च । ३ । १ । २२ । इ. सू. बहुव्रीहिः) मित्रादीनां तेराकारणं तस्याः भवतीति सुहृदादिहूतिभूः स कोऽपि घोषः कलकलः गोकुलं अभूत् । यत्र घोषे गोव्रजं वाणीसमूहं धेनुसमूहं वा विमिश्रितं एकीभूतं सत् हायस्यपि आकाशेऽपि प्रविभक्तुं पृथक् कर्तुं कः ईश्वरः समर्थः स्यात् अपि न कोऽपि ॥ ४ ॥

मीषु नीरंध्रचरेषु कस्यचि-न्निरीक्ष्य युग्यं हरिमन्यवाहनम् ।
गो न भीतोऽप्यशकत्पलायितुं, प्रकोपनः सोऽपि न तं च धर्षितुम् ॥

(व्या०) अमीष्विति ॥ अन्यवाहनं अन्यस्य देवस्य वाहनं (करणाधारे । । ३ । १२९ । इ. सू. वहधातोः करणे अनट् उह्यते अनेन इति वहनं तः प्रज्ञादिभ्योऽण् । ७ । २ । १६५ । इ. सू. स्वार्थे अण् वहनमेव

कटोपरि[illegible] [illegible] (पाणि[illegible] । ३ । १ । १३० । इ. सू. समासान्तः ।) [illegible] तस्य भार तस्य गोत्रं प्रमाणे [illegible] भवेत् । न पुनः सुपर्वगोत्रस्त्री सुपर्वणां समूहा गोत्राणि ([illegible] समूहे । ६-२-९ । इ. सू. समूहेऽर्थे सुपर्वशब्दात् अण्) सुपर्वणां गोत्राणि तैः देवयुवतीसमूहैः अधोऽवतारे अधःपतने । तदेव जिनकुशलादिगोत्रं साहाय्यकारि साहाय्यकं करोतीति साहाय्यकारि चिन्तितम् ॥ ९ ॥

उपात्तपाणिस्त्रिदशेन वल्लभा, श्रमाकुलाकाचिदुदंचिकंचुका ।
वृपस्यया चाटुशतानि तन्वती, जगाम तस्यैव गतस्य विघ्नताम् ॥१०॥

(व्या०) उपात्तेति । काचिद् देववल्लभा देवांगना श्रमाकुला श्रमेण आकुला त्रिदशेन देवेन उपात्तपाणिः उपात्तः गृहीतः पाणिर्हस्तो यस्याः सा गृहीतहस्ता सती तस्यैव त्रिदशस्य गतस्य (क्लीबे क्तः । ५ । ३ । १२३ । इ. सू. गम् धातोर्भावे नपुंसके क्तः गम्यते इति गतम् ।) गमनस्य विघ्नतां (विहन्यते अनेन इति विघ्नः । स्थादिभ्यः कः । ५ । ३ । ८२ । इ. सू. विपूर्वक- हन्धातोः कः, अनोऽस्य । २ । १ । १०८ । इ. सू. अनोऽस्य लुक् । हनो ह्नोघ्नः । २ । १ । ११२ । इ. सू. घ्ने कृते । विघ्नः । भावे त्वतल् । ७ । १ । ५५ । इ. सू. विघ्न शब्दात् भावेऽर्थे तल्) जगाम । किं कुर्वती सती वृपस्यया (अमाव्ययात् क्यन् च । ३ । ४ । २३ । इ. सू. वृपशब्दात् इच्छार्थे क्यन् प्रत्ययः वृषाश्वान्मैथुने स्सोऽन्तः । ४ । ३ । ११४ । इ. सू. वृपशब्दात् सोऽन्तः । शंसि प्रत्ययात् । ५ । ३ । १०५ । इ. सू. वृपस्यधातोः अप्रत्ययः लुगस्यादेत्यपदे । २ । १ । ११३ । इ. सू. अकारलोपः । आत् । २ । ४ । १८ । इ. सू. आप् । मैथुनार्थं वृपेच्छा वृपस्या ।) मैथुनेच्छया चाटुशतानि तन्वती पुनः उदंचिकंचुका उच्छसत् कञ्चुका ॥ १० ॥

पुरस्सरीभूय मनाक् प्रमादिनं, क्वचित् क्रुपन्तीष्वमरीषु वल्लभम् ।
विशां वशाः स्युः पथि पादशृंखला, इति श्रुतिं केऽपि वृथैव मेनिरे ॥

(व्या०) पुरस्सरीभूयेति ॥ केऽपि देवाः इति श्रुतिं वृथैव मेनिरे। इतीति–किं वशाः स्त्रियः पथि मार्गे विशां पुरुषाणां पादशृंखलाः पादबन्धनानि स्युः कासु सतीषु अमरीषु देवीषु मनाक् स्तोकं प्रमादिनं वल्लभं भर्तारं पुरस्सरीभूय (पुरोऽग्रतोऽग्रे सर्तेः। ५।१।१४१। इ. सू. पुरस्पूर्वकसृधातोः टप्रत्ययः अणजेयेकण्नञ्स्नञ्टिताम्। २।४।२०। इ. सू. ङीः पुरः सरन्ति इति पुरःसर्यः) अग्रे भूत्वा कुर्वन्तीषु बलादाकर्षन्तीषु सतीषु॥ ११॥

दिवो भुवश्चान्तरलंगतागतै–रवाहि योऽध्वा त्रिदशैरनेकशः।
युदंडकत्वेन स यत्र विश्रुतः, प्रपद्यतेऽद्यापि नभोऽब्धिसेतुताम् ॥१२॥

(व्या०) दिव इति॥ त्रिदशैर्देवैः दिवः स्वर्गस्य भुवश्च पृथिव्याश्च अन्तर्मध्ये अलमत्यर्थं गतागतैः गतानि च आगतानि च तैः गमनागमनैः योऽध्वा मार्गोऽनेकशः (संख्यैकार्थाद्वीप्सायां शस्। ७।२।१५१। इ. सू. वीप्सार्थात् अनेकशब्दात् शस् प्रत्ययः) अनेकवारान् अवाहि वाहितः स एव अध्वा मार्गः युदंडकत्वेन विश्रुतः विख्यातः सन् अद्यापि नभोऽब्धिसेतुतां नभः आकाशमेव अब्धिः (आपः धीयन्ते अस्मिन् इति अब्धिः, व्याप्यादाधारे। ५। ३। ८८। इ. सू. अप्पूर्वकधाधातोः किः। इडेत् पुसि चातो लुक्। इ. सू. आलोपः) समुद्रः तस्य सेतुतां आकाशसमुद्रसेतुबंधत्वं प्रपद्यते॥ १२॥

जनिर्जिनस्याजनि यत्र सा मही, महीयसी नः प्रतिभाति देवता।
इतीव देवा भुवमागता अपि, क्रमैर्न संपस्पृशुरेव तां निजैः॥ १३॥

(व्या०) जनिरिति॥ देवा भुवं पृथ्वीमागता अपि निजैः क्रमैः पदैः स्वां भुवं न संपस्पृशुरेव नैव स्पृष्टवन्तः। उत्प्रेक्षते इतीव इतीति किं यत्र यस्यां पृथिव्यां जिनस्य श्रीऋषभदेवस्य। जनिः (पदिपठिपचिस्थलिहलिकलिबलि–भ्यः। ६०७। इ. उ. सू. जन्धातोरिप्रत्ययः।) जन्म अजनि जाता। सा मही पृथ्वी नोऽस्माकं महीयसी (गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू। ७।३।९। इ. सू महत्शब्दात् ईयसुः। त्र्यन्तस्वरादेः। ७।४।४३। इ. सू. महतशब्द-

त्यनेपद्म । किं विशिष्टः सः, सुनवशान्तोदकलेपभासुरः शोभनं नवं सुनवं (सुः पूजायाम् । ३ । १ । ४४ । इ. सू. तत्पुरुषसमासः) तेन शान्तो य उदकस्य जलस्य लेपस्तेन भासुरो (भञ्जि भासिमिदो घुरः । ५-२-७४ । इ. सू. भासधातोः शीलादिसदर्थे घुरप्रत्ययः ।) देदीप्यमानः । समंततः सर्वतः संगतं मिलितं दिव्यचन्दनं गोशीर्षचन्दनं यस्य सः । किं विशिष्टं मेरोः कटकं घनात्ययोद्भ्रान्तजलं घनात्यये शरत्काले उद्भ्रान्तं शुष्कं जलं यस्य तत् ॥ १७ ॥

अमुं पृथिव्यामुदितंसुरद्रुमं, निरीक्ष्यहृन्मूर्ध्नि सुमांचितंसुराः ।
जगत्प्रियं पुत्रफलोदयं वयः, क्रमादवोचन्नचिरेण भाविनम् ॥ १८ ॥

(व्या०) अमुमिति ॥ सुराः देवाः अमुं भगवन्तं पृथिव्यां उदितं सुरद्रुमं कल्पवृक्षं निरीक्ष्य दृष्ट्वा वयःक्रमात् वयसः क्रमः तस्मात् पट्लक्षपूर्वानन्तरं अचिरेण स्तोककालेन भाविनं (वर्त्स्यति गम्यादिः । ५ । ३ । १ । इ. सू. भूधातोर्भविष्यर्थे णिन् ।) भविष्यन्तं पुत्रफलोदयं पुत्र एव फलस्य उदयो यस्य तं अवोचन् । किं लक्षणममुं हृन्मूर्ध्नि हृदयं च मूर्धा च एतयोः समाहार हृन्मूर्ध तस्मिन् हृदये मस्तके सुमांचितं सुमैः (कारकं कृता । ३ । १ । ६८ । इ. सू. तृतीया तत्पुरुषः ।) मंदारहरिचन्दनपारिजातादिकुसुमैः अंचितं पूजितं हृन्मूर्ध्नि इति 'प्राणितूर्यांगाणां' इति सूत्रेण एकत्वं ज्ञेयम् । अत्र जगत्प्रियं जगतः प्रियस्तं विश्वाभीष्टम् ॥ १८ ॥

अदःकचश्चोतनवारिविप्रुषो, निपीययैश्चातकितं तदामरैः ।
ततः परं तेषु गतं सुधावधि, स्वधिक्क्रियामेव ययौ रसान्तरम् ॥ १९ ॥

(व्या०) अद इति । तदा तस्मिन्नवसरे यैरमरैः देवैः अदः कचश्चोतनवारिविप्रुपः अमुष्य भगवतः कचाःकेशाः तेषां श्चोतनं क्षरणं तस्मिन् वारिणो विप्रुषः जलबिन्दून् निपीय पीत्वा चातकितं बप्पीहवदाचरितम् । ततःपरं तेषु अमरेषु सुधावधि अमृतावधि रसान्तरमपरोरसः स्वकीयां धिक्क्रियां निन्दामेव ययौ प्राप ॥ १९ ॥

महेशितुः सद्गुणशालिनो वृष–ध्वजस्य मौलिस्थितितोऽधिकं बभुः ।
अमुष्य सर्वांगमुपेत्य संगमं, विशुद्धवस्त्रच्छलगाङ्गवीचयः ॥ २० ॥

(व्या०) महेशितुः ॥ विशुद्धवस्त्रच्छलगाङ्गवीचयः विशुद्धं निर्मलं च तत् वस्त्रं च तस्यच्छलेन गंगाया इमे गांगागाः (तस्येदम् । ६–३–१६० । इ. सू. गङ्गाशब्दात् अण्) च ता वीचयश्च कल्लोलाः अमुष्य भगवतः सर्वांगं संगमं उपेत्य प्राप्य मौलिस्थितितः मौलौ स्थितितः मस्तकस्थितेः अधिकं बभुः शोभिताः । किं लक्षणस्य भगवतः महेशितुः महांश्चासौ ईशिता च महेशिता तस्य । (विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च । ३ । १ । ९६ । इ. सू. कर्मधारयसमासः) सद्गुणशालिनः सतां गणाः समूहाः तैः शालते सद्गणशाली (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. शीलेऽर्थे शालधातोः णिन् प्रत्ययः ।) तस्य वृष-ध्वजस्य (उष्ट्रमुखादयः । ३–१–२३ । इ. सू. व्यधिकरणबहुव्रीहिः वृषोध्वजो यस्य सः वृषध्वजः ।) वृषलाञ्छनस्य पक्षे महेशितुः ईश्वरस्य सद्गणशालिनः सन्तोविद्यमाना नन्दिचन्दिप्रमुखागणास्तैः शालिनः ईश्वरगणाश्चामी । तद्यथा– 'महाकालः पुनर्बाणो ह्यनबाहु वृपाणकः वीरभद्रस्तु भीराजोहेरकस्तु कृतालकः ॥१॥ अथ चंडोमहाचंडः कुशांडीककणप्रियः । मज्जनोऽमज्जनो छागः छागमोधो महानसः ॥ २ ॥ महाकालकामपालौ संतापनविलेपनौ । महाकपोलः येलोजः शंखर्णश्च शरस्तपः ॥ ३ ॥ उक्कामालीमहाजंभः श्वेतपादः खरांडकः गोपालो-ग्रामणीर्घंटाकर्णकर्णकराध्वमौ ॥ ४ ॥ एभिर्गणैः शोभमानस्य ईश्वरस्य शिरसि गङ्गाकल्लोलाः स्युः । अत्र तु सर्वांगे वस्त्रच्छलगङ्गाकल्लोला अभूवन्निति विशेषः ॥

कचान् विभोर्वासयितुं सुगंधयः, प्रचेतिरे ये जलकेतकादयः ।
अमीषु ते प्रत्युत सौरभश्रियं, न्यधुर्नमोघा महतां हि सङ्गतिः ॥२१॥

(व्या०) कचानिति ॥ जलशब्देन वालकः केतकादयश्च ये सुगंधयः शोभनोगन्धो येषां ते सुगन्धयः (सुपूत्युत्सुरभेर्गन्धादिद्गुणे । ७–३–१४४ । इ. सू. सुपूर्वकगन्धशब्दात् इत् ।) पदार्थाः विभोः स्वामिनः कचान् केशान्

तोऽपदं स्थानं यस्य तं पुनः पुण्यजनोचितं पुण्याः पवित्राः ये जनास्तेषामुचितं योग्यं पक्षे पुण्यजना राक्षसास्तेषामुचितं योग्यम् । यथा प्रासादोपरिस्थो लोको कूटा-गारे किरीटं पतितं पश्यति तथा भगवतः शिरसि मुकुटं ददृशान् । अत्र मुकुटः कूटयोः साम्ये मुकुटशब्दो नपुंसकेऽप्यस्ति ॥ २३ ॥

ललाटपट्टेऽस्य पृथौ ललाटिका-निविष्टमुक्तामिषतोऽक्षराणि किम् ।
पतिंवरे पाठयितुं रतिश्रुतिं, लिलेख लेखप्रभुपंडितः स्वयम् ॥ २४ ॥

(व्या०) ललाट इति ॥ लेखप्रभुपंडितः लेखाः देवाः तेषां प्रभुः स्वामी इन्द्रः स एव पंडितः इन्द्रः । पक्षे लिखनं लेखः तस्मिन् प्रभुः समर्थः एवंविध-पंडितः पृथौ विस्तीर्णे ललाटपट्टे भाले ललाटिकानिविष्टमुक्तामिषतः ललाटिका (कर्णललाटात् कन् । ६ । ३ । ४१ । इ. सू. ललाटशब्दात् भवार्थे कन् । ह्रस्वा यत्तत् क्षिपकादीनाम् । २ । ४ । १११ । इ. सू. अस्य इः । ललाटे भवति ललाटिका) ललाटाभरणं तस्यां निविष्टाः स्थापिताः मुक्ताः मौक्तिकानि तासां मिषात् स्वयं किं अक्षराणि लिलेख । अन्योऽपि पंडितः पट्टके लिखित्वा । पाठयति किं कर्तुं पतिंवरं (वृत्तिजित्तनपदेःख नाम्नि । ५-१-११२ । इ. सू. पतिकर्मपूर्वकवृधातोः खप्रत्ययः खित्यनव्ययाऽरुषोर्मोऽन्तो ह्रस्वश्च । ३ । २ । १११ । इ. सू. मोऽन्तः पतिं वृणीते इति पतिंवरं ।) स्वयंवरमुत्सवे रतिश्रुतिं पाठयितुम् ॥ २४ ॥

उदित्वरं कुंडलकैतवाद्रवि-द्वयं विदित्वा परितस्तदाननम् ।
क्षतेक्षिते श्रीरिह वज्रिणामपी-त्यजन्यजन्यं विबुधैः फलंजगे ॥ २५ ॥

(व्या०) उदित्वरमिति ॥ विबुधैर्देवैर्बुधैर्वा तदाननं तस्य भगवतः आननं मुखं परितः कुंडलकैतवात् कुंडलयोः कैतवं तस्मात् कुंडलमिषात् उदित्वरं (सृजीणनशट्वरप् । ५ । २ । ७७ । इ. सू. उत्पूर्वकइधातोः ट्वरप् प्रत्ययः ह्रस्वस्य तः पित्कृति इ. सू. तः । उदेति इत्येवंशीलं उदित्वरम्) उदयनशीलं रविद्वयं सूर्यद्वयं विदित्वा ज्ञात्वा इति अजन्यजन्यं अजन्येन उत्पातेन जन्यं जनितं

णाय समर्थो वर्तते द्रुमाद–यत् यस्मात् कारणात् हेम सुवर्णं अपटुसंज्ञमपि अहो इन्द्राधर्मे अंगदत्वं चातुरत्वं पक्षे केयूरादिकत्वमवाप । किं विशिष्टं अंगदत्वं तदुपासनाफलं तयोः भुजयोः उपासनायाः (णिवेत्त्यासश्रन्थघट्टवन्देरनः । ५ । ३ । १११ । इ. सू. उपपूर्वक आसधातोः स्त्रियां भावे अनः । आत् इ. सू. आप्) सेवाया फलम् ॥ २७ ॥

प्रकोष्ठकंदं कटकेनवेष्टितं, विधायमन्येऽस्य ररक्ष वासवः ।
स पञ्चशाखोऽमरभूरुहो यद्–द्भवन्त्रिलोकीमदरिद्रितुं क्षमः ॥ २८ ॥

(व्या०) प्रकोष्ठ इति ॥ अहं एवं मन्ये वासवः (वसति स्वर्गे इति वासवः वसिवकेर्णित् । ५१६ । इ. उ. सू. वसधातोर्णित् अवः । ञ्णिति । ४ । ३ । ५० । इ. सू. उपान्त्यवृद्धिः) पंच अंगुल्यः शाखाः यस्य सः । पक्षे स पंचशाखः पंचशाखासहितः अमरभूरुहः कल्पवृक्षः अमराणां देवानां भूरुहो वृक्षः त्रिलोकीं त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी (संख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्न्ययम् । ३ । १ । ९९ । इ. सू. समाहार द्विगुः द्विगोः समाहारात् । २–४–२२ । इ. सू. स्त्रियां ङीः) तां त्रिभुवनमदरिद्रितुमदरिद्रीकर्तुं समर्थो वर्तते । यस्मात् कंदात् एवंविधः कल्पद्रुमः स्यात् स कथं न रक्ष्यते इति भावः ॥ २८ ॥

तलं करस्यास्य परं परिष्कृता–खिलांगसाधोर्यदभूदभूषितम् ।
अवैमि देव्या वसनाय तच्छ्रियो, रतिं न भूम्ना भुवि यन्ति देवताः ॥

(व्या०) तलमिति ॥ यत् यस्मात् कारणात् अस्य भगवतः करस्य (कार्यते अनेन इति करः पुन्नाम्नि घः । ५ । ३ । १३० । इ. सू. संज्ञायां करणे घः ।) हस्तस्य तलं परं केवलं अभूषितमनलंकृतं पक्षे न भुवि उषितं अभूषितमभूत् । किं विशि० भगवतः परिष्कृताखिलांगसाधोः परिष्कृतेन अलंकृतेन अखिलेन समस्तेन अंगेन शरीरेण साधुः मनोज्ञस्तस्य अखिलं च तत् अंगं च अखिलांगं परिष्कृताखिलांगं परिष्कृताखिलांगेन साधुस्तस्य । तस्य श्रीः

तस्याः देव्याः वसनाय अवैमि जानामि । देवताः (देवात् तल् । ७-२-१६२ इ. सू. देवशब्दात् स्वार्थे तल् देवा एव देवताः) भुवि पृथिव्यां भूम्ना बाहुल्येन रतिं (स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ९१ । इ. सू. रम्धातोर्भावे स्त्रियां क्तिः । यमिरमिनमिगमिहनिमनिवनतितनादेर्धुड् क्ङिति । ४ । २ । ५५ । इ. सू. रम्धातोर्मकारस्य लोपः) प्रीतिं न यन्ति नाप्नुवन्ति । एतावता लक्ष्मीः प्रभोः करतले वसतीति भावः ॥ २९ ॥

सुवर्णमुक्तामणिभासि वासवै-र्न्यवेशि तस्यापघनेषु येषु यत् ।
तदीयमुख्यद्युतिभंगभीषणं, विभूषणं तैस्तदमानि दूषणम् ॥ ३० ॥

(व्या०) सुवर्णेति । वासवैरिन्द्रैः तस्य भगवतो येषु अपघनेषु (अप हन्यते अनेन इति अपघनः निघोद्घसङ्घोद्घनाऽपघनोपघ्नं निमितप्रशस्त-गणाऽत्याधानाऽङ्गाऽऽसन्नम् । ५ । ३ । ३६ । इ. सू. अलन्तो निपात्यते) अवयवेषु यत् सुवर्णमुक्तामणिभासि (अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. भास्धातोः शीलेऽर्थे णिन्) सुवर्णानि च मुक्ताश्च मणयश्च तैर्भासते इत्येवं शीलं देदीप्यमानं भूषणं न्यवेशि निवेशितम् । तैर्वासवैः तदीयमुख्यद्युतिभंगभीषणं तस्य प्रभोः इयं तदीया चासौ मुख्यद्युतिश्च तस्याः भंगेन भीषणं रौद्रं तत् विभूषणं (विभूष्यते अनेन इति विभूषणं करणाधारे । ५ । ३ । १२९ । इ. सू. करणे अनट्) दूषणममानि येषु प्रभोः अवयवेषु भूषणं निवेश्यते तेन भूषणेन तेषामवयवानां कान्तिस्तिरस्कृता कान्तिराच्छाद्यते ततः भूषणानां दूषणत्वमिति भावः ॥

यथा भ्रमरः कमले विकस्वरे, यथा विहंगमः फलिते महीरुहे ।
उपेत्य सर्वांगविभूषणे विभौ, तथा निपेतुस्त्रिदशांगनादृशः ॥ ३१ ॥

(व्या०) यथेति । त्रिदशांगनादृशः त्रिदशानां देवानां अंगनाः स्त्रियः
[illegible] विभूषणानि अ[illegible]
[illegible] तथा [illegible]
[illegible] । ५ । २ । ८१ । इ. सू.

विर्वृश्चककसृधातोः । शौरिःऽर्गे वगः) क्रमन्ते यथा विहंगः (नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः । ५-१-१३१ । इ. सू. गमधातोः खड् विहायसस्तु विहः डित्यन्त्यस्वरादेः इ. सू. अन्त्यलोपः । धवाद्योगादपालकान्तात् । २ । ४ । ५९ । इ. सू. पुंयोगात् स्त्रियां ङीः विहायसा गच्छन्तीति विहङ्गाः विहङ्गानां भार्याः विहङ्ग्यः पक्षिण्यः फलिते महीरुहे वृक्षे निपतन्ति । पूर्ववृत्ते भूषणानां दूषणत्वमारोपितम्, अत्र तु भूषणानां शोभा आरोपिता । परं विभिन्ना कविख्या-पनेना । यथा भक्तामरस्तवे 'यत्ते कते' इति वृत्ते चन्द्रबिंबस्य निन्दाकृता । 'नित्योदयम्' इति वृत्ते पुनरपि चन्द्रबिम्बोपमा आरोपिता ॥ ३१ ॥

हिरण्यमुक्तामणिभिर्निजश्रिय-श्चिराचितायाः फलिनत्वमाप्यत ।
अलंकृते नेतरि नाकिनां करैः, प्रसाधनाकर्मणि कौशलस्य च ॥३२॥

(व्या०) हिरण्येति ॥ नेतरि (तृन्तृचौ । ५ । १ । ४८ । इ. सू. नीधातोः कर्तरि तृन् प्रत्ययः, नामिनो गुणोऽक्ङिति । ४ । ३ । १ । इ. सू. गुणः) स्वामिनि अलंकृते सति हिरण्यमुक्तामणिभिः हिरण्यानि सुवर्णानि मुक्ताश्च मणयश्च (चार्थे द्वन्द्वः सहोक्तौ । ३ । १ । ११७ । इ. सू. इतरेतर-द्वन्द्वः) तैः चिरात् चितायाः संचितायाः निजस्य श्रीः तस्याः निजश्रियः फलि-नत्वं सफलत्वमाप्यत प्राप्तम् । यद्गृहे सुवर्णमुक्तामणयः स्युः तत्रैव लक्ष्मीर्वसतीति प्रसिद्धिः तेषु एव लक्ष्मीवास इति भावः । न अन्यत् नाकिनां नाकोऽस्ति एषा-मिति तेषां 'नखादयः' इति सूत्रेण नाक इत्यत्र नकारो निपात्यते नखादित्वात्, नाकिनां देवानां करैर्हस्तैः प्रसाधनाकर्मणि प्रसाधनायाः (णिवेत्त्यासश्रन्थघट्टवन्दे-रनः । ५ । ३ । १११ । इ. सू. साधि धातोरनः आत् इ. सू. आप्) कर्म तस्मिन् मंडनविधौ कौशलस्य (युवादेरण् । ७ । १ । ६७ । इ. सू. कुशल शब्दात् भावे अण् कुशलस्य भावः कौशलम्) फलिनत्वं फलवत्वं प्राप्तम् ॥३२॥

अथानयत्तस्य पुरः पुरन्दरः, कृताचलेन्द्रभ्रममभ्रमुपतिम् ।
न्यसिस्मयधरकटकान्मदाम्बुभिः क्षरद्भिरावद्धजवा यमी न कम् ३३॥

(व्या०) यमेति । यमानन्तरं पुरस्तात् (पुरःस्थानन्दर्गे [illegible] । ५ । १ । ११४ । इ. सू. मान्तो निपातः ।) इन्द्रः तस्य भगवतः पुरः अग्रे अभ्रमूपतिं अभ्रमूवाः पतिस्तं ऐरावणं हस्तिनमानयत् । किं विशिष्टं अभ्रमूपतिं कृतनकेन्द्रभ्रमं कृतः आनकेन्द्रस्य हिमाचलस्य भ्रमो येन स कृतनकेन्द्रभ्रमस्तं श्वेतवर्णत्वात् । यमी यमुनानदी कं पुरुषं न व्यस्मिस्मयत् कं न विस्मापयति स्म अपि तु सर्वमेव । किं विशिष्टा यमी यत्कटकात् यस्य कटकं यत्कटकं तस्मात् यत्कपोलात् । पक्षे कटकात् पर्वतमध्यप्रदेशात् धाराभिः मदाम्बुभिः मदस्य अम्बूनि तैः मदजलैः आ सामस्त्येन बद्धः जवो यया सा आबद्धजवा । हिमवतो गंगा प्रभवति न तु यमुना इत्याश्चर्यम् ॥ ३३ ॥

अगुप्तसप्तांगतया प्रतिष्ठित–स्तरोनिधिर्दानविधिस्फुरत्करः ।
प्रगूढचारः सकलेभराजतां, दधौ य आत्मन्यपरापराजिताम् ॥३४॥

(व्या०) अगुप्तेति । य ऐरावणः आत्मनि विषये अपरापराजितां अपरैः अन्यैः अपराजितां अनर्जितां सकलेभराजतां सकलाश्च ते इभाश्च सकलेभाः तेषु राजतां समस्तहस्तिराजत्वं दधौ । किं लक्षणो राजा च अगुप्तसप्तांगतया अगुप्तानि प्रकटानि शुंडा पुच्छं मेढ़ं पादाश्च सप्तांगानि पक्षे स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि चेति सप्तराज्यांगानि तद्भावेन प्रतिष्ठितः । पुनः तरोनिधिः तरसः निधिः तरोनिधिः तरो वेगः पक्षे बलं । पुनः किं वि० दानविधिस्फुरत्करः दानं मदजलं तस्य विधौ स्फुरन् करः शुंडादंडो यस्य सः पक्षे दानं वितरणं तस्य विधौ स्फुरन् करो हस्तो यस्य सः । पुनः किं वि० प्रगूढचारः प्रगूढः चारो गतिर्यस्य सः पक्षे प्रगूढाः चाराः चरपुरुषाः यस्य सः ॥ ३४ ॥

क्रमोन्नतस्तंभचतुष्टयांचितः, शुभंयुकुंभद्वितयं वहन् पुरः ।
गवाक्षकल्पश्रुतिरग्र्यदन्तको, जगाम यो जंगमसौधतां श्रिया ॥३५॥

(व्या०) क्रमोन्न इति । य ऐरावणः श्रिया लक्ष्म्या जंगमसौधतां जंगमं च तत् सौधं च जंगमसौधं तस्य भावो जंगमसौधता तां चलदावासत्वं जगाम । किं विशिष्ट ऐरावणः सौधं च क्रमोन्नतस्तंभचतुष्टयांचितः क्रमाश्चरणाः एव

उन्नताश्च ते स्तंभाश्च क्रमोन्नतस्तंभास्तेषां चतुष्टयेन अंचितो युक्तः। किं कुर्वन् पुरोऽग्रे शुभंयुकुंभद्वितयं शुभंयु (ऊर्णाहंशुभमो युस्।७।२।१७। इ. सू. शुभम् अव्ययात् युस् प्रत्ययः।) शुभसंयुक्तं च तत् कुंभयोर्द्वितयं कुंभस्थलद्वितयं वहन्। गवाक्षकल्पश्रुतिः इषदसमाप्तौ गवाक्षौ इति गवाक्षकल्पे गवाक्ष-(गोर्नाम्न्यवोऽक्षे। १-२-२८। इ. सू. गोशब्दस्य ओकारस्य अक्षे परे अव इत्यादेशे गवाक्षः।) कल्पे (अतमबादेरीषदसमाप्ते कल्पप् देश्यप् देशीयर्।७।३।११। इ. सू. गवाक्षशब्दात इषदसमाप्तेऽर्थे कल्पप् प्रत्ययः) श्रुती कर्णौ यस्य सः गवाक्षसदृशकर्णः। अग्र्यदन्तकः अग्र्याः दंता एव दन्तका यस्य सः। सौधमपि क्रमेण उन्नतचतुष्टयांचितं स्यात्। पुरः कुंभद्वितयं कलशद्वितयं वहति च गवाक्षयुक्तं स्यात्। अग्र्याः प्रधानाः दंतका घोटकाकारकाष्ठानि यस्मिन् तत् एवंविधं च स्यात्। एवं हस्तिसौधयोः सादृश्यं ज्ञेयम्॥ ३५॥

वृषध्वजेशानविभोः पवित्र्यते, सदासनं किं मम नो मनागपि।
चटूक्तिमाद्यस्य हरेः प्रमाणय-न्निवेति तं वारणमारुरोह सः॥३६॥

(व्या०) वृषध्वजेति॥ सः भगवान् वारणं गजं आरुरोह चटितः किं कुर्वन् उत्प्रेक्ष्यते आद्यस्य हरेः सौधर्म्मेन्द्रस्य इति चटूक्तिं चाटुवचनं प्रमाणयन् इव प्रमाणं कुर्वन् इव। इतीति किं हे वृषध्वज वृषलांछन त्वया ईशानविभोः ईशानस्य विभुः स्वामी तस्य ईशानेन्द्रस्य आसनं सदा निरंतरं पवित्र्यते पवित्री क्रियते। ममासनं मनागपि स्तोकमपि किं नो पवित्र्यते। ईशानेन्द्रस्य वाहनं वृषभः भगवानपि वृषध्व(ज) इति भावः॥ ३६॥

शरद्घनः काञ्चनदंडपांडुरा-तपत्रदंभाचडिता कृताश्रयः।
जनैरदातेति जुगुप्सितो जिनं, न्यषेवताप्येतुमुदारतामिव॥ ३७॥

(व्या०) शरद्घन इति॥ काञ्चनदंडपांडुरातपत्रदंभात् काञ्चनस्य दंडो यस्य तत् काञ्चनदंडं एवंविधं पांडुरं च तत् आतपत्रं (आतपात् त्रायते इति आतपत्रं स्थापास्नात्रः कः।५-१-१४२। इ. सू. आतपपूर्वकत्राधातोः कः) च श्वेतच्छत्रं तस्य दंभात् मिषात् तडिता विद्युता कृताश्रयः कृतः आश्रयो यस्य सः

पानविधिः स्यात् । तदुद्भवैः ताभ्यो देवांगनाभ्यः उद्भवानि जातानि तदुद्भवानितैः देवांगनाजातैः उद्भवानैः धवलगानैः सुधाभुजां (क्विप् । ५ । १ । १४८ । इ. सू. सुधापूर्वकभुज्धातोः क्विप् ।) भुजान्तरं हृदयं तत्र भवः भुजान्तरीयः (भवे । ६ । ३ । १२३ । इ. सू. भुजान्तरशब्दात् भवेऽर्थे ईयः) हृदयसंबंधी अपि प्रमदो हर्षो (संमदप्रमदो हर्षे । ५ । ३ । ३३ । इ. सू. अलन्तो निपातः) मुमूर्छमूर्छां प्राप । तत् कौतुकं ज्ञेयम् । भुजान्तरं हृदयं दृढं वर्ण्यते । तज्जात प्रमदोऽपि दृढवस्तु दृढस्य न मूर्छा कथमिति अर्थशब्दोद्योतयति । कोऽर्थः अमृतरसभोजिनीभ्यः अमृतरसपायिनीभ्यो देवांगनाभ्यो जाता धवला अपि अमृतमयाः स्युः । सुधाभोजिनां अमृतभोजिनां प्रमदोऽपि मूर्छां कथमाप्नोति । परमे च विधौ सत्यपि धवलैर्यःप्रमदो हर्षो मुमूर्छ तत् कौतुकं ज्ञेयम् । पक्षे मुमूर्छ वृद्धिं प्राप्त इति भावः । देवानां फलाशनं अमृतपानं देवानामपि सुधा-भोजित्वं लोकरूढ्या ज्ञेयम् । अन्यथा कावलिकाहारस्य निषिद्धत्वात् ॥ ४३ ॥

हरौ पदातित्वमिते जगत्त्रयी—पतौ सितेभोपगते सुरैः क्षणम् ।
किमेष एव द्युसदीशितेत्यहो, वितर्कितं च क्षमितं च तत्क्षणम् ॥४४॥

(व्या०) हराविति ॥ हरौ इन्द्रे पदातित्वं (पादाभ्यामततीतिपदातिः पदातेर्भावः पदातित्वं । पादाचात्यजिभ्यामित्युणादि सू० ६२० । पादपूर्वक अत् धातोः णिदिः । पदः पादस्याज्यातिगोपहते । ३ । २ । ९५ । इ. सू. पादस्यपदादेशः ।) पादाभ्यामतति गच्छतीति पदातिः तस्य भावः पदातित्वं पादचारित्वं इते गते प्राप्ते सति जगत्त्रयीपतौ जगतांत्रयी जगत्त्रयी तस्याः पतिः स्वामी तस्मिन् श्रीऋषभदेवे सितेभोपगते सितश्चासौ इभश्च सितेभः तं उपगतः सितेभोपगतः तस्मिन् ऐरावणाधिरूढे सति सुरैः देवैः अहोइत्याश्चर्ये क्षणं इति तर्कितं ईदृशं विचारितम् । इतीति किं किं एष एव ऐरावणाधिरूढो द्युसदीशिता इन्द्रः पुनश्च तत्क्षणं क्षमितं क्षाम्यते स्म । कोऽर्थ इन्द्रः स्वर्लोकस्यस्वामी श्रीऋ-षभदेवस्तु त्रिलोकाधिपतौ इन्द्रभ्रातिं ज्ञात्वा देवैः क्षामितमितिभावः ॥ ४४ ॥

समग्रवाग्वैभवघस्मरः स्मर—ध्वजव्रजस्यध्वनिरंबराध्वनि ।
अवाप्तमूर्च्छः स्वयमस्तु मूर्च्छितं, क्षमः किमुज्जीवयितुं प्रभौ स्मरम् ॥

(व्या०) प्रकाशेति ॥ कः कली कलागमनेनेति कली (इणादेः । ७ । १ । १६८ । इ. सू. कलशब्दात् कर्तरि इनिः) कुशलः पुनाल्याहिनर्तक्या नर्तने नृत्ये प्रकाशमुक्तास्रगसंकुलत् मुक्तानां स्रजः मुक्तास्रजः प्रकाशाश्वताः मुक्तास्तत्र ताभिरसंकुलत् प्रकटमुक्तामणिमालाभिरसंकुलत् । स्तनयोर्द्वयं युग्मं स्तनयुग्मं निरीक्ष्य दृष्ट्वा । जंभनिशुंभी इन्द्रस्तनस्य कुंभिनो (अतोऽनेकस्वरात । ७ । २ । ६ । इ. सू. कुंभशब्दात मत्वर्थे इन् ।) हस्तिनः अतिगूढानि मौक्तिकानि ययोस्तौ तौ कुंभौ न अभर्त्सयत् न निन्दति स्म अपितु सर्वः कोऽपि ॥ ४९ ॥

तिलोत्तमा निर्जरपुंजरंजनार्थिनी कलाकेलीगृहं ननर्त यद् ।
सुरैस्तदंगद्युतिरुद्धदृष्टिभिः, प्रभून्नभूवे तदवेक्षणेऽपि न ॥ ५० ॥

(व्या०) तिलोत्तमेति ॥ तिलोत्तमा यत् ननर्त यत् नृत्यं चकार किं लक्षणा तिलोत्तमा निर्जरपुंजरंजनार्थिनी निर्जराणां देवानां पुंजः समूहः तद्रंजने अर्थिनी कलानां केलीगृहं कलाकेलीगृहं क्रीडास्थानं अत्र रूपकात् गृहशब्दस्य न क्लीवत्वं । तदंगद्युतिरुद्धदृष्टिभिः तस्यास्तिलोत्तमायाः अंगद्युतिः अंगकान्तिः तया रुद्धा दृष्टयो लोचनानि येषां ते तैः सुरैर्देवैः तदवेक्षणेऽपि तन्नृत्यस्य अवेक्षणमालोकनं तस्मिन्नपि न प्रभून्नभूवे (कृभ्वस्तिभ्यांकर्मकर्तृभ्यांप्रागतत्तत्वे च्विः । ७ । २ । १२६ । इ. सू. भूधातुयोगे प्रभुशब्दात् प्रागभूततद्भावे च्विः । दीर्घश्च्वियङ्यक्क्येषु च । ४ । ३ । १०८ । इ. सू. च्वौपरे प्रभुशब्दस्योकारस्य दीर्घः ।) न समर्थीभूयते स्म ॥ ५० ॥

अचालिषुः केऽपि पदातयः प्रभोः, पुरो विकोशीकृतशस्त्रपाणयः ।
अमूमुहत्किं विबुधानपि भ्रमः, सजन्ययात्रेत्यभिधासमुद्भवः ॥५१॥

(व्या०) अचालिषुरिति ॥ केऽपि देवाः प्रभोः स्वामिनः पुरोऽग्रे अचालिषुश्चलिताः किं लक्षणाः सुराः विकोशीकृतशस्त्रपाणयः विगतः कोशो येषां तानि विकोशानि न विकोशानि अविकोशानि अविकोशानि विकोशानि यथा संपद्यमानानि इति विकोशीकृतानि तानि चतानि शस्त्राणि च पाणौ येषां ते ('उष्ट्रमुखादयः' । ३ । १ । २३ । इ. सू. व्यधिकरणबहुव्रीहिः) प्रत्याकार-

हितशस्त्रहस्ताः । सः सर्वप्रसिद्धो जन्ययात्रेत्यभिधासमुद्भवः (अभिधीयते अनया इति अभिधा उपसर्गादातः । ५ । ३ । ११० । इ. सू. अभिपूर्वकधाधातोः भावाकर्त्रोरङ् । 'आत्' इ. सू. आप्) विवाहयात्रोत्पन्नः पक्षे संग्रामयात्रोत्पन्नो भ्रमः किं विबुधान् देवान् विदुषोऽपिवा किं अमूमुहत् मोहयति स्म । किमिति संशये ॥ ५१ ॥

प्रसिद्धः एकः किल मंगलाख्यया, ग्रहाः परेऽष्टावपि मंगलाय ते ।
इतीरयन्तीव सुरैः करे धृता, पुरोगतामस्य गताष्टमंगली ॥ ५२ ॥

(व्या०) प्रसिद्ध इति ॥ सुरैर्देवैः करे धृता दप्पण १ भद्दासण २ वद्धमाण ३ वरकलस ४ मच्छ ५ सिरिवच्छ ६ सच्छिय ७ नंदावत्ता ८ कहिया अट्ठमंगलगा' एवंविधा आगमोक्ता अष्टमंगली अस्य भगवतः पुरोगतामग्रेसरत्वं गताप्राप्ता । उत्प्रेक्ष्यते–इतीरयन्ती ईदृक् कथयन्तीव । इतीति किं किल इति सत्ये मङ्गलाख्यया एकोग्रहः प्रसिद्धो वर्तते परे आदित्याद्या अष्टावपि (वाष्टन आः स्यादौ १।४।५२। इ. सू. अष्टन् शब्दस्य जसि परे आत्वं अष्टा जस् । अष्ट और्जस् शसोः । १ । ४ । ५३ । इ. सू. जस औत्वे एदौत् सन्ध्यक्षरैः । १ । २ । १२ इ. सू. औत्वे अष्टौ) ग्रहास्ते (युवर्णवृदवशरणगमृद्ग्रहः । ५ । ३ । २८ । इ. सू. ग्रह्धातोर्भावाकर्त्रोरलि ग्रहः) तव मंगलाय भवन्तु ॥ ५२ ॥

प्रबुद्धपद्मा न न नादिषट्पदा, उदारवृत्ताः सुरसार्थतोषिणः ।
पुरोऽस्य कल्याणगिरि स्थिता स्तुति-व्रतादधुर्नाकतटाकसौहृदम् ।५३।

(व्या०) प्रबुद्ध इति ॥ स्तुतिव्रता भट्टा अस्य जिनस्य पुरोऽग्रे नाकतटाक-सौहृदं नाकस्य तटाकानि सरोवराणि तेषां सौहृदं (शोभनं हृदयं यस्य सः सुहृत् सुहृद् दुर्हृन् मित्रामित्रे । ७ । ३ । १५७ । इ. सू. बहुव्रीहौ सुहृत् सुहृदः कर्म सौहृदं युवादेरण् । ७ । १ । ६७ । इ. सू. कर्मणि अण् ।) सादृश्यं तत्स्वर्ग-सत्कसरोवरसादृश्यं दधुर्धरन्ति स्म । किं लक्षणाः स्तुतिव्रताः प्रबुद्धपद्माननादि-षट्पदाः प्रबुद्धेषु पद्मवत् आननेषु वदनेषु नदन्ति इत्येवं शीलाः शब्दायमानाः षट्पदाः छंदोविशेषा येषां ते । उदारवृत्ताः उदाराणि वृत्तानि कवित्वानि येषां

तीतिमातरिश्वा । तत्पुरुषे कृति । ३ । २ । २० । इ. सू. सप्तम्या अलुप् ।) वायुना जगत्त्रयत्रातरि जगतां त्रयस्य त्रातरि जगत्त्रयरक्षके मार्गगे मार्गं गच्छतीति मार्गगस्तस्मिन् सति तथा प्रसन्नत्वं निर्मलत्वमभाजि । (भञ्जेर्णौवा । ४-२-८ । इ. सू. भञ्ज्धातोः उपान्त्यस्यलोपे । ञ्णिति । ४ । ३ । ५० । इ. सू. उपान्त्यस्य अस्य वृद्धिः) यथा रजोधूलिस्तनूमतां (तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः । ७ । २ । १ । इ. सू. तनूशब्दात् मतुप्रत्ययः तनुरस्ति एषामिति तनूमन्तः) प्राणिनां दृगांध्यं दृशांआंध्यं (भ्यादिभ्योवा । ५ । ३ । ११५ । इ. सू. दृश् धातोः स्त्रियां क्विप् ।) न चकार । च अन्यत् घर्माम्बु घर्मस्य अम्बु जलं वपुः शरीरं चिक्लिदं पिच्छिलं न चकार ॥ ५५ ॥

क्वचिन्निषिक्ता द्विरदैर्मदाम्बुभिः, क्वचित्खुरैरुद्धतरेणुरर्वताम् ।
द्युसत्किरीटैः क्वचिदापिता मह-स्तमश्च नीलातपवारणैः क्वचित् ॥
क्वचित्खगानां न पदापि संगता, क्वचिद्रथैः क्षुण्णतलारि धारया ।
समाशया स्वंक्षितिरक्षतं जगौ, जगत्सुमाध्यस्थ्यगुणं जगत्प्रभोः ॥

(व्या०) क्वचिदिति ॥ क्षितिः पृथ्वी जगत्सु स्वर्गपातालेषु मध्ये स्थितत्वात् माध्यस्थ्यगुणं (मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः मध्यस्थस्य भावो माध्यस्थ्यं माध्यस्थ्यमेव-गुणः । स्थापास्नात्रः कः । ५ । १ । १४२ । इ. सू. मध्यपूर्वकस्थाधातोः क प्रत्ययः पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७ । १ । ६० । इ. सू. टयण् । वृद्धिः स्वरेष्वादे ञ्णिति तद्धिते । ७-४-१ । इ. सू. आदिस्वरवृद्धिः) पक्षे साम्यरूपमाध्यस्थ्यगुणं स्वमात्मीयं जगत्प्रभोः श्रीऋषभदेवस्य जगतां प्रभुः तस्य अक्षतं जगौ कथितवती । किं लक्षणा क्षितिः क्वचिद् द्विरदैः द्वौर दौ दन्तौ येषां ते तैः गजैः मदाम्बुभिर्मदस्यअम्बूनि जलानि तैं मेदजलैः निषिक्ता सिक्ता । क्वचिदर्वतां तुरंगाणां खुरैः उद्धतरेणुः उद्धतारेणवो यस्याः सा उत्पाटितरजाः । क्वचिद् द्युसत्किरीटैः द्युसदां देवानां किरीटैर्मुकुटै महस्तेज आपिता प्रापिता । च अन्यत् क्वचित् नीलातपवारणैः नीलानि च तानि आतपवारणानि च तैः कृष्णच्छत्रैस्तमः अन्धकारं प्रापिता ॥ ५६ ॥ क्वचित खगानां (नाम्नो गमः

हेतुमाह—स्वस्यगतौ आत्मनो गतौकलागुरुः कलाचार्यः। ऐरावणेन प्रभोः पार्श्वे गतिकला शिक्षिता। अतः प्रभुस्तस्य कलागुरुः। मुखश्रीमुखितेन्दुमंडलः मुखस्य श्रीः तया मुखितं लक्षणया जितं इन्दोश्चन्द्रस्य मंडलं येन सः। दुरापदर्शनः दुःखेन आप्यते इति दुरापं दुर्लभं दर्शनं यस्य सः ॥ ६१ ॥

अथावतीर्येभविभोः ससंभ्रमं, प्रदत्तबाहुः पविपाणिना प्रभुः।
मुहूर्तमालंब्य तमेव तस्थिवान्, श्रियः स्थिरस्येति वचः स्मरन्निव ॥६२॥

(व्या०) अथेति ॥ अथानन्तरं प्रभुः श्रीऋषभदेवः पविपाणिना पविर्वज्रं पाणौ हस्ते यस्य स तेन इन्द्रेण प्रदत्तबाहुः प्रदत्तः बाहुर्यस्य सः सन् इभानां करिणां विभुः स्वामी तस्मात् ऐरावणात् अवतीर्य तमेव इन्द्रमालंब्य मुहूर्तं तस्थिवान् (तत्र क्वसुकानौ तद्वत्। ५। २। २। इ. सू. स्थाधातोः परोक्षे क्वसुः तस्थौ इति तस्थिवान्) स्थितः। उत्प्रेक्ष्यते—इति वचः स्मरन्निव इतीति किं स्थिरस्य श्रियः स्युरिति ॥ ६२ ॥

न दिव्ययाऽरञ्जि स रंभया प्रभु, र्हरेर्नटैः शिक्षितनृत्यया तथा।
नभस्वता नर्तितयाग्रतोरण—स्थया यथाऽरण्यनिवासया तथा ॥६३॥

(व्या०) नेति ॥ स प्रभुर्दिव्यया देवलोकसत्कया रंभया तथा न अरञ्जि। किं लक्षया रंभया हरेरिन्द्रस्य नटैः शिक्षितनृत्यया शिक्षितं नृत्यं यस्याः सा। यथा नभस्वता (तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः। ७—२—१। इ. सू. नभस् शब्दात् मतुः। मावर्णान्तोपान्तापञ्चमवर्गान् मतोर्मो वः। २—१—९४। इ. सू. मतोर्मस्य वः। नभः अस्यास्तीति नभस्वान्) वायुना नर्तितया अग्रतोरणस्थया (स्थापा-स्नात्र कः। ५। १। १४२। इ. सू. अग्रतोरणशब्दात स्थाधातोः कः। सहस्तेन। ३—१—२४। इ. सू. सहपूर्वपदबहुव्रीहिः) तोरणस्य अग्रं अग्रतोरणं तत्र तिष्ठति तया अरण्यनिवासया अरण्ये वने निवासो यस्याः सा तया रंभया कदल्या अरञ्जि ॥ ६३ ॥

समानय स्थालमुकूलनस्थले, निधेहि दूर्वां दधि चात्र निम्निणि।
सुलोचने संचिनु चन्दनद्रवं शरावयुग्मं धर बुद्धिबंधुरे ॥ ६४ ॥

तारुण्येन (पतिराजान्त गुणाङ्ग राजादिभ्यः कर्मणि च । ७ । १ । ६० । इ. सू. तरुणशब्दात् भावे कर्मणि टयण्) यौवनेन पतिमुखं पत्युर्मुखं तत् प्रति प्रेरिता । ईषत्परिचयजुषा ईषत् परिचयः (ईषद्गुणवचनैः । ३ । १ । ६४ । इ. सू. समासः ।) ईषत् परिचयस्तंजुषतीति (क्विप् । ५ । १ । १४८ । इ. सू. ईषत् परिचयपूर्वकजुषधातोः कर्तरि क्विप् ।) तेन बाल्येन जिह्मतां मन्दतां नीयमाना । हेतुमाह–हि यस्मात् कारणात् सीमसंधौ सीम्नः संधिस्तस्मिन् निवासः सुखकरो न स्यात् सुखंकरोतीति सुखकरः (हेतुतच्छीलानुकूलेऽशब्दश्लोक कलह गाथा वैरचाटु सूत्र मन्त्र पदात् । ५ । १ । १०३ । इ. सू. सुखपूर्वक कृधातोः शीलेऽर्थे टः ।) ॥ ७९ ॥

जैनी सेवां यो निर्भरं निर्मिमीते, भोगाद्योगाद्वा तस्य वश्यैव सिद्धिः ।
हस्तालेपे त्वकृतं सिषेवे ययोः श्री-वृक्षोऽभूदेकोऽन्यस्तयोः किं शमी न ॥

(व्या०) जैनीं सेवां इति । यः पुमान् जैनीं जिनस्येयं तां जिनसत्कां (तस्येदम् । ६ । ३ । १६० । इ. सू. जिनशब्दात् इदमर्थे अण् । अणञेयेकण् नञ् स्नञ् टितम् । २ । ४ । २० । इ. सू. जैनशब्दात् स्त्रियां ङीः ।) सेवां निर्भरं यथा भवति तथा निर्मिमीते करोति । तस्य पुंसः भोगात् वा योगात् सिद्धिर्वश्यैव (हृद्यपद्यतुल्यमूल्य वश्य पथ्यवयस्य–म् । ७ । १ । १११ । इ. सू. यान्तो वश्यशब्दोनिपात्यते वशं गता वश्या) स्यात् । ययोर्वृक्षयोः त्वक् (क्रुत् सम्पदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ । इ. सू. त्वच् धातोः स्त्रियां क्विपि, त्वक् ।) हस्तालेपे हस्तस्य आलेपः तस्मिन् तं जिनं सिषेवे सेवते स्म तयोर्मध्ये एको वृक्षः श्रीवृक्षोऽभूत श्रियोलक्ष्म्याः वृक्षः पक्षे पिप्पलः अन्यो वृक्ष किं शमी न अभूत् अपितु अभूत् । एतावता श्रीवृक्षो भोगी ज्ञेयः यस्य गृहे– श्रीः स एव भोगी इति न्यायात् शमी च शमवान् योगी ज्ञेयः । एवं जिनसेवातो भोगात् योगाच्च तयोः सिद्धिर्जातेति भावः ॥ श्रीवृक्षः कुंजराशन इत्यादि पिप्पलनामानि । शमी शमयते पापमित्यादि लोकाअपि वदन्ति ॥ ८० ॥

सूरिः श्रीजयशेखरः कविघटाकोटीरहीरच्छवि-,
धम्मिल्लादिमहाकवित्वकलनाकल्लोलिनीसानुमान् ।
वाणीदत्तवरश्चिरं विजयते तेन स्वयं निर्मिते,
सर्गो जैनकुमारसंभवमहाकाव्ये चतुर्थोऽभवत् ॥ ४ ॥

इतिश्रीमदञ्चलगच्छेकविचक्रवर्त्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचितस्य श्रीजैनकुमार-
संभवमहाकाव्यस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरमहोपाध्यायविरचितायां
टीकायां श्रीमाणिक्यसुन्दरशोधितायां चतुर्थसर्गव्याख्या
समाप्ता ॥ ४ ॥

वामनामनि करे स्फुरणं यत्, कन्ययोः शुभनिमित्तमुदीरे ।
तत्फलं प्रभुकरग्रहमाप–दक्षिणः क्षणफलः क्व नु वामः ॥ ३ ॥

(व्या०) वामनामनि इति ॥ कन्ययोः वामनामनि वामो नाम यस्य स तस्मिन् करे हस्ते स्फुरणं यत् शुभनिमित्तमुदीये उदितम् 'अङ्ग विस्फुरणं नृणां दक्षिणं सर्वकामदम् । तदेव शस्यते सद्भिर्नारीणामप्रदक्षिणम्, इति निमित्तशास्त्रात् । दक्षिणः करोहस्तः तत्फलं तस्य शुभनिमित्तस्य फलं तत् प्रभुकरग्रहं प्रभोः स्वामिनः करोहस्तस्तस्यग्रहं स्वामिपाणिग्रहणं आपत् प्राप्तः । इति वितर्के वामः क्षणफलः उत्सवफलः क्व वर्तते । वामो वामोहस्तः प्रतिकूलो वा यः प्रतिकूलः स्यात् स उत्सवफलं क्व प्राप्नोति अपि तु न क्वापीत्यर्थः ॥ ३ ॥

उत्तराधरतयाद्धदास्थां, तत्करेवरकरः स्फुटमूचे ।
अव्यवस्थमधरोत्तरभावं, योग्यभाजि पुरुपे प्रकृतौ च ॥ ४ ॥

(व्या०) व्यवस्था उत्तरेति ॥ वरकरः वरस्य करो हस्तः स्वामिहस्तः तत्करे तयोः सुमंगलासुनन्दयोः करः तस्मिन् उत्तराधरतया आस्थां (उपसर्गादातः ५ । ३ । ११० । इ. सू. आपूर्वक स्थाधातोः अङ् । आत् इ. सू. आप् ।) अवस्थितिं दधत् सन् अधरोत्तरभावं अधःस्थोपरिस्थतया अवस्थानं पुरुपे आत्मनि च अन्यत् प्रकृतौ कर्मणि योगभाजि सति सत्यां च अव्यवस्थं व्यवस्थारहितं स्फुटं प्रकटमूचे वक्ति स्म । 'कत्थइ जीवो बलिओ कत्थवि कम्माइं हुंति बलियाइं' । इत्याद्यागमवचनात् ॥ ४ ॥

तत्करे करशयेऽजनिजन्योः, संचरे सपदि सात्विकभावैः ।
सात्विको हि भगवान्निजभावं, स्वेषु संक्रमयतेऽत्र न चित्रम् ॥ ५ ॥

(व्या०) तत्करे इति ॥ जन्योर्वध्वोः संचरे (गोचर संचरवहव्रज–म । ५ । ३ । १३१ । इ. सू. पुन्नाम्निघान्तोनिपातः । संचरति अनेनेति संचरः) शरीरे सपदि शीघ्रं तत्कालं सात्विकभावैः रजनि जातम् । सात्विकभावाश्चामी 'स्तंभः १ स्वेदो २ ऽथरोमाञ्चः ३ स्वरभेदश्च ४ वेपथुः ५ ॥ वैवर्ण्यं ६ रोदनं ७ चैवा वेद्यातेत्यष्ट सात्विकाः' ॥ १ ॥ कसति तत्करे तस्य स्वामिनः करस्त-

कस्मिन् प्रशमे क्षीणे इति प्रशमस्तस्मिन् उपस्थिते सति हि निश्चितं सात्त्विको भगवान् निजभावं निराग्य भावत्स्थेषु भावान्तरेषु संक्रमते । अत्र न चित्रं न आश्चर्यम् । सत्त्वेन भावेन चरतीति सात्त्विकः । (चरति । ६-४-११ । इ. सू. सप्तम्यन्तात् चरत्यर्थे इकण् ।) पक्षे सात्त्विका भावाः पूर्वोक्ताः । सात्त्विकोऽपि सात्त्विके भावे अन्यत्र संक्रमतीति अत्र किं चित्रम् । शब्दच्छलमात्र ज्ञेयम् ॥५॥

बाल्ययौवनवयो वियदन्त–र्वर्तिनं जगदिनं परितस्ते ।
रेजतु र्गतघनेऽहनि पूर्वा–पश्चिमे इव करोपगृहीते ॥ ६ ॥

(व्या०) बाल्येति ॥ ते कन्ये करोपगृहीते करेण पाणिना उपगृहीते गृहीतहस्ते जगदिनं (सर्वोभयाभि परिणा तसा । २ । २ । ३५ । इ. सू. परितो योगे जगदिनमित्यत्र द्वितीया) जगतामिनः स्वामी तं जगन्नाथं परितो रेजतुः शोभिते । किं लक्षणं जगदिनं बाल्ययौवनवयोवियदन्तर्वर्तिनं (अजातेः शीले । ५ । १ । ५४ । इ. सू. वृत् धातोर्णिन् ।) बाल्यं च यौवनं च वयः एव वियत् आकाशं तन्मध्ये वर्तते तं । के इव पूर्वापश्चिमे इव पूर्वा च पश्चिमा च पूर्वापश्चिमे यथा पूर्वापश्चिमे दिशौ करोपगृहीते किरणोपगृहीते गतघने गताः घना यस्मिन् तत् तस्मिन् निरभ्रे अहनि दिवसे इनं सूर्यं परितो राजते ॥ ६ ॥

पाणिपीडनरतोऽपि न पाणी–बालयोः समृदुलावपिपीडत् ।
कोऽथवा जगदलक्ष्य गुणस्या–मुष्य वृत्तमवबोद्धुमधीष्टे ॥ ७ ॥

(व्या०) पाणिपीडनेति ॥ स भगवान् पाणिपीडनरतोऽपि पाणिपीडनं पाणेः पीडनं पाणिग्रहणं तस्मिन् रतः आसक्तः अपि बालयोः सुमंगलासुनन्दयोः मृदुलौ सुकोमलौ पाणी हस्तौ न अपिपीडत् न पीडितवान् । अथवा कः पुमान् जगदलक्ष्यगुणस्य जगतां अलक्ष्या (यप् चातः । ५-१-२८ । इ. सू. लक्षधातोः यः लक्षितुं योग्याः लक्ष्याः) गुणा यस्य स जगदलक्ष्यस्वरूपस्य अमुष्य भगवतो वृत्तं चरित्रं अवबोद्धुं ज्ञातुं अधीष्टे समर्थो भवति अपि तु न कोऽपि ॥ ७ ॥

तत्पजुर्न समयागततारा–मेलपर्वणि वरस्य तयोश्च ।
धीरतां च चलतां न दृशः स्वां, देहिनां हि सहजं दुरपोहम् ॥ ८ ॥

(व्या०) तस्यजुरिति । तस्य श्रीऋषभस्य च तयोर्दम्पत्योः दृशोर्दृष्ट्योः स्वामात्मीयां भीरुतां च चलतां समयागततारामेलपर्वणि समये अवसरे आगतं यत् तारकाणां मेलनं कनीनिकामेलनं तस्य पर्व उत्सवस्तस्मिन् न तत्यजुः । हि निश्चितं देहिनां प्राणिनां सहजं (क्वचित् । ५ । १ । १७१ । इ. सू. जनधातोर्डः । सहजातं सहजम्) दुरपोहं (दुःस्वीषतः कृच्छ्राकृच्छ्रार्थात् खल् । ५-३-१३९ इ. सू. कृच्छ्रार्थे दुःपूर्वक अपपूर्वक ऊहधातोः खल्) दुस्त्यजम् ॥ ८ ॥

स्वर्वधूविहितकौतुकगानो-पज्ञमस्य वपुषि स्तिमितत्वम् ।
योगसिद्धिभवमेवमघोना-शंकि वेद चरितं महतां कः ॥ ९ ॥

(व्या०) स्वर्वधू इति । मघोना इन्द्रेण अस्य भगवतो वपुषि शरीरे स्तिमितत्वं निश्चलत्वं योगसिद्धिभवमेव योगसिद्धेः समुत्पन्नमेव आशंकि शंकितम् । किं लक्षणं स्तिमितत्वं स्वर्वधूविहितगानोपज्ञं स्वर्वधूभिर्विहितं कृतं यत् कौतुकगानं तेन उपज्ञं प्रणीतं महतां चरितं को वेद को जानाति अपि तु न कोऽपि ॥

बद्धवान् वरवधूसिचयाना-मंचलान् स्वयमथाशु शचीशः ।
एवमस्तु भवतामपि हार्द-ग्रन्थिरश्लथ इति प्रथितोक्तिः ॥ १० ॥

(व्या०) बद्धवान् । अथानन्तरं शचीशः इन्द्रः वरवधूसिचयानां वरश्च वधू च वरवध्वः तासां सिचयानि वस्त्राणि तेषां अञ्चलान् आशु शीघ्रं स्वयं बद्धवान् । किं लक्षण इन्द्रः इति प्रथितोक्तिः इति अमुना प्रकारेण प्रथिता विस्तारिता उक्तिर्वचनं येन सः । इति किं एवममुना प्रकारेण भवतामपि हार्दग्रन्थिः हार्दस्य (पुरुषहृदयादसमासे । ७ । १ । ७० । इ. सू. हृदयस्य हृद् आदेशः । वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते । ७-४-१ । इ. सू. आदि स्वरवृद्धिः हृदयस्यभावो हार्दं) स्नेहस्य ग्रन्थिः अश्लथः न श्लथः अश्लथः दृढोऽस्तु ॥ १० ॥

एणदृग्द्वयमुदस्य मघोनी, वासवश्च वरमद्भुतरूपम् ।
वेदिका मनयतां हरिदुच्चै-र्वंशसंकलितकाञ्चनकुंभाम् ॥ ११ ॥

(व्या०) एणदृग् इति ॥ मघोनी इन्द्राणी एणदृग्द्वयं दृशोर्नेत्रयोर्द्वयं युगलं एणस्य मृगस्य दृग्द्वयमिव दृग्द्वयं यस्य तत् वध्वोर्द्वयं वधूद्वयं कन्यायुग्मं

तत् च पुनर्वासव इन्द्रः अद्भुतरूपं अद्भुतं रूपं यस्य स तं वरं उदस्य उत्पाल्य वेदिकां चतुरिकामनयतां गृहीतवन्तौ । किं लक्षणां वेदिकां हरिदुच्चैर्वंशसंकलितकांचनकुंभां हरितो नीलाः एतावता आर्द्राश्च उच्चैः उच्चाः ते च ते वंशाश्च तैः संकलिता युक्ताः काञ्चनस्य कुंभाः कलशा यस्यां सा ताम् ॥ ११ ॥

कोऽपि भूधरविरोधिपुरोधा–स्तत्र नूतनमजिज्वलदग्निम् ।
यः समः सकलजंतुषु योग्यः, स प्रदक्षिणयितुं न हि नेतुः ॥१२॥

(व्या०) क इति । कोऽपि भूधरविरोधिपुरोधाः भूधराः (आयुधाऽऽदिभ्यो धृगोऽदण्डादेः । ५ । १ । ९४ । इ सू. भूशब्दपूर्वकधृग्धातोः अच्प्रत्ययः भुवं धरन्तीति भूधाराः ।) पर्वता स्तेषां विरोधी (समनुव्यवाद्रुधः । ५ । २ । ६३ । इ. सू. विपूर्वकरुधधातोः शीलादिसदर्थे घिनण् प्रत्ययः) शत्रुः इन्द्रः स एव पुरोधाः (पुरोधीयते इति पुरोधाः वयः पयः पुरोरेतोभ्यो धागः । ९७४ । इ. उ. सू. पुरस् पूर्वक धाधातोः अस् प्रत्ययः ।) पुरोहितः तत्र तस्यां वेद्यां नूतनं नवीनमग्नि मजिज्वलत् ज्वालयति स्म । योऽग्निः सकलजंतुषु सकलाश्चते जंतवश्च सर्वप्राणिनस्तेषु समः सदृशोऽस्ति सोऽग्नि र्नेतुः स्वामिनः प्रदक्षिणयितुं प्रदक्षिणां कारयितुं योग्यो नह्यस्ति ॥ १२ ॥

मंत्रपूतहविषः परिषेका–दुत्तरोत्तरशिखः स बभासे ।
सूचयन् परमहःपदमस्मै, यावदायुरधिकाधिकदीप्तिम् ॥ १३ ॥

(व्या०) मंत्रपूत इति । सोऽग्निः मंत्रपूतहविषः मंत्रेण पूतस्य पवित्रस्य हविषो होतव्यद्रव्यस्य परिषेकात् सेचनात् उत्तरोत्तरशिखः उत्तरा उत्तराः शिखा यस्य सः अधिकाधिकशिखः सन् बभासे दीप्यते स्म । किं कुर्वन् अस्मै भगवते यावदायुः (यावदियत्त्वे । ३ । १ । ३१ । इ. सू. अव्ययी भावः ।) आयुर्यावत् अधिकाधिकदीप्तिं सूचयन् कथयन् । किं विशिष्टोऽग्निः परमहःपदं परं च तत् महः उत्कृष्टतेजः तस्य पदं स्थानम् ॥ १३ ॥

हेम्नि धाम मदुपाधि कथं ते, मां विना वपुरदीप्यत हैमम् ।
प्रष्टुमेवमनलः किमु धूमं, स्वांगजं प्रभुमभिप्रजिघाय ॥ १४ ॥

(व्या०) हेम्नि इति ॥ अनलो वैश्वानरः स्वांगजं स्वस्य अंगजः (अङ्गे पञ्चम्याः । ५ । १ । १७० । इ. सू. अङ्गपूर्वक जनधातोर्डः । डित्यन्त्यस्वरादे इ. सू. अन्त्यस्वरादेर्लोपः अङ्गात् जातः अङ्गजः ।) पुत्रस्तं आत्मीयपुत्रं प्रभुं (लक्षणवीप्स्येत्थम्भूतेष्वभिना । २ । २ । ३६ । इ. सू. प्रभुमित्यत्र अभि योगद्वितीया) अभि स्वामिसंमुखं किमु एवं प्राष्टुं प्रजिघाय प्रहिणोतिस्म । एवं मिति किं हे स्वामिन् हेम्नि सुवर्णे धाम तेजो मदुपाधि मन्निमित्तं वर्तते । मां (विना ते तृतीया च । २ । २ । ११५ । इ. सू. मामित्यत्र विनायोगे द्वितीया) विना ते तव वपुः हैमं सुवर्णमयं शरीरं कथमदीप्यत ॥ १४ ॥

सोऽभितः प्रसृतधूमसमूहा-श्लिष्टकाञ्चनसमद्युतिदेहः ।
स्वां सखीमकृत सौरभलुभ्य-द्भृंगसंगमितचम्पकमालाम् ॥ १५ ॥

(व्या०) स इति । स भगवान् अभितः समंततः प्रसृतधूमसमूहाश्लिष्ट कांचनसमद्युतिदेहः प्रसृतेन धूमानां समूहेन आश्लिष्टः आलिंगितः काञ्चनस्य समा द्युतिर्यस्य देहो यस्य सः एवंविधः सन् सौरभलुभ्यद्भृंगसंगमितचम्पकमालां सौरभेण (प्रज्ञादिभ्योऽण् । ७ । १६५ । इ. सू. सुरभिशब्दात् स्वार्थेऽण् ।) परिमलेन लुभ्यन्तश्चते भृंगाश्च तैः संगमिता मेलिता चम्पकपुष्पाणां माला तां स्वां सखीमकृत । एतावता गौरवर्णत्वात् चम्पकमालासदृशो भगवतो देहः तत्र लग्नो धूमश्च भ्रमरसमूहसदृशः । एवं भगवतोदेहस्य चम्पकपुष्पमालायाश्च सखीत्वं सादृश्यं ज्ञेयमितिभावः ॥ १५ ॥

धूमराशिरसितोऽपि चिरंत्वो, लोहितत्वमतनोन्नयनानाम् ।
चूर्णकश्च धवलोऽपि रदानां, रागमेधयति रागिषु सर्वम् ॥ १६ ॥

(व्या०) धूमराशिरिति ॥ असितोऽपि कृष्णोऽपि धूमराशिः धूमानां राशिः समूहः चिरंत्वो (टिण्टथ्वर् च वा । १५० । इ. उ. सू. चिर्धातोः इण्ट प्रत्ययः ।) वर्धूत्वोर्नयनानां लोचनानां लोहितत्वं आरक्तत्वमतनोत् तनोति स्म । च पुनर्धवलोऽपि चूर्णको रदानां दन्तानां लोहितत्वमारक्तत्वमतनोत् कृतवान् । रागिषु रागवत्सु सर्वं वस्तु रागमेधयति वर्द्धयति ॥ १६ ॥

ङित् । ३ । ४ । २५ । इ. सू. पोतनाम्नः आचारे क्विप् ।) स्म पोतो बालः प्रवहणं वा तद्वदाचरतिस्म । किंविशिष्टे यन्मरीचिनिकरे ननु निश्चितं विष्वद्रीचि विष्वक् समंततः अञ्चतीति विष्वग्यङ् तस्मिन् समंततः प्रसृत्वरे 'सर्वादि विष्वग् देवा' इति सूत्रेण विष्वद्रीचिरूपनिष्पत्तिः । पुनः जलानांराशिः तस्य जलराशेः समुद्रस्य । वीचिसदृशे वीचीनां सदृशस्तस्मिन् कल्लोलसदृशे ॥ २५ ॥

छत्रमत्रुटितचारिम चोक्षे, चामरे शयनमुच्चविशालम् ।
यन्मनोऽभिमतमन्यदपीन्द्रा–द्वस्तु स स्तुतिपदं तदवाप ॥ २६ ॥

(व्या०) छत्रमिति । अत्रुटितचारिम न त्रुटितं अत्रुटितं अत्रुटितमच्छिन्नं चारिम (पृथ्वादेरिमन् वा । ७ । १ । ५८ । इ. सू. चारुशब्दात् भावे वा इमन् । त्र्यन्तस्वरादेः । ७ । ४ । ४३ । इ. सू. अन्त्यस्वरलोपः) रमणीयत्वं यस्य तत् छत्रं चोक्षे पवित्रे चामरे उच्चविशालं उच्चं च तत् विशालं च शयनं अन्यद्(पञ्चतोऽन्यादेरनेकतरस्य दः । १ । ४ । ५८ । इ. सू. अन्यशब्दात् सेर्दः ।) पि यद्वस्तु मनोभिमतं मनसः अभिमतं मनोहारि तद्वस्तु स भगवान् इन्द्रात् अवाप प्राप । किं विशिष्टं वस्तु स्तुतिपदं स्तुतेः श्लाघायाः पदं स्थानम् ॥२६॥

नायक स्त्रिभुवनस्य न चार्थी, दायकश्च कथमस्य दिवीशः ।
किंतु वाहितमुवाच विवाह–प्रांतरं तनुभृतामयमेव ॥ २७ ॥

(व्या०) नायक इति । त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं (संख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्न्ययम् । ३ । १ । ९९ । इ. सू. समाहारद्विगुः ।) तस्य नायकः (णकतृचौ । ५ । १ । ४८ । इ. सू. नीधातोः कर्तरि णक प्रत्ययः । नामिनोऽकलिहलेः । ४ । ३ । ५१ । इ. सू. वृद्धिः । एदैतोऽयाय् । १ । २ । २३ । इ. सू. आयादेशः ।) स्वामी अर्थी याचको न स्यात् । च अन्यत् दिवीश इन्द्रः अस्य भगवतो दायको दाता कथंस्यात् । किन्तु अयं भगवान् तनुभृतां तनुं शरीरं बिभ्रतीति तनुभृतस्तेषां देहिनां विवाहप्रांतरं विवाहस्य दूरशून्यस्य प्रांतरं मार्गं एवममुना प्रकारेण वाहितमुवाच उक्तवान् ॥ २७ ॥

गीयते इति गानं) तस्य समानं सदृशं तस्मिन् नर्तने नृत्ये सति । अंगहारभर-भंगुरहारतरलतमौक्तिकमिषामृतबिंदून् अंगहारस्य अंगविक्षेपस्य भरः समूहस्तेन भंगुरस्त्रुटितो यो (भञ्जिभासिमिदोघुरः । ५ । २ । ७४ । इ. सू. भञ्जधातोः घुरः भज्यते इत्येवं शीलं भङ्गुरं ।) हारस्तस्मात् तरलानि यानि मौक्तिकानि तेषां मिषेण अमृतस्य बिन्दवस्तान् अतत विस्तारयति स्म ॥ ३५ ॥

गेयसारधवलः प्रमदौघैः, क्लीबदुर्वहकरग्रहचिह्नः ।
सोऽभ्यगाद्गृहमथो परदेशा-द्भूमिपाल इव लब्धमहेलः ॥ ३६ ॥

(व्या०) गेयसार इति ॥ अथो अथानन्तरं स भगवान् गृहमभ्यगात् गृहं प्रतिययौ । किंविशिष्टो भगवान् प्रमदौघैः प्रमदानां स्त्रीणां ओघाः समूहास्तैः गेयसारधवलः गेयाः (आत्सन्ध्यक्षरस्य । ४ । १ । २ । इ. सू. गैधातोरात्वं यण्चातः । ५ । १ । २८ । इ. सू. गाधातोर्यप्रत्ययः आकारस्य एकारश्च गातुं योग्याः गेयाः ।) सारधवला यस्य सः पुनः किं० क्लीबैः षंढै-र्दुर्वहं करग्रहचिह्नं पाणिग्रहणचिह्नं यस्य सः क्लीबैः कातरैर्दुर्वहं करग्रहस्य सर्वदेशदंडग्रहणस्य चिह्नं यस्य सः पुनः किं० लब्धा महती इला पृथिवी इडा स्तुतिर्वा येन सः लब्धमहेलः (पुम्वत्कर्मधारये । ३-२-५७ । इ. सू. महती-शब्दस्य पुम्वद्भावः जातीयैकार्थेऽच्वेः । ३ । २ । ७० । इ. सू. डाः सन्म-हत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् । ३ । १ । १०७ । इ. सू. समासः ।) डलयोरै-क्यम् ॥ भूमिं पालयतीति भूमिपालो (कर्मणोऽण् । ५ । १ । ७२ । इ. सू. भूमिपूर्वकपालधातोः अण् प्रत्ययः । ङस्युक्तं कृता । ३ । १ । ४९ । इ. सू. समासः) यथा परदेशात् अन्यदेशात् स्वगृहं अभ्येति तद्वत् ॥ ३६ ॥

स्वामिनः पथि यतः पुरतो य-स्तूरपूरनिनदः प्रससार ।
स स्वमन्दिरगतासु बभारा-कृष्टिमंत्रतुलनां ललनासु ॥ ३७ ॥

(व्या०) स्वामिन इति ॥ स्वामिनः श्रीऋषभदेवस्य पथि मार्गे यतः-गच्छतः सतो य स्तत १ वितत २ घन ३ शुषिराणां च तूराणां पूरस्यनिनदो ध्वनिः प्रससार । स तूरपूरनिनदः स्वस्य मन्दिराणि गृहाणि तानि गताः प्राप्ता-

७ । ३ । ८६ । इ. सू. कटपूर्वक अक्षिशब्दात् अः । तदस्य संजातं) ते एव कुंता भल्लास्तैः पाटितापि विदारितापि सुभटीव पुरोऽग्रे अभूत् । किं लक्षणा अन्या तस्य भगवतः समित् (क्रुत्सम्पदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ । इ. सू. संपूर्वक इण्धातोः क्विप् । ह्रस्वस्य तः इ. सू. तोन्तः संयन्ति अत्र इति समित् ।) सभासंग्रामो वा तस्य निशमनेन निरीक्षणेन उच्छ्वसिता तत्समित्नि-शमनोच्छ्वसिता । कंचुकत्रुटिपट्टकृतवक्षा कंचुकः कंचुलिका तस्य त्रुट्या त्रोट-नेन पट्टकृतं वक्षो हृदयं यस्याः सा ॥ ४० ॥

तूर्णिमूढदृगपास्य रुदन्तं, पोतमोतुमधिरोप्य कटीरे ।
कापि धावितवती नहि जज्ञे, हस्यमानमपि जन्यजनैः स्वम् ॥४१॥

(व्या०) तूर्णि इति ॥ कापि स्त्री जन्यजनैर्लोकैः स्वं हस्यमानमपि नहि जज्ञे नहि ज्ञातवती । किं कृतवती पोतं बालं रुदन्तं अपास्य त्यक्त्वा ओतुं बिडालं कटीरे (कृशपपूगमञ्जिकुटिकटि–रः । ४१८ । इ. उ. सू. कटेधातोः ईरः) कटीतटे अधिरोप्य धावितवती (क्तक्तवतू । ५ । १ । १७४ । इ. सू. धाव्धातोः भूते क्तवतुः । स्तायशितोऽत्रोणादेरिट् । ४ । ४ । ३२ । इ. सू. इट् । अधातूदृदितः । २ । ४ । २ । इ. सू. धावितवत् शब्दात् स्त्रियां ङीः) किं लक्षणा स्त्री तूर्णिमूढदृक् तूर्ण्या (कावावीक्रीश्रिश्रुक्षुज्वरितूरि–णिः । ६३४ । इ. उ. सू. तूरिधातोर्णिः) औत्सुक्येन मूढा दृष्टिर्यस्याः सा ॥ ४१ ॥

कज्जलं नखशिखासु निवेश्या–लक्तमक्षणि च वीक्षणलोला ।
कंठिकां पदि पदांगदमुच्चैः, कंठपीठलुठितं रचयन्ती ॥ ४२ ॥
मज्जनात्परमसंयतकेशी, वैपरीत्यविधृतांशुकयुग्मा ।
काचिदागतवती ग्रहिलेव, त्रासहेतुरजनिष्ट जनानाम् ॥ ४३ ॥
युग्मम् ॥

(व्या०) कज्जलमिति । काचित स्त्री ग्रहिला इव आगतवती आयाता सती जनानां लोकानां त्रासहेतुः त्रासस्य हेतुः अजनिष्ट जाता । किं लक्षणा स्त्री वीक्षणलोला वीक्षणेलोला विलोकनचपला । किं कुर्वती कज्जलं नखशिखासु नखानां शिखास्तासु निवेश्य च पुनः अलक्तं अक्षणि लोचने निवेश्य कंठिकां

निर्निमेषनयनां नखचर्या–ऽस्पृष्टभूमिमपरामिह दृष्ट्वा ।
को नु देव्यजनि पश्यत देव–ध्यानतोद्रुतमसाविति नोचे ॥ ४५ ॥

(व्या०) निर्निमेषनयनामिति । इह समुदाये अपरां स्त्रियं निर्निमेषनयन निर्निमेषे नयने यस्या. सा तां निमेषरहितलोचनां नखानां चर्यया (समजनि पन्निपद् शीङ्सुग्विदिचरिमनी णः । ५ । ३ । ९९ । इ. सू. चर्धातोर्भा क्यप् चरणं चर्या ।) अस्पृष्टा भूमिर्यया सा तां दृष्ट्वा कः पुमान् इति न ऊचे इतीति किं भो भो जनाः पश्यत असौ स्त्री नु इति वितर्के देवस्य प्रभोर्ध्याना इति देवध्यानतः द्रुतं शीघ्रं देवी अजनि । यतो देवतापि निर्निमेषनयना अस्पृष्ट भूमिश्चस्यात् । 'चतुरंगुलेण भूमिं न छिवंति सुरा जिणाविंति' इति वचनात् ।

(व्या०) अंसदेशमिति । अथानंतरं नयशाली नयेन शाल्ते इति नयशाली हरिरिन्द्रस्तं भगवन्तं स्वमात्मीयं अंसस्य देशस्तं स्कंधप्रदेशं अनयत् । शच्यपि इन्द्राणी अपि वध्वौ सुमंगलासुनन्दे स्वं अंसदेशमनयत् । किंतु अस्य अंसदेशस्य अभिघाय्ने अपघनाय (निघोद्घसङ्घोद्धनाऽपघनोपघ्नं निमित्त प्रशस्तगणाऽऽश्राणाऽऽसन्नम् । ५ । ३ । ३६ । इ. सू. अपपूर्वक हन्धातोः अपघननिपातः) तेभ्यः समस्तावयवेभ्यो विश्रुतं विख्यातं शक्तिरस्यास्तीति शक्तिमत् तस्य भावः शक्तिमत्त्वं शक्तियुक्ततां किमु परीक्षितुम् ॥ ५१ ॥

विश्वविश्वविभुना परिणद्धै-कांसभूरपि विभुः स ऋभूणाम् ।
संगतांसयुगलामबलाभ्यां, न स्वतः प्रणयिनीं बहु मेने ॥ ५२ ॥

(व्या०) विश्व इति । ऋभूणां देवानां विभुः स्वामी स इन्द्रः विश्वविश्वविभुना विश्वं च तत् विश्वं च तस्य विभुः स्वामी तेन समग्रविश्वाधिपेन परिणद्धैकांसभूरपि परिणद्धा व्याप्ता एकस्यांसस्य भूः स्थानं यस्य सः सन् उभाभ्यां सुमंगलासुनन्दाभ्यां अबलाभ्यां संगतांसयुगलां संगतं मिलितं अंसयोर्युगलं यस्याः सा तां मिलितस्कंधयुगलां अपि प्रणयिनीं इन्द्राणीं स्वत आत्मनो न बहु मेने । कोऽर्थः इन्द्रेण भगवान् एकस्मिन् स्कंधे आरोपितः इन्द्राण्या उभयोः स्कंधयोर्वधूयुग्ममारोपितम् । तेनात्मानं न्यूनत्वेन न मेने । भगवानेकोऽपि गुरुः वध्वौ तु अबले इति भावः ॥ ५२ ॥

तत्र तौ प्रमदनिर्मितनृत्यौ, तं च ते च परितोषयतः स्म ।
क्ष्मां तदंह्रिकमलस्पृहयालुं, प्रक्षरत्सुमचयैः सुखयन्तौ ॥ ५३ ॥

(व्या०) तत्र इति । तत्र तस्मिन्नवसरे तौ शचीन्द्रौ प्रमदनिर्मितनृत्यौ प्रमदेन हर्षेण निर्मितं नृत्यं (ऋदुपान्त्यादकृपिचृदृचः । ५ । १ । ४१ । इ. सू. नृतधातोः क्यप् ।) याभ्यां तौ तं च भगवन्तं ते च वध्वौ परितोषयतः स्मः । किंकुर्वन्तौ तौ शचीन्द्रौ तदंह्रिकमलस्पृहयालुं तस्य भगवतः अंह्री चरणौ एव कमले तयोः स्पृहयालुं (शीङ्श्रद्धानिद्रातन्द्रादयिपतिगृहिस्पृहेरालुः । ५ । २ । ३७ । इ. सू. स्पृहिधातोरालुः ।) स्पृहणशीलां क्ष्मां पृथ्वीं प्रक्षरन्तश्च्यवंत सुमानां पुष्पाणां चयाश्च्यवंतैः पतद्भिः पुष्पसमूहैः सुखयन्तौ सुखं कुर्वन्तौ ॥ ५३ ॥

अप्सरोभिरिति कौतुकगाने, ऽप्यस्य न स्मरवशत्वमभाणि ।
मास्म लज्जिततरस्तरुणीना-मिष्टमेष कपदेकभटस्तम् ॥ ५४ ॥

(व्या०) अप्सरोभिरिति । अप्सरोभिर्देवांगनाभिः (आप्यन्ते पुण्यैरिति-अप्सरसः. आपोऽप्सरस्सरजाश्च । ९६४ । इ. उ. सू. आप्लृंट् व्याप्तौ इति धातोः अस् प्रत्ययः आप्धातोः अप्सर् आदेशः ।)इत्यस्मात्कारणात् कौतुकेन गाने तस्मिन् कौतुकगाने कौतुकेनगीतगानमध्येऽपि अस्य भगवतः स्मरवशत्वं स्मरस्य कामस्य वशत्वमधीनत्वं न अभाणि न भणितम् । इतीति किं एकश्चासौ भटश्च एकभटः एष भगवान् लज्जिततरः लज्जितः सन् तरुणीनां स्त्रीणां इष्टं तं स्मरं कंदर्पं मा स्म कपत (सस्मे ह्यस्तनी च । ५ । ४ । ४० । इ. सू. स्मयुक्ते माङि उपपदे कप्धातोः ह्यस्तनी । अड्धातोरादिर्ह्यस्तन्यां च माङा । ४ । ४ । २९ । इ. सू. माङ्योगे अडभावः) मास्म हिंसीत् ॥ ५४ ॥

नेत्रमंडलगलज्जलधारा-धिष्ण्यवंधुरिमधूर्वहदेहः ।
तं शतक्रतुरथोकृतकृत्यः, स्वर्यियासुरभिवन्द्य जगाद ॥ ५५ ॥

(व्या०) नेत्र इति । अथो अथानंतरं शतं क्रतवो यस्य स शतक्रतुः इन्द्रः कृतानि कृत्यानि येन स कृतकृत्यः निष्पादितसर्वकार्यः सन् स्वर्यियासुः) (सन् भिक्षासंशेरुः । ५-२-३३ । इ. सू. सन्नन्तात् यियासुधातोः उप्रत्ययः।) स्वः स्वर्गं यातुमिच्छुः स्वर्गगमनेच्छुः तं भगवन्तमभिवंद्य जगाद स्थाने मुक्त्वा इत्यूचिवान् । किंलक्षण इन्द्रः नेत्रयोर्मंडलं तस्मात् गलत् यत् जलं तस्य धारायाः धिष्ण्यं (धृष्णुवन्ति अस्मिन् धिष्ण्यं । शिक्या स्याव्या । ३६४ । इ. उ. सू. यप्रत्ययान्तोनिपातः) गृहं धारागृहं तस्य वंधुरिमा मनोज्ञत्वं तस्य धूर्वहो भारवाहो देहः शरीरं यस्य सः नेत्रमंडलगलज्जलधाराधिष्ण्यवंधुरिमधूर्वहदेहः ॥ ५५ ॥

रूपसिद्धिमपिवर्णयितुं ते, लक्षणाकर न वाक्पतिरीशः ।
यच्चतुष्ककलनापि दुरापा, तद्धितप्रकरणं मनुते कः ॥ ५६ ॥

(व्या०) रूपसिद्धिमिति । हे लक्षणाकर भृंगारचामरयुगध्वजयुग्मशंख मंजीर नीरधिमनोरम पुष्करिण्य इत्याद्यष्टोत्तरसहस्रलक्षणानामाकरो यः पक्षे लक्षणानां

व्याकरणानां आकरस्तस्य संबोधनं । वाग्यतिः बृहस्पतिः ते तव रूपसिद्धिमपि रूपं शरीरं तस्य सिद्धिः पक्षे रूपसिद्धिः शब्दसिद्धिस्तामपि वर्णयितुं न ईशः न समर्थः । यच्चतुष्ककल्पनापि यस्य भगवतः चतुष्कावसरः समवसरः तस्य कल्पनापि दुरापा दुःखेन आप्यते इति दुरापा (दुःस्वीषत्सु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ५ । ३ । १२९ । इ. सू. दुःपूर्वकआपधातोः खल् । आत् इ. सू. आप् ।) दुष्प्रापा वर्तते । तज्जितप्रकरणं तस्य भगवतो हितप्रकरणं तदा को मनुते जानाति अपि न कोऽपि यस्य चतुष्के सभायामपि गन्तुं न शक्यते तस्य हितप्रकरणं हितचिन्ता कथं क्रियते । द्वितीयेऽर्थे तस्य लक्षणाकरस्य तद्धितप्रकरणं तद्धित-वृत्ति को मनुते यस्य चतुष्कस्य आवृत्तेः कल्पनापि दुरापा दुष्प्राया अस्तीति ॥

यन्महः समुपजीव्य जडोऽपि, स्यात् कलाभृदिति विश्रुतिपात्रम् ।
यन्नये विनयनं तव तस्य, द्योतनं द्युतिपतेस्तदधीश ॥ ५७ ॥

(व्या०) यन्महः इति । हे नाथ यस्य तव महः तत्तेजस्तत् समुपजीव्य जडोऽपि मूर्खोऽपि कलाभृत् कला बिभर्तीति विश्रुतिपात्रं विश्रुतेः पात्रं (नीदाप्शसुयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ५ । २ । ८८ । इ. सू. पाधातोः ष्ट्रन् पिबन्ति अनेनेति पात्रम् ।) ख्यातं कलावान् इति विश्रुतिपात्रं ख्यातिस्थानं स्यात् । पक्षे यन्महः यस्य द्युतिपतेः सूर्यस्य महस्तेजः समुपजीव्य जडोऽपि चन्द्रः कलाभृत् स्यात् । अमावास्यायां सूर्याचन्द्रमसौ संगतौ स्याताम् । ततश्चन्द्रः सूर्यात्तेजः प्राप्य प्रतिपदि लोकैर्विलोक्यः स्यात् द्वितीयायां मानुषैः । एवं कला-धर इति प्रसिद्धः स्यात् तस्य तव नये न्यायविषये यद् विनयनं शिक्षणं हे अधीश तत् द्युतिपतेः सूर्यस्य द्योतनं प्रकाशनं वर्तते ॥ ५७ ॥

वच्मि किंचन पुनः प्रभुभक्त्या, ये इमे ऋजुमती कुलकन्ये ।
आदृते भगवता सुविनीते, प्रेम जातु न तयोः श्लथनीयम् ॥ ५८ ॥

(व्या०) वच्मि इति । हे नाथ अहं पुनः किंचन प्रभोर्भक्तिस्तया प्रभु-भक्त्या वच्मि वदामि । ये इमे ऋजुमती विचक्षणे सुविनीते कुलकन्ये सुमंगला-सुनन्दे भगवता (तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुः । ७–२–१ । इ. सू. भगशब्दात

दोषात् स्पष्टैकगुणं स्पष्टाः प्रकटाः नैके अनेके गुणा यस्य तं प्रकटानेकगुणं जनं न उज्झति न त्यजति । अनल्पगुणाढ्या न अल्पाः अनल्पाः बहवः ते च ते गुणाश्च विनयादिगुणाः तन्तवो वा तैराढ्या समृद्धा चंचलापि पताका कुलमूर्ध्नि कुलमावासः गोत्रं वा तस्य मूर्ध्नि मस्तके न धीयते किं अपितु धीयते ॥६४॥

मौग्ध्यहेतु रनयोरनयोऽपि, स्वामिना समुचितो ननु सोढुम् ।
कारिकासु सिकताधिकतायाः, किं प्रकुप्यति नदीषु नदीशः ॥६५॥

(व्या०) मौग्ध्य इति ॥ हे नाथ अनयोर्वत्सयोः अनयोऽपि अन्यायोऽपि स्वामिनो ननु निश्चितं सोढुं समुचितो योग्यः । किं विशिष्टोऽनयः मौग्ध्यहेतुः मुग्धस्य भावो मौग्ध्यं मुग्धत्वं तदेव हेतुः कारणं यस्य सः । नदीनां ईशः नदीशः समुद्रः किं नदीषु प्रकुप्यति कोपं कुरुते अपि तु नैव । किं लक्षणासु नदीषु सिकतानां वालुकानां अधिकता आधिक्यं तस्याः कारिकासु (णकतृचौ । ५ । १ । ४८ । इ. सू. कृधातोः कर्तरिणकः आत् इ. सू. आप् । अस्यायत्तत्क्षिपकादीनाम् । २ । ४ । १११ । इ. सू. अस्य इकारः) कुर्वन्तीति कारिकास्तासु कुर्वाणासु ॥ ६५ ॥

मन्तुमन्तमपि भावविशुद्धं, शुद्धमेव गणयन्ति गुणज्ञाः ।
मान्य एव शुचिरन्तरिहेभ्य-स्त्रैणकंठरसिकोऽपि हि हारः ॥ ६६ ॥

(व्या०) मन्तुमन्तमिति । हे नाथ गुणज्ञाः (आतोडोऽह्वावामः । ५ । १ । ७७ । इ. सू. गुणपूर्वकज्ञाधातोर्डः प्रत्ययः । डित्यन्त्य इ. सू. अन्त्यस्वरलोपः ।) गुणान् जानन्ति इति गुणज्ञाः पुरुषाः मन्तुमन्तमपि मन्तुरपराधोऽस्यास्तीति (कृसिकम्यमिगमितनिमनिजन्यसिमसि–तुन् । ७७३ । इ. उ. सू. मन्धातोः तुन् प्रत्ययः ।) मन्तुमान् तं अपराधिनमपि पुरुषं भावेन विशुद्धः भावविशुद्धस्तं शुद्धमेव गणयन्ति । इहैव दृष्टान्तः हि निश्चितं इभ्यस्त्रैणकंठरसिकोऽपि स्त्रीणां समूहः स्त्रैणं (षष्ठ्याः समूहे । ६ । २ । ९ । इ. सू. समूहेऽर्थे स्त्रीशब्दात् । प्रागवतः स्त्रीपुंसान्नञ् स्नञ् । ६ । १ । २५ । इ. सू. नञ् प्रत्ययः ।) इभ्या धनवन्तः तेषां स्त्रैणं स्त्रीसमूहः तस्य कंठ रसिकोऽपि कंठासक्तोऽपि हारः अन्तर्मध्ये शुचिः सन् मान्य एव ॥ ६६ ॥

त्वं परां नृप यथासि कोटिं, श्रीप्रिये अपि तथा प्रथिते ननु ।
प्रेम्णि वीक्ष्य घनतां जनता वः, स्थैर्यमावदतु दंपतिधर्मे ॥ ६७ ॥

(व्या०) त्वमिति । हे नाथ त्वं नृप पूर्वेषु यथा परां कोटिं [illegible] प्राप्तोऽसि । तथा इमे अपि सुमंगलासुनन्दे भार्ये प्रथिते [illegible] ननु निश्चितं [illegible] जनता (ग्रामजनबन्धुसहायात्तल् । ६ । २ । २८ । इ. सू. जनसमूहस्य समूहेऽर्थे तल् ।) जनानां समूहो वो युष्माकं प्रेम्णि स्नेहे घनतां दृढतां वीक्ष्य दम्पत्योर्धर्मे जाया च पतिश्च दंपती (राजदन्तादिषु । ३ । १ । १४९ । इ. सू. जम्पतीशब्दो निपात्यते) तयोर्धर्मस्तस्मिन् स्थैर्यं स्थिरत्व-मावदतु ॥ ६७ ॥

प्राप्तकालमिति वाक्यमुदित्वा, मोदभाजि विरते सुरराजे ।
आन्वयन् कुलवधूसमयज्ञा तत्त्वपि प्रथमनाथनवोढे ॥ ६८ ॥

(व्या०) प्राप्तकालमिति । कुलवधूसमयज्ञा कुलवधूनां समयः आचारस्तं जानातीति तत्त्वपि [illegible] अपि प्रथमनाथनवोढे प्रथमश्चासौ नाथश्च प्रथमनाथः श्रीऋषभदेवः तस्य नवोढे [illegible] ते सुमंगलासुनन्दे आन्वयन् [illegible] । [illegible] प्राप्तकालं प्राप्तावसरं इति पूर्वोक्तं वाक्यं उदित्वा कथयित्वा मोदभाजि मोदं हर्षं भजतीति तस्मिन् सुरराजि सुराणां देवानां राजा सुरराजस्तस्मिन् इन्द्रे विरते निवृत्ते सति ॥ ६८ ॥

यस्य दास्यमपि दुर्लभमन्यै-स्तत्प्रिये यत युवां यदभूतम् ।
भाग्यमेतदलमत्र भवत्योः, कः प्रवक्तुमलमत्रभवत्योः ॥ ६९ ॥

(व्या०) यस्येति । हे कुलीने यस्य भगवतो दास्यमपि अन्यैर्दुर्लभं दुःखेन लभ्यते इति दुर्लभं वर्तते । यत इति वितर्के यत् यस्मात् युवां तत्प्रिये तस्य स्वामिनः प्रिये तत्प्रिये दयिते अभूतं जाते । एतत् अलं अत्यर्थं अत्रभवत्योः पूज्ययोः भवत्योर्युवयोर्भाग्यमत्र जगति कः पुमान् प्रवक्तुं हर्षेण जल्पितुं अलं समर्थो भवेत् अपितु न कोऽपि ॥ ६९ ॥

देवदेवहृदि ये निविशेथे, ते युवां न भवथोऽन्यविनेये ।
स्वान्तमेव मम [illegible] यद्विकस्विरमिह वामपि कामम् ॥ ७० ॥

श्रोत्रयोर्गुरुगिरां श्रुतिरास्ये, सूनृतं हृदि पुनः पतिभक्तिः ।
दानमर्थिषु करे रमणीना-मेष भूषणविधिर्विधिदत्तः ॥ ७१ ॥

(व्या०) श्रोत्रयोरिति । रमणीनां (रम्यादिभ्यः कर्तरि । ५-३-१२६ इ. सू. रमधातोः कर्तरि अनट् टित्वात् ङीः ।) स्त्रीणां एष भूषणविधिः भूषणानां विधिः विधिदत्तो वर्तते । विधिना विधात्रा दत्तो विधिदत्तः । (दत् । ४ । ४ । १० । इ. सू. तादौ किति दासञ्ज्ञकस्य दत् आदेशः) एष कः श्रोत्रयोः (हुयामाश्रुवसिभसिगुविपचि-त्रः । ४५१ । इ. उ. सू. श्रुधातोः त्रप्रत्ययः । श्रूयते अनेनेति श्रोत्रम् ।) कर्णयोः गुरूणां गिरः तासां गुरुसत्कवाणीनां श्रुतिः श्रवणम् । आस्ये मुखे सूनृतं (सुष्ठु नृत्यति सतामनोऽनेनेति सूनृतं स्थादिभ्यः कः । ५ । ३ । ८२ । इ. सू. सुपूर्वकनृत्धातोः कः । घञ्युपसर्गस्य । ३ । २ । ८६ । इ सू. अघञि अपि सु उपसर्गस्य दीर्घता) सत्यं वचः पुनर्हृदि मनसि पतिभक्तिः पत्युः स्वामिनोभक्तिः करे हस्ते अर्थिषु याचकेषु दानम् ॥ ७१ ॥

सुभ्रुवां सहजसिद्धमपास्यं, चापलं प्रसवसद्म विपत्तेः ।
येन कूलकठिनाश्मनिपाता-द्वीचयोऽम्बुधिभुवोऽपि विशीर्णाः ॥७२॥

(व्या०) सुभ्रुवां इति । सुभ्रुवां शोभने भ्रुवौ यासां तास्तासां स्त्रीणां चपलस्य भावश्चापलं चपलत्वं सहजसिद्धं स्वभावसिद्धं त्यक्तुं योग्यं त्याज्यं त्यजन योग्यं वर्तते । किंलक्षणं चापलं विपत्ते र्विनाशस्य प्रसवस्य जन्मनः सद्म गृहं जन्मस्थानमस्तीतिशेषः । येन चापलेन कूलकठिनाश्मनिपातात् कूलं तटं तस्मिन् ये कठिनाश्चते अश्मानश्च पाषाणाः तेषु निपातः पतनं तस्मात् पतनात् अम्बुधि-

भुवोऽपि अम्बूनि धीयन्ते अस्मिन्निति अम्बुधिः समुद्रः तस्मात् भवन्तीति समुद्रजाता अपि वीचयः कल्लोला विशीर्णाः भग्नाः ॥ ७२ ॥

चापलेऽपि कूलमूर्ध्नि पताका, तिष्ठतीतिहृदि मास्म निधत्तम् ।
प्राप सापि वसतिं जनबाह्यां, दंडसंघटनया दृढबद्धा ॥ ७३ ॥

(व्या०) चापल इति । हे कुलीने युवां हृदि हृदये इति मास्म निधत्तं चित्ते इति न चिन्तनीयम् । इतीति किं पताका चापलेऽपि चपलत्वेऽपि सति कुलं गृहं गोत्रं वा तस्य मूर्ध्नि मस्तके तिष्ठति । सापि पताकापि दंडसंघटनया दंडस्य संघटना तया दृढबद्धासती जनेभ्यो बाह्यां तां वसतिं (वसन्ति अस्यामिति वसतिः । रुन्यमिरमि वहिवस्यर्तेरतिः । ६५३ । इ. सू. वस्धातोः अतिप्रत्ययः ।) वासं प्राप ॥ ७३ ॥

अस्ति संवननमात्मवशं चे–दौचितीपरिचिता पतिभक्तिः ।
मूलमंत्रमणिभिर्मृगनेत्रा–स्तद् भ्रमन्ति किमु विभ्रमभाजः ॥ ७४ ॥

(व्या०) अस्तीति । हे कुलीने स्त्रीणां चेत् यदि औचित्या परिचिता औचितिगुणयुक्ता पत्युर्भक्तिः पतिभक्तिः आत्मनो वशमधीनमात्मवशं संवननं वशीकरणमस्ति । तत तस्मात् कारणात् मृगस्य नेत्रे इव नेत्रे यासां ताः स्त्रियः मूलमंत्राश्च मणयश्च तैः किमु किमर्थं विभ्रमं (भजोविण् । ५ । १ । १४६ । इ. सू. विभ्रमपूर्वकभज्धातोर्विण् । भजन्तीति भ्रमन्ति ॥ ७४ ॥

भोजिते प्रियतमेऽहनि भुङ्क्ते, या च तत्र शयिते निशि शेते ।
प्रातरुज्झति ततः शयनं प्राक्, सैव तस्य सुतनुः सतनुः श्रीः ॥७५॥

(व्या०) भोजित इति । यास्त्री प्रियतमे भर्तरि अहनि दिवसे भोजिते सति भुंक्ते । च पुनः या स्त्री तत्र प्रियतमे निशि रात्रौ शयिते सति शेते । प्रातः प्रभाते ततः प्रियतमात् प्राक् पूर्वं शयनमुज्झति त्यजति । प्रियतमस्य भर्तुः सैव सुतनुः शोभना तनुर्यस्याः सा स्त्री सतनुः तन्वा सह वर्तते इति सतनुः मूर्तिमती श्रीर्लक्ष्मीः स्यात् । उक्तं च–'अनुकूला सदा तुष्टा दक्षा साध्वी विचक्षणा । एभिः पंचगुणैर्युक्ता श्रीरिव स्त्री न संशयः ॥ ७५ ॥

नेत्रपद्ममिह मीलति यस्या, वीक्षिते परपुमाननचन्द्रे ।
श्रीगृहं सृजति पंकजिनीव, तामिनः स्वकरसंगमबुद्धाम् ॥ ७६ ॥

(व्या०) नेत्रपद्ममिति ॥ यस्याः स्त्रियः नेत्रपद्मं नेत्र-(नीदाम्वृशसुयुयु-जस्तुतुदसिसिचमिह पतपानहस्त्रट् । ५ । २ । ८८ । इ सू. नो धातोः करणे त्रट् ।) नेत्र पद्म परपुमाननचन्द्रे परपुंसः आननं परपुमाननं तदेवचन्द्रस्तस्मिन् परपुरुषमुखचन्द्रे वीक्षिते सति दृष्टे सति मीलति संकुचति । इनो (एतीति इनः । जीणशीदीबुध्यविमीभ्यः कित् । २६१ । इ. उ. सू. इणक् धातो. कित् नः ।) भर्ता सूर्यो वा स्वकरसंगमबुद्धां स्वस्य करो हस्तः किरणो वा तस्य संगमेन बुद्धा तां आत्मीयकरस्पर्शेन विकसितां तां स्त्रियं पंकजिनी इव कमलिनीवत् श्रीगृहं सृजति आत्मीयगृहसत्कसर्वलक्ष्मीस्थानं करोतीति भावः ॥ ७६ ॥

मास्म तप्यत तपः परितक्षीन्, मा तनूमतनुभिर्व्रतकष्टैः ।
इष्टसिद्धिमिह विन्दति योषि-चेन्न लुम्पति पतिव्रतमेकम् ॥ ७७ ॥

(व्या०) मास्म इति ॥ तपो मास्म तप्यत (सस्मे ह्यस्तनी च । ५ । ४ । ४० । इ. सू. तप्धातो ह्यस्तनी अड्धातोरादिर्ह्यस्तन्यां-ञा । ४ । ४ । २९ । इ. सू. अडभावः) । तनूं शरीरं अतनुभिः न तनूनि अतनूनि तैर्व्रतुभिः व्रतस्य कष्टानि तैर्व्रतकष्टैर्मा परितक्षीत् (माङ्ययतनी । ५ । ४ । ३९ । इ. सू. स्मसहितमांङिउपपदे अद्यतनी । अड्धातोरादि ह्यस्तन्यां-ञा । ४ । ४ । २९ । इ. सू. अडभावः) मा कृशां कार्षीत् । योषित् स्त्री इह जगति चेत् यदि एकं पतिव्रतं शीलं न लुम्पति (तुदादेः शः । ३ । ४ । ८१ । इ. सू. मुच्लृंती मोक्षणे धातोः शः मुचादितृफदृफगुफशुभोभः शे । ४ । ४ । ९९ । इ. सू. शेपरे नोन्तः ।) तदा इष्टसिद्धिं विन्दति लभते ॥ ७७ ॥

उग्रदुर्ग्रहमभंगमयत्न-प्राप्यमाभरणमस्ति न शीलम् ।
चेत्तदा वहति काञ्चनरत्नै-र्भीवधं मृदुपलैर्महिला किम् ॥ ७८ ॥

(व्या०) उग्र इति । स्त्रीणां चेत यदि उग्रदुर्ग्रहं उग्रैः उत्कटैर्दुर्ग्रहं ... न विद्यते भंगो यस्य तत् अयत्नप्राप्यं न यत्नः अयत्नः अयत्नेन प्राप्यं

शीलप्राभवं नास्ति । तथा मलिनाः (कलिगलिमहि—भ्यः । ४८१ । इ. उ. सू. मल्धातोः इनः । आत् इ. सू. आप् मजने पूज्यने इति मलिना ।) शीघ्रमृदुपलैः —मृत् च मृत्तिका उपलाश्च पाषाणास्तैः क्षालनर्लैः क्षालनं च स्नानानि च तैः शौचं (भावाकर्मोः । ५ । ३ । १८ । इ. सू. विश्रुविकरपुमानोः भाविघञ् । न जन वधः । ४ । ३ । ५४ । इ. सू. वधूधातोर्वृद्ध्यभावः । घञ्युपसर्गस्य बहुलम् । ३ । २ । ८६ । इ. सू. उपसर्गस्य दीर्घः । विवच्यते इति । वीवधः ।) मार्दं किं कथं वहति ॥ ७८ ॥

मज्जितोऽपि घनकज्जलपङ्के, शुभ्र एव परिशीलितशीलः ।
स्वर्धुनीसलिलधौतशरीरो—ऽप्युच्यते शुचिरुचिर्न कुशीलः ॥ ७९ ॥

(व्या०) मज्जित इति । परिशीलितं पालितं शीलं येन सः परिशीलितशीलः पालितशीलः पुमान् घनकज्जलपङ्के, घनं च तत् कज्जलं च तदेव पङ्कस्तस्मिन् निचितकज्जलकर्दमे मज्जितोऽपि बुडितोऽपि शुभ्र एव उज्ज्वल एव । कुशीलः कुत्सितं निन्दितं शीलं यस्य सः पुमान् स्वर्धुनीसलिलधौतशरीरः स्वर्धुनी (धुनातिनटतङ्कन् इति धुनी । धूशाशींक्षो दस्वश्च । ६७८ । इ. उ. सू. धूधातोः निः धातोश्च ह्रस्वः ततो ङ्यां धुनी ।) गङ्गा तस्याः सलिलं जलं तेन धौतं क्षालितं शरीरं येन स गंगाजलक्षालितदेहोऽपि शुचिः पवित्रा रुचिः कान्ति यस्य स शुचिरुचिर्नोच्यते ॥ ७९ ॥

कष्टकर्म नहि निष्फलमेत—च्चेतनावदुदितं न वचो यत् ।
शीलशैलशिखरादवपातः, पातकापयशसोर्वनितानाम् ॥ ८० ॥

(व्या०) कष्टकर्म इति । कष्टं च तत् कर्म च कष्टकर्म कृतं सत् निष्फलं निर्गतं फलं यस्य तत् नहि स्यात् । एतत् वचः चेतनावदुदितं चेतना बुद्धिरस्यास्तीति चेतनावान् चेतनावता सचेतनेन उदितं कथितं न नास्ति । यत् यस्मात् कारणात् वनितानां स्त्रीणां शीलशैलशिखरादवपातः शीलमेव शैलः पर्वतस्तस्य शिखरं तस्मात् अवपातः पतनं पातकापयशसोः स्यात् कोऽर्थः—ये केचन भृगुपातादि कष्टकर्म कृत्वा भवान्तरे राज्यादिसुखं वाञ्छन्ति एतत् मिथ्या

तस्य गुरुस्तस्य दर्शनादेव धन्यंमन्याः (कर्तुः खश् । ५ । १ । ११७ । इ. सू. धन्यपूर्वकमन्धातोः खश् । शित्वात् दिवादेः श्यः । ३ । ४ । ७२ । इ. सू. श्यः खित्वात् खित्यनव्ययाऽरुषोर्मोऽन्तो ह्रस्वश्च । ३ । २ । १११ । इ. सू. मोऽन्तः । आत्मानं धन्यं मन्यन्ते इति धन्यं मन्याः) आत्मानं धन्यं मन्यमानाः ॥

सूरिः श्रीजयशेखरः कविघटाकोटीरहीरच्छवि-,
धम्मिल्लादिमहाकवित्वकलनाकल्लोलिनीसानुमान् ।
वाणीदत्तवरश्चिरं विजयते तेन स्वयं निर्मिते,
सर्गो जैनकुमारसंभवमहाकाव्ये ऽभवत् पञ्चमः ॥ ५ ॥

इति श्रीमदञ्चलगच्छे कविचक्रवर्त्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचितस्य श्रीजैनकुमारसंभवमहाकाव्यस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरमहोपाध्यायविरचितायां टीकायां श्रीमाणिक्यसुन्दरशोधितायां पञ्चमसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः सर्गः प्रारभ्यते ।

अथाश्रयं स्वं सपरिच्छदेषु, सर्वेषु यातेषु नरामरेषु ।
नाथं नवोढं रजनिर्विविक्त इवेक्षितुं राजवधूरुपागात् ॥ १ ॥

(व्या०) अथेति ॥ अथानन्तरं रजनिः राजवधूः राज्ञः चन्द्रस्य पक्षे राज्ञो नृपस्य वधूः राजवधूः नवोढं नवपरिणीतं नाथं विविक्ते एकान्ते ईक्षितुमिव उपागात् (इणिकोर्गा । ४ । ४ । २३ । इ. सू. अद्यतन्यां इण् धातोर्गाः । पिबैति दाभूस्थः सिचो लुप् परस्मै न चेट् । ४ । ३ । ६६ । इ. सू. सिचो लुप् इण्धातोः कर्तरि अद्यतनी ।) समेता । केषु सत्सु सपरिच्छदेषु परिच्छदेन सह वर्तन्ते इति सपरिच्छदास्तेषु सपरिवारेषु सर्वेषु नराश्च अमराश्च नरामरास्तेषु मनुष्यदेवेषु स्वमाश्रयं आत्मीयं गृहं यातेषु गतेषु सत्सु ॥ १ ॥

निशा निशाभंगविशेषकान्ति–कान्तायुतस्यास्य वपुर्विलोक्य ।
स्थाने तमःश्यामिकया निरुद्धं, दधौ मुखं लब्धनवोदयापि ॥ २ ॥

(व्या०) निशा इति । निशा रात्रिः लब्ध नवोदयापि नवश्चासौ उदयश्च नवोदयः लब्धो नवोदयो यया सा सती कान्ताभ्यां युतः तस्य कलत्रयुतस्य अस्य भगवतो वपुः शरीरं विलोक्य दृष्ट्वा तमसः श्यामिका तया तमः श्यामिकया अंधकारकालिम्ना निरुद्धं व्याप्तं मुखं दधौ बभार । किंविशिष्टं वपुः निशाभंग-विशेषकान्ति निशा हरिद्रा तस्या भंगः छेदः तद्वत् विशेषा कान्तिर्यस्य तत् । पक्षे निशाया रात्रेः भंगे सति विशेषकान्ति । अत्र शब्दच्छलं ज्ञेयम् ॥ २ ॥

अभुक्त भूतेशतनोर्विभूतिं, भौती तमोभिः स्फुटतारकौघा ।
विभिन्नकालच्छविदन्तिदैत्य–चर्मावृतेर्भूरिनरास्थिभाजः ॥ ३ ॥

(व्या०) अभुक्त इति । भौती रात्रिः भूतेशतनोः भूतानां ईशः स्वामी शिवस्तस्य तनुः शरीरं तस्याः ईश्वरस्य मूर्तेर्विभूतिं अभुंक्त सेवते स्म । किंविशिष्टा रात्रिः तमोभिरंधकारैरुपलक्षिता 'हेतुकर्तृकरणेत्थंभूतलक्षणे' इति सूत्रेण इत्थं

भूतलक्षणे तृतीया पुनः किंवि० स्फुटाः प्रकटाः तारकाणां ओघाः समूहा यस्यां सा प्रकटतारासमूहा । किंविशिष्टायास्तनोः भिन्नकालच्छविदन्तिदैत्यचर्मावृतेः विशेषेण भिन्ना कालच्छविः कृष्णकान्तिर्यस्य स एतादृशो यो दन्तिदैत्यो गजासुरस्तस्य चर्म्म कृत्तिः तदेव आवृतिः आवरणं यस्याः सा तस्याः । भूरिनरास्थिभाजः (भजो विण् । ५ । १ । १४६ । इ. सू. भजधातोर्विण् ।) नराणामस्थीनि नरास्थीनि भूरीणि च तानि नरास्थीनि च तानि भजतीति तस्याः कोऽर्थ गत्रेः अन्धकारमेव दैत्यसत्ककृष्णचर्मावृतिः । तारासमूहा मनुष्यास्थीनि । अतः कारणात् ईश्वरतनोरुपमानं रात्रेरितिभावः ॥ ३ ॥

न्यास्थन्निशा तस्करपुंश्चलीनां, नेत्रेषु लोकाक्षिमहांसि हृत्वा ।
सूरे गते दुःसहमंडलाग्रे, तमस्विनां हि फलिता कदाशा ॥ ४ ॥

(व्या०) न्यास्थत् इति ॥ निशारात्रिः लोकाक्षिमहांसि लोकानां अक्षीणि लोचनानि तेषां महांसि तेजांसि हृत्वा तस्कराश्च (किंयत्तद्वहोरः । ५-१-१०१ इ. सू. तद्शब्दपूर्वक कृधातोरः । वर्चस्कादिष्वस्करादयः । ३ । २ । ४८ । इ. सू. चौर्येऽर्थे तत् शब्दस्य तकारस्य सकारे तस्करः तत्करोतीति तस्करः) पुंश्चल्यश्च तासां चौरस्वैरिणीनां नेत्रेषु न्यास्थत् (शास्त्यसूवक्तिख्यातेरङ् । ३ । ४ ६० । इ. सू. अद्यतन्यांकर्तरि असूधातोः अङ्प्रत्ययः । श्वयत्यसूवचपतः श्वास्थवोचपतम् । ४ । ३ । १०३ । इ. सू. अद्यतन्यां कर्तरि अङि परे असूधातोः अस्थादेशः ।) अस्यति स्म । कसति दुःसहमंडलाग्रे दुःखेन सह्यते इति दुःसहं मंडलस्य अग्रं मंडलाग्रं खड्गो वा यस्य स तस्मिन् सूरे सूर्ये सुभटे च गते सति तमस्विनां (अस्तपोमायामेधास्रजो विन् । ७ । २ । ४७ । इ. सू. तमस् शब्दात् मत्वर्थे विन्प्रत्ययः ।) अन्धकारचारिणां पापिनां हि इति खेदे कदाशा (कोः कत्तत्पुरुषे । ३ । २ । १३० । इ. सू. को कदादेशः ।) कुत्सिता आशा कदाशा फलिता ॥ ४ ॥

कालीयमालीय गिरेर्गुहासु, भास्वद्भयेनाहि निशा तदस्ते ।
भूवद्धखेलाखिलवस्तु काली–चकार कालेन विना क्व शक्तिः ॥ ५ ॥

तमस्तु राज्ञा स्वमयूखदंडै-र्विखंड्यमानेष्वदयं तमो यत् ।
तमेव भेजे शरणं शरण्यं, लक्ष्माभिधां किं तदलंभि लोकैः ॥ १६ ॥

(व्या०) तमस्त्विति । राज्ञा चन्द्रेण नृपेण वा स्वमयूखदंडैः स्वस्य मयूखाः किरणाः त एव दंडास्तैः पक्षे किरणतुल्यदंडैः तमस्तु अन्धकारेषु अदयं निर्दयं यथा भवति तथा विखंड्यमानेषु सत्सु यत् तमस्तमेव चन्द्रं शरणं भेजे । किंलक्षणं शरणं शरण्यं (तत्र साधौ । ७ । १ । १५ । इ. सू. शरणशब्दात् साध्वर्थे यः ।) शरणे साधु तत्र । लोकैस्तत् तमोऽन्धकारं लक्ष्माभिधां लक्ष्मणाभि-धस्य (लक्ष्मणे अभिधेति कर्म । गत् । ९.१.१ । इ. उ. सू. लक्षमानोऽभिन् प्रत्ययः ।) अभिधा तां लक्ष्माभिधानं किं न अलंभि न प्राप्तितं अपितु प्रापितमेव ॥१६॥

अत्रेर्द्विजादुद्भवति स्म न श्री-तातात्पयोधेर्विधुरित्यवैमि ।
यज्जातमात्रः प्रतिधिष्ण्यमेषोऽक्षिपत्करं श्रीलवलाभलोभात् ॥ १७ ॥

(व्या०) अत्रेरिति । एके चन्द्रं अत्रिनेत्रजं वदन्ति केचिच्चतुर्दशरत्नमध्ये समुद्राज्जातं वदन्ति । परमहं इति अवैमि जानामि इतीति किं विधुः अत्रेर्द्विजात् अत्रिनाम्नो ब्राह्मणात् उद्भवति स्म उत्पन्नः । श्रीतातात् श्रियः तातस्तस्मात् लक्ष्मीपितुः समुद्रात् नोत्पन्नः । अत्र हेतुमाह—यत् यस्मात् कारणात् एष विधुश्चन्द्रो जातमात्रः सन् श्रीलवलाभलोभात् श्रिया लवो लेशस्तस्य लाभः प्राप्तिः तस्य लोभ-स्तस्मात् प्रतिधिष्ण्यं (योग्यतावीप्सार्थानतिवृत्तिसादृश्ये । ३ । १ । ४० । इ. सू. वीप्सा) प्रतिनक्षत्रं प्रतिगृहं वा करं हस्तं अक्षिपत् । चन्द्रोदये नक्षत्राणि निस्तेजांसि जायन्तीति भावः । ब्राह्मणा हि प्रतिगृहं याच्ञां कुर्वन्ति तेन कार-णेन भिक्षाचरकुलोत्पन्नश्चन्द्र इति ज्ञायते ॥ १७ ॥

अलोपि सूरोऽपि मया पतन्त्या-प्यहं महोऽत्रग्रहभिद्ग्रहाणाम् ।
मय्येव जन्मोत्तमपूरुषाणां, का योगिभोगिष्वपरा मदिष्टा ॥ १८ ॥

न स्त्री ततः कापि मया समाना, मानास्पदं या यत्र सा पुरोऽस्तु ।
इतीव सल्लक्ष्मलिपीन्दुपत्र-मुच्चैः समुत्तम्भयति स्म रात्रिः ॥ १९ ॥

(व्या०) अवारि । नारदो (आतोऽडोऽनाम: । ५ । १ । ७६ । इ. सू. नारकर्मपूर्वक दोधातो: ड: । नारं नरसमूहं ग्राति गिलति इति नारद: । इत्युक्ता । ३ । १ । ४९ । इ. सू. समास:) वैराग्निविवर्धनोऽपि वैरमेवाग्निस्तस्य विवर्धन: (नन्द्यादिभ्योऽन: । ५ । १ । ५२ । इ. सू. अन: । विवर्धयति इति विवर्धन: ।) वैररूपाग्निविवर्धनशीलोऽपि तं भगवन्तं अनन्यजोज: अनन्यजस्य कामस्य ओजोबलं तत् जीग्मुर्ज्ञापयितुमिच्छु: सन् इतिबुद्ध्या अवारि वारितवान् । इतो न किं असौ कंदर्प: कामो जीवन् जीवतीति जीवन् सन् जीवगणात् जीवानां गणास्तान् जीवसमूहान् नियोज्य संग्रामे पातयित्वा मां भूरिशो बहुवारान् तोषयिता हर्षं प्रापयिष्यति । अत्र नारदवर्णनं कविधर्मत्वात् भाविनि भूतवदुपचार इति न्यायाद्वा ॥ ३२ ॥

आद्यापि या तस्य सुमंगलेति, हेतिः स्मरस्यास्खलिता रराज ।
रंभाप्यरं भारहिता यदग्रे, रूपं रतेरप्यरतिं तनोति ॥ ३३ ॥

(व्या०) आद्या इति । तस्य भगवत: आद्या (दिगादिदेहांशाद्य: । ६ । ३ । १२४ । इ. सू. आदिशब्दस्य दिगादिपाठात् भवेऽर्थे यप्रत्यय: आदौ भवा आद्या ।) प्रथमा प्रिया सुमंगला इति रराज शोभिता । किंलक्षणा सुमंगला स्मरस्य कंदर्पस्य अस्खलिता न स्खलिता अस्खलिता हेति: (सातिहेतियूतिजूतिज्ञप्तिकीर्तिः । ५ । ३ । ९४ । इ. सू. क्त्यन्तो निपात्यते हन्यते अनया इति हेति: ।) प्रहरणम् । रंभापि अरं अत्यर्थं यदग्रे यस्या: सुमंगलाया अग्रे तस्मिन् भारहिता प्रभारहिता जाता । यदग्रे रतेरपि कामभार्याया अपि रूपं अरतिं असमाधिं तनोति करोति ॥ ३३ ॥

यज्ज्वालमालायुजि कांचनेना-हुतिः स्वतन्वा विहिता हुताशे ।
तत्तेन तुष्टेन यदङ्गवर्ण-सवर्णतादायि मनाक्किमस्मै ॥ ३४ ॥

(व्या०) यदिति । कांचनेन सुवर्णेन हुताशे (कर्मणोऽण् । ५ । १ । ७२ । इ. सू. हुतपूर्वक अशधातो: अण् प्रत्यय: ।) हुतमश्नातीति हुताशस्तस्मिन् वैश्वानरे यत् स्वतन्वा स्वस्य तनु: तया स्वतन्वा निजशरीरेण आहुतिर्विहिता

(क्तवतू । ५ । १ । १७४ । इ. सू. विपूर्वक धाधातोः क्त प्रत्ययः धागः । ४ । ४ । १५ । इ. सू. धाधातोः क्तेपरे हिरादेशः ।) किं लक्षणे हुताशे ज्वालानां मालाः पङ्क्तयः ताभिर्युज्यते तस्मिन् ज्वालाश्रेणियुक्ते । तत् तस्मात्कारणात् तुष्टेन तेन हुताशेन मनाक् स्तोकतरा अस्यै कामनाय यदङ्गवर्णसवर्णता यस्याः सुमंगलायाः अङ्गस्य वर्णः तेन सह सवर्णता सदृशता अदायि दत्ता ॥

पद्मं न चन्द्रं प्रति सप्रसादं, तस्योदितः सोऽपि ददाति सादम् ।
यस्या मुखं द्वावपि तावलुम्प, श्रीमान् परस्फातिसहः क्व हन्त ॥३५॥

(व्या०) पद्ममिति । पद्मं कमलं चन्द्रं प्रति न सप्रसादं प्रसादेन सह वर्तते इति सप्रसादम् सुप्रसन्नं न उदितः उदयं प्राप्तः सोऽपि चन्द्रोऽपि तस्य-पद्मस्य सादं खेदं ददाति । यस्याः सुमंगलाया मुखं कर्तृपदं तौ द्वावपि पद्मचन्द्रौ अलुप्त लुम्पति स्म । हन्त इति वितर्के श्रीमान् श्रीर्लक्ष्मीरस्यास्तीति श्रीमान् लक्ष्मीवान् परस्फातिसहः परस्य स्फातिर्वृद्धिस्तां सहते इति परस्फातिसहः क्व वर्तते । श्रीर्लक्ष्मीः शोभा वा मुखे वसतीति श्रीमत्वम् ॥ ३५ ॥

पूर्वं रसं नीरसतां च पश्चा-द्विवृण्वतो वृद्धिमतो जलौघैः ।
जगज्जने तृप्यति तद्गिरैव-स्थानेऽभवन्निष्फलजन्मतेक्षोः ॥ ३६ ॥

(व्या०) पूर्वमिति । इक्षोः निष्फलजन्मता निष्फलं च तत् जन्म च निष्फलजन्मनो भावः अभवत् स्थाने युक्तम् । किंकुर्वत इक्षोः पूर्वंप्रथमं रसं पश्चात् नीरसतां नीरसस्य भावस्तां विवृण्वतः विवृणोतीति विवृण्वन् तस्य प्रकटयतः । जलौघैः जलानां ओघाः समूहाः जलौघास्तैः पानीयसमूहैर्डलयोरैक्यात् जडसमूहै र्वा वृद्धिमतः वृद्धिरस्यास्तीति वृद्धिमान् तस्य वृद्धियुक्तस्य । क सति तद्गिरा एव तस्याः सुमंगलाया गीः तया तद्गिरा एव जगज्जने जगतोजन स्तस्मिन् लोके तृप्यति तृप्यतीति तृप्यन् तस्मिन् सति तृप्तिं प्राप्नुवति सति इत्यर्थः ॥ ३६ ॥

यया स्वशीलेन ससौरभाङ्गया, श्रीखंडमन्तर्गडुतामनायि ।
देवार्चने स्वं विनियोज्य जात-पुण्यं पुनर्भोगिभिराप योगम् ॥३७॥

(व्या०) यया इति । यया सुमंगलया श्रीखंडं अन्तर्गडुतां निरर्थकतां अनायि । किंलक्षया सुमंगलया स्वशीलेन स्वस्यशीलं तेन ससौरभाङ्गया सौरभेन सह वर्तते इति ससौरभं (युवर्णाल्लघ्वादेः । ७ । १ । ६९ । इ. सू. सुरभिशब्दात् भावे अण् ।) अङ्गं यस्याः सा तया परिमलसहितशरीरया शीलपरिमलवासितदेहेन चन्दनमधरीकृतमित्यर्थः । पुनः देवार्चने देवानामर्चनं तस्मिन् स्वं विनियोज्य व्यापार्य जातपुण्यं जातं पुण्यं यस्य तत् सत् श्रीखंडं चन्दनं भोगिभिः सर्पैः भोगिभिः पुरुषैर्वा योग माप ॥ ३७ ॥

गरेण गौरीशगलो मृगेण, गौरद्युतिर्नीलिकयाम्बु गाङ्गम् ।
मलेन वासः कलुषत्वमेति, शीलं तु तस्या न कथंचनापि ॥ ३८ ॥

(व्या०) गरेणेति । गौरीशगलः गौर्याः पार्वत्या ईशः स्वामी शिवः तस्य गलः कंठः ईश्वरकंठो गरेण विषेण कलुषत्वं एति प्राप्नोति । गौरद्युतिः गौरा शुभ्रा द्युतिः कान्तिर्यस्य स चन्द्रो मृगेण कलुषत्वमेति । गाङ्गं गङ्गाया इदं अम्बु पानीयं नीलिकया सेवालेन कलुषत्वमेति । वासो वस्त्रं मलेन कलुत्वमेति तु पुनस्तस्याः सुमंगलायाः शीलं कथंचनापि कथमपि कलुषत्वं नैति । ईश्वरचन्द्रादिभ्योऽपि निर्म्मलं शीलमित्यर्थः ॥ ३८ ॥

उदारवेदिन्युरुमानभित्तौ, सद्वारशोभाकरणोत्तरंगे ।
उवास वासौकसि वर्ष्मणा या, गुणैस्तु तैस्तैर्हृदि विश्वभर्तुः ॥ ३९ ॥

(व्या०) उदार इति । या सुमंगला वर्ष्मणा (मन् । ९११ । इ. सू. सू. वृष् सेचने धातोः मन् प्रत्ययः वर्षति मलानिति वर्ष्म ।) शरीरेण वासौकसि वासस्य ओकः तस्मिन् भवने उवास वसति स्म । तु पुनस्तैस्तैर्गुणैः सुरूपा सुभगा सुवेषा सुरतप्रवीणा सुनेत्रा सुखा श्रिया भोगिनी विचक्षणा प्रियभाषिणी प्रसन्नमुखीप्रभृतिगुणैर्विश्वभर्तुः श्रीऋषभदेवस्य हृदि उवास । किंलक्षणे वासौकसि विश्वभर्तुर्हृदि वा उदारवेदिनि उदारा वेदा वा वरंडिका यस्मिन् तत् उदारवेदि तस्मिन् उदारवेदिनि पक्षे उत्कृष्टज्ञाने । पुनः उरुमानभित्तौ उरु मानं प्रमाणं यासां ता उरुमानाः गुरुप्रमाणा भित्तयो यस्मिन् तत् तस्मिन् उरुमानभित्तौ पक्षे

उर्वी मानस्य गर्वस्य भित्तिः क्षयो यस्मात् तस्मिन् उरुमानभित्तौ । अत्र 'वान्यतः पुमांष्टादौ स्वरे' इति पुल्लिंगात् नागमाभावः सद्द्वारशोभाकरणोत्तरंगे सत् च तत् द्वारं च तस्य शोभायाः करण उत्तरंगो यस्मिन् तत् तस्मिन् । पक्षे सतां वारस्य समूहस्य सत् प्रशस्यहारस्य वा शोभायाः करणे करणेन वा उत्तरङ्गे उत्कल्लोले ॥

घनागमप्रीणितसत्कदम्बा, सारस्वतं सा रसमुद्गिरन्ती ।
रजोव्रजं मंजुलतोपनीत–छाया व्रती प्रावृषमन्वकार्षीत् ॥ ४० ॥

(व्या०) घनागमेति । सा देवी सुमङ्गला प्रावृषं श्रावणभाद्रपदजातं वर्षाऋतुमन्वकार्षीत् अनुचकार । किंविशिष्टा सुमङ्गला च किंविशिष्टां प्रावृषं घनागमप्रीणितसत्कदम्बा घनाश्च ते आगमाश्च शास्त्राणि तै प्रीणिताः सतां कदम्बाः समूहा यया सा घनागमप्रीणितसत्कदम्बा । वर्षापक्षे अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामः घनागमप्रीणितसत्कदम्बां घनानां मेघानां आगमेन प्रीणिताः सन्तः प्रधानाः कदम्बाः कदम्बवृक्षा यया सा ताम् । सारस्वतं (तस्येदम् । ६ । ३ । १६० । इ. सू. इदमर्थे प्रागृजितादण् । ६–१–१३ । इ. सू. सरस्वतीशब्दादण् ।) सरस्वत्याः अयं तं रसं सरस्वतीसत्करसं सारं उद्गिरन्ती प्रकटयन्ती । पक्षे सरस्वतीरसं सरस्वतीनदीजलमुद्गिरन्तीं । रजोव्रजं रजसां व्रजस्तं पापव्रजं व्रती क्षयं नयन्ती पक्षे रजोव्रजं रेणुसमूहं क्षयं नयन्तीं । पुनः मञ्जुलतोपनीतछाया मञ्जुलता मनोज्ञत्वं तया उपनीता ढौकिता छाया कान्तिर्यस्याः सा पक्षे मंजवो मनोज्ञाः ताश्चलताश्च ताभिरुपनीता छाया यस्याः तां मञ्जुलतोपनीतछायाम् ॥

स्मेरास्यपद्मा स्फुटवृत्तशालि–क्षेत्रा नदद्धंसकचारुचर्या ।
याऽपास्तपङ्का विललास पुण्य–प्रकाशकाशा शरदङ्गिनीव ॥ ४१ ॥

(व्या०) स्मेरास्यपद्मा इति ॥ सा सुमङ्गला अङ्गिनी अंगमस्या अस्तीति अङ्गिनी मूर्तिमती शरदिव अश्वयुक्कार्तिकसत्कऋतुवत् विललास । किं लक्षणा सुमंगला शरद् वा स्मेरास्य पद्मा स्मेरं विकस्वरं आस्यमेव पद्मं मुखकमलं यस्याः सा पक्षे स्मेरं आस्यमिव पद्मं मुखवत्कमलं यस्याः सा स्मेरकमला स्फुटवृत्तशालिक्षेत्रा [illegible]

क्षेत्रं शरीरं यस्याः सा । पक्षे सुक्षेत्राणि पवित्राणि धान्यानि ज्ञानानि शालि-
क्षेत्राणि यस्यां सा । नदद्धंसकचारुचर्या नदद्भ्यां शब्दायमानाभ्यां हंसकाभ्यां
नूपुराभ्यां चारुर्मनोज्ञा चर्या (समजनिपदनिषदशीङ्सुञ् विदि चरिमनीणः ।
५-३-९९ । इ. सू. स्त्रियां नाम्नि चरधातोः क्यप् । आत् इ. सू. आप् ।)
गमनं यस्याः सा पक्षे नदन्तीति नदन्तः शब्दं कुर्वाणाः ते च ते हंसकाश्च
तेषां हंसकानां चारुः चर्या यस्यां सा । अपास्तपङ्का आपास्तः पङ्कः पापरूपकर्दमो
यया सा पक्षे शोषितकर्दमा । पुण्यप्रकाशकाशा पुण्यप्रकाशिका आशा यस्याः
सा पक्षे पुण्याः पवित्राः प्रकाशाः प्रकटाः काशा यस्यां सा ॥ ४१ ॥

सत्पावकार्चिः प्रणिधानदत्ता-दरा कलाकेलिबलं दधाना ।
श्रियं विशालक्षणदा हिमर्त्तोः, शिश्राय सत्यागतशीतलास्या ॥४२॥

(व्या०) सत्पावक इति । सा सुमंगला हिमर्तोः मार्गशीर्षपौषसंबंधिनीं
श्रियं शोभां शिश्राय । किं लक्षणा सुमंगला हिमर्तुश्च अत्रापि अर्थवशाद्विभक्ति-
परिणामः सत्पावकार्चिःप्रणिधानदत्तादरा सत् प्रधानं पावकं पावित्र्यकारकं अर्चिः
तेजः परब्रह्मरूपं तस्मिन् प्रणिधानं ध्यानं येषां ते सत्पावकार्चिःप्रणिधानास्तेभ्यो
दत्त आदरो यया सा । पक्षे सत् प्रधानं पावकस्याग्नेः अर्चिस्तेजः 'तस्य प्रणि-
धाने दत्तादरा । पुनः कलाकेलिबलं दधाना । कलासु केलिबलं क्रीडाबलं तत्
धत्ते इति दधाना । पक्षे कलाकेलेः कंदर्पस्य बलं दधाना । कला कामं निकामं
सेवते शीतकाले इति वचनात् । पुनः विशालक्षणदा विशालश्चासौ क्षणश्च विशा-
लक्षणः विस्तीर्णक्षणस्तं ददातीति विशालक्षणदा पक्षे विशाला क्षणदा रात्रिर्यस्यां
सा । पुनः सत्यागतशीतलास्या त्यजनं त्यागः सह त्यागेन वर्तते इति सत्यागः
एवंविधस्तकारो यस्मिन् स सत्यागतः एतावतातरहितः शीतलः शब्दः शील
इति स्यात् तस्मिन् शीले आस्या निवेशो यस्याः सा सत्यागतशीतलास्या शीले
निश्चला इत्यर्थः पक्षे सत्येन आगतस्य शीतस्य लास्यं यस्यां सा ॥ ४२ ॥

सत्रं त्रिपत्रं रचयन्त्यदभ्रा-गमं क्रमोपस्थितमारुतौघा ।
सा श्रीदकाष्ठामिनमानयन्ती,गोष्ठयां विजिग्ये शिशिरर्तुकीर्तिम् ॥४३॥

(व्या०) सत्रमिति । सा सुमंगला शिशिरर्तुकीर्तिं शिशिर इतिऋतुस्तस्य निर्मलां माघफाल्गुनयोः कीर्तिं विजिग्ये (परावेर्जेः । ३-३-२ । इ. सू. पूर्वकजिधातोः आत्मनेपदं विधीयते । परोक्षे । ५-२-१२ । इ. सू. विपूर्व-जिधातोः परोक्षायाः आत्मनेपदस्य प्रथमपुरुषैकवचने ए प्रत्यये विजि ए द्विर्धातुः ।आङे प्राक् तु स्वरेस्वरविधेः । ४-१-१ । इ. सू. द्वित्वेविजिजिए इति । गिः सन्परोक्षयोः । ४-१-३५ । इ. सू. परस्यजेः गि आदेशे विजिगि ए त जाते । योऽनेकस्वरस्य । २-१-५६ । इ. सू. यकारे कृते विजिग्ये इति ।) तवती किं कुर्वती सुमंगला हि शिशिरर्तुश्च सत्रं सत्रागारं विपत्त्रं विपदस्त्रायते ते विपत्त्रं तत् विपत्त्रायकं विपदो रक्षकं रचयतीति रचयन्ती कुर्वती पक्षे सत्रं ं विगतानि पत्राणि यस्मात् तत् विपत्रं पत्ररहितं किंलक्षणं सत्रं वनं च अद-गमं अदभ्रो बहुः आगमो जनानामागमनं यस्मिन् तत् पक्षे आगमा वृक्षाः दुबहुक्षमित्यर्थः । पुनः क्रमोपस्थितमारुतौघा क्रमयोश्चरणयोरुपस्थितः मारुतानां मानामोघः समूहो यस्याः सा पक्षे क्रमेण उपस्थितः मारुतौघः पवनसमूहो यां सा । पुनः किंकुर्वती इनं स्वामिनं गोष्ठ्यां श्रीदकाष्ठां श्रीदानां लक्ष्मीदा-कानां काष्ठां कोटिं आनयन्ती गोष्ठ्यां सखीमध्ये वार्तायां स्वामिनं लक्ष्मीदाय-त्वेन श्लाघयन्तीति भावः ॥ पक्षे इनं सूर्यं श्रीदस्य धनदस्य काष्ठामुत्तरदिश-नयन्ती ॥ ४३ ॥

उल्लासयन्ती सुमनःसमूहं, तेने सदालिप्रियतामुपेता ।
वसन्तलक्ष्मीरिव दक्षिणा हि—कान्ते रुचिं सत्परपुष्टघोषा ॥ ४४ ॥

(व्या०) उल्लासयन्ती इति । दक्षिणा अनुकूला सुमंगला हि निश्चितं कान्ते श्रीऋषभदेवे भर्तरि वसन्तलक्ष्मीरिव वसन्तस्य लक्ष्मीः चैत्रवैशाखसत्कऋतु-व रुचिमभिलापं तेने (तन् ए इति दशायां अनादेशादेरेकव्यञ्जनमध्येऽतः । ४-१-२४ । इ. सू. एकारे तेने इति ।) विस्तारयामास । वसन्तलक्ष्मीः दक्षिणस्या दिशः अहिकान्तः पवनस्तस्मिन् रुचिं विस्तारयति । किं कुर्वती सुमं-गला वसन्तलक्ष्मीश्च सुमनः समूहं शोभनं मनो येषां ते सुमनसः उत्तमास्तेषां

तयो रहंपूर्विकया निदेशं, विधित्समानासु गताभिमानम् ।
स्वर्गं गतास्वप्यमराङ्गनासु, ययौ न जातु प्रशमं विवादः ॥ ४९ ॥

(व्या०) तयोरिति । तयोः सुमंगलासुनन्दयोः निदेशमादेशमहंपूर्विकया (अहं पूर्वं इति यस्यां सा अहंपूर्विका मयूरव्यंसकादित्वात् निपातः ।) अहमह- मिकया अमराङ्गनासु अमराणां देवानामङ्गना नार्यस्तासु गताभिमानं निरहंकारं यथा भवति तथा विधित्समानासु (मिमीमादामित्स्वरस्य । ४-१-२० । इ. सू. विपूर्वक सन्नन्तधाधातोः सनि परे इत् न च द्विः ।) विधातुमिच्छन्तीति विधित्सन्ते विधित्सन्ते इति विधित्समानास्तासु कर्तुमिच्छन्तीषु स्वर्गं गतासु अपि जातु कदाचिदपि विवादः प्रशमं उपशान्तिं न ययौ ॥ ४९ ॥

उपाचरद् द्वे अपि तुल्यबुद्ध्या, प्रभुः प्रभापास्ततमःसमूहः ।
उच्चावचां नस्वरुचिं तनोति, भास्वन्निलीनालिषु पद्मिनीषु ॥ ५० ॥

(व्या०) उपाचारदिति । प्रभुः श्रीऋषभस्वामी ते द्वे अपि कलत्रे तुल्य- बुद्ध्या तुल्याचासौ बुद्धिश्च तुल्यबुद्धिस्तया सदृशभावेन उपाचरत् असेविष्ट । किंलक्षणः प्रभुः प्रभापास्ततमःसमूहः प्रभया कान्त्या अपास्तो निराकृतः तमसां समूहो येन सः प्रभानिराकृतान्धकारपटलः । भास्वान् सूर्यः निलीनालिषु निलीना अलयो भ्रमरा यासु ताः आलयः सख्यः एवं विधासु पद्मिनीषु कमलिनीषु स्त्रीषु उच्चावचां (उदक्च उदक्च उच्चावचा मयूरव्यंसकादित्वात् निपातः ।) विषमां स्वरुचिं स्वस्य रुचिः कान्तिरभिलाषश्च तां आत्मीयप्रभां स्वाभिलाषं वा किं तनोति अपि तु नैव ॥ ५० ॥

ऋतूचितं पञ्चसु गोचरेषु, यदा यदाशंसि जिनेन वस्तु ।
तदिङ्गिताकूतविदोपनिन्ये, तदैव दूरादपि वासवेन ॥ ५१ ॥

(व्या०) ऋतु इति । जिनेन श्रीऋषभेण पञ्चसु गोचरेषु (गोचरसंचर- वहव्रज-म । ५-३-१३१ । इ. सू. आधारे घान्तो निपातः गावः इन्द्रियाणि चरन्ति एषु इति गोचराः ।) पञ्चसंख्याकेषु विषयेषु यदा यस्मिन्नवसरे यत् ऋतूचितं ऋतूनां उचितं योग्यं-षड्ऋतुयोग्यं वस्तु आशंसि (आपूर्वकशंसुधातोः

स्य भावः शैत्यम् ।) सौरभ्यं प्रकाश्य [illegible] [illegible]यां [illegible] मृदुत्वं कोमलत्वं [illegible] [illegible] [illegible] सौरभ्यं (पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७-१-६० । इ. सू. गुणाङ्गवाचक [illegible] ष्यञ् सुरभेः भावः सौरभ्यम् ।) परिमलगुणं प्रकाश्य ॥ ५३ ॥

वल्ली विलोला मधुपानुषङ्गं, वितन्वती सत्तरुणाश्रितास्य ।
पुरा परागस्थितितः प्ररूढा, पुपोष योषित्सु चलत्ववृद्धिम् ॥ ५४ ॥

(व्या०) वल्ली इति । वल्ली अस्य भगवतः श्रीऋषभदेवस्य योषित्सु स्त्रीषु चलत्ववृद्धिं चलस्य भावश्चलत्वं तस्य वृद्धिस्तां पुपोष । किंलक्षणा वल्ली विलोला चपला पुनः किं कुर्वती मधुपानुषङ्गं मधु पिबन्तीति मधुपा (आतोडोऽह्वावामः ५-१-७६ । इ. सू. मधुपूर्वकपाधातोः ड प्रत्ययः । ङस्युक्तं कृता । ३-१-४९ । इ. सू. समासः) भ्रमरा मद्यपा वा तेषां अनुषङ्गः संसर्गस्तं वितन्वती वितनोतीति । पुनः सत्तरुणा संश्चासौ तरुश्च तेन प्रशस्यवृक्षेण आश्रिता । अथवा सत्तरुणं प्रशस्य युवानमाश्रिता । पुरा पूर्वं परागस्थितितः परागः किंजल्कः परं प्रकृष्टं आगः अपराधो वा तस्य स्थितेः पूर्वं प्ररूढामुद्गतां अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामः ॥ ५४ ॥

निविश्य गुल्मानि महालतानां, विश्रम्य पत्रर्धिमिलारुहाणाम् ।
मंक्त्वा सदारः सरसां जलानि, कृतार्थयामास कृती वने सः ॥५५॥

(व्या०) निविश्येति । स कृती (इष्टादेः । ७-१-१६८ । इ. सू. कृतशब्दात् कर्तरिइन् ।) कृतमनेनेति विद्वान् भगवान् सदारः (सहस्तेन । ३-१-२४ । इ. सू. बहुव्रीहिसमासः ।) दारैः सह वर्तते इति सकलत्रः सन् वने वनमध्ये महालतानां (जातीयैकार्थेऽच्वेः । ३-२-७० । इ. सू. समानाधिकरणे उत्तरपदे महतो डाः । डित्यन्त्यस्वरादेः इति सू. अन्त्यस्वरादिलोपः ।) महत्यश्च ताः लताश्च तासां महावल्लीनां गुल्मानि निविश्य उपविश्य कृतार्थयामास । एतत् क्रियापदं सर्वत्र संबध्यते । इलारुहाणां इलायां पृथिव्यां रोहन्तीति इलारुहा वृक्षास्तेषां पत्राणि तेषां ऋद्धिः तां पत्रसंपदं विश्रम्य कृतार्थयामास ।

सरसां सरोवराणां जन्मानि सद्भावा कृतार्थितानाम ॥ ५५ ॥

विभोर्व्यतायन्त विवाहकाले, यत्पल्लवैस्तोरणमङ्गलानि ।
चूतस्य तस्याविकलां फलर्धि-मपप्रथत् साधु ततस्तपर्तुः ॥५६॥

(व्या०) विभोरिति । यत्पल्लवैः यस्य चूतस्य पल्लवाः यत्पल्लवास्तैः विभोः श्रीऋषभस्वामिनः विवाहकाले विवाहस्य कालस्तस्मिन् विवाहसमये तोरणमङ्गलानि तानि व्यतायन्त व्यस्तार्यन्त । ततः ततोऽनंतरं तपर्तुः ग्रीष्मर्तुस्तस्य चूतस्य अविकलां तां संपूर्णां फलर्धिं फलानामृद्धिस्तां फलसम्पदं साधु युक्तं अपप्रथत् (स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशेः । ४-१-६५ । इ. सू. प्रथधातोः पूर्वस्य अकारस्य अकारः न इकारः ।) विस्तारयामास ॥ ५६ ॥

दोषोन्नतिर्नास्य तमोमयीष्टा, इतीव तामेष शनैः पिपेष ।
पुपोष चाहस्तदमुष्य पूजा-पर्यायदानादुदितद्युतीति ॥ ५७ ॥

(व्या०) दोषा इति । एष ग्रीष्मर्तुः अस्य भगवतः तमोमयी (अस्मिन् । ७-३-२ । इ. सू. तमस् शब्दात् मयट् । अणञेयेकण्नञ्स्नञ्टिताम् । २-४-२० । इ. सू. स्त्रियां ङीः प्रचुरं तमः अस्यामिति तमोमयी ।) अंधकारमयी पापमयी वा दोषोन्नतिर्दोषाणामुन्नतिः पक्षे दोषा रात्रिः रात्रेरुन्नतिर्वा इष्टा सती न इष्टा सती न इष्टा न प्रिया इति कारणात् तां दोषोन्नतिं शनैर्मन्दं मन्दं पिपेष पिष्टवान् । च अहर्दिनं इति कारणात् पुपुषे पुष्टवान् । इतीति किं तत् अहः अमुष्य भगवतः पूजापर्यायदानात् पूजायाः पर्यायोऽवसरस्तस्य दानं तस्मात् पूजावसरदानतः उदितद्युति उदिता द्युतिर्यस्य तत् । सप्रकाशं वर्तते ॥ ५७ ॥

उदग्रसौधाग्रनिलीनमल्ली-वल्लीसुमश्रेणिसुगन्धिशय्यः ।
श्रीखंडलेपाद्भुतचन्द्रपाद-स्पर्शैः कृशा ग्रीष्मनिशाः स मेने ॥५८॥

(व्या०) उदग्र इति । स भगवान् ग्रीष्मनिशाः ग्रीष्मस्य निशा रात्रयः ताः उष्णकालसत्का रात्रीः कृशा मेने । किंलक्षणो भगवान् उदग्रसौधाग्रनिलीनमल्लीवल्लीसुमश्रेणिसुगन्धिशय्यः सौधस्य हर्म्यस्य अग्रं सौधाग्रं उदग्रं च तत् सौधाग्रं च उच्चैस्तरं सौधाग्रं तस्मिन् निलीना स्थापिता चासौ मल्लीवल्ली च विक-

(व्या०) सौवर्ण्य इति । यत्रावासे रत्नस्तम्भेषु रत्नानां स्तम्भास्तेषु सौवर्ण्यः सुवर्णमय्यः पुत्रिकाः रेजिरे शोभिताः । उत्प्रेक्षते । देव्याः सुमङ्गलाया लीलां अध्येतुं पठितुं आगता देवाङ्गना इव देवानाममराणामङ्गना नार्य इव ॥४॥

दह्यमानाः काकतुंडा, यत्र धूपैर्विसृत्वरैः ।
स्वपङ्क्ति वर्णगन्धाभ्यां, निन्युर्दार्वन्तराण्यपि ॥ ५ ॥

(व्या०) दह्यमाना इति । यत्रावासे काकतुंडाः कृष्णागरवो दह्यमानाः दह्यन्ते इति दह्यमानाः सन्तः विसृत्वरैः (सृजीण्नशट्वरप् । ५-२-७७ । इ. सू. शीलादिसदर्थे सृधातोः कित् ट्वरप् । ह्रस्वस्य तः पित्कृति । ४-४-११३ । इ. सू त् अन्तः ।) विसरन्तीत्येवंशीलाः तैः प्रसरणशीलैर्धूमैः दार्वन्तराण्यपि अन्यानिदारूणि इति दार्वन्तराणि तानि काष्ठान्तराण्यपि वर्णगन्धाभ्यां वर्णश्च गन्धश्च वर्णगन्धौ ताभ्यां स्वपङ्क्ति स्वस्य पङ्क्ति निन्युर्गृहीतवन्तः ॥ ५ ॥

उत्पित्सव इवोत्पक्षा, यत्र कृत्रिमपत्रिणः ।
आरेभिरे लोभयितुं, बालाभिश्चारुचूर्णिभिः ॥ ६ ॥

(व्या०) उत्पित्सव इति । यत्रावासे कृत्रिमपत्रिणः क्रिययानिर्वृत्ताः कृत्रिमाः (ड्वितस्त्रिमक् तत्कृतम् । ५-३-८४ । इ. सू. कृग्धातोः त्रिमक् प्रत्ययः) पत्राणि पिच्छानि एषां सन्तीति पत्रिणः कृत्रिमाश्च ते पत्रिणश्च कृत्रिमपत्रिणः बालाभिर्बालिकाभिः चारुचूर्णिभिः चारवश्चताश्चूर्णयश्च चारुचूर्णयस्ताभिः मनोज्ञभक्षैः लोभयितुमारेभिरे । उत्प्रेक्षते । उत्पक्षाः उत् ऊर्ध्वं पक्षाणि येषां ते उत्पक्षाः ऊर्ध्वीकृतपक्षाः सन्तः उत्पित्सवः उत्पतितुमिच्छन्तीति उत्पित्सन्ति उत्पित्सन्तीति उत्पित्सवः (रभलभशकपतपदामिः । ४-१-२१ । इ. सू. सादौ सनि पत् धातोः स्वरस्य इः नच द्विः । सन् भिक्षाशंसेरुः । ५-२-३३ । इ. सू. सन्नन्त पित्सधातोः उः ।) उत्पतितुकामा इव ॥ ६ ॥

यन्मणिक्षोणिसंक्रान्त-मिन्दुं कन्दुकशङ्कया ।
आदित्सवो मग्नमसा, न बालाः कमजीहसन् ॥ ७ ॥

(व्या०) यदिति । यत्रावासे बालाः कं जनं न अजीहसन् न हासयन्ति स्म । किंलक्षणा बालाः यन्मणिक्षोणिसंक्रान्तं मणीनां रत्नानां क्षोणिः पृथिवी मणिक्षोणिः यस्यावासस्य मणिक्षोणिस्तस्यां संक्रान्तः प्रतिबिम्बितस्तमिन्दुं चन्द्रं कन्दुकशङ्कया कन्दुकस्य शङ्का तया आदित्सवः आदातुमिच्छन्तीति आदित्सन्ति आदित्सन्तीति आदित्सवो ग्रहीतुमिच्छवः । पुनः भग्ननखाः भग्ना नखा येषां ते भग्ननखाः ॥ ७ ॥

व्यालम्बिमालमास्तीर्ण–कुसुमालि समन्ततः ।
यददृश्यत पुष्पास्त्र–शस्त्रागारधिया जनैः ॥ ८ ॥

(व्या०) व्यालम्बीति । जनैर्लोकैर्यद् आवासगृहं पुष्पास्त्रशस्त्रागारधिया पुष्पाणि एव अस्त्राणि यस्य स पुष्पास्त्रः कामः तस्य कामस्य शस्त्राणामायुधानामगारं गृहं तस्य धीः बुद्धिस्तया कामदेवस्य आयुधशालाबुद्ध्या अदृश्यत व्यलोकि । किंलक्षणं गृहं व्यालम्बिमालं व्यालम्बिन्यो माला यस्मिन् तत् लम्बमानस्रक् । पुनः समन्ततः सर्वतः आस्तीर्णकुसुमालि कुसुमानामालयः पङ्क्तयः आस्तीर्णाः कुसुमालयो यस्मिन् प्रसारितपुष्पश्रेणि ॥ ८ ॥

कौतुकी स्त्रीजनो यत्र, पुरः स्फाटिकभित्तिषु ।
स्पष्टमाचष्ट पृष्ठस्थ–चेष्टितान्यनुबिम्बनैः ॥ ९ ॥

(व्या०) कौतुकी । यत्रावासे कौतुकी कौतुकमस्ति अस्येति कौतुकी स्त्रीजनः स्त्रीणांजनः स्त्रीजनः पुरः अग्रे स्फाटिभित्तिषु स्फटिकानां विकाराः स्फाटिक्यः (विकारे । ६ । २ । ३० । इ. सू. विकारे अर्थे प्राग् जितादण् । ६ । १ । १३ । इ. सू. स्फटिकशब्दादण् अणञेयेकण्नञ्स्नञ्टिताम् । २ । ४ २० । इ. सू. स्त्रियां ङीः । पुम्वत् कर्मधारये । ३ । २ । ५७ । इ. सू. पुंवत् ।) स्फाटिक्यश्चता भित्तयश्च तासु स्फटिकमणिसत्कभित्तिमध्ये अनुबिम्बनैः प्रतिबिम्बनैः पृष्ठस्थचेष्टितानि पृष्ठस्थानां पश्चात् स्थितानां चेष्टितानि स्पष्टं आचष्ट कथितवान् ॥ ९ ॥

लतागुल्मोत्थितो यत्रा–हरञ्जालाध्वनागतः ।
मुक्ताधिया मरुच्चौरः, स्वेदबिन्दून् मृगीदृशाम् ॥ १० ॥

पूर्वमप्सरसामङ्कं, स्थित्वा तत्पादपङ्कजे ।
पश्चादवापत्तां दिव्य-तूलीमौलिवतंसताम् ॥ १४ ॥

(व्या०) पूर्वमिति । पूर्वं प्रथममप्सरसामङ्के देवाङ्गनानामुत्सङ्गे स्थित्वा पश्चात् तत्पादपङ्कजे तस्याः सुमङ्गलायाः पादौ एव पङ्कजे चरणकमलौ दिव्य-तूलीमौलिवतंसतां दिव्या चासौ तूली च दिव्यतूली हंसतूला तस्याः मौलिवतंसतां मुकुटत्वमवापतां प्राप्ते ॥ १४ ॥

दीपाः सस्नेहपटवोऽभितस्तां परिवव्रिरे ।
ध्वान्तारातिभयं भेत्तुं, जाग्रतो यामिका इव ॥ १५ ॥

(व्या०) दीपा इति । दीपा अभितः समन्ततः तां सुमङ्गलां परिवव्रिरे परिवृण्वन्ति स्म । किंलक्षणा दीपाः सस्नेहपटवः स्नेहेन सह वर्तन्ते इति सस्नेहाः ते च ते पटवश्च स्नेहसहिताः पटवश्च पटिष्ठाः । उत्प्रेक्षते ध्वान्तारातिं ध्वान्तं तम एव अरातिः शत्रुस्तं भेत्तुं अन्धकारशत्रुभयं छेत्तुं जाग्रतो यामिकाः प्राहरिका इव ॥ १५ ॥

विसृज्य सा परप्रेमा-लापपात्रीकृताः सखीः ।
निद्रां सुखार्थमेकान्त-सखीं संगन्तुमैहत ॥ १६ ॥

(व्या०) विसृज्येति । सा सुमङ्गला परप्रेमालापपात्रीकृताः प्रेम्णा स्नेहेन आलापः परश्चासौ प्रेमालापश्च प्रकृष्टस्नेहवार्ता तस्य न पात्राणि अपात्राणि अपात्राणि पात्राणि कृताः एवंविधाः सखीः विसृज्य विहाय निद्रां संगन्तु निद्रा-सङ्गममैहत इच्छति स्म । किंलक्षणां निद्रां सुखार्थां सुखमेव अर्थः प्रयोजनं यस्याः सा तां सुखकारिणीं पुनः एकान्तसखीं एकान्तसखी ताम् ॥ १६ ॥

तस्याः सुषुप्सया जोष-जुषोऽजायत शर्मणे ।
मोहो निद्रानिमित्तः स्याद्दोषोऽप्यवसरे गुणः ॥ १७ ॥

(व्या०) तस्या इति । तस्याः सुमङ्गलायाः निद्रानिमित्तः निद्रा निमित्तं कारणं यस्य स मोहः शर्मणे सौख्याय अजायत जातः । किंलक्षणायाः सुमङ्गलायाः सुषुप्सया स्वप्तुमिच्छा तया सुखशयनवाञ्छया जोषजुषः जोषं मौनं जुषते सेवते इति तस्याः मौनसेविन्याः दोषोऽपि अवसरे समये गुणः स्यात् ॥ १७ ॥

स्रोतांसि निभृतीभूय, नृपस्येव नियोगिनः ।
निशि निर्वव्रिरे तस्याः, स्वस्वव्यापारसंवृतेः ॥ १८ ॥

(व्या०) स्रोतांसीति । तस्याः सुमङ्गलायाः स्रोतांसि इन्द्रियाणि स्वस्वव्यापारसंवृतेः स्वस्य स्वस्य व्यापारः तेषां संवृतिस्तस्याः निभृतीभूय (कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः । ७ । २ । १२६ । इ. सू. भूधातुयोगे निभृतशब्दात् च्विः ईश्च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य । ४ । ३ । १११ । इ. सू. निभृतशब्दस्य अस्य ईः । गतिक्वन्यस्तत्पुरुषः । ३ । १ । ४२ । इ. सू. तत्पुरुषः समासः । अनञः क्त्वो यप् । ३ । २ । १५४ । इ. सू. क्त्वो यबादेशः ।) न निभृतं अनिभृतं अनिभृतं निभृतं भूत्वा इति निभृतीभूय निश्चलीभूय निर्वव्रिरे निर्वृतिं प्रापुः । के इव नृपस्य राज्ञो नियोगिनो व्यापारिण इव यथा नृपस्य राज्ञो नियोगिनः स्वस्वव्यापारसंवृतेर्निर्वृतिं समाधिं प्राप्नुवन्ति ॥ १८ ॥

तदा निद्रामुद्रितदृग्, भवने सा वनेऽब्जिनी ।
निद्राणकमला सख्यो-चितमाचेरतुर्मिथः ॥ १९ ॥

(व्या०) तदेति । तदा तस्मिन्नवसरे सा सुमङ्गला भवने गृहे निद्रामुद्रितदृग् निद्रया मुद्रिता संकुचिता दृक् दृष्टि र्यस्याः सा सती वने अब्जिनी निद्राणकमला निद्राणानि संकुचितानि कमलानि यस्याः सा द्वे अपि मिथः परस्परं सख्योचितं सख्यस्य मैत्र्या उचितं योग्यं सदृशं आचेरतुः ॥ १९ ॥

आसतामपरेमौनं, भेजुराभरणान्यपि ।
असंचरतया तस्या, निद्राभङ्गभयादिव ॥ २० ॥

(व्या०) आसतामिति । अपरे आसतां दूरे सन्तु तस्याः सुमङ्गलायाः आभरणान्यपि भूषणान्यपि असंचरतया संचरस्य भावः संचरता न संचरता असंचरता तया निःसंचरत्वेन मौनं भेजुः । उत्प्रेक्षते तस्याः सुमङ्गलाया निद्रायाः भङ्गस्तस्मात् भयं तस्मादिव ॥ २० ॥

निद्रानिभृतकाया सा, नायासान्नाकियोपिताम् ।
लोचनैर्लेह्यसर्वाङ्ग-लावण्या समजायत ॥ २१ ॥

(व्या०) निद्रेति । सा सुमङ्गला निद्रानिभृतकाया निद्रया निभृतः कायो देहो यस्याः सा निद्रानिश्चलशरीरा सती नाकियोषितां नाकिनां देवानां योषितो नार्यस्तासां देवाङ्गनानां लोचनैर्नेत्रैर्नायासात् सुकरत्वेन लेह्यसर्वाङ्गलावण्या सर्वं च तत् अङ्गं च सर्वाङ्गं सर्वाङ्गस्य लावण्यं लेढुं योग्यं लेह्य (ऋवर्णव्यञ्जनाद् घ्यण् । ५ । १ । १७ । इ. सू. लिह्धातोर्घ्यण्) मास्वाद्यं सर्वाङ्गलावण्यं (वर्णदृढादिभ्य-ष्ट्यण् च वा । ७ । १ । ५९ । इ. सू. भावेऽर्थे लवणशब्दात् टयण् ।) यस्याः सा समजायत जाता ॥ २१ ॥

निर्वातस्तिमितं पद्म-मिवामुष्या मुखं सुखम् ।
न्यपीयताप्सरोनेत्र-भृङ्गैर्लावण्यसन्मधु ॥ २२ ॥

(व्या०) निर्वात इति । अमुष्याः सुमङ्गलाया लावण्यसन्मधु लावण्यमेव सत् विद्यमानं मधु मकरन्दो यस्मिन् तत् एवंविधं मुखं वदनं सुखं यथा भवति तथा अप्सरोनेत्रभृङ्गैः अप्सरसांनेत्राणि भृङ्गास्तैः देवाङ्गनासत्कलोचनभ्रमरैर्न्यपीयत पीतम् । उत्प्रेक्षते निर्वातस्तिमितं निर्वाते वातरहितेदेशे स्तिमितं निश्चलं पद्ममिव-कमलमिव ॥ २२ ॥

आप्तनिद्रासुखा सौख्य-दायीति स्वप्नदर्शनम् ।
अन्वभूत् पुण्यभूमी सो-त्सवान्तरमिवोत्सवे ॥ २३ ॥

(व्या०) आप्तेति । सा सुमङ्गला आप्तनिद्रासुखा आप्तं प्राप्तं निद्रायाः सुखं यया सा सती सौख्यदायि (सुखमेव सौख्यं भेषजादिभ्यष्ट्यण् । ७ । २ । १६४ । इ. सू. स्वार्थेवा टयण् । अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ । इ. सू. शीलेऽर्थे दाधातोः णिन् ।) सौख्यं ददातीति तत् इति अमुना प्रकारेण वक्ष्यमाणं स्वप्नदर्शनं स्वप्नस्य दर्शनं तत् अन्वभूत् अनुभवति स्म । किंलक्षणा सुमङ्गला पुण्यभूमी पुण्यस्थानं किमिव उत्सवान्तरमिव अन्य उत्सव इति उत्सवान्तरं यथा उत्सवे अन्यउत्सव अनुभूयते ॥ २३ ॥

प्रथमं सा लसद्दन्त-दंडमच्छुंडमुन्नतम् ।
भूरिभाराद्भुवो भङ्ग-भीत्येव मृदुचारिणम् ॥ २४ ॥

उदवृत्तं पृष्ठं येस्ते तैः उत्पाटितपृष्ठभागैः पाठीनैर्मत्स्यविशेषैः कृतद्वीपभ्रमं कृतो द्वीपस्य भ्रमो यस्मिन् तम् । उत्प्रेक्षते मकरैः (शकस्तेन । ३ । १ । २४ । इ. सू. बहुव्रीहिसमासः ।) सतृषितैरिव वारि ददतीति वारिदास्तैर्मेघैः (आतोडोऽह्वावामः ५ । १ । ७६ । इ. सू. वारिपूर्वकदाधातोः डः ।) कश्चित् पीयते इति पीयमानं पीयमानं उदकं यस्मिन् तम् ॥ ४४-४५ ॥ युग्मम् ॥

सूर्यबिंबादिवोद्भूतं, जन्मस्थानमिवार्चिषाम् ।
चरिष्णुमिवरत्नाद्रिं, भारादिव दिवश्च्युतम् ॥ ४६ ॥
दीव्यद्देवाङ्गनं रत्न-भित्तिरुग्भिः क्षिपत्तमः ।
अभूदभ्रंकषं तस्या, विमानं नयनातिथिः ॥ ४७ ॥ युग्मम् ॥

(व्या०) सूर्य इति । विमानं तस्याः सुमङ्गलायाः नयनातिथिः नयनयोर्नेत्रयोरतिथिः अभूत् तया विमानं दृष्टमित्यर्थः । किंलक्षणं विमानं एतानि सर्वाणि विमानस्यैव विशेषणानि ज्ञेयानि उत्प्रेक्षते सूर्यबिम्बात् सूर्यस्य बिम्बं तस्मात् उद्भूतमिव प्रकटीभूतमिव उत्प्रेक्षते अर्चिषां तेजसां जन्मस्थानमिव जन्मनः स्थानमिव उत्प्रेक्षते चरिष्णुं (भ्राज्यलङ्कृग् निराकृग्भूसहिरुचिवृतिवृधिचरिप्रजनापत्रप इष्णुः । ५ । २ । २८ । इ. सू. शीलादिसदर्थे चरधातोः इष्णुः प्रत्ययः ।) चरतीत्येवंशीलस्तं चलनशीलं रत्नाद्रिमिव रत्नाचलमिव । उत्प्रेक्षते भारात् दिवः स्वर्गात् च्युतमिव भ्रष्टमिव । दीव्यद्देवाङ्गनं दीव्यन्तीति दीव्यन्त्यो देवानामङ्गनाः स्त्रियो यस्मिन् तत् क्रीडद्देवस्त्रि रत्नभित्तिरुग्भिः रत्नानां भित्तयस्तासांरुग्भिः किरणैस्तमोंधकारं क्षिपतीति क्षिपत् । अभ्रंकषं (कूलाभ्रकरीषात् कषः । ५ । १ । ११० । इ. सू. अभ्रकर्मपूर्वककषेः खः । खित्वान्मोऽन्तः) अभ्राणि कषतीति अभ्रंकषमाकाशलग्नम् ॥ ४६-४७ ॥ युग्मम् ॥

रक्ताश्मरिष्टवैडूर्य-स्फटिकानां गभस्तिभिः ।
लम्भयन्तं नभश्चित्र-फलकस्य सनाभिताम् ॥ ४८ ॥
वार्धिना दुहितुर्दत्त-मिव कंदुककेलये ।
रत्नराशिं दवीयांस-मपुण्यानां ददर्श सा ॥ ४९ ॥

(व्या०) रत्नेति । सा नृपपत्नी रत्नराशिं रत्नानां राशिः समूहस्तं ददर्श । किं कुर्वन्तं रत्नराशिं रक्ताश्मनिलवैडूर्यस्फटिकानां रक्ताश्मानश्च पद्मरागमणयः असिलानिव कृष्णरत्नानि वैडूर्याणि नीलमणयः स्फटिकाश्च श्वेतमणयः तेषां गभस्तयः किरणाः तैः नभः आकाशं चित्रफलकस्य चित्रस्य फलकं तस्य सनाभिनां सादृश्यं चित्रपट्टकस्य सादृश्यं लंभयन्तं लंभयतीति लंभयन् तं प्रापयन्तं पुनः किंलक्षणे रत्नराशिं उत्प्रेक्षते याभिना समुद्रेण दुहितुः पुत्र्या लक्ष्म्याः कंदुक-केल्यै कंदुकस्य केलिस्तस्यै दत्तमिव अपुण्यानां न विद्यते पुण्यं येषां ते तेषां निर्भाग्यानां दवीयांसं (गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू । ७-३-९ । इ. सू. दूरशब्दात् ईयसु-प्रत्ययः । स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्रस्यान्तस्थादेर्गुणश्चनामिनः । ७ । ४ । ४२ । इ. सू. ईयसुप्रत्यये परे दूरशब्दे अकारविशिष्टस्य रकारस्य लुक् च उकारस्य गुणः । ओदौतोऽवाव् । १ । २ । २४ । इ. सू. अवादेशः ।) अतिशयेनदूर इति दवीयान् तमतिदूरम् ॥ ४८-४९ ॥ युग्मम् ॥

आघारघाररोचिष्णुं, जिष्णुं चामीकरत्विषाम् ।
अजिह्मविलसज्ज्वाला-जिह्ममाहुतिलोलुपम् ॥ ५० ॥
श्मश्रुणेव नु धूमेन, श्यामं मखभुजां मुखम् ।
ददर्श श्वसनोद्भूत-रोचिषं सा विरोचनम् ॥ ५१ ॥ युग्मम् ॥

(व्या०) आघार इति । सा नृपपत्नी विरोचनमग्निं ददर्श । किंलक्षण-मग्निं एतानि सर्वाणि अग्ने विशेषणानि ज्ञेयानि आघारघाररोचिष्णुं आघारं घृतं तस्य धारेण सेकेन रोचिष्णुं (भ्राज्यलङ् कृग् निराकृग्-ष्णुः । ५ । २ । २८ इ. सू. रुच्धातोः शीलेऽर्थे इष्णुः ।) देदीप्यमानं । चामीकरत्विषां चामीकरस्य सुवर्णस्य त्विषः कान्तयस्तासां जिष्णुं भूजेः ष्णुक् । ५ । २ । ३० । इ. सू. शीलादिसदर्थे ष्णुक् प्रत्ययः ।) जयनशीलम् । अजिह्मविलसज्ज्वालाजिह्वं न जिह्माः अजिह्माः पटिष्ठाः विलसन्त्यः प्रसरन्त्यः ज्वालाः एव जिह्वाः यस्य तं आहुतिलोलुपं आहुतौ होतव्यद्रव्यग्रहणे लोलुपं लंपटम् । उत्प्रेक्षते श्मश्रुणा इव कूर्चसदृशेन धूमेन श्यामं कृष्णं मखभुजां देवानां मुखं श्वसनोद्भूतरोचिषं श्वस-नात् पवनात् उद्भूता उत्पन्ना रोचिः कान्तिर्यस्य तम् ॥ ५०-५१ ॥ युग्मम् ॥

इत्यष्टाविंशतिश्लोकैः चतुर्दशस्वप्नदर्शनम् ।

(व्या०) [illegible] । सा सुमङ्गला [illegible] इत्थं निशम्य स्म ।
इतीतिर्किम । [illegible] तेषां स्वप्नानां निशमनात् दर्शनात् भूः समुत्पन्ना प्रीतिः [illegible] मेने । न पुनः न फलानामाजन्मा तेषां स्वप्नानां फलानि [illegible] प्रीतिः [illegible] सा प्रीतिः क [illegible] ॥ ५८ ॥

तया स्वप्नक्षणोन्नीत-प्रीतिसंतर्पितात्मया ।
उन्निद्रा नित्यमस्वप्न-वध्वोऽप्यबहु मेनिरे ॥ ५९ ॥

(व्या०) तयेति । तया सुमङ्गलया अस्वप्नवध्वोऽपि न विद्यते स्वप्नो निद्रा येषां ते अस्वप्ना देवा तेषां वध्वोनार्यो देवाङ्गना नित्यं निरन्तरं उन्निद्राः उद्गता निद्रा याभ्यस्ता उन्निद्राः सत्योऽबहुमेनिरे न बहुमन्यन्ते स्म । किं विशिष्टया तया स्वप्नक्षणोन्नीतप्रीतिसंतर्पितात्मया स्वप्नानां क्षण उत्सवः तस्मात् उन्नीता प्राप्ता या प्रीतिस्तया संतर्पित आत्मा यया सा तया ॥ ५९ ॥

चेतस्तुरङ्गं तच्चारु-विचाराध्वनि धावितम् ।
सा निष्प्रत्यूहमित्यूह-वल्गया विदधे स्थिरम् ॥ ६० ॥

(व्या०) चेत इति । सा सुमङ्गला चेतस्तुरङ्गं चेतोहृदयमेव तुरङ्गोऽश्वस्तं इति अनेन प्रकारेण ऊहवल्गया ऊहो विचार एव वल्गा मुखरज्जुस्तया निष्प्रत्यूहं निर्गताः प्रत्यूहा विघ्ना यस्मिन् कर्मणि यथा भवति तथा स्थिरं निश्चलं विदधे । किंलक्षणं चेतस्तुरङ्गं तच्चारुविचाराध्वनि तेषां स्वप्नानां चारुर्मनोज्ञो यो विचारः स एव अध्वा मार्गस्तस्मिन् धावितं सत्वरं चलितम् ॥ ६० ॥

नाम्ना न केवलं वामा, वामाबुद्धिगुणेष्वपि ।
ऊहे स्फुरन्ति सद्दृष्टि-लालसे नालसेक्षणाः ॥ ६१ ॥

(व्या०) नाम्ना इति । वामाः स्त्रियः केवलं नाम्ना न वामाः न प्रतिकूलाः किन्तु बुद्धिगुणेष्वपि बुद्धेर्गुणास्तेष्वपि तु वामाः अलसेक्षणाः अलसे ईक्षणे यासां ता स्त्रियः सद्दृष्टिलालसे सती चासौ दृष्टिश्च सद्दृष्टिस्तस्या लालसे प्रशस्यलोचनगोचरे ऊहे विचारे न स्फुरन्ति न समर्था भवन्ति ॥ ५२ ॥

कटीरस्तनभारेण, यासां मन्दः पदक्रमः ।
तासां विचारसामर्थ्यं, स्त्रीणां संगच्छते कथम् ॥ ६२ ॥

(व्या०) मन्ये इति । अहमेवं मन्ये धात्रा ब्रह्मणा स्त्रीषु मोहमयः सर्गः सृष्टि समर्थितः कृतः । यत् यस्मात् कारणात् तदभिष्वङ्गात् तासां स्त्रीणामभिष्वङ्गात् आसक्तितः तात्त्विका अपि विद्वांसोऽपि मूढतां मूढस्य भावो मूढता तामविवेकितां यान्ति प्राप्नुवन्ति ॥ ६५ ॥

जातौ नः किल मुख्याश्रीः, सापि गोपालवल्लभा ।
जातं जलात्कलाधार-द्विष्टं शिश्राय पुष्करम् ॥ ६६ ॥

(व्या०) जातौ इति । नोऽस्माकं जातौ या श्रीर्लक्ष्मीः मुख्या (शाखादेर्यः । ७-१-११४ । इ. सू. तुल्येऽर्थेमुखशब्दात् यः ।) वर्तते । सापि श्रीर्लक्ष्मीर्गोपालवल्लभा गाः पालयतीति गोपालः (कर्मणोऽण् । ५-१-७२ । इ. सू. गोशब्दपूर्वकपालधातोरण् । ङस्युक्तं कृता । ३-१-४९ । इ. सू. नित्यतत्पुरुषः ।) पशुपालः कृष्णो वा तस्य वल्लभा पत्नी । जलात्पानीयात् जडात्मूर्खात् वा जातं कलाधारद्विष्टं धरतीति धरः कलानां धरश्चन्द्रो विचक्षणो वा तस्य द्विष्टं पुष्करं कमलं शिश्राय आश्रितवती ॥ ६६ ॥

बभार भारती ख्यातिं, स्त्रीजातौ विदुषीति या ।
स्वभावभङ्गे न श्रेय, इति साऽभूदभर्तृका ॥ ६७ ॥

(व्या०) बभारेति । या भारती स्त्रीजातौ विदुषी (वावेत्तेः क्वसुः ५-२-२२ । इ. सू. सदर्थे विद्धातोः क्वसुः । अधातूदृदितः । २-४-२ । इ. सू. स्त्रियांङीः । क्वसुष्मतौ च । २-१-१०५ । इ. सू. क्वस उष् ।) वेत्तीति विदुषी इति ख्यातिं प्रसिद्धिं बभार धृतवती । स्वभावभङ्गे स्वभावस्य भङ्गस्तस्मिन् स्त्रीयमहत्वप्रकृतित्यागे न श्रेयः कल्याणं इति कारणात् सा अभर्तृका नास्ति भर्ता यस्याः सा अभर्तृका भर्तृरहिता बाल्यकुमार्येव अभूत् ॥ ६७ ॥

नत्रिजगद्गुरुर्वृत-द्विचारं कर्तुमर्हति ।
ज्ञात्वा[illegible]परीक्षायां, बालाः किमधिकारिणः ॥ ६८ ॥

(व्या०) [illegible] । तत् तस्मात् कारणात् [illegible] जगतां गुरुः [illegible]
[illegible] [illegible] विचारं कर्तुमर्हति । [illegible]

स्यात् । जात्यरत्नपरीक्षायां जात्यानि च तानि रत्नानि च तेषां परीक्षायां बालाः शिशवः किमधिकारिणः अधिकारोऽस्ति एषामित्यधिकारिणः स्युरपि तु नैव भवेयुः ॥ ६८ ॥

अथालसलसद्बाहु–लता तल्पं मुमोच सा ।
सौपुस्निकैरिव प्रीय–माणा क्वणितभूषणैः ॥ ६९ ॥

(व्या०) अथेति । अथानन्तरं अलसलसद्बाहुलता अलसेन आलस्येन लसन्ती बाहू एव लतावल्ली यस्याः सा सती सा सुमङ्गला तल्पं शय्यां मुमोच त्यक्तवती । किंविशिष्टा सुमङ्गला क्वणितभूषणैः क्वणितानि च तानि भूषणानि च तैः शब्दितैराभरणैः कैरिव सौपुस्निकैः (सुस्नातादिभ्यः पृच्छति । ६–४–४२ । इ. सू. पृच्छत्यर्थे सुपुस्नशब्दात् इकण्) सुपुस्नं सुष्ठु सुप्तं पृच्छन्तीति सौपुस्निकानि तैः प्रीयमाणा प्रीतिं पाप्यमाना ॥ ६९ ॥

अकुर्वती स्वहर्षस्य, सखीरपि विभागिनीः ।
साऽचलच्चलनन्यासै–र्हसन्ती हंसवल्लभाः ॥ ७० ॥

(व्या०) अकुर्वतीति । सा सुमङ्गला अचलत् चलतिस्म । किं कुर्वती सखीरपि स्वहर्षस्य स्वस्य हर्षस्तस्य विभागिनी विभागोऽस्ति आसामिति विभागिन्यस्ताः विभागवतीः अकुर्वती पुनः चलनन्यासैः चलनयोर्न्यासास्तैश्चरणमोचनैः हंसवल्लभाः हंसानां वल्लभास्ता राजहंसीः हसतीति हसन्ती ॥ ७० ॥

इच्छन्त्या विजनं याने, तस्या नाभवतां प्रिये ।
नूपुरे रूपरेखाया, आरावैः स्तावकैः पदोः ॥ ७१ ॥

(व्या०) इच्छन्त्या इति । तस्याः सुमङ्गलाया नूपुरे प्रिये अभीष्टे नाभवताम् । किं कुर्वत्या याने गमने विजनमेकान्तं इच्छन्त्याः इच्छतीति इच्छन्ती तस्या वाञ्छन्त्याः किंलक्षणे नूपुरे आरावैः (रोरुपसर्गात् । ५–३–२२ । इ. सू. भावेरुधातोर्घञ् ।) शब्दैः तस्याः सुमङ्गलासंबंधिनोः पदोश्चरणयोः रूपरेखायाः रूपस्यरेखा तस्याः स्तावकैः (णकतृचौ । ५–१–४८ । इ. सू. स्तुधातोः कर्तरि णकः । नामिनोऽकलिहलेः । ४–३–५१ । इ. सू. वृद्धिः ।) स्तुतिकारकैः ॥ ७१ ॥

अकाले मञ्जुसिञ्जाना, मेखला मे खलायितम् ।
अधुनैव विधात्री कि-मिति सा दध्युषी क्षणम् ॥ ७२ ॥

(व्या०) अकाल इति । सा सुमङ्गला क्षणमिति दध्युषी दध्याविति दध्युषी ध्यातवती । इतीति किं मे मम मेखला खलायितं दुर्जनवदाचरितं अधुनैव किं विधात्री किं करिष्यति । किं कुर्वाणा मेखला अकाले न कालोऽकालस्तस्मिन् अनवसरे मञ्जु मनोज्ञं सिञ्जानां अव्यक्तं शब्दं कुर्वाणा ॥ ७२ ॥

मौनं भेजे करस्पर्श-संकेताद्वलयावलिः ।
. विदुषीव तदाकूतं, तरसा तत्प्रकोष्ठयोः ॥ ७३ ॥

(व्या०) मौनमिति । तत्प्रकोष्ठयोः तस्याः सुमङ्गलायाः प्रकोष्ठौ तयोः तत्प्रकोष्ठयोः वलयावलिः वलयानामावलिर्वलयावलिः करस्पर्शसंकेतात् करस्य स्पर्शस्तस्य संकेतात मौनं भेजे । किं कुर्वती वलयावलिः तरसा वेगेन तदाकूतं तस्याः सुमङ्गलाया आकूतं स्वान्ताभिप्रायं विदुषी इव विज्ञावतीव ॥ ७३ ॥

दुर्निमित्तात् क्व गन्तासी-त्यालापादालिजन्मनः ।
भीता मन्दपदन्यासं, माऽभ्यासं भर्तुरासदत् ॥ ७४ ॥

(व्या०) दुर्निमित्तादिति । सा सुमङ्गला मन्दपदन्यासं मन्दाःपदानां न्यासा यस्मिन् कर्मणि यथा भवति तथा भर्तुः श्रीऋषभदेवस्य अभ्यासं समीपं आसदत् प्राप्ता किंलक्षणा सुमङ्गला आलिजन्मनः आलिभ्यः सखीभ्यो जन्म यस्य तस्मात सखीभ्यः समुत्पन्नात् दुर्निमित्तात् (दुर्निन्द्राकृच्छ्रे । ३-२-४३ हे. सू. नित्यतत्पुरुषः । दुष्टं निमित्तं दुर्निमित्तं ।) अमङ्गलरूपात् क्व गन्तासि त्वं कुत्र गमिष्यसि इत्यालापात् ईदृग् जल्पनात् भीता भयं प्राप्ता । इतीति किं [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] अभागे च ॥ [illegible] [illegible], नहि गमणं सुंदरं [illegible] ॥ १ ॥ इति शकुनशास्त्रे जिनदत्तपादाः । इति वचनात् अपशकुनभयेन सखीनामकथयित्वैकैव एकाकिनी ययाविति भावः ॥ ७४ ॥

रत्नप्रदीपकचिर्पर्यासितान्धकारे, मुक्तावचूलकमनीयवितानभाजि ।
सा तत्र दिव्यभवने भुवनाधिनाथं, निद्रानिरुद्धनयनद्वयमालुलोके ॥

(व्या०) रत्नेति । सा सुमङ्गला तत्र तस्मिन् दिव्यभवने दिव्यं च तत् भवनं च तस्मिन् भुवनाधिनाथं भुवनानामधिनाथः स्वामी तं निद्रानिरुद्धनयनद्वयं निद्रया निरुद्धं नयनयोर्नेत्रयोर्द्वयं यस्य तं निद्रयामुद्रितलोचनयुग्मं आलुलोके ददर्श । किंविशिष्टे दिव्यभवने रत्नप्रदीपरुचिसंयमितान्धकारे रत्नानां प्रदीपाः तेषां रुचयः कान्तयस्ताभिः संयमितं लक्षणया निराकृतमन्धकारं यस्मिन् तत् तस्मिन् रत्नसत्कप्रदीपानां कान्तिनिरस्तान्धकारे प्रकाशमये इत्यर्थः । पुनः मुक्तावचूलकमनीयवितानभाजि मुक्तानामवचूलाः झुंबनकाः तैः कमनीया मनोज्ञाः ते च ते वितानाश्च चन्द्रोयोताः तान् भजतीति भाक् तस्मिन् ॥ ७५ ॥

पल्यङ्के विशदविकीर्णपुष्पतारे, व्योम्नीव प्रथिमगुणैकधाम्नि लीनः।
उत्फुल्लेक्षणकुमुदां मुदा जिनेन्दु–श्चक्राणः सपदि कुमुद्वतीमिवैताम् ॥

(व्या०) पल्यङ्क इति । जिनेन्दुः जिन एव इन्दुः श्रीऋषभचन्द्रः एतां सुमङ्गलां मुदा हर्षेण कुमुद्वतीमिव कुमुदानि सन्ति अस्या इति कुमुद्वती तां कुमुदिनीमिव चक्राणः कुरुते इति चक्राणः कृतवान् । किंविशिष्टो जिनेन्दुः पल्यङ्के व्योम्नीव नभसीव लीनः सुप्तः । किंलक्षणे पल्यङ्के व्योम्नि च विशदविकीर्णपुष्पतारे विशदानि निर्मलानि विकीर्णानि विक्षिप्तानि यानि चम्पकशतपत्रादिपुष्पाणि तैस्तारे मनोज्ञे पक्षे विशदविकीर्णपुष्पवत् तारा यस्मिन् तस्मिन् । पुनः प्रथिमगुणैकधाम्नि पृथोर्भावः प्रथिमा (पृथ्वादेरस्मिन् वा । ७–१–५८ । इ. सू. पृथुशब्दात् इमन् वा । व्यन्तस्वरादेः ७–४–४३ । इ. सू. अन्त्यस्वरादेर्लुक् ।) विस्तारः स एव गुणः विस्तारगुणस्तस्य एकधाम्नि एकगृहे किंलक्षणां सुमङ्गलां उत्फुल्लेक्षणकुमुदां उत्फुल्ले विकस्वरे च ते ईक्षणे च लोचने एव कुमुदे यस्याः सा ताम् । कोऽर्थः यथा चन्द्रः कुमुदिनीं स्वदर्शनेन विकाशयति तथा जिनेन्दुरपि सुमङ्गलां मोदयामासेति भावः ॥ ७६ ॥

तोयार्द्राया इव परिचयान्मुक्तशोषं स्वतन्वाः,
पौष्पं तल्पं प्रति परिमलेनोत्तमर्णीभवन्तम् ।
दृग्भ्यां व्रीडाव्यपगमऋजुस्फारिताभ्यां प्रसुप्तं,
दृष्ट्वा नाथं लवणिमसुधांभोनिधिं पिप्रिये सा ॥ ७७ ॥

सन् सर्वस्य मनुष्यस्य आमृत्यु (पर्यपाङ् बहिरच् पञ्चम्या। ३-१-३२। इ. सू. अव्ययीभावसमासः।) मृत्योः आ मृत्युं यावत् महान्तिरापि महती नासी स्नातिश्च पीता सती दत्तानीति महान्तिरापि महाद्भ्यन्तराणि भवन्ति ॥ १६ ॥

चेद्वस्तु संवत्सगृणाक्षि गृह्यं, तवास्ति किंचिद्वद तद्विशंकम् ।
आनाकमानागगृहं दुरापं, प्रायो न मे नम्रसुरासुरस्य ॥ १७ ॥

(व्या०) चेदिति। संवत्सश्चासौ मृगश्च संवत्समृगः तस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्याः सा तस्याः संबोधने हे संवत्सगृणाक्षि चेद् यदि गृह्यं गोपनीयं वस्तु किंचित् तवास्ति तद् तर्हि विशङ्कं विगता शङ्का यस्मिन् कर्मणि यथा भवति निःशङ्कं वद ब्रूहि। प्रायो बाहुल्येन नम्रसुरासुरस्य सुराश्च असुराश्च नम्राः सुरासुराः यस्य स तस्य मे आनाके (पर्यपाङ्बहिरच् पञ्चम्या। ३-१-३२। इ. सू. अव्ययीभावसमासः।) नाकात् आ आस्वर्गं यावत् आनागगृहं नागानां गृहं नागगृहं नागगृहात् आ आनागगृहं आपातालं यावत् न दुरापं दुःखेन आप्यते इति दुरापं (दुःस्वीषतः कृच्छ्राकृच्छ्रार्थात् खल्। ५-३-१३९। इ. सू. कृच्छ्रार्थकः पदात् आप्धातोः खल्।) दुष्प्रापं नास्ति ॥ १७ ॥

विश्वप्रभोर्वाचममूं सखंड-पीयूषपांक्तेयरसां निपीय ।
प्राप्ता प्रमोदं वचनाद्यपारं, प्रारब्ध वक्तुं वनितेश्वरी सा ॥ १८ ॥

(व्या०) विश्व इति। सा वनितेश्वरी वनितानामीश्वरी (अश्नोतेरीशादेः। ४४२। इ. उ. सू. अशीङ्धातोः वरट् प्रत्ययः आदेरीश्च। टित्वात् ङीः।) सा सुमङ्गला वक्तुं जल्पितुं प्रारब्ध प्रारभते स्म। किंविशिष्टा वनितेश्वरी वचनात्यपारं वचनानामगम्यः तस्य पारं वागगोचरातीतं प्रमोदं प्राप्ता। किं कृत्वा विश्वप्रभोः विश्वस्य प्रभुः स्वामी तस्य श्रीऋषभदेवस्य अमूं वाचं निपीय पीत्वा। किंविशिष्टां वाचं सखंडपीयूषपांक्तेयरसां खंडेन सह वर्तते इति सखंडं सखंडं च तत् पीयूषं च खंडसहितमभिनवपयः तस्य पंक्तौ भवः पांक्तेयो (भवे। ६-३-१२३। इ. सू. भवेऽर्थे पंक्तिशब्दात् एयण्।) रसो यस्यां सा ताम् ॥ १८ ॥

पातुस्त्रिलोकं विदुपस्त्रिकालं, त्रिज्ञानतेजो दधतः सहोत्थम् ।
स्वामिन्नतेऽवैमि किमप्यलक्ष्यं, प्रश्नस्त्वयं स्नेहलतैकहेतुः ॥ १९ ॥

(व्या०) पात्विति । हे स्वामिन् अहं ते तव किमपि अलक्ष्यं न लक्ष्यं अलक्ष्यं तत् अज्ञेयं नावैमि न जानामि। त्रीण्यपि विशेषणानि भगवतो ज्ञेयानि। किंविशिष्टस्य तव त्रिलोकं त्रिभुवनं पातुः पातीति पाता तस्य रक्षतः । त्रिकालविदुषः त्रयाणां कालानां समाहारस्तत् वेत्तीति तस्य अतीतानागतवर्तमानकालान ज्ञातवतः सहोत्थं सहोत्पन्नं त्रिज्ञानतेजः त्रयाणां ज्ञानानां समाहारस्तस्य मतिश्रुतावधिज्ञानस्य तेजः तत् दधतः दधातीति दधत् तस्य बिभ्रतः तु पुनरयं प्रश्नः स्नेहलतैकहेतुः स्नेह एव लता तस्याः एकश्चासौ हेतुश्च वर्तते ॥ १९ ॥

निध्यायतस्ते जगदेकबुद्ध्या, मय्यस्ति कोऽपि प्रणयप्रकर्षः ।
भृशायते चूतलताविलासे, साधारणः सर्ववने वसंतः ॥ २० ॥

(व्या०) निध्यायत इति । हे स्वामिन् ते तव जगत् एकबुद्ध्या एका चासौ बुद्धिश्च तया निध्यायतः पश्यतः सतः मयि विषये कोऽपि अपूर्वः प्रणयप्रकर्षः प्रणयस्य स्नेहस्य प्रकर्षः स्नेहसमूहोऽस्ति । वसन्तः सर्ववने साधारणः सदृशो वर्तते परं चूतलताविलासे चूतस्य लता तस्या विलासे सहकारवल्लीविलासे भृशायते (च्व्यर्थे भृशादेःस्तोः । ३–४–२९ । इ. सू. च्व्यर्थे भृशादेः क्यङ् ङितः कर्तरि । ३–२–२२ । इ. सू. ङित्वात् आत्मनेपदम् ।) न भृशः अभृशः अभृशः भृशो भवतीति भृशायते अधिकः स्यात् ॥ २० ॥

न नाकनाथा अपि यं नुवंतो, वहंति गर्वं विबुधेशतायाः ।
वक्तुं पुरस्तस्य तव क्षमेऽह–महो महान्स्त्रीमहिलासु मोहः ॥ २१ ॥

(व्या०) नेति । हे नाथ नाकनाथा अपि नाकस्य स्वर्गस्य नाथाः इन्द्रा अपि यं त्वां नुवन्तः नुवन्तीति नुवन्तः स्तुवन्तः सन्तो विबुधेशतायाः विबुधानां देवानामीशास्तेषां भावस्तस्याः देवस्वत्वं पदे [illegible] तस्या गर्वमभिमानं न वहन्ति । तस्य तव पुरोऽपि अहं वक्तुं जल्पितुं क्षमे शक्नोमि । अहो इत्याश्चर्ये महिलासु [illegible] मोहो महान्तु महाप्राणो वर्तते ॥ २१ ॥

स्त्रीमात्रमेषास्मि तव प्रसादा–देवादिदेवाधिगता गुरुत्वम् ।
गङ्गो हृदि क्रीडति किं न मुक्ता–कलापसंसर्गमुपेत्य तन्तुः ॥२२॥

(व्या०) स्त्री इति । हे आदिदेव आदिश्चासौ देवश्च तस्य संबोधनं हे आदिदेव एषा अहं स्त्रीमात्रं स्त्रीरूप स्त्री साधारणा अस्मि । तव प्रसादादेव कृपाया एव गुरुत्वं गुरोर्भावो गुरुत्वं तत्र महत्वं अधिगताऽस्मि । तन्तुर्मुक्ताकलापसंसर्गं मुक्तानां कलापः समूहस्तस्य संसर्गं संबन्धमुपेत्य प्राप्य गङ्गो नृपस्य हृदि हृदये किं न क्रीडति अपि तु क्रीडति ॥ २२ ॥

मां मानवीं दानववैरिवध्वो, याचन्ति यत्प्राञ्जलयोऽङ्गदास्यम् ।
सोऽयं प्रभावो भवतो न धेयं, भस्मापि भाले किमु मन्त्रपूतम् ॥२३॥

(व्या०) मामिति । दानववैरिवध्वः दानवानां दैत्यानामरयः शत्रवः दानवारयो देवास्तेषां वध्वः स्त्रियः देवाङ्गनाः प्राञ्जलयः कृताञ्जलयः सत्यो मां मानवीमपि यत् अङ्गदास्यं अङ्गस्य दास्यं शरीरदास्यं याचन्ति । सोऽयं भवतस्तव प्रभावो वर्तते । भस्मापि रक्षापि मन्त्रपूतं सत् मन्त्रेण पूतं सत् भाले ललाटे किं न धेयं धातुं योग्यं किं न धार्यमपि तु धार्यमेव ॥ २३ ॥

त्वत्सङ्गमात् सङ्गमितेन दिव्य–पुष्पैर्मदङ्गेन विदूरितानि ।
वैराग्यरङ्गादिव पार्थिवानि, वनेषु पुष्पाण्युपयान्ति वासम् ॥ २४ ॥

(व्या०) त्वदिति । हे नाथ पार्थिवानि (जाते ६–३–९८ । इ. सू. जातेऽर्थे पृथिवीशब्दात् अण् प्रत्ययः ।) पृथिव्यां जातानि पुष्पाणि वैराग्यरङ्गादिव वैराग्यस्य रङ्गस्तस्मादिव वनेषु वासमुपयन्ति प्राप्नुवन्ति किंविशिष्टानि पुष्पाणि । त्वत्सङ्गमात (त्वमौप्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् । २–१–११ । इ. सू. उत्तरपदे युष्मदः त्व आदेशः ।) तव सङ्गमस्तस्मात् दिव्यपुष्पैः दिव्यानि च तानि पुष्पाणि च तैः सङ्गमितेन मिलितेन मदङ्गेन मम अङ्गं तेन मम शरीरेण विदूरितानि दूरीकृतानि ॥ २४ ॥

अङ्गेषु मे देववधूपनीत–दिव्याङ्गरागेषु निराश्रयेण ।
नाथानुतापादिव चन्दनेन, भुजङ्गभोग्या स्वतनुर्वितेने ॥ २५ ॥

(व्या०) अङ्गेष्विति । हे नाथ चन्दनेन स्वतनुः स्वस्य तनुः शरीरं आत्मीयं शरीरं भुजङ्ग (नाम्नोगमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः ५-१-१३१ इ. सू. भुजनामपूर्वकगम्धातोः खड्प्रत्ययः खित्वात् मोन्तः ।) भोग्या (ऋवर्ण व्यञ्जनाद् घ्यण् । ५-१-१७ । इ. सू. भुजधातोः घ्यण् । क्तेऽनिटश्चजोः कगौ घिति । ४-१-१११ । इ. सू. भुज्धातोः जस्य गः ।) भुजङ्ग भोग्या सर्प्पवेष्टिता वितेने । उत्प्रेक्षते अनुतापादिव पश्चात्तापादिव किंविशिष्टेन चन्दनेन मे मम अङ्गेषु निराश्रयेण निर्गत आश्रयो यस्य तत् तेन आश्रयरहि तेन । किंविशिष्टेषु अङ्गेषु देववधूपनीतदिव्याङ्गरागेषु देवानां वध्वस्ताभिरुपनी दिव्या अङ्गरागा येषु तानि तेषु ॥ २५ ॥

स्वर्भूषणैरेव मदङ्गशोभां, सम्भावयन्तीष्वमराङ्गनासु ।
रोषादिवान्तर्दहनं प्रविश्य, द्रवीभवत्येव भुवः सुवर्णम् ॥ २६ ॥

(व्या०) स्वरिति । हे नाथ भुवः पृथिव्याः सुवर्णं अन्तर्दहनं (मध्येग्रेऽन्तः पष्ठ्या वा । ३-१-३० । इ. सू. अव्ययीभाव समासः ।) नस्य अन्तर्मध्ये प्रविश्य रोषादिव क्रोधादिव द्रवीभवति न द्रवमद्रवं अद्रवं भवति इति द्रवीभवति गलत्येव । कासु सतीषु अमराङ्गनासु अमराणां देवा ङ्गना नार्यस्तासु देवाङ्गनासु स्वर्भूषणैरिव स्वर्गसत्काभरणैरेव मदङ्गशोभां जङ्गस्य शोभां सम्भावयन्तीषु कुर्वतीषु सतीषु ॥ २६ ॥

पयः प्रभो नित्यममर्त्यधेनोः, श्रीकोशतो दिव्यदुकूलमाला ।
पुष्पं फलं चामरभूरुहेभ्यः, सदैव देवैरुपनीयते मे ॥ २७ ॥

(व्या०) पय इति । हे प्रभो हे स्वामिन् देवैर्नित्यं निरंतरं अमर्त्य अमर्त्यानां देवानां धेनुस्तस्याः कामधेनोः पयो दुग्धं श्रीकोशतः श्रियो लक्ष्म्याः कोशः श्रीकोशस्तस्मादिति श्रीकोशतः दिव्यदुकूलमाला दिव्यानि च तानि दुकू लानि च तेषां माला च अन्यत् अमरभूरुहेभ्यः अमराणां देवानां भूरुहो वृक्षा- स्तेभ्यः कल्पवृक्षेभ्यः पुष्पं फलं सदैव मे मम उपनीयते ढौक्यते ॥ २७ ॥

भोगेषु मानव्यपि मानवीनां, स्वामिन्न बध्नामि कदाचिदास्थाम् ।
अहं त्वदीयेत्यनिशं सुरीभिः, स्वभोगभङ्गीष्वभिकीकृताङ्गी ॥ २८ ॥

(व्या०) भोगेष्विति । हे नाथ अहं मानवी मनुष्यमात्रापि मानवीनां भोगेषु कदाचिदास्थां न बध्नामि । अहं त्वदीया तव इयं त्वदीया त्वत्सत्का इति कारणात् सुरीभिर्देवाङ्गनाभिः अनिशं निरन्तरं स्वर्भोगभङ्गीषु स्वर्भोगस्य भङ्गयस्तासु, देवलोकसत्कभोगविच्छित्तिषु अभिकीकृताङ्गी न अभीकं अनभीकं अनभीकं अभीकं (अभेरीश्च वा ७-१-१८९ इ. सू. अभेः कमितरि कः) कृतं इति अभिकीकृतं अभिकीकृतं अङ्गं यस्याः सा अभिकीकृताङ्गी कामुकीकृतशरीरा वर्ते ॥ २८ ॥

अन्यैरनीपल्लभमेति वस्तु, यदायदासेचनकं मनो मे ।
तदातदाकृष्टमिवैत्यदूरा-दपि प्रमोदं दिशति त्वयीशे ॥ २९ ॥

(व्या०) अन्यैरिति । हे नाथ यदा यस्मिन्नवसरे मे मम मनः यत् आसेचनकं नयनानन्दकारि वस्तु एति गच्छति । किंलक्षणं वस्तु अन्यैः अनीपल्लभं ईषत्सुखेन लभ्यते इपल्लभं (दुःस्वीषतः कृच्छ्राकृच्छ्रार्थात् खल् ५-३-१३९ । इ. सू. ईषत्पूर्वकलभ्धातोः खल् ।) न ईपल्लभं अनीपल्लभं दुष्प्रापं तद्वस्तु त्वयि-ईशे सति समर्थे सति तदा तस्मिन्नवसरे दूरादपि आकृष्टमिव एत्य आगत्य मे मम प्रमोदं दिशति ददाति ॥ २९ ॥

प्रमार्ष्टि गेहाग्रमृभुर्नभस्वान् , पिपर्ति कुंभान् सुरसिन्धुरद्भिः ।
भक्ष्यस्य चोपस्कुरुतेऽशुमाली-दास्योपि नेशे त्वयि दुर्विधा मे ॥ ३० ॥

(व्या०) प्रमार्ष्टि इति । हे नाथ त्वयि ईशे स्वामिनि सति मे मम दास्योऽपि दुर्विधाः न दुःस्थानदुष्कर्मकर्यो न वर्तते । नभस्वान् ऋभुः (रभिप्रथिभ्यामृच्चरस्य । ७३० इ. सू. रभिधातोः कित् उप्रत्ययः रेफस्य च ऋकारः । रभन्ते पुण्यकार्येषु उत्सुका भवन्तीति ऋभवः।) वायुर्देवता मे मम गेहाग्रं गेहस्याग्रं तत् गृहाङ्गणं प्रमार्ष्टि तृणकाष्ठकचवरादि परत्र करोति । सुरसिन्धुः सुराणां सिन्धुः आकाशगङ्गा अद्भिः पानीयैः कुंभान् पिपर्ति पूरयति । च पुनरंशुमाली अंशूनां किरणानां मालाः पङ्क्तयः सन्ति इति अंशुमाली सूर्यः भक्ष्यस्य उपस्कुरुते (उपाद् भूषासमवायप्रतियत्नविकारवाक्याध्याहारे । ४-४-९२ ।

इ. सू. उपात् परस्य कृगः सट् ।) शालिसूपपक्वान्नघृतपूरादि भोज्यं संस्करोति । भक्ष्यस्य इत्यत्र षष्ठी 'कृगः प्रतियत्ने' इति सूत्रेण ॥ ३० ॥

त्रातस्त्वयि त्राणपरे त्रिधापि, दुःखं न मथ्नाति मुदं मदीयाम् ।
यं हेतुमायासिषमत्र माया-मुक्तं ब्रुवे तच्छृणु सावधानः ॥ ३१ ॥

(व्या०) त्रात इति । हे त्रातः हे रक्षक त्वयि त्राणपरे त्राणे रक्षणे परस्तस्मिन् सति त्रिधापि त्रिभिः प्रकारैस्त्रिधा (सङ्ख्याया धा । ७-२-१०४ इ. सू. त्रिशब्दात् प्रकारेऽर्थे धाप्रत्ययः ।) त्रिभिः प्रकारैरपि आध्यात्मिकाधिभूतिकाधिदैविकभेदात् त्रिविधं वा देवमानुषतिर्यक्कृतं दुःखं मदीयां मम इयं मदीया तां मम मुदं हर्षं न मथ्नाति न स्फेटयति । यं हेतुं येन हेतुना अहमत्र आयासिषमायाता । तदहं मायामुक्तं मायया मुक्तं तत् कपटरहितं ब्रुवे सावधानस्त्वं शृणु ॥ ३१ ॥

क्रियां समग्रामवसाय सायं-तनीमनीषद्धृतिरत्र रात्रौ ।
अशिश्रियं श्रीजितदिव्यशिल्पं, तल्पं स्ववासौकसि विश्वनाथ ॥३२॥

(व्या०) क्रियामिति । हे विश्वनाथ विश्वस्य नाथस्तस्य संबोधनं अहं सायंतनीं (सायश्चिरं प्राह्णे प्रगेऽव्ययात् ६-३-८८ । इ. सू. सायमव्ययात् तनट्प्रत्ययः टित्वात् डीः ।) सायं भवा सायन्तनीं संध्यासंबंधिनीं समग्रां सर्वां क्रियां अवसाय समाप्य अत्र रात्रौ स्ववासौकसि स्वस्य वासस्य ओकस्तस्मिन् आत्मीयवासभवने तल्पं शय्यां अशिश्रियमाश्रितवती । किंविशिष्टं तल्पं श्रीजितदिव्यशिल्पं श्रिया शोभया जितं दिव्यं शिल्पं विज्ञानं येन तत् । किंलक्षणा अहं अनीषद्धृतिः न ईषत् अनीषद् धृतिर्यस्याः सा बहुसमाधियुक्ता ॥ ३२॥

त्वन्नाममन्त्राहितदेहरक्षा-निद्रां स्वकालप्रभवामवाप्य ।
स्वप्नानिभोक्षप्रमुखानदर्शं, चतुर्दशादर्शमुख क्रमेण ॥ ३३ ॥

(व्या०) त्वदिति । हे आदर्शमुख आदर्शो दर्पणः माङ्गल्यकारकत्वात् तद्वदर्शं मुखं यस्य स तस्य संबोधनं हे आदर्शमुख अहं त्वन्नाममंत्राहितदेहरक्षा (त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् २-१-११ इ. सू. । युष्मदः एकवचने त्वआ-

आनन्दमाकन्दतरौ हृदाल-वाले त्वदुक्तामृतसेकपुष्टे ।
रक्षावृतिं सूत्रयितुं किमङ्ग-ममाङ्गमुत्कण्टकतां दधाति ॥ ५६ ॥

(व्या०) आनन्द इति । अङ्ग इति कोमलामंत्रणे हे सुमङ्गले मम अङ्गं शरीरं उत्कण्टकतां उत्कण्टकस्य भाव उत्कण्टकता तां उद्गतरोमाञ्चत्वं उर्ध्वकण्टकत्वं वा किं दधाति । किं कर्तुं मम हृदालवाले हृदेव आलवालस्तस्मिन् हृदयरूपस्थानके आनन्दमाकन्दतरौ आनन्द एव माकन्दतरुस्तस्मिन् हर्षरूपसहकारवृक्षे त्वदुक्तामृतसेकपुष्टे तव उक्तानि वचनानि त्वदुक्तानि तान्येव अमृतं तस्य सेकेन सिञ्चनेन पुष्टे प्रौढे सति रक्षावृतिं रक्षाया वृतिस्तां रक्षायैकण्टकवृतिं सूत्रयितुं कर्तुम् ॥ ५६ ॥

श्रुत्योः सुधापारणकं त्वदुक्त्या, मत्वा मनोहत्य समीपवासात् ।
पिंडोललोले इव चक्षुषी मे, प्रसृत्य तत्संनिधिमाश्रयेते ॥ ५७ ॥

(व्या०) श्रुत्योरिति । हे प्रिये त्वदुक्त्या तव उक्तिर्वचनं तया त्वदीयवचनेन श्रुत्योः कर्णयोः मनोहत्य मनो हत्वा इति मनोहत्य (कणेमनस्तृप्तौ ३-१-६ । इ. सू. तृप्त्यर्थे मनसो गतिसंज्ञा । गतिकन्यस्तत्पुरुषः ३-१-४२ । इ. सू. नित्यतत्पुरुषसमासः) मनस्तृप्तिं यावत् सुधापारणकं सुधायाः पारणकं अमृताशनं मत्वा ज्ञात्वा मे मम चक्षुषी लोचने तत्संनिधिं (सम्यक्निधीयते अस्मिन् संनिधिः उपसर्गादः किः ५-३-८७ । इ. सू. संनिपूर्वकधाधातोः किः इडेत् पुसि इति आलुक् ।) तयोः कर्णयोः संनिधिस्तं कर्णसमीपमाश्रयेते । किंविशिष्टे चक्षुषी समीपवासात् समीपस्य वासस्तस्मात् प्रत्यासन्नवासात् पिंडोललोल इव पिंडोले भुक्तशेषे लोले लोलुपे इव ॥ ५७ ॥

एकस्वरूपैरपि मत्प्रमोद-तरोः प्ररोहाय नवाम्बुदत्वम् ।
स्वप्नैरमीभिः कुतुकं खलाशा-वल्लीविनाशाय दवत्वमीये ॥ ५८ ॥

(व्या०) एक इति । एकस्वरूपैरपि एकं स्वरूपं येषां तैः अमीभिः स्वप्नैः कुतुकमाश्चर्यम् । मत्प्रमोदतरोः मम प्रमोदोहर्षः स एव तरुर्वृक्षस्तस्य मदीयहर्षवृक्षस्य प्ररोहाय अङ्कुराय नवाम्बुदत्वं अम्बूनि ददातीति अम्बुदः नवश्चासौ

शङ्का यस्मिन् कर्मणि यथा भवति तथा निःशङ्कं संदेहभिदां संदेहस्य भिदा तां संशयभेदं न कुर्मः । वा अथवा कः पुमान् काञ्चनसिद्धिं काञ्चनस्यसिद्धिस्तां सुवर्णसिद्धिं (विनाते तृतीया च २–२–११५ । इ. सू. विनायोगे द्वितीया ।) विना उर्वी गुर्वी उर्वी पृथ्वीं अनृणां न विद्यते ऋणं यस्याः यस्यां वा सा तां ऋणरहितामाधातुं–कर्तुं यतेत उपक्रमेत ॥ ६१ ॥

तस्मान्मनागागमयस्व काल–मतित्वरा विघ्नकरीष्टसिद्धेः ।
इत्युक्तवांस्त्यक्तमनस्तरङ्गः, क्षणं समाधत्त स मेधिरेशः ॥ ६२ ॥

(व्या०) तस्मादिति । तस्मात् कारणात् हे प्रिये मनाक् स्तोकं कालं आगमयस्व प्रतीक्षस्व । अतित्वरा इष्टसिद्धेः इष्टस्य सिद्धिस्तस्याः विघ्नकरी विघ्नं करोतीत्येवंशीला इति हेतोः औत्सुक्यं इष्टसिद्धेर्विघ्नकृत् वर्तते । इति उक्तवान् सन् उवाच इत्युक्तवान् एतावता इत्युक्त्वा स मेधिरेशः मेधा प्रज्ञा अस्ति एषामिति मेधिराः (मेधारथान्नवेरः ७–२–४१ । इ. सू. मत्वर्थे मेधाशब्दात् वा इरः ।) प्राज्ञास्तेषामीशः भगवान् त्यक्तमनस्तरङ्गः मनसः तरङ्गो व्यापारः त्यक्तो मनस्तरङ्गो मनोव्यापारो येन सः सन् क्षणं समाधत्त समाधिं दधौ ॥ ६२ ॥

निमील्य नेत्रे विनियम्य वाचं, निरुध्य नेताखिलकायचेष्टाः ।
निशि प्रसुप्ताब्ज मनादिहंसं, सरोऽन्वहार्षीदलसत्तरङ्गम् ॥ ६३ ॥

(व्या०) निमील्येति । स नेता भगवान् निशिरात्रौ प्रसुप्ताब्जं प्रसुप्तानि संकुचितानि अब्जानि कमलानि यस्मिन् तत् संकुचितकमलं । अनादिहंसं नदन्तीति नादिनः ननादिनोऽनादिनो हंसा यस्मिन् तत् अशब्दायमानहंसं अलसत्तरङ्गं लसन्तीति लसन्तः न लसन्तोऽलसन्तस्तरङ्गाः कल्लोला यस्मिन् तत् अनुलसत्तरङ्गं एवंविधः सरः सरोवरं अन्वहार्षीत् सरोवरस्यानुकरणं चकार । किं कृत्वा नेत्रे निमील्य वाचं विनियम्य संवृत्य अखिलकायचेष्टाः कायस्य शरीरस्य चेष्टाः अखिलाश्च ताः कायचेष्टाश्चताः समस्तशरीरचेष्टाः निरुध्य ॥ ६३ ॥

स्वमानशेषानवधृत्य बुद्धि–र्बाह्या मनोवेत्रधरः पुरोगः ।
महाधियामूहसभामभीष्टां, निनाय लोकत्रयनायकस्य ॥ ६४ ॥

सिंहस्तस्य वीक्षणतः वीक्षणात् इति वीक्षणतो दर्शनतः त्वदङ्गजः तव अङ्गजः त्वत्पुत्रो नेतॄनां नेतुर्भावो नेतृता तां प्रभुतां न आप्स्यति न अपि तु प्राप्स्यत्येव । किं कृत्वा अवनीगताङ्गिनः अवनीं महीं गता अवनीगताः ते च ते अङ्गिनश्च प्राणिनः तान् पक्षे महद्वनं वनो तत्र स्थितान् प्राणिनः महाबलानपि महद्बलं येषां ते तानपि सबलानपि मृगीकृत्य न मृगाः अमृगाः अमृगान् मृगान् कृत्वा इति मृगीकृत्य । किं कुर्वन् महीभृतः महीं बिभ्रतीति महीभृतस्तान् गजः प्रघोषतः प्रसिद्धेरन्तर्ध्वनयन् चमत्कुर्वन् पक्षे प्रकृष्टात् घोषतः सिंहनादात् महीभृतः पर्वतान् अन्तर्ध्वनयन् प्रतिशब्दयन् ॥ ३८ ॥

नयाप्तसप्ताङ्गकराज्यरङ्गभूः, क्व नायकस्त्वं प्रखरायुधो नृणाम् ।
प्रभुः पशूनां नयनैपुणं विना, वसन् वनेऽहं नखरायुधः क्व च ॥३९
तथापि मा कोपमुपागमः कृतो-पमः कृतीशैर्युधि विक्रमान्मया ।
सुतं तवेत्यर्थयितुं समागतः, किमर्थिकल्पद्रुममेष केसरी ॥४०॥युग्मम्

(व्या०) नय इति । हे प्रिये एष केसरी केसराः सन्ति अस्येति केसरी सिंहः अर्थिकल्पद्रुमं अर्थयन्ते इति अर्थिनो याचकास्तेषां कल्पद्रुमः (द्युद्रोर्मः ७-२-३७ इ. सू. मत्वर्थे द्रुशब्दात् मः ।) तं याचकजनकल्पवृक्षं तव सुतं पुत्रं इति प्रार्थयितुं समागतः । इतीति किं त्वं नृणां नायकः क्व किं विशिष्टस्त्वं नयाप्तसप्ताङ्गकराज्यरङ्गभूः सप्त स्वाम्यादीनि अङ्गानि यस्य तत् सप्ताङ्गकं सप्ताङ्गकं च तत् राज्यं च सप्ताङ्गराज्यकं नयेन न्यायेन आप्तं प्राप्तं नयाप्तं नयाप्तं च तत् सप्ताङ्गराज्यं च नयाप्तसप्तङ्गकराज्यं तस्य रङ्गभूमिः । पुनः प्रखरायुधः प्रखराणि कठोराणि आयुधानि यस्य सः । अन्यत् अहं पशूनां प्रभुः क्व किं विशिष्टोऽहं नखरायुधः नखरा एव आयुधानि यस्य सः न निषेधार्थे खरायुधः तीव्रशस्त्रो न । पुनः नयनैपुणं नये नैपुणं नयनैपुणं (विना ते तृतीया च । –२–११५ इ. सू. विनायोगे नयनपुणमित्यत्र द्वितीया ।) तत् न्यायदक्षत्वं विना वने वसन् । त्वं कृतीशैः कृतिना (इष्टादेः ७–१–१६८ इ. सू. कृत शब्दात् कर्तरि इन् ।) मीशा कृतीशास्तैः कृतज्ञैर्युधि संग्रामे विक्रमात् पराक्रमात् मया सह कृतोपमः कृता उपमा यस्य सः भविष्यसि । तथापि कोपं मा उपागमः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ युग्मम्

यदिन्दिरा सुन्दरि वीक्षिता ततः, स्त्रियो नदीनप्रभवा अवाप्स्यति ।
कलाभृदिष्टाः कमलंगताः परः–शतास्तयैवोपमिताः सुतस्तव ॥४१॥

(व्या०) यदिवि । हे सुन्दरि यत् त्वया इन्दिरा लक्ष्मीर्वीक्षिता दृष्टा । ततस्तस्मात् कारणात् तवसुतः पुत्रः परःशताः शतेभ्यः पराः परःशताः शत-सहस्राधिकाः तयैव इन्दिरया लक्ष्म्या उपमिताः उपमानं प्रापिताः स्त्रिय आप्स्यति प्राप्स्यति । किंविशिष्टाः स्त्रियः नदीनप्रभवाः । न दीनो हीनः प्रभव उत्पत्तिः यासां ताः लक्ष्मीः पक्षे नदीनां इनः–स्वामी समुद्रः तस्मात् प्रभवो यस्याः सा । अत्र अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामो लक्ष्म्या विशेषणो ज्ञेयः । पुनः कलाभृदिष्टाः कलाः बिभ्रतीति कलाभृतः कलावन्तस्तेषां इष्टा अभीष्टा । पक्षे कलाभृत् चन्द्रस्तस्य इष्टा रात्रौ लक्ष्म्याः चन्द्रमण्डलवासितत्वात् । कमलं गताः कं सुखं अलं अत्यर्थं गताः पक्षे कमलं पद्मं गताः स्थिताः ॥ ४१ ॥

बलाधिकत्वाच्चलिते हरेर्हृदि, प्रसह्य भग्ने युधि राजमण्डले ।
अनेन पद्भ्यां कुशिते कुशेशये, चमूरजोभिः स्थगिते पयोनिधौ ॥४२॥
सुतस्तवैवास्ति गतिर्ममाधुना, तवेति वा जल्पितुमाययावसौ ।
स्वजातिधौरेयमनुप्रविश्य य–त्प्रभुप्रसादाय यतेत धीरधीः॥४३युग्मम्

(व्या०) बल इति । हे प्रिये असौ इन्दिरा लक्ष्मीः वा अथवा तव इति जल्पितुं किमाययौ आयाता । तव इत्यत्र विवक्षातः संबंधे षष्ठी अन्यथा त्वामिति स्यात् । इतीति किं ममतावच्चत्वारि स्थानानि । एकं हरिहृदयं । द्वितीयं चन्द्र-मण्डलं । तृतीयं कमलं । चतुर्थं समुद्रः । अनेन तव पुत्रेण इति पदं सर्वत्र योज्यते । बलाधिकत्वात् बलस्य अधिकत्वं तस्मात् बलाधिक्यात् हरेर्वासुदेवस्य हृदि हृदये चलिते सति चलो बलभद्रः बलं सैन्यं हरेरेक एव बलः अस्यतुबलाधिकत्वमिति भावः । प्रसह्य बलात्कारेण राजमण्डले राज्ञां मण्डलं तस्मिन् राजसमूहे चन्द्रमण्डले वा युधिसंग्रामे भग्ने सति पद्भ्यां चरणाभ्यां कुशेशये (आधारात् । ५–१–१३७ । इ. सू. कुशे इति आधारपूर्वकशीङ्धातोः अप्रत्ययः । नामिनो गुणोऽक्ङिति । ४–३–१ । इ. सू. गुणः । एदैतोऽयाय् । १–२–२३ । इ. सू. अयः-

(व्या०) न्यभाल्यीति । हे करभवत् ऊरू यस्याः सा करभोरूः (उपमान-सहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणाद्यूरोः । २-४-७५ । इ. सू. करभशब्दपूर्वक ऊरुशब्दात् स्त्रियां ऊङ् प्रत्ययः ।) तस्याः संबोधनं हे करभोरु 'मणिबन्धा-दाकनिष्ठं करस्य करभो बहिः' स करभ उच्यते । ननु त्वया कुंभो न्यभालि पूर्णकलशो दृष्टः । ततस्तस्मात् कारणात् ते तवसुतः कुंभवत् अमङ्गमाङ्गल्यदशां मङ्गलस्य भावो माङ्गल्यं अमङ्गं न तत् माङ्गल्यं न तस्य दशामवस्थां श्रयिष्यति आश्रयिष्यति । किंविशिष्टस्तव सुतः कुंभश्च सुवृत्तः शोभनं वृत्तं यस्य सः सच्चरित्रः सदाकारो वा । सुमनश्चयार्चितः सुमनसां साधूनां पुष्पाणां चयेन समूहेन अर्चितः पूजितः । कमलैकपात्रतां कमलाया लक्ष्म्याः कमलस्य जलजस्य वा एकपात्रस्य भावः एकपात्रतां स्थानकत्वं गतः प्राप्तः ॥ ५६ ॥

सुमङ्गलाङ्गीभवितुं तवाङ्गये, विसोढवान् कारुपदाहतीरहम् ।
विरेज वह्वावनुभूय भूयसी–श्चिराय दंडान्वितचक्रचालनाः ॥ ५७ ॥

कृतत्र मद्दत्तजलैः प्रतीष्यतां, ततस्त्वया चक्रिपदाभिषेचनम् ।
इतीहितं ज्ञापयितुं किमाययौ, घटः स्फुटत्वं तनयस्य तेऽथवा ॥ ५८ ॥

(व्या०) सुमङ्गलेति । हे प्रिये अथवा घटः कुंभः ते तव तनयस्य पुत्रस्य इति ईहितं ईप्सितं ज्ञापयितुं स्फुटत्वं प्रकटत्वं किमाययौ प्राप । इतीति किं अहं तव अङ्गये पुत्राये सुमङ्गलाङ्गीभवितुं सुष्टु मङ्गलं (सुः पूजायाम् । ३-१-४४ । इ. सू. समासः ।) अङ्गं यस्य स सुमङ्गलाङ्गः न सुमङ्गलाङ्गः असु-मङ्गलाङ्गः असुमङ्गलाङ्गः सुमङ्गलाङ्गः भवितुमिति सुमङ्गलाङ्गीभवितुं कारुपदाहतीः कारूणां (कृवापाजिस्वदिसाध्यशीङ्स्नासनिजानिरहीण्भ्य उण् । १ । इ. सू. उण् प्रत्ययः कुर्वन्तीति कारवः) कुंभकाराणां पदानामाहतीः प्रहारान् चरणघातान् विसोढवान् सेहे । भूयसीः (गुणाङ्गाद्वेष्ठेयम् । ७-३-९ । इ. सू. बहुशब्दात् ईयसुः । भूर्लुक्चेवर्णस्य । ७-४-४१ । इ. सू. बहोर्भूरादेशः ईयस ईवर्ण-स्यलुक्च अधातूदृदितः । २-४-२ । इ. सू. उदित्वात् स्त्रियांङीः) बह्वीश्चि-राय चिरकालं दंडान्वितचक्रचालनाः दंडेन अन्वितं युक्तं ... चक्रं तस्य

उत्सुका स्वप्नराशिं स्वप्नानां राशिस्तं स्वप्नसमूहं अपहृत्य अपहृत्या इति तादृशं किमपि गर्हितं स्वप्नं दास्यते तदा हा इति खेदे वसति पत्तने लुण्ठिता अस्मि ॥

सर्वसारबहुलोहनिर्मितै–र्युष्मदाननिषङ्गनिर्गतैः ।
वाक्शरैः प्रसरमेत्य धर्मतो, धर्पितेयमिह मासदत्पदम् ॥ ५६ ॥

(व्या०) सर्वे इति । इयं निद्रा इह मयि विषये पदं स्थानं मासदत् मा प्राप्नोतु । किंविशिष्टा निद्रा धर्मतः धर्मात इति धर्मतः–पुण्यतः धनुषो वा वाक्शरैः वाच एव शरास्तैः वचनबाणैः प्रसरं एत्य प्राप्य । किंलक्षणैर्वाक्शरैः सर्वसारबहुलोहनिर्मितैः सर्वेषु सार उत्कृष्टः सर्वसारः बहुलश्चासौ ऊहश्च विचारः बहुलोहः सर्वसारश्चासौ बहुलोहश्च तेन निर्मितैः पक्षे सर्वसारमयं बहुलोहं तेन निर्मितैः निष्पादितैः । पुनः युष्मदाननिषङ्गनिर्गतैः युष्माकं आननं मुखमेव निषङ्गस्तूणीरस्तस्मात् निर्गतैः भवतीनां मुखरूपतूणकेभ्यो निसृतैः ॥ ५६ ॥

तत्तदुत्तमकथातरङ्गिणी–भङ्गिमज्जनकसञ्जचेतसा ।
नैशिकोऽपि समयो मयोच्यतां, वासरः स्वरसनष्टनिद्रया ॥ ५७ ॥

(व्या०) तदिति । तत् तस्मात् कारणात् स्वरसनष्टनिद्रया स्वरसेन नष्टा निद्रा यस्याः सा तया स्वभावगतनिद्रया मया नैशिकोऽपि निशायां भवो नैशिकः (निशाप्रदोषात् । ६–३–८३ । इ. सू. शैषिके भवेऽर्थे निशाशब्दात् इकण् वा णित्वात् वृद्धिः ।) रात्रिसंबंधी अपि समयः वासरो दिवसः कथ्यताम् ॥ किंविशिष्टयामया तत्तदुत्तमकथातरङ्गिणीभङ्गिमज्जनकसज्जचेतसा ताश्च ताश्च उत्तमकथा एव तरङ्गिण्यो नद्यस्तासां भङ्गयः कल्लोलास्तेषु मज्जनके स्नाने सज्जं सक्तं चेतो हृदयं यस्याः सा तया ॥ ५७ ॥

स्वप्नभङ्गभयकम्प्रमानसां, मां विबोध्य सरसोक्तियुक्तिभिः ।
जाग्रतोऽस्ति नहि भीरितिश्रुति–र्नायिपीष्ट चरितार्थतां हलाः ॥५८॥

(व्या०) स्वप्न इति । हे हलाः इति श्रुतिश्चरितार्थतां चरितार्थस्य भावस्तां चरितार्थतां नायिपीष्ट । इतीति किं जाग्रतो भीर्न हि अस्ति । किं कृत्वा स्वप्नभङ्गभयकम्प्रमानसां स्वप्नानां भङ्गात् भयेन कम्प्रं (स्म्यजसहिंसदीपकम्पकमनमोः ।

(व्या०) सुश्रुत इति । कापि सखी नृत्यनिरता नृत्ये निरता सती स्व मात्मानं आर्हतं (देवता । ६–२–१०१ । इ. सू. देवता अर्थे अर्हत् शब्दा अण् प्रत्ययः ।) जैनं जगौ । किंविशिष्टा सखी सुश्रुताक्षरपथानुसारिणी सु अत्यर्थं श्रुतः कर्णगोचरीकृतः अक्षराणां पन्थाः अक्षरपथो (ऋक् पूः पथ्यपोऽत् ७–३–३६ । इ. सू. अक्षरपूर्वकपथिन् शब्दात् अत् समासान्तः ।) वर्णमार्ग स्तमनुसरतीत्येवंशीला । यादृग् गीतं वाद्यं तादृग् नृत्यमपि स्यात् । पुनः ज्ञात संमतकृताङ्गिकक्रिया आदौ ज्ञाता पश्चात् संमता इति ज्ञातसंमता (पूर्वकालै सर्वजरत्पुराणनवकेवलम् । ३–१–९७ । इ. सू. ज्ञातसंमता इत्यत्र पूर्वका कर्मधारयः ।) आदौ ज्ञातसंमता पश्चात् कृता आङ्गिकी अङ्गसंबंधिनी क्रिया य सा । पूर्वं गीतवाद्यस्वरूपं ज्ञातं पश्चात् सम्यगवबुद्धं तदनुमानेन अङ्गसंबंधि क्रिया कृतेति भावः । पुनः आत्मकर्मकलनापटुः आत्मनः कर्मणो नृत्यरूपकर्म कलनायां कर्तव्ये पटुः पतिष्ठा या आर्हती भवति सा तु एवंविधा सुष्ठु शो श्रुतं सिद्धान्तस्तेन अक्षरपथं मोक्षमार्गं अनुसरतीत्येवंशीला । ज्ञाता सम्यग्ज्ञा संमता सम्यक्दर्शनेन कृता सम्यक्चरित्रेण आङ्गिकी द्वादशाङ्गसंबंधिनी क्रि यया सा । आत्मा च जीवः कर्माणि च तेषां कलनायां पटुः । इति जैनम्

सद्गुणप्रकृतिराप चापलं, कापि कापिलमताश्रयादिव ।
रङ्गयोग्यकरणौघलीलया, साक्षितामुपगते तदात्मनि ॥ ६२ ॥

(व्या०) सदिति । कापि सखी तदात्मनि तस्याः आत्मा तस्मिन् साक्षि (साक्षाद्द्रष्टा । ७–१–१९७ । इ. सू. साक्षात् इति अव्ययात् द्रष्टा इ इन् प्रत्ययः । प्रायोऽव्ययस्य । ७–४–६५ । इ. सू. साक्षात् इत्यत्र अ स्वरादेर्लुक् । साक्षात् द्रष्टा इति साक्षी साक्षिणोभावः साक्षिता ताम्) सम्यग् रिज्ञानतया साक्षित्वं उपगते प्राप्ते सति । रङ्गयोग्यकरणौघलीलया रङ्गो रङ्गभू स्तस्मिन् योग्यानां करणानां उत्पतनपतनादिकानां ओघः समूहस्तस्य ली चापलं चपलस्य भावश्चापलं तत् चपलत्वं आप प्राप । किंविशिष्टा सखी सद् णप्रकृतिः सन्तो गुणा विनयादिगुणा यस्यां सा सद्गुणा प्रधानविनयादि

(व्या०) प्रातः इति । तमिस्रं अन्धकारं इति नीतिं न्यायं नष्टेदितवत् न निश्चिकाय । इतीति किं न हि एको मार्गः गच्छेत । किंरूपं तमिस्रं प्रातःप्रयाणोन्मुखं प्रभाते प्रयाणस्य गमनस्य संमुखं किंकृत्वा कोकास्यमालिन्यसरोजमोहौ कोकानां चक्रवाकानामास्यानि तेषां मालिन्यं कोकास्यमालिन्यं सरसि जातानि सरोजानि तेषां मोहः सरोजमोहः कोकास्यमालिन्यं च सरोजमोहश्च कोकास्यमालिन्यसरोजमोहौ तौ द्वौ सार्थौ आलम्ब्य आश्रित्य ॥ ३ ॥

तमो ममोन्मादमवेक्ष्य नश्य-दैतैरमित्रं स्वगुहास्वधारि ।
इति क्रुधेव द्युपतिर्गिरीणां, मूर्ध्नो जघानायतकेतुदंडैः ॥ ४ ॥

(व्या०) तम इति । द्युपतिः (उः पदान्तेऽनूत् । २-१-११८ । इ. सू. दिवोवकारस्य उः ।) दिवः पतिः सूर्यः गिरीणां पर्वतानां मूर्ध्नः मस्तकानि आयतकेतुदंडैः आयताश्च ते केतवश्च त एव दंडास्तैः । विस्तीर्णकिरणदंडैः जघान । उत्प्रेक्षते इति क्रुधा इव रोषेण इव । इतीति किं एतैः पर्वतैर्मम अमित्रं शत्रुरूपं तमः अन्धकारं स्व गुहासु स्वस्य गुहास्तासु आत्मीयगुहासु अधारि धृतम् किंकृत्वा तमः मम उन्मादं अवेक्ष्य दृष्ट्वा नश्यत् नश्यतीति नश्यत् ॥ ४ ॥

क्षाराम्बुपानादनिवृत्ततृष्णः, पूर्वोदधेरेष किमौर्ववह्निः ।
नदीसरःस्वादुजलानि पातु-मुदेति कैश्चिज्जगदे तदेति ॥ ५ ॥

(व्या०) क्षार इति । तदा तस्मिन्नवसरे कैश्चित् पुरुषैः इति जगदे जल्पितम् । इतीति किम् । एष पूर्वोदधेः (पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम् । ३-१-१०३ । इ. सू. कर्मधारयसमासः ।) पूर्वश्चासौ उदधिश्च तस्मात् पूर्वसमुद्रात् किं और्ववह्निः वडवानलः क्षाराम्बुपानात क्षारं च तत् अम्बु च जलं तस्य पानात् अनिवृत्ततृष्णः न निवृत्ता अनिवृत्ता अनिवृत्ता तृष्णा यस्य सः अभग्नतृष्णः सन् नदीसरःस्वादुजलानि स्वादूनि च तानि जलानि स्वादुजलानि नद्यश्च सरांसि नदीसरांसि नदीसरसां स्वादुजलानि नदीसरःस्वादुजलानि पातुं उदेति उदयं प्राप्नोति ॥ ५ ॥

इन्दोः सुधाश्राविकरोत्सवज्ञा-विज्ञातभान्वर्ककरोपतापा ।
ज्योत्स्नानिशाजागरगौरवस्य, शिश्ये सुखं कैरविणी सरस्सु ॥ ६ ॥

॥ अथ एकादशः सर्गः प्रारभ्यते ॥

निराकरिष्णुस्तिमिरारिपक्षं, महीभृतां मौलिषु दत्तपादः ।
अथ ग्रहाणामधिभूरुदीये, प्रसादयन् दिग्ललनाननानि ॥ १ ॥

(व्या०) निराकरिष्णुरिति । अथानन्तरं ग्रहाणां अधिभूः स्वामी श्रीसूर्य उदीये उदयं प्राप्तः । किंकुर्वन् सूर्यः दिग्ललनाननानि दिश एव ललनाःस्त्रियस्तासां आननानि मुखानि प्रसादयन् प्रसादयतीति दिगङ्गनानां मुखानि प्रसन्नीकुर्वन् पुनः किंविशिष्टः तिमिरारिपक्षं तिमिराणि एव अरयस्तेषां पक्षं अन्धकारशत्रुपक्षं निराकरिष्णुः (भ्राज्यऽलङ्कृग्निराकृग्भूसहिरुचिवृतिवृधिचरिप्रजनापत्रप इष्णुः ५-२-२८ । इ. सू. शीलादिसदर्थे निरापूर्वककृग्धातोः इष्णुप्रत्ययः।) निराकरोतीत्येवं शीलः । पुनः महीभृतां महीं बिभ्रतीति महीभृतस्तेषां पर्वतानां राज्ञां च मौलिषु शिखरेषु मस्तकेषु वा दत्तपादः दत्ताः पादा येन सः दत्तकिरणः दत्तचरणो वा ॥ १ ॥

तमिस्रबाधांबुजबोधधिष्ण-मोषांबुशोषाध्वविशोधनाद्याः ।
अर्थक्रिया भूरितरा अवेक्ष्य-वेधा व्यधादस्य करान् सहस्रम् ॥ २ ॥

(व्या०) तमिस्र इति । वेधा ब्रह्मा अस्य रवेः सूर्यस्य सहस्रं करान् व्यधात् चकार । यथा विंशतिः पुरुषाः अत्रैकवचनं तथा अत्रापि। किंकृत्वा तमिस्रबाधांबुजबोधधिष्णमोषांबुशोषाध्वविशोधनाद्याः तमिस्राणामन्धकाराणां बाधा तमिस्रबाधा अन्धकारपीडा अंबुजानां बोधः अम्बुजबोधः कमलविकासः धिष्णानां मोषः धिष्णमोषः नक्षत्रमोषः अंबुनः शोषः अम्बुशोषः जलशोषः अध्वनां विशोधनं अध्वविशोधनं मार्गशोधनं तमिस्रबाधा च अम्बुजबोधश्च धिष्णमोषश्च अम्बुशोषश्च अध्वविशोधनं च इति विशोधननानि तानि आद्यानि यासां ताः भूरितराः प्रचुराः अर्थक्रियाः अर्थानां क्रियास्ताः कार्याणि अवेक्ष्य ज्ञात्वा ॥ २ ॥

प्रातःप्रयाणाभिमुखं तमिस्रं, कोकास्यमालिन्यसरोजमोहौ ।
आलम्ब्य सार्थं न हि मार्गमेको, गच्छेदितिच्छेदितत्त्न नीतिम् ॥३॥

(व्या०) प्रातः इति । तमितं अन्धकारं इति नीतिं न्यायं नच्छेदितवत् न छिनत्तिस्म । इतीति किं न हि एको मार्गो गच्छेत । किंरूपं तमिस्रं प्रातःप्रयाणाभिमुखं प्रभाते प्रयाणस्य गमनस्य संमुखं किंकृत्वा कोकास्यमालिन्यसरोजमोहौ कोकानां चक्रवाकानामास्यानि तेषां मालिन्यं कोकास्यमालिन्यं सरसि जातानि सरोजानि तेषां मोहः सरोजमोहः कोकास्यमालिन्यं च सरोजमोहश्च कोकास्यमालिन्यसरोजमोहौ तौ द्वौ सार्थं आलम्ब्य आश्रित्य ॥ ३ ॥

तमो ममोन्मादमवेक्ष्य नश्य-दंत्तरमित्रं स्वगुहास्वधारि ।
इति क्रुधेव द्युपतिर्गिरीणां, मूर्ध्नो जघानायतकेतुदंडैः ॥ ४ ॥

(व्या०) तम इति । द्युपतिः (उः पदान्तेऽनूत । २-१-११८ । इ. सू. दिवोवकारस्य उः ।) दिवः पतिः सूर्यः गिरीणां पर्वतानां मूर्ध्नः मस्तकानि आयतकेतुदंडैः आयताश्च ते केतवश्च त एव दंडास्तैः । विस्तीर्णकिरणदंडैः जघान । उत्प्रेक्षते इति क्रुधा इव रोषेण इव । इतीति किं एतै पर्वतैर्मम अमित्रं शत्रुरूपं तमः अन्धकारं स्व गुहासु स्वस्य गुहास्तासु आत्मीयगुहासु अधारि धृतम् किंकुर्वत् तमः मम उन्मादं अवेक्ष्य दृष्ट्वा नश्यत् नश्यतीति नश्यत् ॥ ४ ॥

क्षाराम्बुपानादनिवृत्ततृष्णः, पूर्वोदधेरेष किमौर्ववह्निः ।
नदीसरःस्वादुजलानि पातु-मुदेति कैश्चिज्जगदे तदेति ॥ ५ ॥

(व्या०) क्षार इति । तदा तस्मिन्नवसरे कैश्चित् पुरुषैः इति जगदे जल्पितम् । इतीति किम् । एष पूर्वोदधेः (पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम् । ३-१-१०३ । इ. सू. कर्मधारयसमासः ।) पूर्वश्चासौ उदधिश्च तस्मात् पूर्वसमुद्रात् किं और्ववह्निः वडवानलः क्षाराम्बुपानात क्षारं च तत् अम्बु च जलं तस्य पानात् अनिवृत्ततृष्णः न निवृत्ता अनिवृत्ता अनिवृत्ता तृष्णा यस्य सः अभग्नतृष्णः सन् नदीसरःस्वादुजलानि स्वादूनि च तानि जलानि स्वादुजलानि नद्यश्च सरांसि नदीसरांसि नदीसरसां स्वादुजलानि नदीसरःस्वादुजलानि पातुं उदेति उदयं प्राप्नोति ॥ ५ ॥

इन्दोः सुधाश्राविकरोत्सवज्ञा-विज्ञातभान्यर्ककरोपतापा ।
व्याजान्निशाजागरगौरवस्य, शिश्ये सुखं कैरविणी सरस्सु ॥ ६ ॥

(व्या०) इन्दोः । कैरविणीकुमुदिनी या इन्दोः किरणैर्विकसति सा कैरविणी कुमुदिनीत्युच्यते । निशाजागरगौरवस्य निशायां रजन्यां जागरस्य गौरवं गुरुता तस्य व्याजात् सरस्सु सरोवरेषु सुखं यथा भवति तथा शिश्ये सुप्ता संकोचमाप्ता इत्यर्थः । किंलक्षणा कैरविणी इन्दोश्चन्द्रस्य सुधाश्राविकरोत्सवज्ञा सुधां श्रवन्तीति सुधाश्राविणः ते च ते कराश्च तेषां अमृतश्राविणां किरणानां उत्सवं जानातीति सुधाश्राविकरोत्सवज्ञा । विज्ञातभाव्यर्ककरोपतापा भविष्यतीति भावी (वर्त्स्यति गम्यादिः । ५-३-१ । इ. सू. भविष्यत्यर्थे भूधातोः औणादिकोणिन् ।) स चासौ अर्कश्च सूर्यः भाव्यर्कस्तस्य कराः तेषां भविष्यत्सूर्यकिरणानामुपतापः विज्ञातः भाव्यर्ककरोपतापो यया सा ॥ ६ ॥

बद्धाञ्जलिः कोशमिषाद्वतेना, जातश्रियं पङ्कजिनीं दिनाप्त्या ।
जहास यत्तद्व्यसने निशायां, कुमुद्वती तत् क्षमयांबभूव ॥ ७ ॥

(व्या०) बद्धाञ्जलिः । कुमुद्वती कुमुदिनी निशायां रात्रौ यत् तद्व्यसने तस्याः कमलिन्या व्यसने कष्टे सति जहास हसितवती विकसिता वा तत् क्षमयांबभूव । किंकृत्वा दिनाप्त्या दिनस्य आप्तिः प्राप्तिस्तया दिवसप्राप्त्या पङ्कजिनीं कमलिनीं जातश्रियं जाता श्रीर्यस्याः सा ताम् । किंलक्षणा कुमुद्वती कोशमिषात् कोशस्य मुकुलस्य मिषात् बद्धाञ्जलिः बद्धः अञ्जलिर्यया सा योजितहस्ता ॥७॥

देहेन सेहे नलिनं यदिन्दु-पादोपघातं निशि तं ववाम ।
पराभवं सूरकराभिषङ्गे, प्रगे हृदो निर्यदलिच्छलेन ॥ ८ ॥

(व्या०) देहेन इति । नलिनं कर्तृपदं कमलं निशि रात्रौ यत् इन्दुपादोपघातं इन्दोश्चन्द्रस्य पादाः किरणास्तेषां पादाश्चरणा वा तेषां उपघातः प्रहारस्तं देहेन शरीरेण सेहे । प्रगे प्रभाते सूरकराभिषङ्गे सूरस्य सूर्यस्य कराः किरणास्तेषामभिषङ्गे सूर्यकिरणसंसर्गे हृदो हृदयात् निर्यदलिच्छलेन निर्यन्तश्चते अलयश्च भ्रमरास्तेषां मिषेण निर्गच्छद्भ्रमरमिषेण तं पराभवं ववाम वमतिस्म ॥ ८ ॥

भित्त्वा तमःशैवलजालमंशु-मालिद्विपे स्फारकरे प्रविष्टे ।
आलीनपूर्वोऽपससार सद्यो, वियत्तडागादुडुनीडजौघः ॥ ९ ॥

(व्या०) भित्वा इति । उडुनीडजौघः उडूनि एव नीडजानां पक्षिणा ोघः नक्षत्ररूपपक्षिसमूहः आलीनपूर्वः पूर्वमालीनः आलीनपूर्वः पूर्वनिविष्टः सन् ायस्तत्कालं वियत्तडागात् वियदेव तडागस्तस्मात् आकाशसरोवरात् अपससार ापसृतः । क्व सति तमःशैवलजालं तमांसि एव शैवलानि तेषां जालं तत् न्धकाररूपशैवालसमूहं भित्वा स्फारकरे स्फारः करो यस्य स तस्मिन् प्रौढकिरणे हाशुंडादंडे वा अंशुमालिद्विपे अंशूनां किरणानां मालाः सन्ति अस्येति अंशु- ली सूर्यः स एव द्विपोगजस्तस्मिन् सूर्यरूपगजे प्रविष्टे सति ॥ ९ ॥

िञ्चित् समासाद्य महः पतङ्ग–पक्षः क्षपायां यदलोपि दीपैः ।
ं वैरशुद्धिं व्यधिताभिभूय, दीपान् प्रगे कोऽप्युदितः पतङ्गः ॥१०॥

(व्या०) किञ्चित् इति । दीपैः क्षपायां रात्रौ किञ्चिन्महस्तेजः समासाद्य ाद्य पतङ्गपक्षः पतङ्गस्य पक्षः शलभपक्षः पक्षे सूर्यपक्षः यत् अलोपि लुप्तः । े प्रभाते कोऽपि पतङ्गः उदितः सन् दीपान् अभिभूय अभि भूत्वा इति परा- ्य वैरशुद्धिं वैरस्य शुद्धिस्तां व्यधित कृतवान् । अत्रापि पतङ्गः सूर्यः शलभो ज्ञेयः ॥ १० ॥

ते रवौ संववृधेऽन्धकारो, गतेऽन्धकारे च रविर्दिदीपे ।
थापि भानुःप्रथितस्तमोभि–दहो यशो भाग्यवशोपलभ्यम् ॥११॥

(व्या०) गत इति । रवौ सूर्ये गते सति अन्धकारो ववृधे वृद्धिं प्राप्तः न्धकारशब्दःपुंनपुंसकः । अन्धकारे गते गते सति रविः सूर्योदि दीपे दीप्तः । थापि भानुः सूर्यः तमोभित् तमांसि भिनत्तीति तमोभित् अन्धकारभित् प्रथितो ख्यातः । अहो इति आश्चर्ये यशो भाग्यवशोपलभ्यम् भाग्यस्य वशेन उपल- ं प्राप्यं वर्तते ॥ ११ ॥

तो रटद्भिः कटु लोककर्णो–च्चाटी निशाटैस्तमसो बलाद्यैः ।
े तमो निघ्नति मौनिनस्ते, निलीय तस्थुर्दरिणो दरीषु ॥ १२ ॥

(व्या०) कृतो इति । यैः निशाटैः निशायामटन्तीति निशाटास्तैः घूकैः तमसः बलात् अन्धकारस्य बलात् कटुरटद्भिः कर्णस्य कटुशब्दं कुर्वद्भिः सद्भिः

लोककर्णोच्चाटः लोकानां कर्णेषु उच्चाटः कृतः । ते घूका दरिणो भययुक्ताः । मौनिनः मौनमस्ति एषामिति मौनिनः मौनयुक्ताः दरीषु गुहासु निलीय तस्थुः स्थिताः । क सति सूरे सूर्ये तमोऽन्धकारं निघ्नति विनाशयति सति ॥ १२ ॥

कोकप्रमोदं कमलप्रबोधं, स्वेनैव तन्वंस्तरणिः करेण ।
नीतिं व्यलंघिष्ट न पोष्यवर्ग-ष्वनन्यहस्ताधिकृतिस्वरूपाम् ॥१३॥

(व्या०) कोक इति । तरणिः सूर्यः कोकप्रमोदं कोकानां चक्रवाकानां प्रमोदो हर्षस्तं कमलप्रबोधं कमलानां प्रबोधं विकाशं स्वेनैव करेण आत्मीयेन किरणेन हस्तेन वा तन्वन् तनोतीति तन्वन् सन् पोष्यवर्गेषु पोष्याणां वर्गास्तेषु अनन्यहस्ताधिकृतिस्वरूपां हस्तस्य अधिकृतिः हस्ताधिकृतिः अन्यस्य हस्ताधिकृतिर्न भवतीति अनन्यहस्ताधिकृतिः सा एव स्वरूपं यस्याः सा तां नीतिं न व्यलंघिष्ट न लंघयतिस्म ॥ १३ ॥

इलातले बालरवेर्मयूखै-रुन्मेषिकाश्मीरवनायमाने ।
सुमङ्गला कौङ्कुममङ्गरागं, निर्वेष्टुकामेव मुमोच तल्पम् ॥ १४ ॥

(व्या०) इलेति । इलातले इलायाः पृथिव्यास्तलं तस्मिन् पृथ्वीतले बालरवेः बालश्चासौ रविश्च तस्य बालार्कस्य मयूखैः किरणैः । उन्मेषिकाश्मीरवनायमाने काश्मीराणां वनं काश्मीरवनं उन्मेषि च तत् काश्मीरवनं च तदिव आचरति तस्मिन् विकस्वरकाश्मीरवनवत् आचरति सति सुमङ्गला कौंकुमं अङ्गरागं कुङ्कुमस्य अयं तं अङ्गस्यरागस्तं निर्वेष्टुं कामो यस्याः सा निर्वेष्टुकामा इव उपभोक्तुकामा इव तल्पं शयनीयं मुमोच ॥ १४ ॥

जलेन विश्वग्विततैस्तदंशु-जालैरभेदं भजता प्रपूर्णाम् ।
करे मृगाङ्कोपलवारिधानीं, कृत्वा सखी काप्यभवत्पुरोऽस्याः ॥१५॥

(व्या०) जलेनेति । कापि सखी करे हस्ते जलेन प्रपूर्णां मृगाङ्कोपलवारिधानीं वारीणि धीयन्ते अस्यामिति वारिधानी (करणाधारे । ५-३-१२९ । इ. सू. वारिशब्दपूर्वकधाधातोः अधिकरणे अनट् । टित्वात् ङीः) मृगाङ्कोपलानां वारिधानी तां चन्द्रकान्तमणिनिर्मितकरकं कृत्वा अस्याः सुमङ्गलायाः पुरोऽग्रे

भवत् । किंविशिष्टेन जलेन विष्वक् समन्ततः वितंतैः प्रसृतैः तदंशुजालैः तस्याः ...णाङ्गोपलवारिधान्याः अंशूनां जालानि तैः किरणसमूहैः अभेदं न भेदोऽभेद्‌-...तं ऐक्यं भजता प्राप्नुवता ॥ १५ ॥

...मङ्गला मृदुपाणिदेशे, सा मुञ्चती निर्मलनीरधाराः ।
...ल्लासयन्ती गुरुभक्तिवल्लीं, कादम्बिनीवालिजनेन मेने ॥ १६ ॥

(व्या०) सुमङ्गला इति । आलिजनेन आलीनां जनस्तेन सखीवर्गेण सा ... कादम्बिनी इव मेघमालेव मेने मन्यते स्म । किंकुर्वती सा सुमङ्गलाया मृदु-...णिदेशे पाण्योर्देशः मृदुश्चासौ पाणिदेशश्च तस्मिन् कोमलहस्तप्रदेशे कोमल-...ते निर्मलनीरधाराः निर्मलं च तत् नीरं च निर्मलनीरं तस्य धारास्ताः मुञ्चती । ...ः गुरुभक्तिवल्लीं गुरोः भक्तिः सा एव वल्ली तां उल्लासयन्ती उल्लासयंतीति ...यन्ती ॥ १६ ॥

...दम्भसा दम्भसमुज्झितायाः, राज्ञ्या मुखेन्दोर्विहितोऽनुषङ्गः ।
...तामृताख्यं कृतकर्मभिस्त-ज्जगत्सु तज्जीवनतां जगाम ॥ १७ ॥

(व्या०) यदिति । अम्भसा पानीयेन दम्भसमुज्झितायाः दम्भेन समु-...ता तस्या मायया मुक्ताया राज्ञ्याः सुमङ्गलायाः मुखेन्दोः मुखमेवेन्दुस्तस्य ...चन्द्रस्य यत् अनुषङ्गः संपर्को विहितः । तत तस्मात् कारणात् तत् अम्भः ...कर्मभिः कृतानि कर्माणि यैस्ते कृतकर्माणस्तैः कृतकर्मभिः विद्वद्भिः जगत्सु ...षु कृतामृताख्यं कृता अमृतमिति आख्या यस्य तत् सत् जीवनतां जीवनस्य भावो जीवनता तां जगाम प्राप । अमृतं जीवनं पानीयमेवोच्यते ॥ १७ ॥

मुखं परिक्षालनलग्नवारि-लवं चलच्चञ्चलनेत्रभृङ्गम् ।
प्रातःप्रबुद्धं परितःप्रसक्ता-वश्यायमस्या जलजं जिगाय ॥ १८ ॥

(व्या०) मुखमिति । अस्याः सुमङ्गलाया मुखं कर्तृपदं जलजं (सप्तम्याः ५-१-१६९ । इ. सू. जलपूर्वकजनेर्डः । डित्वात् अन्त्यस्वरादिलोपः ।) जले जातं तत् कमलं कर्मपदं जिगाय जयति स्म । किंलक्षणं मुखं परिक्षालनलग्नवा-रिलवं परिक्षालनेन लग्नाः सक्ताः वारिणो लवा बिन्दवो यस्मिन् तत् । पुनः

चलचञ्चलनेत्रभृङ्गं चलतः इति चलन्तौ चलन्तौ चञ्चले नेत्रे एव भृङ्गौ भ्रमरौ यस्मिन् तत् । किंविशिष्टं कमलं प्रातः प्रभाते प्रबुद्धं विकसितम् । पुनः परितः समन्ततः प्रसक्तावश्यायं प्रसक्तोऽवश्यायो यस्य तत् लग्नतुहिनम् ॥ १८ ॥

निशावशाद्भूषणजालमस्या, विसंस्थुलं सुष्ठु निवेशयन्ती ।
काप्युज्झितं लक्षणवीक्षणस्य, क्षणे करं दक्षिणमन्वनैषीत् ॥ १९ ॥

(व्या०) निशा इति । कापि सखी अस्याः सुमङ्गलाया दक्षिणं करं अन्वनैषीत् रुष्टं प्रीतिमन्तं चकार । किंलक्षणं दक्षिणं करं लक्षणवीक्षणस्य लक्षणानां वीक्षणं तस्य क्षणे समये लक्षणावलोकनसमये उज्झितं त्यक्तम् । पुरुषस्य दक्षिणहस्ते लक्षणानि वीक्ष्यन्ते नार्यास्तु वामहस्ते । तदा दक्षिणो हस्तो रुष्ट इति भावः । किंकुर्वती सखी निशावशात् निशाया रजन्या वशात् अस्याः सुमङ्गलाया विसंस्थुलं भूषणजालं भूषणानां जालमाभरणसमूहं सुष्ठु शोभनं निवेशयन्ती निवेशयतीति कुर्वती तदा दक्षिणहस्तस्यापि भूषणानि सुष्ठु निवेशितानि इति प्रीतिमांश्चक्रे ॥ १९ ॥

यं दर्पणो भस्मभरोपरागं, प्रगेऽन्वभूत् कष्टधिया म्रदिष्ठः ।
तदा तदास्यप्रतिमामुपास्य, सखीकरस्थः प्रशशंस तं सः ॥ २० ॥

(व्या०) यमिति । दर्पण आदर्शः प्रगे प्रभाते कष्टधिया कष्टस्य धीस्तया कष्टबुद्ध्या यं भस्मोपरागं भस्मन उपरागस्तं भस्मना मार्जनोपप्लवं म्रदिष्ठः (गुणाङ्गाद्वेष्ठे यस् । ७–३–९ । इ. सू. मृदुशब्दात् इष्ठः । पृथुमृदुभृशकृशदृढपरिवृढस्य ऋतो रः । ७–४–३९ । इ. सू. इष्ठे परे ऋतः रः ।) अतिशयेन मृदुः इति सुकुमालतरः सन् अन्वभवत् अनुभवति स्म । तदा तस्मिन्नवसरे दर्पणः सखीकरस्थः (स्थापास्नात्रः कः । ५–१–१४२ । इ. सू. करपूर्वकस्थाधातोः क प्रत्ययः । इडेत् पुसीति आलोपः ।) सख्याः करयोस्तिष्ठतीति सखीहस्तस्थितः सन् तदास्यप्रतिमां तस्याः सुमङ्गलायाः आस्यं मुखं तस्य प्रतिमां प्रतिबिम्बं उपास्य सेवित्वा तं भस्मभरोपरागं प्रशशंस शंसितवान् ॥ २० ॥

समाहिता संनिहितालिपालि-प्रणीतगीतध्वनिदत्तकर्णा ।
उपस्थितं सा सहसा पुरस्ता-द्दक्षा ऋभुक्षाणमथालुलोके ॥ २१ ॥

(व्या०) समाहिता इति । सा दक्षा चतुरा सुमङ्गला सहसा झटिति ऋभुक्षाण (अर्ते भुक्षिनक् । ९२८ । इ. उ. सू. ऋधातोः भुक्षिनक् प्रत्ययः इयर्ति इति ऋभुक्षाः ।) मिन्द्रं उपस्थितं आगतं पुरस्तात् अग्रे आलुलोके अपश्यत् । किंलक्षणा सुमङ्गला समाहिता समाधियुक्ता संनिहितालिपालिप्रणीतगीतध्वनिदत्तकर्णा संनिहिता चासौ समीपस्था आलीनां सखीनां पालिश्च तया प्रणीते कृते गीतस्य ध्वनौ दत्तौ कर्णौ यया सा ॥ २१ ॥

युगादिभर्तुर्दयितेति तीर्थं, तां मन्यमानः शतमन्युरूचे ।
नत्वाञ्जलेर्योजनया द्विनाल-नालीककोशभ्रममादधानः ॥ २२ ॥

(व्या०) युग इति । शतमन्युः शतं मन्यवःप्रतिमाभिग्रहविशेषाः यस्य सः इन्द्रः अस्य इन्द्रस्य कार्तिकभवे शतं प्रतिमाभिग्रहविशेषा अभवन् इत्यागमविदः तां सुमङ्गलां युगादिभर्तुः आदिश्चासौ भर्ता च आदिनाथः युगे आदिभर्ता युगादिभर्ता तस्य दयिता भार्या इति तीर्थं मन्यमानः मन्यते इति मन्यमानः सन् नत्वा ऊचे । किंविशिष्टः इन्द्रः अञ्जलेः योजनया करणेन द्विनालनालीककोशभ्रमं द्वौनालौ यस्य तत् द्विनालं द्विनालं च तत् नालीकं द्विनालनालीकं तस्य कोशस्तस्य भ्रमं भ्रान्तिं आदधानः आधत्ते इति आदधानः ॥ २२ ॥

परिच्छदाप्यायकसौम्यदृष्टे, मृगेक्षणालक्षणकोशसृष्टे ।
जयैकपत्नीश्वरि विश्वनाथ, श्रीमञ्जुहृत्पञ्जरसारिकेत्वम् ॥ २३ ॥

(व्या०) परिच्छद इति । हे परिच्छदाप्यायकसौम्यदृष्टे परिच्छदे (परितः छाद्यते अनेन इति परिच्छदः । पुंनाम्नि घः । ५-१-१३० । इ. सू. करणे अर्थे घः एकोपसर्गस्य च घे । ४-२-३४ । इ. सू. घे परे परिपूर्वकछादयतेर्ह्रस्वः ।) परिवारजने आप्यायका सौम्या दृष्टिर्यस्याः सा तस्याः संबोधनं क्रियते परिवारजने मनोहरशान्तदृष्टिमति । मृगेक्षणालक्षणकोशसृष्टे मृगस्य ईक्षणे इव ईक्षणे यासां ता मृगेक्षणाः स्त्रियस्तासां लक्षणानि यथा 'त्रिपु श्यामां त्रिपुश्वेतां,

त्रिपु ताम्रां त्रिपून्नताम् । त्रिगंभीरां त्रिविस्तीर्णां आयतां त्रिकृशीयसीम् ॥ १ ॥ एतद्व्याख्या चेयम्–नेत्र १ दृष्टिमध्य २ स्तनान्तेपु त्रिपु श्यामां नेत्रमध्य १ दन्त २ यशःसु ३ त्रिपुश्वेतां हस्त १ ओष्ठ २ तालु ३ त्रिपु ताम्रां आरक्तां योनि १ नख २ स्तनेपु ३ त्रिपु उन्नतां नाभि १ सत्त्व २ स्वरेपु ३ त्रिपु गंभीरां मुख १ जघन २ हृदयेपु ३ त्रिपु विस्तीर्णां नासा १ अङ्गुली २ नेत्रेपु ३ त्रिपु आयतां प्रलम्बां मध्यं १ अणि २ रोमावलीपु ३ त्रिपुकृशीयसीं इदकूस्त्रीलक्षणानां कोशस्य भाण्डागारस्य सृष्टे । हे एकपत्नीश्वरि । हे विश्वनाथश्रीमञ्जुहृत्पञ्जरसारिके विश्वानां जगतां नाथः आदिदेवस्तस्य श्रियाः मञ्जु-मनोज्ञं यत् हृदयं तदेव पञ्जरं तस्मिन् सारिके सारिकासदृशे । त्वं जय ॥२३॥

जाता महीध्रादिति या शिला सा, त्वां स्पर्धमानास्तु जडा मृडानी ।
अम्भोधिलब्धप्रभवेति मत्सी, न श्रीरपि श्रीलवमश्नुते ते ॥ २४ ॥

(व्या०) जाता इति । सा मृडानी मृडस्य शिवस्य भार्या मृडानी (वरुणेन्द्ररुद्रभवशर्वमृडादान् चान्तः । २–४–६२ । इ. सू. मृडशब्दात् ङीः अन्तस्य आन् च ।) पार्वती त्वां स्पर्धमाना स्पर्धते इति स्पर्धमाना जडा अज्ञाना अस्तु । या पार्वती महीध्रात् महीं धरतीति महीध्र (मूलविभाजयः । ५–१–१४४ । इ. सू. महीध्रशब्दो । कान्तो निपात्यते ।) स्तस्मात् पर्वतात् जाता इति शिला वर्तते । श्रीरपि लक्ष्मीरपि ते तव श्रीलवं श्रियः शोभाया लव अंशस्तं न अश्नुते न प्राप्नोति किंविशिष्टा लक्ष्मीः अम्भोधिलब्धप्रभवा अम्भोधेः लब्धः प्रभवो यया सा समुद्रात् जाता इति कारणात् मत्सी (मत्स्यस्य यः । २–४–८७ । इ. सू. मत्स्यशब्दस्य यस्य ङी परे लोपः ।) मत्सीतुल्या २४

केनापि नोढा स्थविराङ्गजेति, या निम्नगाख्यामपि कर्मणाप्ता ।
पपात पत्यौ पयसां पिपर्ति, कथं सरस्वत्यपि सा तुलां ते ॥ २५ ॥

(व्या०) केनेति । या सरस्वती स्थविराङ्गजा स्थविरो ब्रह्मा वृद्धश्च तस्य अङ्गजा पुत्री इति कारणात् केनापि न ऊढा न परिणीता । या सरस्वती कर्मण निम्नगाख्यां निम्नं नीचैर्गच्छतीति निम्नगा । नदीनी च गामिनी स्त्री वा तस्या

खप्रत्ययः खित्यनव्ययाऽरुषोर्मोऽन्तो ह्रस्वश्च। ३-२-१११। इ. सू. मोऽन्तः। हृदयवल्लभा असि। न अन्यत् श्रुताधेयमियां श्रुतानामधेया धीर्येषां ते तेषां बहुश्रुतानां ऊहक्षमं ऊहस्य विचारस्य क्षमस्तं ईदृशं स्वप्नसमूहं स्वप्नानां समूहस्तं अपश्यः ॥ २८ ॥

अतः परं किं तव भाग्यमीडे, यद्विश्वनेत्रा निशि लम्भितासि।
स्वप्नार्थनिश्चायिकया स्ववाचा, रहः सुधापानसुखानि देवि ॥ २९ ॥

(व्या०) अतः इति। हे देवि तव अतः परं किं भाग्यं ईडे स्तुवे। विश्वनेत्रा विश्वस्य नेता तेन जगन्नाथेन निशि रात्रौ स्वप्नार्थनिश्चायिकया स्वप्नानामर्थस्य निश्चायिका निश्चयकारिणी तया वाचा रहः एकान्ते सुधापानसुखानि सुधाया अमृतस्य पानं तस्य सुखानि तानि लम्भिता प्रापितासि ॥ २९ ॥

न पाययन् गोरसमर्थिनीं त्वां, धत्ते स्म चित्ते रजनीमपीशः।
क्षुधातुरं भोजयतां न दोषा, दोषापि यस्मादियमर्हदाज्ञा ॥ ३० ॥

(व्या०) नेति। अर्थिनीं त्वां गोरसं गोःरसस्तं गोरसं पाययन् पाययतीति पाययन् ईशः श्रीऋषभस्वामी रजनीमपि रात्रिमपि चित्ते न धत्ते स्म। यस्मात्कारणात् अर्हदाज्ञा अर्हतामाज्ञा श्रीसर्वाज्ञा इयं वर्तते। इयमिति किम्। दोषापि रात्रावपि अत्र दोषाशब्दोऽव्ययोज्ञेयस्तेन विभक्तिलोपः। क्षुधातुरं क्षुधया आतुरस्तं बुभुक्षितं भोजयतां भोजयन्तीति तेषां दोषा न स्युः अस्मिन् श्लोके पूर्वार्धे भगवता सुमङ्गलायै यो गोरसः पायितः इत्यत्र गोरसशब्देन सरस्वतीरसो ज्ञेयः तेन उत्तरार्धे दोषा अपि क्षुधातुरं भोजयतां न दोषाः। इति भोजनसंबन्धिनी या अर्हदाज्ञा लिखिता तत्रापि तत्त्वाद्युपदेशविषयकमेव भोजनं ज्ञेयं न त्वशनपानादि चतुर्विधं भोजनम् ॥ ३० ॥

कदाचिदुद्गच्छति पश्चिमायां, सूरः सुमेरुः परिवर्तते वा।
सीमानमत्येति कदापि वार्धिः, शैत्यं समास्कन्दति वाश्रयाशः ॥३१॥
सर्वंसहत्वं वसुधाऽवधूय, श्वभ्रातिथित्वं भजते कदाचित्।
रम्भोरु दम्भोरगगारुडं ते, वचो विपर्यस्यति न प्रियस्य ॥ ३२ ॥

(व्या०) कदाचिदिति । हे कल्याणि कदाचित् सूरः सूर्यः पश्चिमायां दिशि उद्गच्छति । वा अथवा कदापि सुमेरुः परिवर्तते मेरुपर्वतः स्वस्थानाचलति । कदापि वार्धिः समुद्रः सीमानं मर्यादां अत्येति अतिक्रामति । कदापि आश्रयाशः अग्निः शैत्यं समास्कन्दति समागच्छति । कदाचित् वसुधा पृथिवी सर्वंसहत्वं सर्वं सहते इति सर्वंसहा (सर्वात् सहश्च । ५–१–१११ । इ. सू. सर्वशब्दात सह्धातोः खप्रत्ययः खित्वात मोऽन्तः अदन्तात स्त्रियामाप्) तस्या भावः सर्वंसहत्वं तत् अवधूय विमुच्य श्वभ्रातिथित्वं अतिथेः भावः अतिथित्वं श्वभ्रस्य पातालस्य अतिथित्वं तत् भजते सेवते । तथापि हे रम्भोरु (उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणाद्यूरोः । २–४–७५ । इ. सू. रंभाशब्दपूर्वकऊरुशब्दात् स्त्रियांसमूङ् ।) रम्भा कदली तद्वत् उरू यस्याः सा तस्याः संबोधनं हे रम्भोरु ते तव प्रियस्य श्रीयुगादीशस्य दम्भोरगगारुडं दंभ एव उरगः तस्य गारुडं मायारूपसर्पस्य गारुडमन्त्रसमानं वचो न विपर्यस्यति न परावर्तते ॥ ३१–३२ ॥ युग्मम् ।

यथातथामस्य मनुष्ववाचं, वाचंयमानामपि माननीयाम् ।
पूर्णेऽवधौ प्राप्स्यसि देवि सूनुं, स्वं विद्धि नूनं सुकृतैरनूनम् ॥३३॥

(व्या०) यथा इति । हे देवि त्वं अस्य भगवतो यथातथां सत्यां वाचं वाणीं मनुष्व जानीहि । किंविशिष्टां वाचं वाचंयमानामपि वाचं यच्छन्तीति वाचंयमा (वाचंयमो व्रते । ५–१–११५ । इ. सू. व्रतविषये वाचंयमशब्दो निपात्यते) मुनयस्तेषां यतीनामपि माननीयां (तव्यानीयौ । ५–१–२७ । इ. सू. मान्धातोः कर्मणि अनीयः अकारान्तत्वात् आप् मानयितुं योग्या माननीया ।) मान्यां हे देवि त्वं अवधौ पूर्णे सति सूनुं पुत्रं प्राप्स्यसि । त्वं नूनं निश्चितं स्वं आत्मानं सुकृतैः पुण्यै अनूनं न ऊनः अनूनस्तमनूनं संपूर्णं विद्धि जानीहि ३३

दाता कुलीनः सुवचा रुचाढ्यो, रत्नं पुमानेव न चाश्मभेदः ।
त्वद्रत्नगर्भां भवतीं निरीक्ष्य, तयाख्ययापत्रपतेतरां भूः ॥ ३४ ॥

(व्या०) दाता इति । हे देवि पुमानेव रत्नं वर्तते न च अश्मभेदः अश्मनो भेदः पाषाणविशेषो रत्नम् । किंलक्षणःपुमान् दाता ददातीति दाता विश्वे

सर्वेषामर्थिजनानामाशापूरकत्वात् । उपकारकर्तृत्वाच । कुलीनः कुले भवः सत्कुलोत्पन्नः मातृकी जातिः पैतृकं कुलमिति । सुवचाः शोभनानि वचांसि यस्य सः सुवचाः सत्यवाक् मधुरवचनभाषणपरगुणग्रहणादित्वात् । रुचाढ्यः रुचा कान्त्या आढ्यः समृद्धः । तत् तस्मात् कारणात् भवतीं त्वां रत्नगर्भा रत्नं गर्भे यस्याः सा तां निरीक्ष्य दृष्ट्वा भूः पृथ्वी तया आख्यया रत्नगर्भा इति नाम्ना अपत्रपतेतरां लज्जतेतराम् ॥ ३४ ॥

सुवर्णगोत्रं वरमाश्रितासि, गर्भं सुपर्वागममुद्वहन्ती ।
श्रियं गता सौमनसीमसीमां, न हीयसे नन्दनभूमिकायाः ॥ ३५

(व्या०) सुवर्ण इति । हे देवि त्वं नन्दनभूमिकायाः नन्दनस्य भूमिः तस्याः नन्दनवनसंबंधिभूमिकातो न हीयसे न हीना भवसि । किंविशिष्टा सुवर्णगोत्रं सुष्ठु शोभना वर्णा अक्षराणि यस्मिन् तत् सुवर्णं एवंविधं गोत्रं ना यस्य सः तं वरं पतिं आश्रितासि । नन्दनवनभूमिपक्षे वरं श्रेष्ठं सुवर्णगोत्रं मेरुं त्वं किं कुर्वन्ती सुपर्वागमं सुपर्वाणोदेवाः तेभ्यः आगम आगमनं यस्य स तं एवं विधं गर्भमुद्वहन्ती पक्षे सुपर्वणां देवानां आगमो यस्मिन् तं एवंविधं गर्भं मध्य मुद्वहन्ती । पुनः असीमां नास्ति सीमा यस्या सा तां सौमनसीं सुमनसः सन्त तेषामियं तां सत्सम्बन्धिनीं श्रियं शोभां श्रिता पक्षे सुमनसः पुष्पाणि तत्संबंधि शोभां श्रिता एतावता नन्दनभूमेः सुमङ्गलायाः सादृश्यं जातम् ॥ ३५ ॥

रिपुद्विपक्षेपिबलं गभीरा, न भूरिमायैः परिशीलनीया ।
गर्भं महानादममुं दधाना, परैरधृष्यासि गिरेर्गुहेव ॥ ३६ ॥

(व्या०) रिपु इति । हे देवि त्वं अमुं गर्भं दधाना धत्ते इति दधाना सती गिरेः पर्वतस्य गुहा इव परैरन्यैरधृष्या न धृष्या अधृष्या (ऋदुपान्त्यादक्लृपिचृदचः । ५-१-४१ । इ. सू. धृषधातोः कर्मणि क्यप् कित्वात् गुणा भावः ।) अनाकलनीयासि । किंविशिष्टममुं महानादं महान् नादः कीर्तिरूपं यस्य तं पक्षे महानादं सिंहं पुनः रिपुद्विपक्षेपि बलं रिपव एव द्विपाः करिण तेषां क्षेपि तिरस्कारि बलं यस्य तम् । किंलक्षणा त्वं गुहा च गभीरा पुनः भूरिमायै

सूरिर्माया येषां तैः मायाबहुलैः शृगालैर्वा न परिशीलनीया परिशीलितुं योग्या परिशीलनीया अनाश्रयणीया ॥ ३६ ॥

जित्वा गृहव्योममणी स्वभासा, ध्रुवं तव प्रोल्लसिता सुतेन ।
तेन मध्ये वसताभ्रगेह-द्वयीव धत्से नवमेव तेजः ॥ ३७ ॥

(व्या०) जित्वेति । हे देवि तव सुतेन स्वभासा स्वस्य भाः तया आत्मीयकान्त्या गृहव्योममणी गृहं च व्योम च तयोर्मणी गृहमणिः प्रदीपः व्योममणिः सूर्यः तौ जित्वा ध्रुवं निश्चितं प्रोल्लसिता उल्लसिष्यते । तत् तस्मात् कारणात् तेन सुतेन मध्ये उदरे वसता वसतीति वसन् तेन त्वं अभ्रगेहद्वयी इव अभ्रं च गेहं च तयोर्द्वयी (द्वित्रिभ्यामयट् वा । ७-१-१५२ । इ. सू. द्विशब्दात् अवयवे अर्थे अयट् वा टित्वात् ङीः ।) इव अभ्रं आकाशं गृहं तद्वत् नवमेव तेजो धत्से दधासि । अथवा अभ्रगृहमिव जो धत्से ॥ ३७ ॥

सूते त्वया पूर्वदिशात्र भास्व-त्युल्लासिनेत्राम्बुजराजि यत्र ।
दृष्टामृताघ्राणसुखं वपुर्मे, सरस्यते तद्दिनमर्थयेऽहम् ॥ ३८ ॥

(व्या०) सूते इति । अहं तत् दिनमर्थये प्रार्थयामि यत्र यस्मिन् दिने पूर्वदिशा पूर्वा चासौ दिक् च पूर्वदिक् तया पूर्वदिशा पूर्वदिक्सदृशया त्वया अत्र अस्मिन् सुते सूते सति मम वपुः शरीरं सरस्यते (सो वा लुक् च । ३-४-२७ । इ. सू. आचारे अर्थे पयस् शब्दात क्यङ् वा सकारस्य लुगभावश्च ङित्वादात्मनेपदम् ।) सर इवाचरति । किंविशिष्टे अत्र सुते भास्वति देदीप्यमाने सूर्यसदृशे वा किंविशिष्टं वपुः उल्लासिनेत्राम्बुजराजि नेत्राणि एव अम्बुजानि नेत्राम्बुजानि उल्लसतीति उल्लासिनी उल्लासिनी नेत्राम्बुजानां नेत्रकमलानां सहस्रत्वात् राजिः श्रेणिर्यस्मिन् तत् पुनः दृष्टामृताघ्राणसुखं दृष्टं अमृतेन आघ्राणस्य तृप्तस्य सुखं येन तत् ॥ ३८ ॥

प्राप्ता मुदं खेलयितुं तनूजं, तवोपगुह्यात्समुदस्त्रिदश्यः ।
तथा रतिं न स्वरितारतार्त-प्रियोपगूढा अपि बोधितारः ॥ ३९ ॥

(व्या०) प्राप्ता इति । त्रिदश्यो देवाङ्गनाः स्वरिताः स्वर्गं इताः गताः

कालेय ६ महाकाले ७ माणवगमहानिही ८ संखे ९ । एतेसु एते पभावाः क्रमशः
पुर १ कण २ भूसण ३ रयण ४ वत्थ ५ मित्ता ६ गणिये ७ गाथायां ८
नाडय ९ उप्पत्तिकमाससंगमगहियनिहीणं ॥ २ ॥ नवजोयणवित्थिण्णा
नवयविक्खंभा । बारसजोयणमंजू संठिया जम्हावीमुहे ॥ ३ ॥ ४४ ॥

न मानवीष्वेव समाप्तकामः, प्रभामयीं मूर्तिमुपेतयासौ ।
समाः सहस्रं सुरशैवलिन्या, समं समेष्यत्युपभोगभङ्गीः ॥ ४५ ॥

(व्या०) न इति । हे देवि असौ तव पुत्रः मानवीषु (तस्येदम् । ६-३-१६० । इ. सू. मनुशब्दात् इदमर्थे अण् । अणञेयेकण्-ग् २-४-२० इ. सू. ङीः ।) एव न समाप्तकामः समाप्तः कामो यस्य सः असंपूर्णाभिलाषः सन् प्रभामयीं (प्रकृतेमयट् । ७-३-१ । इ. सू. प्रचुरेऽर्थे प्रभाशब्दात् मयट् टित्वात् ङीः ।) कान्तिमयीं मूर्तिमाकृतिमुपेतया प्राप्तया सुरशैवलिन्या सुराणां देवानां शैवलिनी नदी तया गङ्गया समं सहस्रं समाः सहस्रं वर्षाणि उपभोगभङ्गीः उपभोगानां भङ्गयस्ताः विलासादिसुखविच्छित्तीः समेष्यति प्राप्स्यति ॥ ४५ ॥

सत्धर्मिकान् भोजयतोऽस्य भक्त्या, भक्तैर्विचित्रैः शरदां समुद्रान् ।
भक्तेश्च भुक्तेश्च रसातिरेकं, वक्तुं भविष्यत्यबुधा बुधाली ॥ ४६ ॥

(व्या०) सत् इति । हे देवि तव अस्य सुतस्य सम्यक्त्वधारिणः १ । सचित्तपरिहारिणः २ । एकाहारिणः ३ । ब्रह्मचारिणः ४ । सत्यव्यवहारिणः ५ । द्वादशव्रतधारिणः ६ ॥ ईदृग्षट्रीयुक्तान् साधर्मिकान् सुश्रावकान् भक्त्या विचित्रैः शालिदालिपक्वान्नघृतघोलाद्यैर्भक्तैरन्नैः शरदां वर्षाणां समुद्रान् कोटाकोटीः भोजयतः सतः भक्तेश्च अन्यत् भुक्तेश्च रसातिरेकं रसस्य अतिरेकस्तं रसाधिक्यं वक्तुं जल्पितुं बुधाली बुधानामाली बुधाली विद्वत्श्रेणिः अबुधा न बुधा अबुधा मूर्खा भविष्यति ॥ ४६ ॥

निवेशिते मूर्ध्न्यमुनादिहार-नीशेमणिस्वर्णमये किरीटे ।
न सुभ्रु भर्ता किमुदारशोभां, भूभृद्वरोऽष्टापदनामधेयः ॥ ४७ ॥

(व्या०) निवेशिते इति । हे सुभ्रु शोभने भ्रुवौ यस्याः सा तस्याः

संबोधनं क्रियते अष्टापदनामधेयः अष्टापद इति नामधेयं (नामरूपभागाद् धेयः । ७-२-१५८। इ. सू. नामशब्दात् स्वार्थे धेयप्रत्ययः नाम एव नामधेयम्।) यस्य सः भूभृद्वरः भुवं बिभ्रतीति भूभृतः पर्वतास्तेषु वरः श्रेष्ठः पर्वतमुख्यो राजा उदारशोभां उदारा चासौ शोभा च तां किं न भर्ता न धरिष्यति । अपि तु धरिष्यत्येव । क्व सति अमुना तव पुत्रेण विहारनिभे विहारस्य निभे सदृशे प्रासादसदृशे मणिस्वर्णमये मणिस्वर्णनिर्मिते किरीटे मुकुटे मूर्ध्नि मस्तके निवेशिते सति। यत् उच्यते उत्सेधाङ्गुलदीर्घयोजनमितं क्रोशत्रयं चोच्छ्रितं विस्तारे भरताधिराजविहितं गव्यूतमात्रोद्धरम। एकाहर्निशवासनित्यशिवदं कैलासभूपामणिं नाम्ना सिंहनिषाद्यमुत्तममहं चैत्यं स्तुवे सर्वदा राजापि शिरसि मुकुटे निवेशिते शोभां प्राप्नोति । अष्टापदेनापि प्रासादेन शोभा प्राप्तेति भावः ॥४७॥

तथैष योगानुभवेन पूर्व-भवे स्वहस्तेऽकृत मोक्षतत्त्वम् ।
स्वरूपवीक्षामदकर्मबन्धात्-त्रातुं यथा सत्स्यति तद्रयेण ॥ ४८ ॥

(व्या०) तथेति । एषः तव सुतः पूर्वभवे पूर्वश्चासौ भवश्च पूर्वभव(पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम्। ३-१-१०३। इ. सू. पूर्वशब्देन सह भवशब्दस्य कर्मधारयसमासः।) स्तस्मिन् योगानुभवेन योगस्य अनुभवस्तेन योगसामर्थ्येन स्वहस्ते स्वस्य हस्तस्तस्मिन् स्वकरे मोक्षतत्त्वं मोक्ष इति तत्त्वं मोक्षतत्त्वं तत् तथा अकृत । यथा तत् मोक्षतत्त्वं रयेण वेगेन स्वरूपवीक्षामदकर्मबंधात् स्वरूपस्य वीक्षा वीक्षणं तया मदस्य कर्मणो बंधस्तस्मात् त्रातुं रक्षितुं आसत्स्यति आसन्नं भविष्यति ॥ ४८ ॥

एवं पुमर्थप्रथने समर्थः, प्रभानिधिर्नैःस्व्यनिरासनिष्ठः ।
पाल्यो महोर्व्यास्तव पद्मराग, इव प्रयत्नान्न न गर्भगोऽयम् ॥ ४९ ॥

(व्या०) एवमिति । हे देवि एवं अमुना पूर्वोक्तप्रकारेण पुमर्थप्रथने पुमर्थानां प्रथनं तस्मिन् पुरुषार्थविस्तारणे समर्थः प्रभानिधिः प्रभाणां निधिः । नैःस्व्यनिरासनिष्ठः निर्गतं स्वं धनं यस्य सः निःस्वः निःस्वस्य भावो नैःस्व्यं (पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७-१-६०। इ. सू. निःस्वश-

न्द्रात् क्यप् णित्वात् वृद्धिः ।) दारिद्र्यं तस्य निरासे निपुणः गर्भः दारिद्र्य-
निराकरणतत्परः । एवंविधोऽयं गर्भः गर्भे गच्छतीति तव पातः महोर्म्योः मह-
तीचासौ उर्वी च महोर्वी तस्याः महापृथिव्याः पालनाय इव पालनात् महोर्मात्
न नपात्यः अपि तु पालनीय एव ॥ ४९ ॥

गीर्वाणलोकेऽस्मि यथा गरीयां–स्तथा नृलोके भविता सुतस्ते ।
वयस्थ एवात्र सदृग्वयस्य–संपर्कसौख्यानि गमी ममात्मा ॥ ५० ॥

(व्या०) गीर्वाणे इति । अहं गीर्वाणलोके गीर्वाणानां लोकस्तस्मिन् देव-
लोके यथा गरीयान् (गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू । ७ ३ ९ । इ. सू. गुरुशब्दात अति-
शयेऽर्थे ईयसुः । प्रियस्थिरस्फिरोरुगुरु–स् । ७ ४ ३८ । इ. सू. ईयसुपरे
गुरोर्गरादेशः ।) अतिशयेन गुरुः अस्मि । तथा नृलोके नृणां लोकस्तस्मिन्
मनुष्यलोके तव सुतः पुत्रो गरीयान् भविष्यति । वयस्थे एव वयसि तिष्ठतीति
वयस्थं तस्मिन् एव यौवनं प्राप्ते एव सुते मम आत्मा सदृग्वयस्यसंपर्कसौख्यानि
सदृक् चासौ वयस्य (हृद्यपद्यतुल्यमूल्यवश्यपथ्यवयस्यधेनुष्यागार्हपत्यजन्यधर्म्यम् ।
७–१–११ । इ. सू. मित्रेऽर्थे वयस्यशब्दो यान्तो निपात्यते)श्च तस्यसंपर्कस-
ङ्गमस्तस्य सौख्यानि तानि सदृक्षमित्रसमागमसुखानि गमी गमिष्यतीति गमी
(वर्त्स्यति गम्यादिः । ५-३-१ । इ. सू. इन्नन्तो गमिन् निपात्यते।) ॥५०॥

इत्युक्तिभिर्वृष्टसिताम्बुमेघ–श्लाघाममोघां मघवा विधाय ।
तिरोदधे व्योमनि विद्युदर्चिः–स्तोमं स्वभासा परितो वितत्य ॥५१॥

(व्या०) इतीति । मघवा इन्द्रः इति उक्तिभिः पूर्वोक्तवचनैः वृष्टसिता-
म्बुमेघश्लाघां वृष्टं सितायाः शर्कराया उदकं येन स वृष्टसिताम्बुः स चासौ मेघश्च
तस्य श्लाघां प्रशंसा तां अमोघां न मोघा अमोघा तां सफलां विधाय कृत्वा
तिरोदधे अदृश्यो बभूव । किंकृत्वा व्योमनि आकाशे स्वभासा स्वस्य भाः तया
आत्मीयकान्त्या परितः समन्ततो विद्युदर्चिःस्तोमं विद्युतः अर्चिषस्तेजांसि तेषां
स्तोमं समूहं वितत्य विस्तार्य ॥ ५१ ॥

तस्मिन्नथालोकपथाद्विभिन्ने, हृन्नेत्रराजीवविकाशहेतौ

महं व्यासोचिता व्यासस्य उचिता संभाषणयोग्या नासि । यत यस्मात् कारणात् स एष इन्द्रः वाणीरसे वाण्या वाचामाधुर्यरसे तस्मिन् असमाप्तकामां न समाप्तः असमाप्तः असमाप्तः कामो यस्याः सा तां असंपूर्णाभिलाषां मां निराकृत्य विहाय आकाशं ययौ ॥ ५४ ॥

यस्यामृतेनाशनकर्म तस्य, वचःसुधासारति युक्तमेतत् ।
पातुः पुनस्तत्र निपीयमाने, चित्रं पिपासा महिमानमेति ॥ ५५ ॥

(व्या०) यस्येति । यस्य इन्द्रस्य अमृतेन अशनकर्म अशनस्य भोजनस्य कर्म आहारो वर्तते । तस्य इन्द्रस्य वचः सुधासारति सुधाया अमृतस्य आसारः धारावृष्टिः सुधासार इव आचरति सुधासारति (कर्तुः क्विप् गल्भक्लीबहोडात्तु ङित् ३-४-२५ । इ. सू. आचारार्थे सुधासारशब्दात् क्विप् प्रत्ययः ।) अमृतवृष्टिरिव भवति एतद् युक्तम् । पुनश्चित्रं आश्चर्यं तत्र वचसि निपीयमाने निपीयते इति निपीयमानं तस्मिन् सति पातुः पिबतीति पाता तस्य पिबतः पुरुषस्य पिपासा पातुमिच्छा पिपासा तृष्णा महिमानं महतो भावो महिमा तं महिमानं (पृथ्वादेरिमन् वा । ७-१-५८ । इ. सू. महत् शब्दात् भावे इमन् वा । त्र्यन्तस्वरादेः । ७-४-४३ । इ. सू. अन्त्यस्वरादेर्लुक्) महत्त्वं एति प्राप्नोति ॥५५॥

न मार्जितावत्कवलेन लेह्या, न क्षीरवच्चाञ्जलिना निपेया ।
अहो सतां वाग् जगतोऽपि भुक्त-पीतातिरिक्तां विदधाति तुष्टिम् ५६

(व्या०) नेति । अहो इति आश्चर्ये सतां वाक् मार्जितावात् (स्यादेरिवे । ७-१-५२ । इ. सू. सादृश्येऽर्थे मार्जिताशब्दात् वत् प्रत्ययः मार्जिता इव मार्जितावत्) रसवत् भोजनवत् कवलेन ग्रासेन लेह्या न आस्वाद्या वर्तते । च अन्यत् सतां वाग् क्षीरवत् (स्यादेरिवे । ७-१-५२ । इ. सू. सादृश्येऽर्थे क्षीरशब्दात् वत् प्रत्ययः क्षीरमिव क्षीरवत् ।) पानीयवत् अञ्जलिना निपेया निपातुं योग्या पेया न वर्तते । सतां वाग् जगतोऽपि विश्वस्यापि भुक्तपीतातिरिक्ता भुक्तं च पीतं च भुक्तपीते ताभ्यां अतिरिक्ता अधिका भुक्तपीतातिरिक्ता तां भोजनात् क्षीरपानात् विशेषकारिणीं तुष्टिं विदधाति ॥ ५६ ॥

न चन्दनं चन्द्रमरीचयो वा, न वाप्यपाचीपवनो वनी वा ।
सितानुविद्धं न पयः सुधा वा, यथा प्रमोदाय सतां वचांसि ॥५७॥

(व्या०) नेति । न चन्दनं वा अथवा चन्द्रमरीचयः चन्द्रस्य मरीचयः किरणाः न अपाचीपवनः अपाच्याः पवनः दक्षिणदिशः पवनः दक्षिणपवनः अथवा वनी महद्वनं वनी सितानुविद्धं सितया शर्करया अनुविद्धं शर्करामिश्रं पयो वा दुग्धं वा अथवा सुधा अमृतं तथा प्रमोदाय हर्षाय न स्युः । यथा सतां सत्पुरुषाणां वचांसि वचनानि प्रमोदाय स्युः ॥ ५७ ॥

अङ्गुष्ठयन्त्रार्दनया ददानौ, रसं रसज्ञा सुधियां रसज्ञे ।
सुधां प्रकृत्या किरती परेष्टु-स्तनेक्षुयष्टी न नधिकरोति ॥ ५८ ॥

(व्या०) अङ्गुष्ठ इति। सुधियां शोभना धीर्येषां ते सुधियः तेषां रसज्ञा रसंजानातीति रसज्ञा (आतोडोऽह्वावामः । ५-१-७६ । इ. सू. रसशब्दपूर्वकज्ञाधातोः ड प्रत्ययः डित्वात् अन्त्यस्वरादिलोपः अदन्तत्वात् स्त्रियामाप् ।) जिह्वा परेष्टुस्तनेक्षुयष्टी परेष्टुः बहुप्रसूतागौः तस्याः स्तनः इक्षोर्यष्टिः परेष्टुस्तनश्च इक्षुयष्टिश्च द्वौ न न धिक्करोति अपि तु धिक्करोति तिरस्करोत्येव । किंविशिष्टौ द्वौ परेष्टुस्तनेक्षुयष्टी अङ्गुष्ठयन्त्रार्दनया अङ्गुष्ठश्च यन्त्रश्च तयोरर्दनापीडना तया रसं ददानौ ददाते इति ददानौ । किंविशिष्टा रसज्ञा रसज्ञे रसं जानातीति रसज्ञस्तस्मिन् पुरुषे प्रकृत्या स्वभावेन सुधाममृतं किरती विस्तारयन्ती ॥५८॥

अवेदि नेदीयसि देवराजे, श्रोत्रोत्सवं तन्वति वाग्विलासैः ।
दिनो न गच्छन्नपि हन्त सख्यः, कालः किमेवं कुतुकैः प्रयाति ॥५९॥

(व्या०) अवेदि इति । हे सख्य हन्त इति वितर्के मया दिनो गच्छन् गच्छतीति गच्छन् अपि न अवेदि न ज्ञातः । क सति नेदीयसि अतिशयेन अन्तिक इति नेदीयान् (गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू । ७-३-९ । इ. सू. अन्तिकशब्दात् तरप्विषये ईयसुप्रत्ययः बाढान्तिकयोः साधनेदौ । ७-४-३७ इ. सू. ईयसौ परे अन्तिकशब्दस्य नेदादेशः ।) तस्मिन् प्रत्यासन्ने देवराजे (राजन् सखेः । ७-३-१०६ । इ. सू. देवपूर्वकराजन् शब्दात् अट् समासान्तः । नोऽपदस्य

तद्धिते । ७-४-६१ । इ. सू. अट् परे अन्त्यस्वरादेर्लुक् ।) देवानां राजा देवराजस्तस्मिन् इन्द्रे वाग्विलासैः वाचां विलासास्तैः श्रोत्रोत्सवं–श्रोत्रयोरुत्सवस्तं कर्णोत्सवं वितन्वति वितनोतीति वितन्वन् तस्मिन् कुर्वति सति । कालः किमेवं अमुना प्रकारेण कुतुकैः आश्चर्यैः प्रयाति ॥ ५९ ॥

विज्ञापयांचक्रुरथालयस्तां, विमुग्धचित्ते गतचिन्तयालम् ।
स्नातुं च भोक्तुं च यतस्व पश्य, खमध्यमास्कन्दति चंडरोचिः ६०

(व्या०) विज्ञापयां चक्रुरिति । अथानन्तरं आलयः सख्यः तां सुमङ्गलां विज्ञापयांचक्रुः । हे विमुग्धचित्ते विमुग्धं चित्तं यस्याः सा तस्याः संबोधनं क्रियते गतचिन्तया गतस्य चिन्ता तया अलंपूर्यतां पश्य विलोकय । चंडरोचिः चंडं रोचिर्यस्य सः सूर्यः खमध्यं खस्य मध्यं तत् आस्कन्दति आक्रामति । त्वं स्नातुं स्नानं कर्तुं च अन्यत् भोक्तुं भोजनं कर्तुं यतस्व उपक्रमं कुरु ॥६०॥

अहो अहः प्राप्यकृतप्रयत्नः, शनैः शनैरुच्चपदोपलब्धौ ।
करे खरीभूय नयस्य तत्त्वं, व्यनक्ति सूरेष्वपरेषु सूरः ॥ ६१ ॥

(व्या०) अहो इति । अहो इति आश्चर्ये सूरः सूर्यः अहःदिनं प्राप्य शनैः शनैः उच्चपदोपलब्धौ उच्चं च तत् पदं उच्चपदं तस्य उपलब्धौ प्राप्तौ कृतप्रयत्नः कृतः प्रयत्नो येन सः सन् करे किरणे खरीभूय कठोरो भूत्वा अपरेषु सूरेषु भटेषु नयस्य ज्ञेयस्य तत्त्वं व्यनक्ति प्रकटीकरोति । दिवसे प्राप्ते सति उच्चपदप्राप्त्यर्थं प्रयत्नः क्रियते करे दंडे च खरत्वं क्रियते इति भावः ॥ ६१ ॥

लोकं ललाटन्तपरश्मिदंडैः, रुत्सार्य भानुर्विजनीकृतेषु ।
सरस्स्ववक्रान्वियदन्तरस्थः, क्रोडे करान्न्यस्यति पद्मिनीनाम् ॥६२॥

(व्या०) लोकमिति । भानुः सूर्यः विजनीकृतेषु विगता जना येभ्यस्तानि विजनानि न विजनानि अविजनानि अविजनानि विजनानि कृतानीति विजनीकृतानि तेषु निर्जनेषु सरस्सु सरोवरेषु पद्मिनीनां क्रोडे उत्संगे वियदन्तरस्थः वियतः अन्तरे तिष्ठतीति आकाशमध्ये स्थितः सन् अवक्रान् न वक्राः अवक्रास्तान् अवक्रान् करान् न्यस्यति व्यापारयति । किंकृत्वा ललाटन्तपरश्मिदंडैः

ललाटं तापयन्तीति ललाटन्तपाः (ललाटवातशर्द्धात्तपाऽजहाकः ५-१-१२५ । इ. सू. ललाटपूर्वकतपधातोः खश् प्रत्ययः । खित्वात् मोऽन्तः ।) रश्मय एव दंडाः रश्मिदंडाः ललाटन्तपाश्च ते रश्मिदंडाश्च तैः लोकं उत्सार्य परत्र कृत्वा ६२

पद्मं श्रियः सद्म बभूव भानोः, करैरधूमायत सूर्यकान्तः ।
भर्तुः प्रसादे सदृशेऽपि सम्प-त्फलोपलब्धिः खलु दैववश्या ॥६३॥

(व्या०) पद्ममिति । भानोः सूर्यस्य करैः किरणैः पद्मं कमलं श्रियः लक्ष्म्याः सद्मगृहं बभूव । सूर्यस्य करैः सूर्यकान्तः अधूमायत (क्यङ् । ३-४-२६ । इ. सू. धूमशब्दात् आचारेऽर्थे क्यङ् । ङित्वात् आत्मनेपदम् ।) धूमवदाचरितः । भर्तुः स्वामिनः प्रसादे सदृशेऽपि तुल्येऽपि सम्पत्फलोपलब्धिः सम्पदां फलानामुपलब्धिः लक्षणया फलावाप्तिः खलु निश्चितं दैववश्या दैवस्य वश्या दैवायत्ता स्यात् ॥ ६३ ॥

यः कोऽपि दध्रे निशि राजशब्दं, दिगन्तदेशानियता ययौ सः ।
दधासि कस्योपरि तिग्मभावं, पान्थैःश्रमार्तैं रविरेवमूचे ॥ ६४ ॥

(व्या०) य इति । श्रमार्तैः श्रमेण आर्ताः तैः श्रमाकुलैः पान्थैः (नित्यं णः पन्थश्च । ६-४-८९ । इ. सू. द्वितीयान्तात् पथिन् शब्दात् नित्यं याति इत्यर्थे णप्रत्ययः पथश्च पन्थादेशः पन्थानं नित्यं यान्ति इति पान्थाः ।) पथिकैः रविः सूर्यः एवमूचे । एवमिति किं यः कोऽपि निशि रात्रौ राजशब्दं राजा इति शब्दस्तं दध्रे धरति स्म । स इयता दिगन्तदेशान् दिशामन्ताः तेषां देशास्तान् ययौ । तर्हि कस्योपरि तिग्मभावं तिग्मश्चासौ भावश्च तं तीव्रत्वं दधासि ॥६४॥

तोयाशया धावित एष पान्थ-व्रातो विमुह्यन् मृगतृष्णिकाभिः ।
अप्राप्य तोयं क्षरदश्रुपूरै-रुत्थापयत्यम्बु किलोषरेऽपि ॥ ६५ ॥

(व्या०) तोय इति । एष पान्थव्रातः पान्थानां व्रातः पान्थव्रातः पथिकसमूहः तोयाशया तोयस्य जलस्याशा तया जलस्येच्छया धावितः सन् तोयं जलं अप्राप्य न प्राप्य क्षरदश्रुपूरैः क्षरन्ति च तानि अश्रूणि च तेषां पूरैःसमूहैः किल इति सत्ये उषरेऽपि अम्बु ऊत्थापयन्ति ऊषरस्थानेऽपि जलं प्रकटं करोति ।

तद्धिते । ७-४-६१ । इ. सू. आट् परे अन्त्यस्वरादेर्लुक् ।) देवानां राजा देवराजस्तस्मिन् इन्द्रे वाग्विलासैः वाचां विलासास्तैः श्रोत्रोत्सवं-श्रोत्रयोरुत्सवस्तं कर्णोत्सवं वितन्वति वितनोतीति वितन्वन् तस्मिन् कुर्वति सति । कालः किमेवं अमुना प्रकारेण कुतुकैः आश्चर्यैः प्रयाति ॥ ५९ ॥

विज्ञापयांचक्रुरथालयस्तां, विमुग्धचित्ते गतचिन्तयालम् ।
स्नातुं च भोक्तुं च यतस्व पश्य, खमध्यमास्कन्दति चंडरोचिः ६०

(व्या०) विज्ञापयां चक्रुरिति । अथानन्तरं आलयः सख्यः तां सुमङ्गलां विज्ञापयांचक्रुः । हे विमुग्धचित्ते विमुग्धं चित्तं यस्याः सा तस्याः संबोधनं क्रियते गतचिन्तया गतस्य चिन्ता तया अलंपूर्यतां पश्य विलोकय । चंडरोचिः चंडं रोचिर्यस्य सः सूर्यः खमध्यं खस्य मध्यं तत् आस्कन्दति आक्रामति । त्वं स्नातुं स्नानं कर्तुं च अन्यत् भोक्तुं भोजनं कर्तुं यतस्व उपक्रमं कुरु ॥६०॥

अहो अहः प्राप्यकृतप्रयत्नः, शनैः शनैरुच्चपदोपलब्धौ ।
करे खरीभूय नयस्य तत्त्वं, व्यनक्ति सूरेष्वपरेषु सूरः ॥ ६१ ॥

(व्या०) अहो इति । अहो इति आश्चर्ये सूरः सूर्यः अहःदिनं प्राप्य शनैः शनैः उच्चपदोपलब्धौ उच्चं च तत् पदं उच्चपदं तस्य उपलब्धौ प्राप्तौ कृतप्रयत्नः कृतः प्रयत्नो येन सः सन् करे किरणे खरीभूय कठोरो भूत्वा अपरेषु सूरेषु भटेषु नयस्य ज्ञेयस्य तत्त्वं व्यनक्ति प्रकटीकरोति । दिवसे प्राप्ते सति उच्चपदप्राप्त्यर्थं प्रयत्नः क्रियते करे दंडे च खरत्वं क्रियते इति भावः ॥ ६१ ॥

लोकं ललाटन्तपरश्मिदंडै, रुत्सार्य भानुर्विजनीकृतेषु ।
सरस्स्ववक्रान्वियदन्तरस्थः, क्रोडे करान्न्यस्यति पद्मिनीनाम् ॥६२॥

(व्या०) लोकमिति । भानुः सूर्यः विजनीकृतेषु विगता जना येभ्यस्तानि विजनानि न विजनानि अविजनानि अविजनानि विजनानि कृतानीति विजनीकृतानि तेषु निर्जनेषु सरस्सु सरोवरेषु पद्मिनीनां क्रोडे उत्संगे वियदन्तरस्थः वियतः अन्तरे तिष्ठतीति आकाशमध्ये स्थितः सन् अवक्रान् न वक्राः अवक्रास्तान् अवक्रान् करान् न्यस्यति व्यापारयति । किंकृत्वा ललाटन्तपरश्मिदंडैः

ललाटं तापयन्तीति ललाटन्तपाः (ललाटवातशर्द्धात्तपाऽजहाकः ५-१-१२५। इ. सू. ललाटपूर्वकतपधातोः खश् प्रत्ययः। खित्वात् मोऽन्तः।) रश्मय एव दंडाः रश्मिदंडाः ललाटन्तपाश्च ते रश्मिदंडाश्च तैः लोकं उत्सार्य परत्र कृत्वा ६२

पद्मं श्रियः सद्म बभूव भानोः, करैरधूमायत सूर्यकान्तः।
भर्तुः प्रसादे सदृशेऽपि सम्प-त्फलोपलब्धिः खलु दैववश्या ॥६३॥

(व्या०) पद्ममिति। भानोः सूर्यस्य करैः किरणैः पद्मं कमलं श्रियः लक्ष्म्याः सद्मगृहं बभूव। सूर्यस्य करैः सूर्यकान्तः अधूमायत (क्यङ्। ३-४-२६। इ. सू. धूमशब्दात् आचारेऽर्थे क्यङ्। ङित्वात् आत्मनेपदम्।) धूमवदाचरितः। भर्तुः स्वामिनः प्रसादे सदृशेऽपि तुल्येऽपि सम्पत्फलोपलब्धिः सम्पदां फलानामुपलब्धिः लक्षणया फलावाप्तिः खलु निश्चितं दैववश्या दैवस्य वश्या दैवायत्ता स्यात् ॥ ६३ ॥

यः कोऽपि दध्रे निशि राजशब्दं, दिगन्तदेशानियता ययौ सः।
दधासि कस्योपरि तिग्मभावं, पान्थैःश्रमार्तैं रविरेवमूचे ॥ ६४ ॥

(व्या०) य इति। श्रमार्तैः श्रमेण आर्ताः तैः श्रमाकुलैः पान्थैः (नित्यं णः पन्थश्च। ६-४-८९। इ. सू. द्वितीयान्तात् पथिन् शब्दात् नित्यं याति इत्यर्थे णप्रत्ययः पथश्च पन्थादेशः पन्थानं नित्यं यान्ति इति पान्थाः।) पथिकैः रविः सूर्यः एवमूचे। एवमिति किं यः कोऽपि निशि रात्रौ राजशब्दं राजा इति शब्दस्तं दध्रे धरति स्म। स इयता दिगन्तदेशान् दिशामन्ताः तेषां देशास्तान् ययौ। तर्हि कस्योपरि तिग्मभावं तिग्मश्चासौ भावश्च तं तीव्रत्वं दधासि ॥६४॥

तोयाशया धावित एष पान्थ-व्रातो विमुह्यन् मृगतृष्णिकाभिः।
अप्राप्य तोयं क्षरदश्रुपूरै-रुत्थापयत्यम्बु किलोपरेऽपि ॥ ६५ ॥

(व्या०) तोय इति। एष पान्थव्रातः पान्थानां व्रातः पान्थव्रातः पथिकसमूहः तोयाशया तोयस्य जलस्याशा तया जलस्येच्छया धावितः सन् तोयं जलं अप्राप्य न प्राप्य क्षरदश्रुपूरैः क्षरन्ति च तानि अश्रूणि च तेषां पूरैःसमूहैः किल इति सत्ये उपरेऽपि अम्बु ऊत्थापयन्ति ऊपरस्थानेऽपि जलं प्रकटं करोति।

किंकुर्वन् पान्थव्रातः मृगतृष्णिकाभिर्मृगजलैर्विमुह्यन् विमुह्यतीति विमुह्यन् ६५

अमी निमीलन्नयना, विमुक्त-बाह्यभ्रमा मौनजुषः शकुन्ताः ।
श्रयन्ति सान्द्रद्रुमपर्णशाला, अभ्यस्तयोगा इव नीरजाक्षि ॥ ६६ ॥

(व्या०) अमीति । हे नीरजाक्षि (असहनञ् विद्यमानपूर्वपदात् स्वाङ्गा-दक्रोडादिभ्यः । २-४-३८ । इ. सू. स्त्रियां नीरजपूर्वकअक्षिशब्दात् ङीर्वा ।) नीरे जाते नीरजे कमले ते इव अक्षिणी यस्याः सा तस्याः संबोधनं क्रियते हे कमललोचने अमी निमीलन्नयनाः निमीलन्ति नयनानि येषां ते निमील्यमानलोचनाः विमुक्तबाह्यभ्रमाः बाह्यश्चासौ भ्रमश्च विमुक्तो बाह्यभ्रमो यैस्ते । मौनजुषः मौनं जुषन्ते इति मौनजुषः (क्विप् । ५-१-१४८ । इ. सू. मौनशब्दपूर्वकजुष्-धातोः क्विप् प्रत्ययः ।) एवंविधाः शकुन्ताः पक्षिणः सान्द्रद्रुमपर्णशालाः सान्द्राश्च ते द्रुमाश्च तेषां पर्णशालाः पर्णैः पत्रैर्निर्मिताः पर्णशालास्ताः निबिडवृक्षपत्रशालाः श्रयन्ति । उत्प्रेक्षते अभ्यस्तयोगा इव अभ्यस्तो योगो यैस्ते इव ॥ ६६ ॥

उदीयमानोऽकृतलोककर्म-साक्षीत्यभिख्यामयमाहितार्थाम् ।
भास्वानिदानीं तु कृतान्ततात, इति त्विषा त्रासितसर्वसत्त्वः ॥६७॥

(व्या०) उदीयमान इति । अयं भास्वान् भासोऽस्य सन्तीति भास्वान् सूर्यः उदीयमानः उदीयते इति उदीयमानः सन् लोककर्मसाक्षी लोकानां कर्मणां साक्षी (साक्षाद्द्रष्टा । ७-१-१९७ । इ. सू. साक्षात् शब्दात् द्रष्टा इत्यर्थे इन् प्रत्ययः । प्रायोऽव्ययस्य । ७-४-६५ । इ. सू. इन् परे अन्त्यस्वरादे-र्लुक् ।) इति अभिख्यां नाम आहितार्थां आहितोऽर्थो यस्यां सा तां सत्यार्थां अकृत कृतवान् तु पुनः इदानीं अधुना कृतान्ततातः कृतोऽन्तो नाशो येन स कृतान्तो यमस्तस्य तातः पिता इति अभिख्यां आहितार्थां सत्यार्थां अकृत । किंविशिष्टः सूर्यः त्रासितसर्वसत्त्वः सर्वे च ते सत्त्वाश्च सर्वसत्त्वाः (पूर्वकालैकस-र्वजरत्पुराणनवकेवलम् । ३-१-९७ । इ. सू. कर्मधारयसमासः ।) सर्वप्राणिनः त्विषा तेजसा त्रासिताः सर्वसत्त्वाः सर्वप्राणिनो येन सः त्रासितसर्वसत्त्वः ६७

इतीयमिन्द्रा विरतासु तासु, ताराप्यपाकृष्टमदर्निरीक्ष्य ।
सूत्रकाय स्वयशोज्जिवृत-श्रीपङ्कजा पङ्कजपत्र मेने ॥ ६८ ॥

(व्या०) इतीति। अथानन्तरं सुमङ्गला मज्जनसद्म मज्जनस्य स्नानस्य सद्म-गृहं स्नानगृहं भेजे। किंकृत्वा अङ्गर्दिनं तारुण्यं (पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च। ७-१-६०। इ. सू. तरुणशब्दात् भावेटयण् टित्वात् आदिस्वरवृद्धिः।) तरुणस्य भावस्तारुण्यं तत् यौवनं आरूढं निरीक्ष्य दृष्ट्वा। कासु सतीषु तासु सखीषु इति ईरयित्वा कथयित्वा विरतासु सतीषु। किंलक्षणा सुमङ्गला स्वयशोनियुक्तधीमज्जना स्वस्य यशसा नियुक्ता व्यापारिताः धीमन्तो बुद्धिमन्तो जना यया सा आत्मीययशसा व्यापारितविद्वज्जना ॥ ६८ ॥

तद्वक्षोजश्रीप्रौढिमालोक्य हैमैः, कुंभैर्मन्दाक्षेणेव नीचीभवद्भिः।
अम्भः संभारभ्राजिभिः स्नानपीठ, न्यस्तां सख्यस्तां मज्जयामासुराशु ॥

(व्या०) तद्दिति। सख्यः (नारी सखीपङ्गुश्वश्रू। २-४-७६। इ. सू. सखीशब्दो ङयन्तो निपात्यते।) स्नानपीठन्यस्तां स्नानस्य पीठे न्यस्तामुपविष्टां तां सुमङ्गलां अम्भः संभारभ्राजिभिः अंभसां जलानां संभारेण समूहेन भ्राजन्ते इति अम्भः संभारभ्राजीनि तैः जलसमूहेन शोभमानैः भृतैः हैमैः हेम्नः विकाराः हैमाः तैः हैमैः (हेमादिभ्योऽञ्। ६-२-४५। इ. सू. हेमन्शब्दात् विकारेऽर्थे अञ् ञित्वात् आदिस्वरवृद्धिः। नोऽपदस्य तद्धिते। ७-४-६१ इ. सू. अन्त्यस्वरादेर्लोपः।) सुवर्णसत्कैः कुंभैः घटैः आशु शीघ्रं मज्जयामासुः स्नानं कारयामासुः। किंकुर्वद्भिः कुंभैः उत्प्रेक्षते तद्वक्षोजश्रीप्रौढिं तस्याः सुमङ्गलाया वक्षोजौ स्तनौ तयोः श्रीः शोभाः तस्याः प्रौढिस्तां आलोक्य दृष्ट्वा मन्दाक्षेण इव लज्जया इव नीचीभवद्भिः (कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्त्वेच्विः। ७-१-१२६। इ. सू. नीचशब्दात् अभूततद्भावे भूयोगेच्विः। ईश्चावर्णस्याऽनव्ययस्य। ४-३-१११। इ. सू. च्वौ परे पूर्वस्य अस्य ईः) न नीचाः अनीचाः अनीचा नीचा भवन्त इति नीचीभवन्तस्तैः ॥ ६९ ॥

जगद्भर्तुर्वाचा प्रथममथ जंभारिवचसा,
रसाधिक्यात्तृप्तिं समधिगमितामप्यनुपमाम्।
त्वरायातैर्भक्ष्यैः शुचिभुवि निवेश्यासनवरे,
बलादालीपाली चटुघटनयाऽभोजयदिमाम् ॥ ७० ॥

(व्या०) जगदिति । आलीपाली आलीनां पाली सखीश्रेणिः शुचिभुवि शुचिश्चासौ भूश्च तस्यां पवित्रभूमौ आसनवरे आसनेषु वरं तस्मिन् श्रेष्ठासने इमां सुमङ्गलां बलात निवेश्य निवेशयित्वा इति निवेश्य उपवेश्य स्वगयातैः स्वगत आयातानि तैः स्वर्गात आगतैर्भक्ष्यैः भोजनैः चतुघटनया चटूनां घटना तया चाटुवचनरचनया अभोजयत किंलक्षणां सुमङ्गलां प्रथमं जगद्भर्तुर्जगतां भर्ता तस्य श्रीऋषभस्वामिनो वाचा वचनेन अथ अनन्तरं जंभारिवचसा जंभारेरिन्द्रस्य वचो वचनं तेन इन्द्रस्य वाण्या रसाधिक्यात रसस्य आधिक्यं तस्मात् अनुपमामपि न विद्यते उपमा यस्याः सा तां तृप्तिं समधिगतामपि प्राप्तामपि ॥ ७० ॥

सूरिः श्रीजयशेखरः कविघटाकोटीरहीरच्छवि,
धम्मिल्लादिमहाकवित्वकलनाकल्लोलिनीसानुभाक् ।
वाणीदत्तवरश्चिरं विजयते तेन स्वयं निर्मिते,
सर्गो जैनकुमारसंभवमहाकाव्येयमेकादशः ॥ १ ॥

इतिश्रीमदंचलगच्छकविचक्रवर्त्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचितस्य श्रीजैनकुमारसंभवमहाकाव्यस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरमहोपाध्यायकृतायां टीकायां श्रीमाणिक्यसुन्दरसूरिशोधितायां एकादशसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ११ ॥

सुरासुरनराधीश—सेव्यमानपदाम्बुजः । नाभिराजाङ्गजो नित्यं, श्रीयुगादिजिनो मुदे ॥ १ ॥ श्रीमदञ्चलगच्छेश—**जयशेखर**सूरयः । चत्वारस्तैर्महाग्रन्थाः, कविशक्रैर्विनिर्मिताः ॥ २ ॥ प्रबोधश्चोपदेशश्च, चिन्तामणिकृतोत्तरौ । कुमारसंभवं काव्यं, चरित्रं धम्मिल्लस्य च ॥ ३ ॥ तेषां गुरूणां गुणबंधुराणां, शिष्येण धर्मोत्तरशेखरेण । श्रीजैनकौमारकसंभवीया, सुखाय बोधाय कृतेति टीका ॥४॥ देशे सपादलक्षे, सुखलक्ष्ये पद्यरे पुरप्रवरे । नयनवसुवार्धिचन्द्रे ॥ १४८३ वर्षे हर्षेण निर्मिता सेयम् ॥५॥ विद्वत्पद्मविकाशने दिनकराः सूरीश्वरा भास्वरा, माणिक्योत्तरसुन्दराः कविवराः कृत्वा प्रसादं परम् । भक्ताः **श्रीजयशेखरे** निजगुरौ शुद्धामकार्पुर्मुदा, श्रीमज्जैनकुमारसंभवमहाकाव्यस्य टीकामिमाम् ॥६॥ यावन्मेरुर्महीपीठे, स्थिरतां भजते भृशम् । वाच्यमाना जनैस्ताव—ट्टीकासौ नन्दताच्चिरम् ॥७॥

श्रीमहीमेरुमुनिप्रणीता जिनस्तुतिपञ्चाशिका क्रियागुप्ता.

सकलैरप्यगुरुधिया, विबुधाः सुविशुद्धबुद्धिनिचयोऽपि । स्तवनं तीर्थाधिपते !, जिनेश ! ते नैव कर्तुमिह ॥ १ ॥ इति जानन्नपि नित्यं, तथाप्यहं मुग्धमानसः पवित्रम् । विनयी हे जिनराज !, स्तवनमिषात्ते निजां जिह्वाम् ॥ २ ॥ मन्ये न सर्वशास्त्रे, तव गुणं विबुधवर्ण्यमानमिह । पुण्यप्रभूतगुरुतर–महिमातिक्रान्तसकल्पद्रुम् ॥ ३ ॥ स्तुतिवादोऽस्त्यकल्पत्वं जिन ! त्वां तुच्छसंमत्यन् । समवसृतिमध्यभाजं, संसृतिहरणं कदापि तात ॥ ४ ॥ त्वयतर्जलदधारा, शासितभूसत्त्व ! भव्यजनचातकः । अतिशयतमूहशाली, नाथ ! भवांश्चरणगुणपाली ॥५॥ सकल ! ससार ! सत्त्राण ! संसारसागरतां समभिगम्य । सर्वज्ञ ! सर्वमज्ञो, भगवन् भवानभवाय ॥ ६ ॥ संसाराम्बोराशि, विषमतरे दुस्तरे च जिनराज ! । विद्याविनतासुखं, लब्ध्वा वैराग्यभवभवान् ॥७॥ भाविमशुनिसस्यागम, उदितोदितधाम ! सद्गुणधाम ! कृत्वा कर्मनिरासं, दूरीकृतदुःखभववासम ॥ ८ ॥ निर्जितमनोजदर्प–स्वच्छगुणगच्छ ! विशालतमशान्त । कृपया भावाग्निमयं, भविनां शमो भवानेव ॥ ९ ॥ सर्वविपत्कर्मरोगा–पनोदविशदागदः सदा विशदः । स्वर्गविपदं जन्तूनां, हितेच्छया शुद्धसिद्धान्त ॥ १० ॥ शशिशोभमानसागित, यशोऽतिधवलीकृतावनीवलयः । निःशेषजन्तुकरुणां, निष्कारणवत्सलोऽत्र भवान् ॥११॥ कनकविराजितगोचे, सुरनरतिर्यग्विजातसङ्कोचे । भवतेश ! समवसरणे, देशना भवो भवहरणं ॥ १२ ॥ न कदा करुणाम्बुनिधे, रजनीश ! परोपकारिता भवतः । विद्युतेह यथा तपनात्, प्रकाशिता विश्व विश्वहिता ॥१३॥ उज्झितसंसृत्केऽपि, पापिष्ठेऽपि जनितपुण्यमतिपापे । मैत्र्याऽपरत्र रोषे, निरीक्षिते भवति कृतनोदे ॥१४॥ ननु निर्ममित्वतोयैः हृदये जिन ! नैशामृदितयावासः । मित्रारिषु यतस्त्व–मेकरूपः सदा विदितः ॥ १५ ॥ शिवपदसाधनविहिता–दरस्य भवतस्तपः सनातनतः । हृदये सदाग्निमये, स्थानं न कदापि रोषेण ॥१६॥ दुःसहसुरनरतिर्यक्–कृतोपसर्गाचिन्ती त्वया त्रेधा । विश्वे क्षमीश ! सम्यक्–सिद्धिसुखास्वादरसिकेन ॥ १७ ॥ जनदुर्जनेन लपितं, दुर्वचनं श्रवणशूलसदृशमपि । भवता सुरपतिविहित–स्तुतितुल्यममानि मुनिमुख्य ! ॥१८॥ भव्यजननयनकैरववने, विकाशं सदा ददानेन । चन्द्रोपमितिर्भवता, सितेन युक्तं जगन्नाथः ॥१९॥

विषयमतिविषमरजनी–विनाशमनिशं निनन्तता भानो। [illegible] भाविल्यातिप्रतापेन ॥ २० ॥ [illegible] एकस्त्वमेवसंवर, [illegible] ॥२१॥ [illegible] वतां मुख्यतां सदैव दधत। सकलं भावारिकुलं, नाथ! [illegible] ॥२२॥ अमृतरसादपि समधिकरसं विशेषादशेषशान्तरसम्। [illegible] त्वं न सदासावधान जिन! ॥२३॥ ननु [illegible] भवतः। आजन्मजातवैर–श्चित्रं तिर्यग्गणेनापि ॥ २४ ॥ [illegible] मुख्यां के के न विषयजं सौख्यम्। जिनवर! भवता तु जने, [illegible] मिवावेत्य ॥२५॥ दोषैरष्टादशभिर्नाथ! मनस्ते मलीमलं न जने। [illegible] क्षालित–कर्ममलत्वात् कदाचिदपि ॥२६॥ इहते विशदाचार [illegible] प्रभो! मनोनमनाक्। संवेगसावधानं कदापिपञ्चप्रमादेषु ॥ २७ ॥ हरिहरमुख्या देवा जिन! विख्याता जगत्त्रये सन्तु। त्वय्येव परं प्रकटं दृश्यतया वीतरागत्वम् ॥ २८ ॥ परिनम्रनृपे देदीप्यमानचरणे सुभक्तिरिह भवति। येन जिनेश्वरसत्या, दुःप्रापामुक्तिरपि तेन ॥२९॥ प्रकटितसुख! कलिकाले, लयालयं शमरसं जने-योऽत्र। स तवप्रसादविशदः, परमां पुष्टिं जगामैवम् ॥३०॥ ये परमायुरमार्य, तव शासनयानपात्रमतिनिविडम्। ते तेरुरतारतरं, भवजलधिं लीलया लोके॥३१॥ ये दुर्गतिभयभीता, नैवविकारेषु मानसं स्वीयम्। लब्ध्वा ते जिन! वचनं, ते धन्याः शिवपुरं प्राप्ताः ॥ ३२ ॥ या भवमतयो धुर्या, मोहबले मुख्यतां क्षमा-धीश!। तास्तत्वज्ञस्तरसा, तवाज्ञया वर्जिताः सततम् ॥३३॥ कामाग्नि जलद दुर्बल दुःखक्षेप्येषु ये कषायेषु। चित्तप्रसरं न जनास्ते, वसुधायां तवादेश्याः ॥३४॥ यः परमविभाव! सदानन्दमये तव मते ह्यकम्पमतिः। तस्य जिनेश्वर! विश्वे, न दुर्लभा शिवपदावाप्तिः ॥३५॥ यः किल निर्मलमनसाऽस्मरदेवममाय! निर्ममाधीश! तव नाम महामन्त्रं, समीहितं करगतं तस्य ॥३६॥ यः श्रीजि-नेन्द्र! मिथ्यामतिमुदितो मानसे नवक्रोधात् शुभवति भवति द्वेषं, नहि भवति स भव्यताशाली ॥३७॥ संख्यात्यतीतनवनव भवसम्भूतानि पापकर्माणि। तत्र शिवकर! सद्ध्यानाज्जिनातिभक्ति प्रसक्तात्मा ॥ ३८ ॥ तापं पापं च जने, समन्ततः सन्ततं निरस्यन्ती। तव वागविबुद्धेर्गङ्गावादीन्द्र वर्ण्यतम! ॥ ३९

कान्तासंमिततयोपदेशयुजे' इत्याद्यालंकारिकवचनप्रमाण्यात् काव्यस्यानेकश्रेय साधनताम् 'काव्यालापांश्च वर्जयेत्' इत्यस्य निषेधशास्त्रस्यासत्काव्यविषयतां च पश्यन्तो जैनकुमारसंभवाख्यं महाकाव्यं चिकीर्षवश्चिकीर्षितार्थाविघ्नपरिसमाप्तिसंप्रदायाविच्छेदलक्षणफलसाधनभूतविशिष्टवस्तुनिर्देशात्मकमङ्गलस्य शिष्टाचारपरिप्राप्तत्वात् 'आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखम् ।

इत्याशीर्वादाद्यन्यतमस्य प्रबन्धमुखलक्षणत्वात् ग्रन्थादौ वस्तुनिर्देशात्मकं अस्त्युत्तरस्येति मङ्गलमाचरन्ति ।

ध्यात्वा श्री शारदां देवीं नत्वा श्री सद्गुरूनपि । कुमारसंभवस्येयं विवृतिर्लिख्यते मया ॥ १ ॥ यस्मै काव्ययुगप्रदा च वरदा श्रीशारदा देवता श्रीमज्जैनकुमारसंभवमहाकाव्यादिकर्ता कली । सिद्धान्तोदधिचन्द्रमाः सहृदयश्रेणीशिरः शेखरः सोऽयं श्रीजयशेखराख्यगुरुर्जीयाज्जगन्मङ्गलम् ॥२॥ लौकिककाव्यानुसारेण अस्त्युत्तरस्यांदिशीति सप्ताक्षराणि वर्तन्त इति न ज्ञातव्यं किन्तु श्रीस्तंभतीर्थे श्रीमदञ्चलगच्छगगन-प्रभाकरेण सकलविद्वज्जनचित्तचकोरनिशाकरेण यमनियमासनप्राणायामाद्यष्टांगयोगविशिष्टेन समाधिध्यानोपविष्टेन निजमतिजितसुरसूरिः परमगुरु श्रीजयशेखरसूरिणा चन्द्रमण्डलसमुज्ज्वलराजहंसस्कंधोपितया चंचलकुण्डलाद्याभरणविभूषितया भगवत्या श्रीभारत्यावत्स त्वं कविचक्रवर्तित्वं प्राप्य निश्चिन्त इवासीनः किंकरोषीति प्रोच्य जैनकुमारसंभवं महाकाव्यं कुरु इत्युक्त्वा अस्त्युत्तरस्यां १ संपन्नकामानयनाभिरामा २ एतदाद्यं काव्ययुग्मं दत्वा विहितसुरासुरसेव्य श्रीयुगादिदेवसत्कजन्मबालकेलियौवनमहेन्द्रस्तवनसुनन्दा सुमङ्गला पाणिग्रहणचतुर्दशस्वप्नदर्शनं भरतसंभवप्रातर्वर्णनपुरस्सरं श्रीजैनकुमारसंभवमहाकाव्यं कारितं । तथा लौकिककुमारसंभवे कुमारः कार्तिकेयः तस्य संभवश्चात्र कुमारो भरतस्तस्य संभवो ज्ञेयः पुत्राश्च सर्वे कुमारा उच्यन्ते । अतः कुमारसंभव इति नाम्ना महाकाव्यमत्रापि ज्ञायते तेनादौ